

MÁTRAI TANULMÁNYOK
GYÖNGYÖS, 2000.

MÁTRAI TANULMÁNYOK
2000.

MÁTRA MÚZEUM TANULMÁNYKÖTETE

MÁTRAI TANULMÁNYOK 2000.

GYÖNGYÖS

A kötetet kiadja a MÁTRA MÚZEUM
Gyöngyös Város Önkormányzata, a
Mátra Múzeum Baráti Köre, és a
Heves Megyei Múzeumi Szervezet
támogatásával

Szerkesztő – Redakteur:
Horváth László

Idegennyelvi lektor:
Fűkőh Borbála
Nagy Gergely
Nagy Lajosné

ISSN 1219-1906
Felelős kiadó: *Fűkőh Levente*
Nyomta a *mondAe Kft.*
Felelős vezető: Nagy László
Telefon: 06 30 9449-332

TARTALOM

Dénes József: Árpád-kori sáncvár a Muzsla-tetőn	7
Besze Tibor: Adalékok a gyöngyösi szántógazdálkodáshoz	13
Misóczki Lajos: Gyöngyös város önkormányzati törekvései 1847–1887. között	27
Hajagos József: Almásy Pál tevékenysége az 1848–49-es forradalom és szabadságharcban	45
Csiffáry Gergely: A másik Lenkey: Lenkey Károly honvéd ezredes (1803–1874.) életrajza	83
Szecsó Károly: Újabb adatok Tariczky Endre életéhez és munkásságához	109
Csesznokné Kukucska Katalin: Heves vármegye demográfiai képe 1867–1910.	115
B. Gál Edit: Gyöngyös belvárosának városképi alakulása a századforduló éveiben	135
Pálosné Nagy Rózsa: Az erdő hatása a gyöngyössolymosi emberek életére	163
Fülöp Lajos: Arcképvázlatok Gyöngyös XX. századi irodalmából	177
Horváth László: Puky Árpád polgármester munkássága	205
Kozári József: Adalékok Gyöngyös 1956-os történetéhez	223

INHALT

József Dénes: Die Wallburg aus der Árpád-Zeit auf der Muzslaer Höhe	7
Tibor Besze: Ackerbau in Gyöngyös zwischen 1686–1848.	13
Lajos Misóczki: Angaben zu den Selbstverwaltungsbestrebungen von Gyöngyös zwischen 1847–1887.	27
József Hajagos: Die Tätigkeit von Pál Almásy während der Revolution und des Freiheitskampfes 1848–49.	45
Gergely Csiffáry: Lebenslauf des Honvedobersten Károly Lenkey (1803–1874)	83
Károly Szecsó: Neue Angaben zum Leben und Wirken von Endre Tariczky	109
Csesznok-Kukucska, Katalin: Die demographische Karte des Komitates Heves zwischen 1867–1910.	115
Edit, B. Gál: Die Gestaltung des Stadtbildes der Innerstadt von Gyöngyös in den Jahren der Jahrhundertwende	135
Pálos-Nagy, Rózsa: Die Wirkung des Waldes auf das Leben der Menschen in Gyöngyössolymos	163
Lajos Fülöp: Skizzen von Portraits der Literatur von Gyöngyös im 20-sten Jahrhundert	177
László Horváth: Die Tätigkeit des Bürgermeisters Dr. Árpád Puky	205
József Kozári: Angaben zur Geschichte der Stadt Gyöngyös zur Zeit der Revolution 1956	223

CONTENTS

József Dénes: Earthen Fortification from the Árpád Age on the Muzsla Peak	7
Tibor Besze: Additional Data to the History of Land-tilling Agriculture in Gyöngyös	13
Lajos Misóczki: Aspirations for Self-government in Gyöngyös Between 1847–1887.	27
József Hajagos: The Activity of Pál Almásy in the 1948–49 Revolution and Fight for Independence	45
Gergely Csiffáry: The Other Lenkey: the Biography of Károly Lenkey, Colonel of the National Army (1803–1874)	83
Károly Szecskó: Additional Data to the Life and Work of Ede Tariczky	109
Csesznok-Kukucska, Katalin: The Demographical Picture of Heves County, 1867–1910	115
Edit, B. Gál: The Urbanization of the Center of Gyöngyös at the Turn of the Century	135
Pálos-Nagy, Rózsa: The Influence of the Forest on the Life of the Inhabitans of Gyöngyössolymos	163
Lajos Fülöp: Portraits from the 20th Century Literary History Of Gyöngyös	177
László Horváth: The Work of Mayor Árpád Puky	205
József Kozári: Analecta to the History of the 1956 Events in Gyöngyös	223

Árpád-kori sáncvár a Muzsla-tetőn

Dénes József

ABSTRACT: *Earthen Fortification from the Árpád Age on the Muzsla Peak.* The author's main field of research is the history of the fortresses in the Mátra hills. In this short paper he focuses on a fortress which is situated north of Mátrafüred (holiday resort north of Gyöngyös). According to legend, "Turkish soldiers had their military camp there," but on the basis of research done, the small earthen fortification dates back to the 10-11th century. It probably was the early center of the Aba family, situated near the monastery of Abasár. There is a certain need for further research.

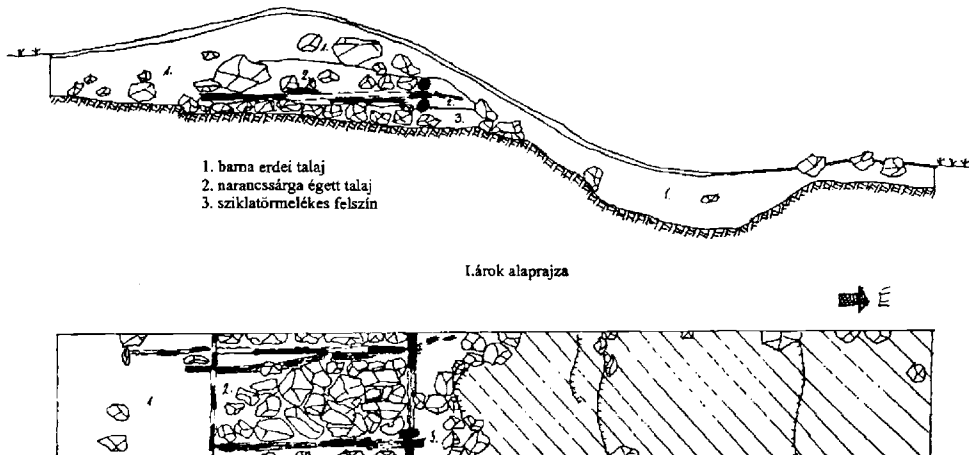
A vár helye Gyöngyös város határában, Mátrafüred üdülőtelepülés É-i széle felett található. Megközelíthető a Muzsla utcán és az annak folytatását jelentő sárga jelzésű turistaúton. A hegy tszf. magassága 485 m, a település fölötti relatív magassága 140 m. A Muzsla É-D-i irányú keskeny gerinc, Ny-ról nagyon meredek, K-ről valamivel lankásabb oldalakkal. Ny-i oldalán a Belső-Mérgecs-patak, K-en a Kalló-völgy határolja a lejtőket. A vár területe nagyrészt járhatatlan, bokros, kivéve a hegyen keresztül vezető turistautat és a kilátó környékét. A vártól 450 m-re É-ra 475 m-es szinten fakad a Rákóczi-forrás.

A Muzsla-tetőt É-i, K-i és DK-i oldalán megközelítően félkör alakban sánc, és annak külső oldalán árok veszi körbe, az árokból kidobott föld a külső oldalon is némi domborulatot eredményez.¹ A Ny-DNy-i oldal annyira meredek, hogy itt nem volt szükség sáncépítésre. A belső terület átmérője 62 m ÉNy-DK-i irányban, 36 m DNY-ÉK-i irányban. Így az alapterület 0,15 ha. A sziklába vágott, lapos aljú árok szélessége 8 m. A sánc magassága mai lepusztult állapotában az árok aljáról mérve az É-i szakaszon 3 m, a belső terület felől 0,5-0,8 m. A sánc a K-i, DK-i részeken erősen lepusztult. Lehetséges, hogy egykor a Muzsla-kilátó építéséhez hordták el a lepusztult sánccszakasz köveit. A vár bejárata É-on lehetett, ott ahol a sánc nyílásán a turistaút elhagyja a belső területet.

A korábbi szakirodalomban egyedül Kandra Kabosnál szerepel. A Benevárról 1889-ben tartott előadásában említette meg a Muzsla „mostani mesterséges alakját” és azt a helyi hagyományt, miszerint a „törökök táborozó helye volt”, ahonnan Bene várát ágyúzták.²

1 A vár felmérését Nováki Gyula 1991-ben készítette el.

2 KANDRA Kabos 1890.

Mátrafüred – Muzsla-tető

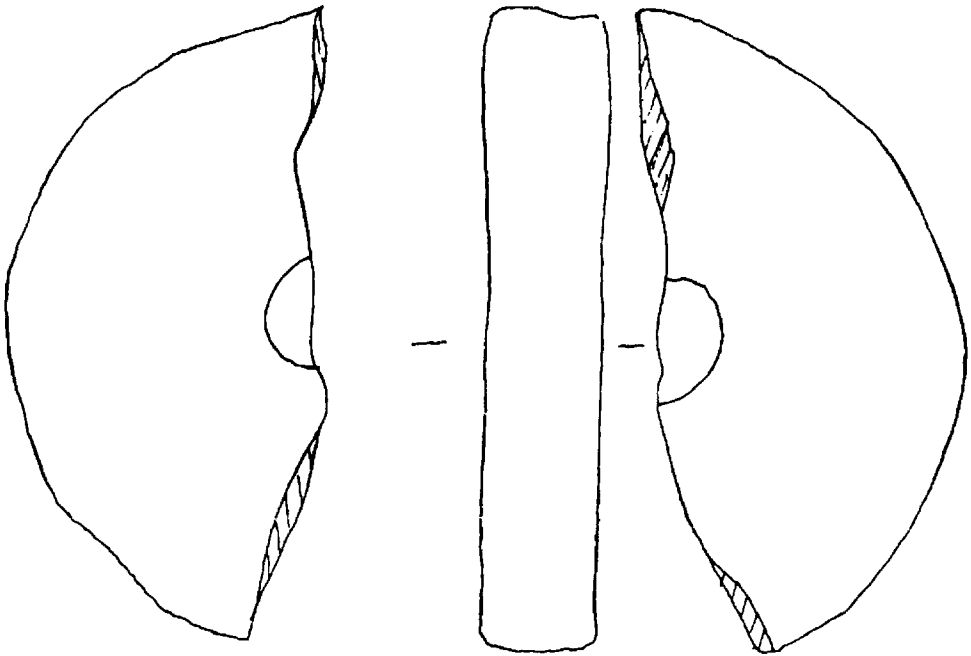
I. árok Ny-i fala

Az ásás eredményei:

A feltáró munkát 1983. augusztus 1-12. között végeztük³. A sáncot két helyen vágtuk át.

Az északi átvágás eredményesnek bizonyult (I. kutatóárok). Az 1,1 m széles, 11 m hosszú kutatóárok É-i végétől 3 m-re találtuk meg a várárok legmélyebb pontját, a mai felszíntől 80 cm-rel mélyebben. Alja lekerekített, U-profilú volt. A betöltésben elég sok nagy kődarabot találtunk, melyek a sánc pusztulását követően kerülhettek oda. A sánc felszínén is látható volt a kövezés. Feltűnt, hogy a kutatóárok Ny-i falától 30-40 cm-re nincsenek a többi felülethez hasonlóan egymásra rakott kövek, illetve több kő oldala ennek a sávnak a szélét képezi. Ebben a sávban bukkantunk rá a mai felszíntől 90 cm-nyi mélységben az első sáncirányra merőleges gerendára. Megfigyelhető volt, hogy a kész faszervezetet töltötték ki utólag a kövekkel. Ekkor a szerkezet további pontosabb megismerése céljából K-i irányban 50 cm-rel szélesítettük a kutatóárkot. Itt 80 cm mélységben előkerült a korábban megfigyelt gerendától 1 m-re az azzal párhuzamos gerenda maradványa. Ebből megállapítható, hogy a sánc 1x2,5 m-es egysoros fa kazettaszervezetet tartalmazott. Anyaga tölgyfa, az elszenesedett kerek átmetszetű gerendák átmérője 15 cm (az égés előtt valamivel vastagabbak lehetek). A rekeszeket törtkövel, kötörmelékkel és kevés földdel töltötték ki. Gondosan ügyeltek arra, hogy a köveket a faszervezethez megfelelően illesztve rakják, a rekeszt minél tökéletesebben kitöltve. A nagyobb, 50-60 cm-es kötömbök közé kisebbeket raktak. A faszervezet égésekor a föld narancsvörösre égett, de porózus maradt. Minden bizonnyal spontán égésről vagy felgyújtás miatti tűzről lehet szó. A szárazárkot sziklába vágták, a kitermelt követ a sáncépítéshez használták fel, de a törmelékét részben a külső, lejtő felőli oldalra termelték.

3 Az ásás napló egy-egy példánya a Dobó István Vármúzeum és a Magyar Nemzeti Múzeum Adattárában található meg. A közzétett rövid tudósítás a Régészeti Füzetek I. sorozatában az 1983. évi kutatásait ismertető kötetben a 90. oldalon olvasható

Mátrafüred – Muzsla-tető
malomkő az I. árok sáncátvágásából (átm = 42cm, vastagság = 8cm)

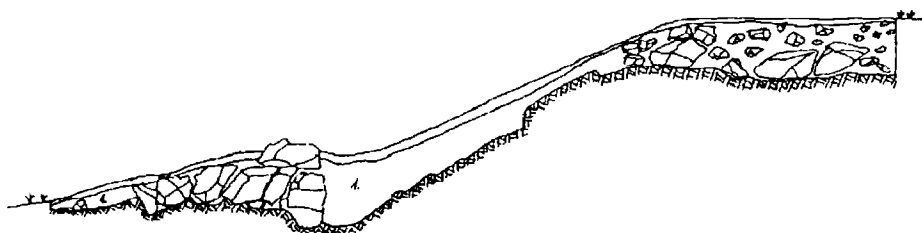
A köfjtés rendkívül nehéz munka lehetett a kőzet vízszinteshez közeli hasadási iránya miatt. Ezért egy idő után abba is hagyhatták a megvalósultnál talán mélyebbre tervezett árkot.

A keleti sáncszakasz konstrukcióját a nagyfokú pusztulás miatt már nem tudtuk megfigyelni, ott az egészen a sziklás, kőmorzsalékos természetes felszínig lepusztult (II. kutató-árok). A védőárok itteni átvágása is megerősíti azt a feltevésünket, hogy a szikla vésésével egy idő után felhagytak, a mélyebben sziklába vágott árok megvalósíthatatlan lehetett az építés időszakának technológiai színvonalán.

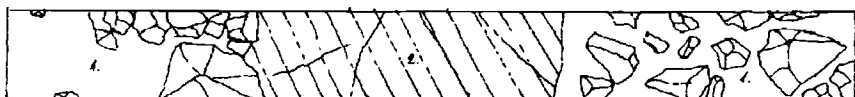
A leletanyag egyetlen darabja egy félbetörött, félkész malomkő. Ez a sánc kövei közt került elő a II. kutatóárokban, tehát „terminus post quem” keltezi az erődítményt. Kerámia vagy fémtárgy nem került elő. Feltételezésünk szerint a kis sáncvár a 10. század végén – 11. század elején épülhetett. Talán az Aba nemzetség korai központjának erődítménye volt a hegyről jól látható abasári monostor közelében. A keltezést a honti – és a feltehetően a Hontpázmány genushoz köthető bernecebaráti sáncok konstrukciójának közeli rokon voltára alapozzuk.⁴

További kutatása feltétlenül indokolt, főleg a belső védett területen feltételezhető építmények tisztázása és a talán még előkerülő korhatározást pontosító tárgyi leletek miatt. A sánc faanyagának radiocarbon és dendrokronológiai vizsgálatára is mód nyílna ma már. Ezek segítségével tudnánk közelebről megismerni a Máttra-vidék egyetlen valószínűleg államszervezés kori várát.

4 NOVÁKI Gyula–SÁNDORFI György–MIKLÓS Zsuzsa 1979; NOVÁKI Gyula–SÁNDORFI György 1981.

II. árok alaprajza

1. barna erdei talaj

2. sziklafelszín

Mátrafüred – Muzsla-tető

II. árok D-i fala

Irodalom

DÉNES József

1985. Árpád-kori várak a Mátrai déli oldalán. In.: BODÓ Sándor–PETERCSÁK Tivadar (Szerk.) *Agria XXI*. Eger, 1985. 77–92.

1990. A Mátra-hegység Árpád-kori várai. In.: HORVÁTH László (Szerk.) *Castrum Bene I. Várak a 13. században*, Gyöngyös 42–55.

1993. A honfoglalás és államszervezés korának várai. In.: VERES László–VIGA Gyula (Szerk.) *Herman Ottó Múzeum Évkönyve XXX-XXXI/2.*, 417–432.

GYÖRFFY György

1987. *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza III.*, Budapest

KANDRA Kabos

1890. *Bene vára a Mátrában*, Eger

NOVÁKI Gyula–SÁNDORFI György

1981. *Untersuchung der Struktur und des Ursprungs der Schanzen der frühen ungarischen Burgen*. In: *Acta Archaeologica XXXIII*. (1983.), 133–160.

NOVÁKI Gyula–SÁNDORFI György–MIKLÓS Zsuzsa

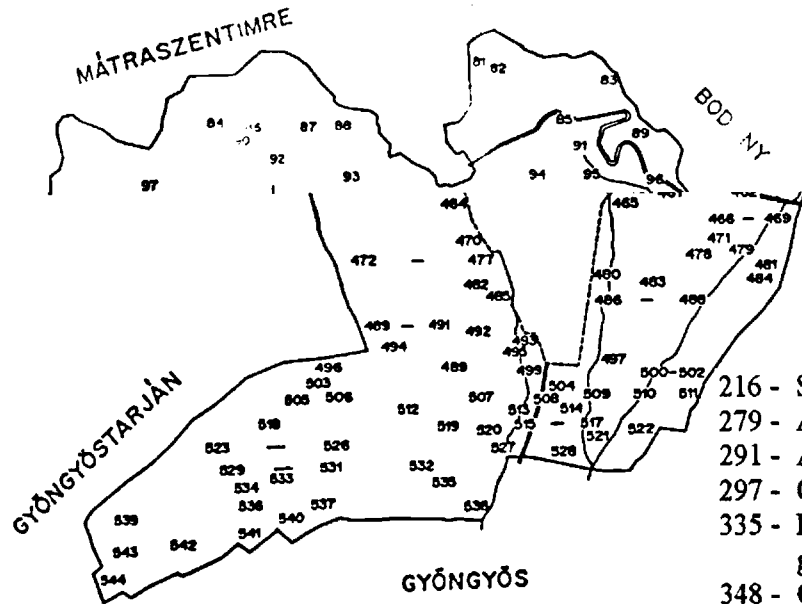
1979. *A Börzsöny hegység őskori és középkori várai*, Budapest

SÁNDORFI György

1985. *Korai váraink típusvizsgálata*. In.: FODOR István–SELMECZI László (Szerk.) *Középkori régészetünk újabb eredményei és időszerű feladatai*, Budapest, 159–174.

1989. *Várak a X. században Magyarországon*. In.: *Műemlékvédelem XXXIII* (1989) 19–26.

6. GYÖNGYÖSSOLYMOS

- 216 - Szederjes-fojás: igen szedres terület
- 279 - Asztag-kő
- 291 - Asztag-kő-ódal
- 297 - Csipkebokor lapja: sok csipkebokor volt a területe
- 335 - Határ-lénia: Vadász-lénia. Mesterséges tisztás. A gazdák erdejét választotta el az állam erdejétől.
- 348 - Csigéd: Csigédi-legelő
- 372 - Haluskási legelő: Kis-hegyi-legelő
- 374 - Tarma ódal
- 388 - Tehenlegelő

Adalékok a gyöngyösi szántógazdálkodáshoz (1686–1848)

Besze Tibor

ABSTRACT: *Additional Data to the History of Land-tilling Agriculture in Gyöngyös.* This essay analyses the agricultural technology of countrytown Gyöngyös between 1686–1848. The above mentioned settlement had a small acria for cultivation. Vineyards played the main character in the surrounding of this town. The grain-growing was not enough for the consumption of population. Some of grain-growing lands were in private hand, but other acria was periodically given to different families. This article analyses this situation in land owning and cultivation.

Birtoklás

Magyarországon a feudális birtoklásnak többféle típusa alakult ki. Voltak összefüggő nagy birtoktestek, más esetekben viszont szétszórt birtokrészekről beszélhetünk. Gyakran egy helységen több földesúr osztozott. Gyöngyös ez utóbbi típusba tartozott. Határa a tárgyalat korban négy részre oszlott. A városban több – főleg arisztokrata – család volt birtokos. A XVIII. század elején ezek a Rákócziak, Koháryak, Forgátsok és Nyáriak voltak. A birtokstruktúrában a század folyamán bekövetkező változásokat az öröklési rend, a politikai helyzet és a földforgalmazás befolyásolta. A szatmári békekötés után a Rákóczi javak – hitlenség miatt – gróf Althan Mihály kezébe kerültek, akitől azokat 1741-ben Grassalkovits Antal vette meg. A Koháry birtok a herceg Eszterházy család tulajdonába ment át. A Nyári részen örökös négy línea közül az Orczy, Haller és Brudern familiák a jelentősebbek. A Forgátsok a korszak egészében Gyöngyös részbirtokosai. A XVIII. század elején még közel 20 kisebb nemesi család is telektulajdonos a város belterületén. Ezek többsége később a határban is ingatlanokat szerzett. Gyöngyös város közönsége maga is birtokosa Encs és Bene-pusztának, melyeket királyi donáció révén bírt. A város belterületén pedig taksás házakkal rendelkezett a közösség. A XVIII. század folyamán jelentősen megnőtt a városban és határában a birtokszerzők száma, de meghatározó továbbra is a négy nagybirtokos maradt.

Szántógazdálkodás

A városhatár nagysága – a belterületet is ide számítva – II. József idején 7700,¹ a jobbágyfelszabadítást követő években pedig 7932 kat.hold volt.² Véleményünk szerint a határ

1 MOL.-C 148 1-3. k.

2 Magyarország művelési ágak szerinti terjedelme és föld jövedelme. Buda, 1865.

lényegesen kisebb, vagy nagyobb a hódoltságot követő évtizedekben sem lehetett, hiszen a szűkebb régió települései a török világban nem pusztultak el, így Gyöngyös terjeszkedni nem tudott, saját terrénuma sérthetetlenségére pedig éberrel ügyelt. Agrárgazdálkodását tehát a XVIII-XIX. században is a középkori határkeretek között folytatta.

Ilyen szűk határ ugyanakkor országos viszonylatban is csak a jobbágyfalvakat övezte.³ Ennek okát a fentiek alapján abban kereshetjük, hogy „... keletről Sár község, délről Gyöngyöspüspöki, nyugatról Tarján, északról Solymos szűk területre szorítja össze...”.⁴

A határ két részre oszlott. A „gyöngyösi határ” kifejezést hol szűkebb, hol tágabb értelemben használták. Forrásaink a legtöbb esetben nem adnak egyértelmű felvilágosítást arra nézve, hogy pontosan mit értenek városhatáron.

A szűkebb értelemben vett, eredeti határhoz a korabeliek azokat a települést közvetlenül övező földeket sorolták, melyek használata fejében a gazdák a helység valamely földesúrnak tartoztak szolgálattal. A város közössége ugyanakkor maga is birtokosa volt a szomszédos Encs és Bene pusztáknak. A tágabb értelemben vett határ ezeket a prédiúmok is magába foglalta. Encs Gyöngyöstől délre, délkeletre, síkvidéken, Bene pedig attól északra a Mát-ra hegyes, erdős területein helyezkedett el. Encs nagysága 1720-ban 441,⁵ 1789-ben 526,⁶ 1828-ban pedig 549 hold volt.⁷ Bene-pusztá, 1789-ben 3554,⁸ 1828-ban 3.865 holdat tett ki.⁹

Az előjárók a hódoltság utáni másfél század városi jegyzőkönyveiben gondosan ügyeltek arra, hogy a határ két részét határozottan elkülönítsék egymástól. Az eredeti határok és a puszták birtokjogi elkülönítése a járadékszedés szempontjából volt jelentős. Míg a „Gyöngyösi határban ... a Földes Uraságnak engedelmébül ... bírt” földek után a lakosok „Közönséges Földes Uraság”-nak adóztak, addig a „Királyi Privilégium mellett Különös Donatio”-val a közösségnek juttatott encsi és benei pusztákról maga a város szedte a járadékot.¹⁰

A városi jegyzőkönyv egyik bejegyzésében a tanács félreérthetetlenül fogalmazott, amikor a következőket írta: „... mivel az Benei Mát-ra, nem az Gyöngyösi határhoz tartozó hanem azt az Város Penes Donati Regia mint az Encsi Földet is bírja, azért ához az Város lakosi nem tartván olyan iussokat, mint az Gyöngyösi Földhöz, hanem mint Földes Uraságunkban lévő Földet...”.¹¹

Arra is találunk azonban példát, hogy a városi tanács Gyöngyös határához tartozónak vette a pusztákat is. Az 1828. évi országos összeírás alkalmával keletkezett levelezésben a határbeli szántóföldek és szőlők között a prédiúmokon lévőköt is szerepeltették.¹² A mindennapok gyakorlatában bizonyára ez utóbbi értelmezés volt általánosan elfogadott.

A puszták és az eredeti határ hivatalos iratokban fellelhető pontos elkülönítése elsősorban a városi közösség birtokjogának ébrentartását szolgálta. Ezt a jogot a helyi nemesek ré-

3 GALGÓCZI Károly 1855. 99–101.

4 BÉL Mát-yás: 1968. 102.

5 HML-IV-7/a/1. öi. 555. Observationes. 230.

6 MOL-C 148. 1-3. k.

7 HML – IV-7/a/18. öi. 1113.1828. Observationes. 19.

8 MOL-C 148. 1-3. k.

9 HML- IV-7/a/18. öi. 1113. 1828., Observationes. 19.

10 HML-V. 101/b. 93. CIV. 57.

11 HML-V. 101/a. 2. 536.

12 MOL-P-518/a. 752.

széről többször érte támadás, sőt 1816-ban próbálkozásukat részleges siker koronázta.¹³ Eről később bővebben szólunk.

A város határának földhányásokkal való kijelöléséről a tanács 1802-ben rendelkezett, „... mivel Gyöngyös városának sehol hanyot hatara nem volna”.¹⁴ A szomszédos helységek lakóival gyakran különböztek össze a mezővárosiak, egymás határának elszántása miatt. Éppen ezért a közösség úgy határozott, hogy a körülárkolást vármegyei hiteles bírál előtt, a házipénztár terhére végezteti el. Az utasítás szerint a határok „környös körül ... hányattassanak meg”.¹⁵ Ezt minden bizonnyal úgy kell értenünk, hogy jeleket ott állítottak föl, ahol az oppidum földjei más települések földjeivel határosak. Az eredeti, belső határ és a puszták földhányással való elválasztását véleményünk szerint semmi nem indokolta. Mindebből az következik, hogy amikor a városvezetés a körülárkolásról döntött, akkor ezen a tágabb értelemben vett határokat értette. Ezt a feltevést látszik erősíteni az az 1810. évi rendelkezés is, mely a gyöngyösi terrénomot a szomszédos Solymostól és Püspökítő elválasztó határdombok megújításáról intézkedett.¹⁶ A terrénum kifejezést ugyanis mindazon területekre alkalmazták, melyek a városi tanács igazgatása alatt álltak.

A város birtokjogi szempontból eltérő részeit a határhasználat egységbe foglalta. Mivel az oppidum több tájelem találkozásánál terült el, a határbeli gazdálkodást a természetföldrajzi viszonyok erősen befolyásolták.

Encs pusztán a szántóművelésé volt a főszerep.¹⁷ A prédiomon emellett rét- és legelőgazdálkodásról is tudósítanak forrásaink.¹⁸ Bene nagy részét tölgyes- és bükkös erdő borította.¹⁹ Az erdei tisztásokat legeltetésre és szénagyűjtésre használták.²⁰ A prédiom déli, napos lankáin szőlőt termesztettek.²¹ Az eredeti határon belül szántóföldek és szőlők sorjáltak. A művelés alá nem fogott kisebb területekre pedig állatokat hajtottak.²²

A határ művelési ágak szerinti pontos megoszlása egyetlen korabeli forrás, a II. József idején készített kataszteri összeírás alapján rekonstruálható. Az általunk vizsgált korban másik olyan felmérés ugyanis nem készült, amely akár egyetlen időmetszetben is minden művelési ágra kiterjedt volna. A változások érzékeltetésére éppen ezért Magyarország művelési ágak szerinti terjedelmének és földjövödelmének 1865. évi összeírását vetettük egybe a kataszteri conscriptio adataival, melyet az alábbi táblázatunk szemléltet.

13 MOL-P-518/a. 752

14 HML-V. 101/a. 8. 300.

15 HML-V. 101/a. 8. 300.

16 HML-V. 101/a. 9. 150 és 182.

17 HML-IV. 7/a/1. öi. 555. Observationes 230. és HML-V. 101/a. 7. 760.

18 HML-IV. 7/a/1. öi. 555. Observationes 230.

19 HML-IV. 7/a/1. öi. 555. Observationes 230.

20 HML-V. 101/a. 6. 387.

21 HML-V. 101/b. 10. XIX. 8.

22 MOL-C 148. 1–3. k.

**A határ mezőgazdaságilag hasznosított területének művelési ágak szerinti
%-os megoszlása 1789-ben és 1865-ben²³**

Művelési ág	Belső arány % 1789-ben	Belső arány % 1865-ben
Erdő	45,5	46,2
Szántó	24,1	24,2
Szőlő	17,1	17,6
Legelő	10,1	9,1
Rét	3,2	2,9
Összesen:	100	100

A város mezőgazdaságilag hasznosított területe 1789-ben 6539, 1865-ben pedig 6.776 kat. hold volt. Az összehasonlítás azt mutatja, hogy a két adatfelvétel között eltelt közel 80 év alatt Gyöngyös agrárgazdálkodásának belső arányai lényegesen nem változtak. Ugyanez mondható el a hódoltságot követő évszázadra is, bár ezen megállapításunkat csak szórványforrások támasztják alá.²⁴ Az általunk vizsgált korszak egészében az arányok természetesen módosultak, de a változások elsősorban az élt és művelt határrészek kiterjedését és a hasznavehetetlen területek összeszűkülését eredményezték. A parlagföldek fokozatos feltörése a szántók és szőlők térfoglalásával járt. A nagy kiterjedésű erdők gazdálkodásban játszott szerepe a másfél évszázad alatt alig változott. Legelőből és rétből a mezővárosiak mindig szükségét szenvedtek. Ez magyarázza, hogy a többi művelési ághoz viszonyított arányuk mindvégig csekély maradt. Mindezek alapján, úgy véljük, hogy a fenti táblázatunk alkalmas arra, hogy a török világ utáni másfél század viszonyairól is tájékoztatást adjon.

A település határában földesúri kezelésű, szolgálattal nem terhelt szabad, valamint jobbágyi használatban lévő dézsmás szántók és szőlők egyaránt voltak.²⁵ Nagy kiterjedésű majorsági üzem kialakítására a szűk gyöngyösi határ alkalmatlan volt. Ennek ellenére a XIX. század elejére az oppidum joghatósága alá tartozó, 600 holdnyi szántó egyharmada is földesúri használatba került.²⁶ Ugyanakkor a városon kívül, mely 55 hold saját kezelésű földet bírt, a legnagyobb majorság tulajdonosa Almásy Pál sem dolgoztatott 14 hold szántónál többet.²⁷

A mezőváros agrártermelésében a szőlő és a szántóművelés volt a meghatározó. A talaj és az időjárási viszonyok mindkét művelési ág szempontjából kedvezőek voltak. A szántók elsősorban a határ déli, sík vidékén és Encs pusztán területek el. Az eke alá fogható úrbéres terület azonban már a XVII. század végén sem tudta a népesség gabonaszükségletét biztosítani. A városi jegyzőkönyv 1689. évi bejegyzése azt panaszolta, hogy „... *maga mezein annyira való gabona nem terem a mely közönséges szegénységnek táplálására elegendő volna*”.²⁸ Ezt a hiányt más helységekből érkező kereskedők pótolták, akik főleg búzát és ár-

23 MOL-C 141. 1–3. k., valamint Magyarország művelési ágak szerinti terjedelme és föld jövedelme. Buda, 1865.

24 HML-IV. 7/a/1. öi. 555. Observations 230–231.

25 MOL-C. 148 1–3. k. valamint országos összehasonlításra: SZABÓ István 1947.

26 MOL-P-518/a. 2. 751.

27 MOL-P-518/a. 2. 751.

28 HML-V-101/a 1. 210.

pát hoztak a piacra.²⁹ Gyöngyös nemcsak a gabonakereskedelem célállomása volt, hanem az átmeneti forgalomban is fontos szerepet játszott. Ínséges időben a tanács szabályozta az átmenő forgalmat, mivel „... sokan az Alföldről varosunkban járnának gabonák megvételi-re, a mellyek fel földről varosunkban érkeznek”, s a helybeliek elől felvásárolták a kenyérnek valót.³⁰

A gyöngyösi térrénumon a szántóföld nagysága 1600 kat.holdra tehető. Ebből 600 hold a prédiúmonokon, a többi a város eredeti határán belül terült el.³¹ A belső határban a szántók 80 %-a felett, helybeli nemesek és birtokosok rendelkeztek, a maradék – jobbágy jogon – a mezővárosi gazdákat illette.³² Telki földre azonban csak a már régóta Gyöngyösön honos jobbágycsaládok egy részének sikerült szert tenni. Többségük kizárólag a pusztákon lévő, házsor szerint osztott szántókból részesülhetett. A szilárd telekrendszer és az újraosztásos földközösségi rendszer párhuzamos együttélése az oppidum szántóművelésének legjellegzetesebb vonása volt.

Forrásaink nem adnak egyértelmű felvilágosítást arra nézve, hogy mikor alakult ki a prédiúmonokon az újraosztás gyakorlata. Vannak ugyanis olyan, a XVII. század végéről és a XVIII. század elejéről származó adataink, melyek közvetett módon a telekrendszer hajdani létezésére utalnak.³³ Nem tartjuk kizártnak azt a lehetőséget, hogy egy korábban volt szilárd telekrendszer adta át a helyét az újraosztásos földközösségnek, miután a népesség nagyarányú gyarapodását nem követhette a városi határok tágítása. Mivel pedig a Gyöngyösön megtelepülő lakosok határbeli közföldekből is részesülni akartak, a tanács arra kényszerült, hogy a szántókat rendszeresen újraossza. Ha feltevésünk megállja a helyét, akkor itt az általános magyarországi tendenciákkal ellentétes folyamatról volt szó, hiszen a mezőváros esetében a szabadfoglalás rendszerével, amely a XVIII. századi földközösségek előzményének tekinthető, nem számolhatunk, mivel a település hódoltságkori továbbélése ezt lehetetlenné tette volna. Hangsúlyoznunk kell mindazonáltal, hogy a fent leírtak egyelőre egy viszonylag szűk forrásbázison alapuló feltevésnek tekintendők, amit a további kutatásnak kell erősebben alátámasztani, vagy megcáfolni.

A XVIII. század folyamán a földhözjutás egyre nehezebbé vált. A század közepén is csak 4-6 évenként jutott egy-egy gazdának szántó, a XIX. század első felében azonban már 16 évet kellett várnia arra, hogy az osztásnál újra sorra kerüljön.³⁴ A szántókat a közösség képviselőjeként a városi tanács osztotta a lakosoknak, sőt az uraknak is, akik a közrendűekhez hasonlóan igényelhettek maguknak a kiosztásra kerülő földekből.

A két évenként megtartott osztás a magisztrátus legnehezebb feladatai közé tartozott. Az eljárók 1722 tavaszán például azt panaszolták, hogy „... veszekedések, vissza vonások, s ízzellenségek szoktak földosztáskor az Köz rend között esni”.³⁵

Akiknek silányabb minőségű darab jutott, azok gyakran csalással vádolták a tanácsbelieket és fel sem fogták osztályföldjüket.

Osztásnál a tanácsbeliek, nótáriusok és egyéb városi tisztségviselők kaptak először egyelő nagyságú parcellákat, ami szolgálati járandóságuk része volt.³⁶ Ezen a címen 1795-ben

29 HML-V.-101/a 4. 11.

30 HML-V-101/a 1. 210.

31 MOL-C-148 1-3. k.

32 HML-IV-7/b/5. 10.

33 MOL-UetC.26/16.

34 MOL.-518/a/2. 752.

35 HML-V-101/a/3. 37.

36 HML-V-101/a/4. 60.

3-3 köből szántót juttattak az előljáróknak.³⁷ Ezenkívül még a házhely utáni szántókból is részesülhettek.

A közrendűek a taksás funduson lévő házak után igényelhettek a kiosztásra kerülő földekből.³⁸ A magisztrátus 1732-ben már régi szokásra hivatkozva rendelkezett úgy, hogy a lakosok közül „... *kinek, kinek pro portione Dicaja és obtingense szerint*” kell a szántót kimérni.³⁹ A jobbágyok közül tehát annak, aki nagyobb terhet viselt az osztásnál nagyobb parcella jutott. Azt is szigorúan kikötötték, hogy a határbeli szántókból „... *a Kinek semi köze hozzá, sem a Közönséges jó elő mozdítását nem eszközlik másoknak hátra maradásával ne adasson*”.⁴⁰

Arra nézve, hogy mekkora volt a parcellák nagysága az 1720. és az 1828. évi országos adóösszeírások anyagában találtunk adatokat. A XVIII. század első harmadában a gyöngyösi adófizetők legtöbbje még 1-3 köblös földet művelt. Olyanok is akadtak, akiknek eke alá valójuk 5-7 köblös volt. Kartika Sámuel 15 köblösre menő szántója pedig kivételesnek nagynak számított a mezővárosi lakosok között.⁴¹ Egy évszázaddal később 1828-ban ugyanakkor már csak egy kilára, azaz fél köblösre tették az átlagosan kimért szántók kiterjedését.⁴² Ez a jelentős csökkenés elsősorban az adózó népesség nagyarányú gyarapodásával magyarázható. A XVIII. század folyamán a művelés alá fogható földterület nagysága alig változott, a lélekszám növekedése így azt eredményezte, hogy a gyöngyösi gazdáknak az osztásnál egyre kisebb szántó jutott.

Korszakunkban emellett bővült azoknak a köre, akik az osztályföldekre igényt tarthatnak. A város földesurai 1742-ben úgy határoztak, „... *hogy az mely Tekintetes földes Uraságoknak házaik vannak ben az városban*” azoknak is szántót kell mérni, „... *nem csupán csak az Taxás fundusokon lévő házak után*”.⁴³ Említettük, hogy határbeli földet korábban csak az kaphatott, akinek az oppidumban taksás belsősége volt. Ezt a gyakorlatot változtatta meg a fenti rendelet.

A taksásoknak kiosztható területek mennyisége 1761-ben tovább csökkent, mivel a szántóföldek sok éve szokásban lévő osztálya megváltozott. Haller generális herceg Grassalkovitshoz írott levelében arról számolt be, hogy a gyöngyösi közbirtokosoknak „... *ez ideig a szegénység által bírt, s élt földekből különösen 348 öl széllességű allodiális földet, és így a többi Földes Uraknak is a pro portione mindenek előtt kivettek... s azoknak hijával ámi maradt engedték a szegénységnek, és így a városnak közel fele része szántóföldek nélkül maradtanak*”.⁴⁴ A levél szerint, emellett sok gyöngyösi lakos szerzett olyan szántót magának, amelyet örökös földjének tartott, vagyis az újraosztás rendszeréből valamilyen úton-módon kiszakított. Grassalkovits Antal érthetetlennek találta, hogy e szűk határban miért mértek ki ilyen nagy táblákat a birtokosoknak. A herceg saját részét a taksásoknak juttatta vissza, bízva abban, hogy a többi földesúr is hasonlóképpen cselekszik. A közösből maguknak örökös földeket kiszakítók ügyében ezen kívül úriszéki vizsgálatot javasolt.⁴⁵

37 HML-V-101/a/7. 762.

38 HML-V-101/a/4. 553.

39 HML-V-101/a/4. 60.

40 HML-V-101/b.93. CIV. 57.

41 HML-IV-7/a/1 öi. 555.

42 MOL-P-518/a/2. 752.

43 HML-V-101/a/4. 553.

44 MOL- 518/a/2. 65.

45 MOL- 518/a/2. 65.

A régi szokás ellen lázadtak 1770-ben a taksás nemesek, amikor is a tanácstagoknak Encsen kiosztott földjeit elfoglalták, és szántani kezdték. A magisztrátus úgy határozott, hogy a zendülést megelőzendő lemond a szolgálatért járó szántóról és csak a ház utáni földeket tartja meg.⁴⁶ Ez az állapot azonban nem volt tartós, hiszen forrásaink a későbbiekben is tudósítanak a városi tisztviselőknek és a tanácstagoknak szolgálat fejében mért szántókról. Egy 1843-as forrásban például azt olvashatjuk, hogy a városi írnokok szolgálati földjeiket eladták, s azután dolgozni vonakodtak. A tanács éppen ezért szigorúan tiltotta az illetményföldek árúba bocsátását.⁴⁷

A gyöngyösiek próbálkozása, hogy megakadályozzák az osztályföldek mennyiségének további csökkenését, nem járt sikerrel, sőt 1828-ban a tanács már azt jelentette, hogy „... egy némely ... Földes Urak magoknak örökös földeket tulajdonítottak, mind a melletti az 1816. Esztendőben a Méltóságos Földes Uraság erő hatalommal minden helybeli Birtokos Urak részére esztendőnként egy-egy köblös földet ki adatni rendelt”.⁴⁸ A rendelkezés nem csupán a birtoklás szempontjából érintette hátrányosan a taksásokat, hanem korlátozta a város tulajdonjogát is, mivel ezek a szántók a közösség földesúri hatalma alá tartozó Bene pusztán területek el.

A népszaporulat tehát csak egyik oka volt annak, hogy a földhözjutás esélyei az általunk vizsgált korszakban fokozatosan csökkentek. Legalább ilyen súllyal esett latba a földesurak azon törekvése, hogy a határbeli közösségi szántók egy részét kiszakítsák az újraosztás rendszeréből valamint, hogy a Gyöngyösön lakó birtokos társaikat a taksásoktól eltérően folyamatosan részesítsék az osztályföldekből. Míg a XVIII. század elején a határbeli szántókból csak a taksás funduson élők igényelhettek, addig egy évszázaddal később a 600 holdnyi kimérhető földterület kevesebb, mint fele, 273 hold került közöttük felosztásra. Csaknem ugyanennyi, 230 hold ekkorra már a helyi nemesek kezén volt. Ebből a 230 holdból 58 holdat az újraosztás rendszeréből véglegesen kiszakítottak és majorsági jogállásúvá tettek, 172 holdat pedig 86 birtokos között mértek ki minden osztásnál, úgy, hogy egy-egy holdat juttattak nekik mindkét nyomásban. A fennmaradó 98 hold postaföld, temetőhely és városi majorságtábla volt.⁴⁹

A hódoltság utáni másfél században tehát összeszűkültek a taksásoknak kiosztható szántóállomány, kisebbedett a ház után kimérhető parcellák nagysága és a jobbágyoknak egyre többet kellett várniuk arra, hogy az osztásnál újra sorra kerüljenek.

Az a néhány köblös szántó, ami egy-egy gazdának a XVIII. század elején jutott, nehezen fedezhette a család éves gabona szükségletét. Különösen érvényes ez a későbbiekre, amikor – mint láttuk – az osztályföldek területe egyre csökkent. Sokan tenyérnyi parcellájukat meg sem művelték, hanem egy-két forintért másnak bérbe adták.⁵⁰ A bérbeadás és bérbevétel az esetek egy részénél bizonyára nem volt alkalomszerű. Lehettek a városban olyanok, akik rendszeresen béreltek kisebb-nagyobb szántóföldeket. Az 1767. évi gabonadézsma lajstromok azt bizonyítják, hogy az árendátorok közt külső helységbeliek is szép számmal voltak. Ebben az évben a legtöbb tizedet idegenek, Széchényi József és Major György adácsi, valamint Kováts József halászi lakosok adták.⁵¹ Jó néhányan ugyanakkor

46 HML-V-101/a/6. 242–243.

47 HML-V-101/a/14. 419.

48 MOL-P-518/a/2. 751.

49 MOL-P-518/a/2. 751.

50 MOL-P-518/a/2. 754.

51 HML-V-101/b/9/XVII. 11.

úgy próbáltak segíteni magukon, hogy mások földjére vetettek szemet és szomszédjuk birtokát elszántották.⁵² A Nemes Tanács 1785-ben egyenesen saját tagjait utasította rendre azaz, hogy aki közülük ilyet cselekszik, az szigorú büntetésre számíthat. Egyúttal arra is felhívta a figyelmet, hogy éppen a tanácsbélieknek kellene jó példával elől járni.⁵³

Önkényes földfoglalókról is tudunk, akik a városi legelők egy részét törték fel, hogy maguknak szántót szerezzenek. Az oppidum jegyzőkönyvének 1787-es bejegyzése szerint „... *eg némely Lakossaink ... új fogásokat fogtanak föl ... ezt önnön maguktól bátorkodtak tselekedni semmi hírt sem adván az előljáróknak.*”⁵⁴

A földhözjutás legfáradtságosabb módja a határbeli parlagföldek feltörése volt. Aki a város tövises, bokros, parlagon heverő földjéből magának szántót akart írtani, az ezt 1685-től kezdve szabadon megethette, csak szándékáról előtte a bírákat értesítenie kellett.⁵⁵ Az írtványföldek négy esztendeig tehermentesek maradtak. Mindenkit köteleztek ugyanakkor arra, hogy esztendőnként felszántsa, kitisztítsa, mert ha ezt elmulasztotta, az első évben nagy fáradtsággal megművelt területet elvehették tőle.⁵⁶ Az Encs pusztán lévő „*Macska tövissel termő*” gyepek kiírtását és felszántását 1756-ban engedélyezte a magisztrátus azzal a kikötéssel, hogy azt dinnye és kukorica alá használják.⁵⁷ Az adómentes évek leteltével az írtásföldek után is a szokásos járadékokkal tartoztak a gazdák.⁵⁸

Gyöngyösön 1720-ban az összeírók összesen 15 hold írtványt találtak.⁵⁹ Az úrbérrendezés-től 1828-ig eltelt fél évszázadban az egész határban 74 holddal nőtt az írtványföldek mennyisége. Az országos összeírás idején ebből 40 hold nemesek, 34 hold pedig jobbágyok kezén volt.⁶⁰ Források hiányában azt nem tudjuk megállapítani, hogy 1720 és 1771 között mekkora volt a feltört parlagföldek nagysága, de a legdinamikusabb népességnövekedés idején a tövis-sel, bokorral benőtt addig haszontalan területek jelentős részét vonhatták be a termelésbe. Az írtvány a város eredeti határán belül csakúgy, mint a prédiúmonokon az adómentes évek letelte után is művelője birtokában maradt, aki földjét a kötelező szolgáltatások megfizetése után „... *mint saját örökét*” használta.⁶¹ Az újraosztásos földközösség tehát az oppidum pusztáin sem volt kizárólagos, hiszen a szántók egy töredéke a feltörés jogán itt is az első művelőjét illette.

Ha a gyöngyösi taksás nem kapott az osztályföldekből, engedély nélküli földfeltöresre, mások parcellájának elszántására nem vállalkozott, az írtást pedig túlságosan fárasztó munkának találta, akkor az oppidum határain kívül is bérelhetett magának szántót. A szomszédos Püspöki határát például 1695-ben Fenessi püspök évi 100 forintért adta bérbe a gyöngyösieknek.⁶² A halászi jobbágyoktól is rendszeresen árendáltak a hozzájuk közeleső földekből.⁶³ Bél Mátyás 1730 táján is úgy tudta, hogy a helybeli jobbágyok idegen földek bérbevétele útján igyekeztek kiegészíteni jövedelmüket.⁶⁴

52 HML-V-101/a/3. 76-77.

53 HML-V-101/a/6. 917-918.

54 HML-V-101/a/7. 129.

55 HML-V-101/a/1. 183.

56 HML-V-101/a/5. 385.

57 HML-V-101/a/5. 384.

58 HML-V-101/a/1. 183.

59 HML-IV-7/a/1. öi. 555. 228.

60 HML-IV-7/a/18. öi. 1113. 1828. Observationes

61 HML-V-101/a/1. 183.

62 SOÓS Imre 1975. 237.

63 SOÓS Imre 1975. 219.

64 BÉL Mátyás 1968. 102.

A földhözjutás különféle lehetőségeinek számba vétele után sem feledkezhetünk meg arról, hogy Gyöngyösön a lakosság nagy részének a szántóművelés alkalomszerű, kiegészítő jellegű tevékenység volt, melynek az agrárgazdálkodásban játszott szerepe a XVIII. század folyamán egyre csökkent.

Bár a mezővárosiak szántókban szűkölködtek, forrásaink osztályföldek parlagon hagyásáról is rendszeresen tudósítanak. Az, hogy az osztályföldekből sok parlagon maradt, első sorban a műveléshez szükséges igaerő hiányával magyarázható.⁶⁵ Az oppidum határában négy ökörrrel szántottak, így a taksások nagy része csak másokkal társulva tudta parcelláját megművelni.⁶⁶ Soknak egyáltalán nem volt igásállata és ha a földosztásnál sorra került akkor tehetősebb gazdák állatainak bérbevételére kényszerült. A tanács mindig idejekorán figyelmeztette azokat, „... az kiknek vonó marhájok nincsen, hamarjában megh nem szántathatja osztály földit, hanem mások után kelleitik járni”.⁶⁷ Az igaerő hiánya ugyanis akadályozta a szántóművelés kötelezően előírt rendjét, melyre a magisztrátus éberem ügyelt. Éppen ezért évről-évre úgy intézkedett, hogy ha a határban parlagon hagyott földet találnak, melyet a megadott határidőre nem szántottak meg, azt bárki felfoghatja és megművelheti.⁶⁸ A szántás mellett a boronálás és vetés idejét is meghatározták. A taksás csak e munkálatok elvégzése után számított osztályföldje jogos birtokosának. Ezt támasztja alá az előjáróság 1799. évi határozata, mely szerint „... a Ki maga ... földét bé nem veti, akkor többé semmi Juszt fenntsemis tartson hanem ... Bíró úr által bátorságosan másoknak adatasson”.⁶⁹

Parlagon maradhatott akkor is a szántó, ha birtokosa úgy ítélte meg, hogy gyenge minőségű föld jutott néki, amivel vesződni nem érdemes, bérebe adni pedig nem tudja. Tartósan azonban a fent említett művelési kényszer miatt nem lehetett parlagon hagyni az osztályföldeket. Szent György (április 24.) napjára minden parcellának gazdjára került.⁷⁰

A XVIII. század első harmadában a gyöngyösiek a szántókat még két nyomásban művelték. Ekkoriban az egyik nyomásba őszi és tavaszi vetés kerül, a másik pedig ugaron marad.⁷¹ A népességszám gyors emelkedése határhasználatra úgy hatott, hogy a mezővárosiak áttértek a háromnyomásos gazdálkodásra, mert így a bevethető terület nagysága megnőtt. Ennek az áttérésnek a pontos idejét nem ismerjük, de feltételezhető, hogy a váltás legkésőbb az 1770-es években megtörtént, melynek eredményeként „*Agri Territorii huius in 3 Calcuturas subdivisi habentur*”⁷², aminek „*egy tertiája ... Őszivel; másik ... tavaszi-val*” volt bevetve, a harmadik ugarnak maradt.⁷³

A nyomások pontos helye források hiányában nehezen rekonstruálható. Annyit tudunk csupán, hogy a Sár-hegy felől lévő calcatura a város keleti, északkeleti határában a Sár-hegytől délre, a Pata felől lévő calcatura pedig a Tarján, Pata, Réde által közrefogott délnyugati határrészen terült el. A Kőkúti nyomás helyét nem ismerjük.⁷⁴

A bevetett calcaturák felosztásáról az alábbi táblázat tájékoztat:

65 HML-V-101/a/8. 101–102.

66 HML-IV/7/a/18 öi. 1113. 1829. Observationes, 19.

67 HML-V-101/a/2. 174.

68 HML-V-101/a/6. 81.

69 HML-V-101/a/8. 90.

70 HML-V-101/a/4. 462.

71 HML-IV-7/a/1. öi. 555. Observationes 229.

72 HML-IV-7/a/18. öi. 1113. 1828. Observationes 18.

73 HML-V-101/ b. 93. CIV. 57.

74 MOL-P-518/a/2. 68-69.

A szántók nyomásonkénti megoszlása az 1820-as években⁷⁵

1. nyomás

Almásy Pál	14 köblös
Farkas János	4 köblös
Gosztonyi Pál	10 köblös
Erős Albert	5,2/4 köblös
Brudern József	6,3/4 köblös
Almásy József	6 köblös
Zakkai Ferenc	1 köblös
Város majorság táblája	25 köblös
Postaföld	8 köblös
Parókiális föld	6 köblös
A Méltóságos és Tekintetes Birtokos Urak között esztendőnként felosztatni szokott	86 köblös

2. nyomás

Orczy	10 köblös
Temető hely	11 köblös
Város majorság táblája	30 köblös
Postaföld	7 köblös
Parókiális föld	10 köblös
Földesurak között felosztatik	86 köblös
A város hivatal viselők és lakosok között az ezektől felmaradandók ki szoktak osztatni	273,3/4 köblös

Korábban már szoltunk róla és a fenti adatok ezt megerősítik, hogy a XIX. század elejére az egyébként is rendkívül csekély szántóterület alig több mint egyharmada maradt a gyöngyösi taksások kezén. Számottevő majorságföldje ugyanakkor csak a városnak volt, melyet a „feő Oeconomus” irányítása alatt, konvencióos cselédekkel műveltetett.⁷⁶ Idénymunkákra a cselédek mellé napszámosokat is fogadtak. Az encsi rét 1765. évi kaszálásakor például a bíró feladatául szabták, hogy „pénzes kaszások” fizetéséről és tartásáról gondoskodjon.⁷⁷ A XVIII. század második felétől az oppidum majorság tábláit egyre gyakrabban adta ki feles művelésre, mivel nem volt elég ereje „... *sikeressen s Czélerányossan munkáltatni*”.⁷⁸ Konvencióos cselédek helyett cimboráknak nevezett vállalkozók fogták fel ezeket a földeket és pontosan meghatározott feltételek alapján dolgozták. Az 1834-ben kötött, hat évre szóló megállapodásban a cimborákat arra kötelezték, hogy a felvállalt táblákat megtrágyazzák és minden második évben pihentessék.⁷⁹ A városvezetés így próbálta megőrizni a talaj termőképességét, elkerülni kimerülését.

75 Uo. 751-752.

76 HML-V-101/b. 93. CIV. 57.

77 HML-V-101/a/6. 25.

78 HML-V-101/a/12. 261.

79 HML-V-101/a/12. 261.

A táblázat kapcsán még egy fontos dologra kell felhívni a figyelmet. A gyöngyösi földesurak a már említett okok miatt nagyobb majorság kialakítására helyben nem gondolhattak. Többségük azonban a szomszédos helységekben is birtokos volt, ahol saját kezelésű földeken gazdálkodott. Példának okáért báró Haller Antónia 1788-ban Gyöngyöspatán 436, Gyöngyöstarjában 302 hold majorsági szántót műveltetett jobbágyaival. Ugyanezen falvakban a szintén gyöngyösi birtokos Forgács grófok 781, illetve 699 hold majorságot tartottak fenn.⁸⁰ A közeli Atkárton Herceg Eszterháznak volt 479 hold sajátkezelésű birtoka.⁸¹ Mindez arra utal, hogy a korabeli agrárgazdálkodás árnyaltabb bemutatásának előfeltétele a regionális tájékozódás.

A mezőváros határának egy harmadát kavicsos, a többi agyagos, fekete földek borították.⁸² A helybeliek egy részét közepes, más részét jó minőségűnek tartották. Az úrbérendezéskor a második osztályba sorolták, aminek alapján egy egészsztelkes jobbágnak 28 hold szántó járt volna.⁸³

A gyöngyösiiek az őszi vetés alá háromszor, a tavaszi alá pedig kétszer szántottak.⁸⁴ A szántást – ahogy már említettük – négy ökörrrel végezték.

1828-ban két pozsonyi mérő vetésterület művelési költségei az alábbiak szerint alakultak:⁸⁵

Őszi vetés alá első szántás	30 krajcár
Őszi vetés alá második szántás	24 krajcár
Őszi vetés alá harmadik szántás, boronálással és vetéssel	36 krajcár
Tavaszi vetés alá első szántás	30 krajcár
Tavaszi vetés alá második szántás, boronálással és vetéssel	36 krajcár
Trágyázás	1 forint

Összesen: 3 forint 36 krajcár

Fel kell hívni a figyelmet arra, hogy a vetésterület nagyságát a Regnicoláris Conscriptioiban nem holdakkal, hanem a belé vethető gabonamennyiség pozsonyi mérőben megadott számával határozták meg. Mivel pedig a vetésterület átlagárát, átlagbérét, tiszta jövedelmét stb. egy pozsonyi mérőre számították ki, a művelési költségeket is ehhez a mértékhez kell igazítanunk. Ezek szerint egy pozsonyi mérő bevetett szántó művelési költsége 1 forint 48 krajcár volt.

Trágyából két pozsonyi mérőre 20 szekérrel szórtak ki, s az egykorúak szerint ez 8 évig biztosította a talajerő utánpótlását. Egy szekér trágya 24 krajcárba, 20 szekér ennek megfelelően 480 krajcárba, azaz 8 forintba került. Az egy évre számított trágyázás költsége tehát két pozsonyi mérő vetésterületnél 1 forintra, egy pozsonyi mérőnél pedig 30 krajcárral tehető.⁸⁶ Ezeket az adatokat azonban bizonyos óvatossággal kell kezelni, hiszen adóbevallásról lévén szó, a jobbágyoknak a művelési költségek felnagyítása és a bevételek kisebbitése állt érdekében.

80 SOÓS Imre 1975. 234, 247.

81 SOÓS Imre 1975. 84.

82 HML-IV-7/a/18. öi. 1113. 1828. Observationes 46.

83 HML-IV-1/h/1. 4.

84 HML-IV-7/a/18. öi. 1113. 1828. Observationes 46.

85 HML-IV-7/a/18. öi. 1113. 1829. Observationes 9.

86 HML-IV-7/a/18. öi. 1113. 1829. Observationes 9.

A földeket minőségük alapján három osztályba sorolták. Egy pozsonyi mérő szántó helyben szokásos – minőségtől függő – bérleti díját az alábbi táblázat mutatja:⁸⁷

Minőség	Bérleti díj
Első osztályú	1 forint 36 krajcár
Másod osztályú	1 forint
Harmad osztályú	– 24 krajcár

A három osztály átlagbére pontosan 1 forint volt. Táblázatunk adatainak hitelességét az úrbérendezéskor készült *investigatio* is megerősíti. Abban ugyanis a gyöngyösiek azt vallották, hogy egy kilás azaz hozzávetőlegesen egy pozsonyi mérő földet 1-2 forintért adnak bérbé.⁸⁸

A gyöngyösiek szántóikon elsősorban tisztabúzát, kétszerest és kukoricát termesztettek. Többször tudósítanak forrásaink dinnye alá osztott földekről is.⁸⁹ A XIX. század elején azonban „... *seminaturam solum tritici puri, mixti et Fagopuri in usu esse*”.⁹⁰

A mezővárosiak sokéves tapasztalata azt mutatta, hogy náluk tiszta búzából kétszeresből és kukoricából egyaránt az elvetett mag háromszorosa terem meg.⁹¹ Ezt a szántók minőségétől független, egy pozsonyi vetésterületre számított átlagos terméseredménynek tekintették. A terméseredmény a következő évi vetőmag, a kilenced és a tized levonása utáni mennyiség.

Gyöngyösön a XIX. század első harmadában egy pozsonyi mérő tisztabúza 7 évre számított piaci átlagára 1 forint 18 krajcár, a kétszeresé 1 forint, a kukoricáé pedig 37 krajcár volt. Az oppidum határában termelt növények együttes átlagára tehát 58,1/3 krajcárra tehető.⁹² Ezt a tudósítást megbízhatónak tarthatjuk, hiszen a vásári számadáskönyvek és a városi *protocollum* adatai alapján készült.

Irodalom

Rövidítések

HML = Heves Megyei Levéltár. Eger

MOL = Magyar Országos Levéltár. Budapest

BÉL Máttyás

1968 Heves megye ismertetése (Soós Imre fordítása). Eger.

GALGÓCZI Károly

1855 Magyarország-, Szerbvajdaság s Temesi bánság mezőgazdasági Statisticája Pest

SOÓS Imre

1975 Heves megye községei 1867-ig. Eger.

SZABÓ István

1947 A jobbágy birtoklása az örökös jobbágyság korában. Budapest.

87 HML-IV-7/a/18. öi. 1113. 1828. Observationes 8.

88 HML-IV-1/h/1. 2.

89 HML-IV-7/a/18. öi. 1113. 1828. Observationes 8.

90 HML-IV-7/a/18. öi. 1113. 1828. Observationes 8.

91 HML-IV-7/a/18. öi. 1113. 1828. Observationes 16.

92 HML-IV-7/a/18. öi. 1113. 1828. Observationes 16.

Tibor Besze

Ackerbau in Gyöngyös

Bei der Beschreibung der Landwirtschaft von Gyöngyös sollte man den eigenartigen Zug betonen, daß sich die Landwirtschaft der Bewohner zwischen so engen Schranken bewegte, die nur die kleinsten ungarischen Dörfer charakterisierte. Die Besitz und Eigentumsverhältnisse gestalteten sich auch sehr eigenartig, denn die eine Hälfte der Felder der Stadt war in der ganzen Epoche im Besitze vier aristokratischer Familien, die andere Hälfte – Pušta Bene und Pušta Encs – wurde von dem König der Fronbauergemeinschaft der Stadt geschenkt. Die Pächter in Gyöngyös wollten die Rahmen ihrer Wirtschaft aus den Feldern der angrenzenden Dörfern erweitern. Diese – alle Landwirtschaftszweige charakterisierende – wirtschaftliche Expansion zielte nicht auf die Erweiterung der Stadtgrenzen ab (das war auch juristisch unmöglich), sondern es wurden einige Felder in den angrenzenden Dörfern gepachtet. Der Ackerbau spielte im Landwirtschaft schon am Ende der Eroberung der Türken nur eine zusätzliche Rolle, und in der Epoche des großen Bevölkerungszuwachs wurde er immer mehr gelegentlich.

Die Bewohner bestellten die sehr geringe, innere Acker als Fronfelder, und die Acker in der Pušta – von welchen jeder steuerzahlende Fron bekommen konnte – wurden unter den Bewohnern regelmäßig aufgeteilt. Die Acker konnten aber das Getreidebedürfnis des Volks schon am Ende des XVIII. Jahrhunderts nicht sicherstellen. Besonders gültig ist diese Lage im XVIII. Jahrhundert und am Anfang des XIX. Jahrhunderts, nach der Eroberung der Türken, denn in dieser Epoche wurden sich die Acker, die für die Pächter zu verteilen waren sehr verengert und die Fronbauer mußten immer länger warten, bis die Reihe bei der Verteilung an sie kam. Die Bevölkerung der Stadt schaffte so das Getreide durch Kauf und durch Pacht der Felder der angrenzenden Dörfer herbei.

BESZE TIBOR
Eszterházy Károly Főiskola
H-3300 Eger
Eszterházy tér 1.

Gyöngyös város önkormányzati törekvései 1847–1887 között

Misóczki Lajos

ABSTRACT: *Aspirations for Self-government in Gyöngyös between 1847–87.* The author is pioneering with this paper to present constantly reviving fights for self-government in Gyöngyös at the twilight of feudalism and the beginning of the civic era. The initial steps of the Reform Age, aspirations were helped by the circumstances of the 1849-49 Revolution and Fight for Independence. But the tyranny of the Bach era shattered the self-governmental achievements of Gyöngyös, by then a free agricultural town. Not only did the self-governmental aims revive and become realized after the Compromise of 1867, but the democratic traits of local administration were also strengthened. The aspiration of the mayors and self-governmental bodies of that time are still exemplary today.

1334. május 5-én, Visegrádon I. Károly városi kiváltságot adott Gyöngyösnek. Ettől kezdve jogállása 1848-ig földesúri mezőváros, 1848-1871 között mezőváros, 1872 után rendezett tanácsú város volt. Vizsgálódásom három korszakot érint, és a város polgári közigazgatási törekvéseit részletezi.

Előküzdelmek

A magyar reformkor polgári-liberális politikai és társadalmi küzdelmei Gyöngyösön előbb sajátos módon visszhangzottak, majd az 1840-es évek elején be is következtek. Úgy tűnt, megérték a feltételek ahhoz, hogy a városi tanács véget vessen a feudális kötöttségeknek, felmondja a földesurak jogi fennhatóságát, és a földesúri mezővárosból önálló igazgatású (mező)várossá váljon ez a Mátra alji település. Természetesen ez az óhaj csak a legmerészebb polgárok körében fogalmazódott meg, hiszen a földesurak erről hallani sem akartak, a felettes hatóság, a vármegye és az országgyűlés most aligha foglalkozott volna ezzel az ügygel. A polgárság mégis törésig vitte „a köz érdekét”.¹

1842. március 23-án a városbíró, Csiba Antal, „a gyöngyösi privilégium lelkes bajnoka” népgyűlést hívott össze a városházára, mert úgy látta, hogy az „uraságok mind jobban leszorították a szabadalmakkal, vagy kiváltságokkal ... ellátott népet jogos te-

1 Az előküzdelmek idejéből részletesen HORNER István 1863. 25.: Jegyzettrészeiben az 1765. évi „nagy zavar említetik”. (Horner) Végre, 1837. február 11-én a városházán kihírdették a vármegye leíratát, amely szerint V. Ferdinánd a város régi kiváltságait visszaállította. Ez azonban sem elvben, sem gyakorlatban nem valósult meg. Ezért is indult el 1842-ben az újabb küzdelem. SZABÓ László, Bártfai 1937. 51. SEBŐK László, Ethei 1881. 262.

réről”.² Csiba a népgyűlésen „a lakosokat nemcsak régi szabadságaikra emlékeztette, ... hanem a földesurak jogtalan beavatkozásait is a város dolgaiba” – örökítette meg a jeles nap eseményeit a kortárs történetíró.³ A városbíró ekkor a „valódi privilégium” megszerzését az adott társadalmi körülmények között képzelte el. Szándékával nemcsak népszerűséget szerzett, hanem a vékony rétegű polgárság mellé szövetségesül a város többi lakosát is maga mellé állította. „Bátorságban van az élet a városházánál” – jelszóval győztek a Csiba pártiak.⁴ Kezdeményezése mégis kudarccal végződött, mert a helybeli nemesek nevében hg. Eszterházy Pál pert indított a város ellen a földesúri függés és szolgáltatás további fenntartásáért.

Az újabb küzdelem az 1844. április 24-i bíróválasztáskor robbant ki. Ugyanis a választás téjé Csiba Antal és önkormányzati elképzelése, illetve Borhy Antal és a földesúri jogok csorbíthatatlansága volt. Az utóbbi két évben még inkább népszerűvé lett Csiba – a nemesek jelöltjével, Borhyval szemben a „vérengzésekkel és a városház ablakainak betörésével” lefolyt választáson fölényrel győzött.⁵ A gyöngyösi események híre egyszeriben országossá vált, mert a Nemzeti Újság szeptembertől többször is foglalkozott vele.⁶ A választás eredményeit figyelmen kívül hagyva a nemesek ismét perrel támadtak. A viszonylag gyorsan lefolytatott perben a választási eredményt megsemmisítették, és a vármegye felfüggesztette Csibát bírói hivatalából.⁷ Így a város önkormányzati ügye ismét zsákutcába jutott.

A forradalom és szabadságharc idején

A tanács – a korábbi 1842. és 1844. évi önkormányzati kudarcokat mérlegelve – körültekintőbben cselekedett. Az 1844. szeptember 9-én bírói székbe ültetett Kovách Józseffel 1847. június 28-ra népgyűlést hívatott egybe, amelyen a lakosok hangulatát az önkormányzat ügye mellé állította. Gyöngyös a gyűlésen elfogadott határozat értelmében a vármegyéhez

2 SEBŐK László, Ethei 1881. 263.

3 HORNER István 1863. 26.

4 Világ, 1842. máj. 7., 299. Gyöngyös

5 HORNER István 1863. 27. és SEBŐK László, Ethei, 1881, 263. Nagy Ferdinánd táblabíró vershen köszöntötte az ellenfelet, a „várospártiakat”, mert ő is a polgárság érdekeit pártolta. Gyöngyösi Kalendárium 1938, 148.:

„Mit szűnk óhajtott, s értelem emberi
Küzdvén erővel, régtől igényelnek,
elérve: – hálát mond az égnek,
S vígadoz e nyereségbe Gyöngyös.
Művelt tanács ül, s díszlik a behúzott
Asztal körül, és felkentje mind
Erény, Hit és a Törvénykezésnek,
Nép joga és szabadalma – biztos.

S kit bírónak tett a bizalom szava,
Foglald el bizton elnöki székedet,
Szegénynek s árváknak kezded nyújtsd,
Védd jogainkat, erényre nézz, s élj! ...”

Vö. még: Misóczki Lajos: Az 1844. évi gyöngyösi ribillió. Gyöngyösi Kis Extra, 1992. szept., 4. A választás c. egykorú verses leírás a Szerző tulajdonában.

6 Nemzeti Újság, 1844. szept. 11., 181. Vidéki levelezések c. rov., Hevesből – Gyöngyös. A vád néplázítás volt. Nemzeti Újság, 1844. nov. 26., 351. Csiba Antal: Heves – Gyöngyöstről. Csiba visszautasította a vádat, és részletesen ismertette az előzményeket.

7 Uo., 1844. dec. 4., 372. Hevesből – Gyöngyös és HORNER István 1863. 27–28.

és a Helytartó-tanácshoz fellebbezett lakosainak a feudális megyei közmunkák alóli felmentéséért.⁸ Kétségtelen, a tanácsurak jól számítottak: Előbb a közmunkáktól, majd a többi köztartásoktól is megszabadulnak. Azonban a Helytartó-tanács Heves vármegye alispánjának címzett augusztus 1-ji leiratában kitért a „meghallgattatás és a jog szolgálata alól”, és az országgyűlési tárgyalásokra hivatkozva a vármegye hatáskörébe utalta a döntés jogát.⁹ Az alispán már szeptemberben intézkedett, mégpedig úgy, hogy megdorgálta a tanácsot, és a városbíró felmentette tisztségéből.¹⁰

A gyöngyösieket nagyon sértette az alispán eljárása. Hiszen a vármegye székhelye, Eger szintén ugyanakkor indított újabb harcot a polgári önkormányzatért, amelynek előzményei még az 1700-as évekig nyúltak vissza.¹¹ Eger – most éppen Gyöngyös kudarcán okulva – visszalépett, de csak azért, hogy 1848 januárjában kezdeményezzen. Ezúttal tanúi lehetünk a két város példás együttműködésének. Ugyanis február 12-én az egri városbíró és több tanácsos Gyöngyösre jött, és itt tárgyaltak a két város vezetői arról, hogyan fogjanak össze, hogy a „lakosok ... örökre megválthassák magukat”.¹² A pesti és a vidéki forradalmi események meggyorsították mindkét város lépéseit, és gazdasági, valamint társadalmi jogorvoslatra nyílt kilátás.

Gyöngyös az (1847)–1848: XXIII. tc. 2. §-ában körvonalazott középvárosok sorába került.¹³ Régi óhaját a forradalom áprilisi törvényei teljesítették. Szabad mezővárossá vált. Az 1848. július 26-i közgyűlésen ennek megfelelően rendezték meg az új, polgári közigazgatás, azaz a helyi önkormányzat tisztségviselőinek megválasztását.¹⁴ Bár a jelölő választmány által a képviselő-testületi tisztségviselőket nem választották, hanem megbízták, és csak a polgármestert választották szótöbbséggel. Nagy többséggel Jakab Mihály, a város tiszti ügyésze lett Gyöngyös első polgármestere. Július 29-én a polgármester-helyettes, egyben főbíró Borhy Antal, a főkapitány Panker Gábor, a tiszti ügyész Baráth József, a főjegyző Fodor Flórián, 6 tanácsos, 2 aljegyző, Horner István főorvos, valamint sebész, kapitányi biztos és a szállásmester nyerte el a polgárok közakarátát képviselő választmány bizalmát.¹⁵ A nevüket azért soroltam fel, hogy emlékezzünk rájuk, mert ők voltak Gyöngyös forradalmi korszakának első tisztségviselői, és mindannyian bekapcsolódtak a már zajló forradalom és szabadságharc küzdelmeibe. Büszke lokálpatrióták, akik a nemzet és az ország sorsát felemelni a városéval együtt képzelték el. Szvetitska Antal tanácsos a város polgáraihoz szólva kifejtette, a testület a forradalom vívmányai által is védelmezve, a szabadságküzdelem „napfényességű, dicső ége alatt” tetteivel fogja megmutatni azt, hogy méltó a polgárok bizalmára.¹⁶

Gyöngyös 1848-ban a polgári önkormányzat mellé választókerületi jogot is kapott. Polgárai a helyi önkormányzat megbízása előtt, még májusban megválasztották azt a 37 sze-

8 SZABÓ László, Bártfai 1938. 54.

9 Gyöngyös Város Tanács V. B. Irattára. Barna János-féle gy. Polgármesteri iratok 1848/1849–1950. Az 1848/1849. évi iratok, alispáni levelek, Gy., -jelzet (GYVT.VB.Pi.)

10 SZABÓ László, Bártfai 1938. 54.

11 Eger püspöki-földesúri város volt. Legátfogóbb feldolgozását l.: Nagy József: Eger története. Gondolat K., Athenaeum Ny., Budapest, 1978. Az önállósági küzdelmekre vö.: Szántó Imre: Eger püspöki város úrbéri és felszabadulási pere a 18. században. Heves megyei füzetek. I. Heves Megyei NyV., Eger, 1954.

12 SZABÓ László, Bártfai 1937. 54.

13 Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár 1836–1868., sz. 1848. évi törvénycikkek. Franklin T. Magyar Irod. Intézet és Kny., Budapest, 1896, 247. A tc. a pontja, a város, mint törvényhatóság (CJK-MT)

14 Uo., 4–15. §. 247–249.

15 MÁTRAI Sándor 1911. 166.

16 MOLNÁR József 1969. XI.

mélyt (közöttük csak egy nemes volt), aki a várost a megyegyűlésen képviselte. A június 26-i képviselő választáson pedig Almásy Pált a népképviselői országgyűlés első gyöngyösi küldöttévé választották.¹⁷ Almásy július 10-én az országgyűlés alelnöke lett. „Ekképpen hozott gyümölcsöt a legfelső fórumon az a kezdeményezés, amelyet hat évvel korábban Csiba Antal elindított.”¹⁸

A nyáron megérkezett Budáról az a jogi megerősítés, amely még az előző években megadta Gyöngyösnek a jogot az ‘elsőfolyamodású’ bíróság felállításához.¹⁹

Miután törvényesen is az önkormányzat és élén a polgármester vette kezébe a város ügyeinek intézését, azonnal a legnehezebb feladatokat kellett megoldania. Az egyik, a szabadcsapat kiállítása közvetlenül is az ország sorsához kapcsolódott. A már áprilisban felállított nemzetőrség ellátásával és elindításával augusztusig várt a város. 2-án indult el, és ért a hevesi táborba a gyöngyösi önkéntesek és besorozottak csapata Panker Gábor vezetésével. A polgármester ezekkel a gondolatokkal búcsúztatta őket: „Mindegyikük jól tudja, csatába indulnak, küzdeni. Vajh, de ki tudja, kit szólít magához a seregek legfőbb ura, és ki marad életben ... Segítse Isten, hogy a délvidéki magyarságon vérengző rácokat sereginkkel visszavessék ...”²⁰

A másik feladat szintén része volt az országos teendőknél, de a megoldása nemcsak a gyöngyösiekén múlt. Ez az örökválság ügye volt, amelynek intézését bizonytalan időre felfüggesztették. Idők távlatából láthatjuk, mindkét feladatot a kapcsolt többivel az önkormányzat gyorsan, körültekintően és az érdekeltek közreműködésével oldotta meg.²¹

Egyelőre a polgármester a város mindennapi életét megújító intézkedésekhez fogott. Mindegyike összlakossági érdeket szolgált, és közigazgatási-városrendezési eszközökkel oldotta meg. Augusztus 20-án a képviselő-testület szabályozta a városháza beosztását és a hivatalok ellátását. Megállapította a tisztviselők és a városi alkalmazottak évi fizetését. Néhány hét múlva foglalkozott a közbiztonsággal. Aztán határozattal megszüntette a Piac téren (ma a Fő tér) és a főbb utcákban a szenny- és személtlerakást. (Ezt a tettet tekinthetjük Gyöngyösön az első környezetvédelmi intézkedésnek.) Dr. Horner István előterjesztésére egészségügyi, piaci és tűzelhárítási rendtartást vezetett be. Térképezte a város bel- és külterületét, és kiterjesztette az éjszakai közvilágítást.²² A decemberi önkormányzati tanácskozáson Jakabnak azt jelentették a felelősök, hogy „az ügyek folyamatba tétettek”, némellyeké befejeztettek”, egy-kettőnek „hosszabb megvalósítási idő szükségeltetik”.²³ A polgármester, illetve az önkormányzat eredményeit másfél száz év távlatából is megsüvegelhetjük. Megvalósításuk még bekezdőben is nagy gondot jelentett, hát még honvédő harcok idején, sőt szín-

17 SZEDERKÉNYI Nándor 1893. 398. Ezzel megegyezően OROSZ Ernő 1909?. 61. OROSZ Ernő, BACHÓ László Dezséri 1939. 17–18. és MOLNÁR József 1969. XIV. idézi GYVT V.B.Pi. Jakab Mihály jelzet, 1848/1849–1857. L. még: FORGÁCS Ferenc 1929. 52.

18 MOLNÁR József 1969. XIV. Almásy Pál követte 1848 végén Puky Miklóst a Heves vármegyei rész kormánybiztosi hivatalában. 1849-ben Almásy a képviselőház elnöke Debrecenben. Április 14-én ő jelentette be a Habsburg-ház trónfosztását. Pukyról részletesen Juhász István: Egy 48-as kormánybiztos élete 1806–1887 (Puky Miklós). ECOPLAN Kft. Ny., Gyöngyös, 1995

19 BACHÓ László Dezséri 1939. 27.

20 MOLNÁR József 1969. XV. idézi GYVT V.B.Pi. 1848/1849–1857

21 MOLNÁR József 1969. XVI.

22 BACHÓ László Dezséri 1939. 33–34. November 23-án elfogadták a közösen elkészített rendtartást, amely szerint a közigazgatást a közgyűlés, kisgyűlés és a tanácsülés valósítja meg. SZABÓ László, Bártfai 1937. 55.

23 MOLNÁR József 1969. XVI. Idézi GYVT V.B.Pi. 1848/1849–1857

terén. Gyöngyös egykorú helyzetére vet fényt éppen a polgármester, Jakab Mihály hányatott sorsa. Miközben 1849. január 12-én az osztrákok, január 29-én a szabadságharcosok, február 10-én ismét az osztrákok, július 11-én az oroszok szállták meg a várost, Jakabot január 29. és július 10. között hadifogolyként Debrecenben őrizték. Ilyen körülmények között a képviselő-testület működése is szünetelt, csupán a főjegyző és felváltva 4 tanácsos intézte a halaszthatatlan hivatali teendőket.²⁴

Az önkényuralom korában

A világosi fegyverletétel hírére a hazamenekülő honvédek, bujdosók hozták. 1849 októberében a gyöngyösi önkormányzat néhány tagját és az oroszok által erőszakkal a polgármesteri székbe visszaültetett Jakab Mihályt tette meg a rend felelősévé a megszálló osztrák katonai hatóság. Jakab hiába tiltakozott a hivatali megbízás ellen, a megszállók minden rendeletet és egyéb intézkedést az ő nevében adtak ki. Így az október 28-án, a trónbitoló tiszteletére rendezett „hála- és békeünnep” díszbédjének meghívóit is, amely összejövetelet a kaszinó épületében tartották.²⁵ Tehát volt tovább is polgármestere Gyöngyösnek, azonban a tényleges hatalom az osztrákok kezébe került.

Haynau, Julius nevében intézkedő, 1849. szeptember 7-én Heves és Külső-Szolnok vármegye élére császári főbiztossá („egri kerületi főispán”) kinevezett Kapy Eduard a megbízójához méltóan tevékenykedett. Rendelkezéseit Földváry János megyefőnök („alispán”), októbertől pedig Majtényi László hajtotta végre. (Kapy első teendői közé tartozott a megyei közgyűlés, illetve önkormányzat feloszlata.) Miután 1850 elején Kapy a kettős megyét három kerületre osztotta, a gyöngyösi kerület élére Luby Istvánt állította.²⁶ (Hanis Imre csak a járás ügyeit intézte, a városét nem vállalta.) A közigazgatás vezetésével megbízott Luby István a fogolyként kezelt Jakab Mihály polgármesterrel együtt dolgozott. Jakab a meghagyott polgármesteri tisztét és a népszerűségét felhasználva hozzáfogott a város új tisztikarának, illetve tagjainak kiválogatásához. Bár Kapy nem oszlatta fel a gyöngyösi önkormányzatot és nem is váltotta le, amint azt az egrivel tette – a közéleti szerepléstől visszahúzódtott, vagy a bujdosásból hazatért önkormányzati tagok semmiféle tisztséget nem vállaltak. Örülhettek, hogy az 1848/1849-es szereplésükért, hivatalvállalásukért nem váltak a megtorlás áldozataivá.²⁷

Egyelőre a megszállók nem élesztették újjá az önkormányzatot. Ezért a nem létező városi tanácsoshoz címzett császári főbiztosi rendeleteket, leiratokban foglaltakat – a két hivatalnok – Luby és Jakab többnyire nem teljesítette. Egyszerűen azért, mert ketten kevesen voltak a feladatok ellátásához. Így aztán még szeptember 10-én is a gyöngyösi városháza

24 MOLNÁR József 1969. XVI.

25 BACHÓ László Dezséri 1938. 20.

26 SZEDERKÉNYI Nándor 1893. 416–418., OROSZ Ernő 1909?. 617.

27 HML, Eger Város Levéltára, V-1/a., 117. 950–953. A kezdődő megtorlásokra I.: HL, KK., III., A. Commandó, Pol. Sec., 1850–1851. OL, Geringer iratok, 1849/2163. Uo., Pr. 1851/987., 1852/1954. A feldolgozások közül Nagy József: A Heves megyei munkásmozgalom kezdeti szakasza 1850–1914. Heves megyei füzetek 7. HMNyV., Eger, 1956 – NAGY József 1978. 184. – MISÓCZKI Lajos 1978. 7., 44–68. – MISÓCZKI Lajos 1981. 30–41. – Sebestény Sándor: Csiky Sándor életpályája 1805–1892 = Kovács Béla szerk.: Tanulmányok Heves megye történetéből 6. Borsod MNyV., Miskolc, 1981. – MISÓCZKI Lajos 1995. 23–34. – HERMANN Róbert 1995. 121–160. Továbbá MOLNÁR József 1969. XVI. idézi GYVT V.B.Pi. 848/1849–1950. Az 1848/1849–1867 közötti vegyes iratok.

homlokzatán függhetett Kossuth Lajos életnagyságú képe „esőtől, szélől védetten”, mert nem akadt helybeli, aki onnan eltávolította volna.²⁸ Luby Jól látta azt is, hogy nem büntetheti meg a város lakosságát a megszállókkal szembeni gyűlöletükért, hiszen „százakat, vagy ezreket nem lövethet agyon az engedetlenségükért”.²⁹ Az ellenálló gyöngyösiekkel szembeni tehetetlensége legkirívóbban a Kossuth-bankok elkobzásakor látszott. November 19–20-án, az általa engedélyezett nagy vásáron „az árusok és vásárolók által közönségesen (általánosan, M. L.) elfogadtatott (volt) ez a bankójegy” – noha Kapy még az október 29-én kelt szigorú felhívásával a bankók azonnali begyűjtésére és megsemmisítésére utasította a nem létező városi tanácsot.³⁰

Nemcsak a közigazgatás szünetelt. Nem haladt előre a földesúri megváltás ügye sem. Igaz, az 1849. október 10-i császári nyílt parancs, amely elrendelte a földadókataszter összeállítását, egy időre a polgárságot és a volt nemességet egymás ellen ingerelte. Ekkor és utoljára Jakab polgármester, szemet hunyva minden addigi megaláztatására, elindította az egyezkedést a földesurak és a polgárok között. Tudott arról, hogy 1844-ben Csiba Antal a város levéltárában elhelyezte a kiváltságleveleket (másolati példányaikat, M. L.), amelyeket most előtárt, és tanulmányozásra egy általa kijelölt testület tagjai elé terjesztett. E testület, amelynek Cserha Ferenc (a város 1848/1849-es kapitányi biztosa, önkormányzati tagja), Bagi Ferenc és Megyeri József volt a tagja, megfogalmazta folyamodványát az uralkodóhoz, „Felső Császárnak” szólítva.³¹ Ezt Jakab levélben akarta Bécsbe küldeni. Azonban Cserháék számos gyöngyösi ösztönzésére „saját és polgártársaik nevében Bécsbe zárandokoltak, hogy panaszait a felső trón előtt előterjesztvén, a legmagasabb helyről segélyt és vigasztalást nyerjenek”.³² A császár meghallgatta őket, és az 1850. december 11-én írt válaszevele néhány főhatóság után intézkedésre az illetékes Heves vármegyei császári helytartóhoz került. Ő lázadónak minősítette a küldöttséget, és tagjait rövid időre bebörtönözte.³³ Jakab ezt a kudarcot kihasználva Lubytól a polgármestersége alóli felmentését kérte. Óhaja 1851. május 1-jén teljesült.³⁴

Az örökváltás ügye tovább is megoldatlan maradt. Főhg. Albrecht, Magyarország kormányzója 1851-ben meg sem hallgatta a gyöngyösieket. Csak 1852 nyarán jött el a kedvező alkalom az örökváltás ügyében, amikor Ferenc József magyarországi útja során Gyöngyösön is járt, és a polgárok panaszaira most hatásosan intézkedett. Megbízta Dobrzánszky Adolf helytartói titkárt (1849. július 11-én ő volt a várost megszálló orosz katonaság osztrák császári biztosa), királyi biztosként menjen Gyöngyösre, és intézkedjen.³⁵ Dobrzánszky, a jól ismert muszkavezető most a város érdekében gyorsan és hatásosan végezte a feladatát. Közbenjárására „egy részről szabadalmazott Gyöngyös város községe, más részről ugyan-

28 GYVT V.B. Irattára, Különgyűjtemény, Kovách László: Küzdelmeink 1849–1867 között. Kézirat, Gyöngyös, 1869. 2., a Heves Megyei Gazdasági Egyesület iratai között. Töredék. Kapy főbiztos a leiratait gyöngyösi városi tanácsnak, képviselő-testületnek, behatóságnak, városi hatóságnak címezte. A bizonytalan, változó címzés és megszólítás a város választott testületének időszakos hiányát tükrözi.

29 MOLNÁR József 1969. XVII.

30 HML, Gyöngyös Város Levéltára, V-101/b. Örök emlékü iratok, LI/39., forradalmi szám, 68., 302/849. (GYVL) Kapy olyan nagy buzgalommal végezte a kettős megyében dicstelen munkáját, hogy 1850. aug. 21-én megkapta az uralkodótól a Ferenc József-rend lovagkeresztjét. Pesti Napló, 1850. szept. 28., 2.

31 MOLNÁR József 1969. XVIII.

32 HORNER István 1863. 28.

33 HORNER István 1863. 29–30.

34 MÁRAI Sándor 1911. 169.

35 HORNER István 1863. 30–31. FORGÁCS Ferenc 1929. 56. SZŰCS Gyula 1930. 10.

azon város közbirtokosai között a gyöngyösi határban ez ideig szokásban volt mindennemű földesúri járulékokra nézve” 1852. október 16-án örökös váltság szerződést kötött.³⁶ A szerződésben vállalt áldozat nagyon megviselte a gyöngyösieket, de teljesült régi óhajuk. Végleg megszűnt földesúri kötöttségük, és amit Gyöngyös az 1848-as törvények értelmében elvben megkapott, most a gyakorlatban is megvalósult, azaz szabad mezővárossá vált.

Már csak az önkormányzat visszaállítása volt hátra. Jakab 1851. évi végleges távozása után Luby nem állított maga mellé polgármestert, mert nem láthatta, új társa mennyire fogja segíteni a teljhatalommal megbízott kerületi főnöki beosztásában. Azonban, amikor az örökváltság szerződés elkészült, kitént, a város lakossága nevében csak a felelős, helybeli polgármester írhatja alá. Ez a volt nemesek kifizetése fejében felvett városi kölcsönre is vonatkozott. Ezért Luby a polgárság képviselőinek óhajára egyedüli jelöltjüket, Svetitska Edét polgármesterré nyilvánította. Svetitska 1852. október 1-től kijelölt polgármesterként látta el hivatali teendőit.³⁷ Ő azonban nem elégedett meg a polgármesteri székkel, hanem már abban az évben újra akarta választatni az önkormányzatot. Ugyanis a tanács tagjai folyton a lemondásukkal tiltakoztak nála a császári megszállók kényszerű kiszolgálása miatt. Mivel a lakosság „a katonaságnak sem kenyeret, sem abrakot, sem pediglen egy szál szénát nem ad”, ezért mindent a tanácsnak kell előteremtenie – hangzott az indokuk.³⁸ Az éppen kibontakozó népi ellenállás megtörésére a hatalom máris intézkedett. A résztvevők felett 1853. január 21-én a gyöngyösi hadbíróóság ítélt, az önkormányzat tagjainak pedig megtiltotta a város elhagyását.³⁹ Svetitska egy évet várt, és 1854. januárjára Luby tudta és engedélye nélkül önkormányzat-választó népgyűlést hívott össze. Luby ezért a kezdeményezéséért azonnal felmentette Svetitskát a hivatalából, és a népgyűlést nem engedte megtartani.⁴⁰

Már úgy látszott, az önkormányzat további ügyében nincs előrelépés. Azonban az 1854. évi uralkodói rendelkezésnek megfelelően, amely előírta a helyhatóságok újraélesztését (ez a rendelet osztotta fel Magyarországot is és Erdélyt is 5-5 kerületre), a gyöngyösi polgármestert is, valamint az önkormányzatot is újrajelöltette a vármegye főnöke. 1854-ben a polgármesteri széket Panker János (Panker Gábornak, 1848-as főkapitánynak öccse) kapta meg, de mind az ő, mind a csökkentett létszámú önkormányzat szerepe továbbra is névleges maradt.⁴¹ Ne felejtsük, vizsgálódásunkban még mindig az önkényuralom idején tartunk!

Az újonnan választott önkormányzat, bár látszatra Luby bizalmát élvezte, alig cselekedhetett a város érdekében. Amikor 1856-ban a tanácsnokok a közkiadások csökkentését mérlegelve fel akarták számolni az „abszolutismus egyik szomorú szüleményét”, az 1849/1850

36 85 földesúrnak a város 142 878 Ft-t fizetett, de a fedezetére 90 ezer forint kölcsönt kényszerült felvenni, amit 50 éven át törlesztett. HML, GYVL, GYVT levelezése, V-101/b. Az 1852. évi XX/75. sz. Ezzel megegyező MOLNÁR József 1969. XIX–XX. idézi GYVT V. B. P. i. 1848/1849–1950. Az 1852. évi vegyes iratok. Továbbá HORNER István 1863. 32–40. SEBŐK László, Ethei 1881, 277–282. SZEDERKÉNYI Nándor 1893. 421. FORGÁCS Ferenc 1929. 56. Eger püspök-földesúri függése 1854. dec. 10-én szűnt meg. SZEDERKÉNYI Nándor 1893. 420.

37 HORNER István 1863. 39.

38 HML, GYVL, GYVT, V-101/b/40., LIII/43., 6/1852. és MOLNÁR József 1969. XX.

39 HL, KK., A. Commandó K-13. Nr. 2935/11120. J-11/3., 117. sz., a Bach-korszak iratanyagából az 1. tétel, 112. csomó, 15/6. 1852–1853. évi I csomó, Gyöngyösi Rögtönítélő Bíróság, Standgericht 9. és MOLNÁR József 1969. XXI.

40 MOLNÁR József 1969. XXIII. Svetitska végleg visszahúzódott a közügyektől. Lehet, ezért nem büntették meg keményebben. Akkoriban kevésen múlt a köz ügyét képviselők, intézők lázadókénti, vagy összekülvökénti elítélése, amire 1850 után gyakran volt példa Gyöngyösön is. HL, KK, Militr District Commandó, Pest, 1848–1855. Nr. Res., 116. és 528. Pz.

41 MOLNÁR József 1969. XXII.

telén létesített katonai kórházat, előterjesztésükre a megyefőnök keményen válaszolt: Két városi esküdtet 1 hónapra a kaszánya fogdájába záratta, Pankert meg arra kötelezte, hogy a katonai ispotályra emeletet építtessen. Az egy emelet ráépítése 1857/1858-ban 1735 ezüst Ft összegű ráfordításával és lakossági közmunkával be is fejeződött.⁴² A gyöngyösi előljárók nem vártak sokáig a sértés „visszafizetésével”. 1858. április 8-án segítettek a Heves Megyei Gazdasági Egyesület megalapításában. Az alapítási felhívást a polgármester és a befolyásos Visontai Kovách László földbirtokos együtt fogalmazta. Innen eredően a gyöngyösi önkormányzatnak is érdeme az az alakuló értekezlet, amely „önvédelmi harcuk leveretése után” első közéleti hely volt arra, „hol a megye jobbjai együtt ily tömegesen találkozhattak”.⁴³

Az 1860. október 20-án kiadott októberi diploma rendelkezéseinek megfelelően december 12-én vármegyei közgyűlést és választást rendeztek. A vármegye kinyilvánította nemzeti érzelmét. A meghívottak az 1848-as törvényekhez ragaszkodó tisztikart választottak, élükön Bartakovics Béla érsek főispánnal. Ez az esemény Gyöngyös előljáróit is tette kész-tette és kimondták a gyöngyösi járásban főszolgabíróvá választott 48-as érzelmű Isaák Lászlóval az együttműködést.⁴⁴ Innen már csak egy lépés hiányzott az említett megyei közgyűlésnek a községi (=városi) önkormányzat helyreállítását célzó határozata végrehajtásától. Ez az 1860. december 27-én lefolyt tisztújításon meg is történt. Az egyik legnépszerűbb országos lap ekképpen számolt be az eseményről: „Gyöngyös város lakosságára is fölvirradt ... azon minden jó hazafi által óhajtvá várt örömnapp, melyen a 11 évi kényszerű leszorítatás után ismét fölléphetett azon jogos pályára, melyen lenyűgöző bilincseinek szétpattanása után a törvényes jog és igazság kiszolgáltatását a nemzeti alkotmányosság sérthetetlen pajza alatt intézheti.”⁴⁵ A megválasztott Főkövy Antalt 1861. január 1-jén a vármegyei megbízott beiktatta polgármesteri hivatalába. Azonban a város érdekében cselekedni szándékozó tanácsnak még egy évnyi ideje sem maradt a közügyek intézésére, mert az országgyűlés 1861. évi őszi feloszlása után a vidéki önkormányzatok is visszaszorultak.⁴⁶ Az abszolutizmus újabb bevezetésével Eger és Gyöngyös tisztségviselői lemondtak, mert „oly rendeletek teljesítésére szólítottak fel, amelyeket letett esküjük és elvállalt felelősségük nyomán teljesíteniök nem lehetett”.⁴⁷ Az önkényesen leváltott Bartakovics főispán helyét Földváry János vette át főispáni helytartó hivatali címmel, aki 1861 decemberében ideiglenesen felfüggesztette a gyöngyösi önkormányzat működését „megsértve a közakaratot”.⁴⁸ A gyöngyösi önkormányzat utóbbi két éves törekvését elismerően méltatta a kortárs történétíró: „(Az) 1860/1-ik évi úgynevezett alkotmányos ... időszak ugyan rövid volt, de annál terjedesebb a ... következtésekben ... (és) Gyöngyös városára nézve áldásos (év később már) nem” jött.⁴⁹

42 HORNER István 1863. 66., 83., MOLNÁR József 1969. XXII. Ebben az épületben, amely ma a Koháry utcában, a Szt. Erzsébet-templom tőszomszédságában van, 1867-ig működött a katonai kórház, utána kórházak, 1921–1996 között iskolák kaptak benne helyet.

43 SZOMOR Kálmán 1896. 4.

44 SZEDERKÉNYI Nándor 1893. 423–424. és MOLNÁR József 1969. XXII.

45 Pesti Napló, 1861. jan. 10., 3. Városi ügyek c. rov. a 19 tagú előljáróság tagjainak névsora ugyanitt.

46 SZEDERKÉNYI Nándor 1893. 430.

47 SZEDERKÉNYI Nándor 1893. 431. idézi az 1861. nov. 18-án, Egerben, Heves és Külső-Szolnok t. e. vármegyék tisztikara részéről gr. Szapáry Gyula első alispán elnöklete alatt tartott tanácskozás jk.-vét. Nem ismerjük az említett rendeleteket, amelyek esküjük ellen voltak.

48 SZEDERKÉNYI Nándor 1893. 435. és MOLNÁR József 1969. XXII.

49 HORNER István 1863. 43.

Földváry bízott Főkövy teljes együttműködésében, ám erre a gyöngyösi polgármester nem volt kapható. Végül is „egynemely okokból” eredően Főkövyt lemondatta, de az ő utódával, Simonyi Antallal sem volt felhőtlen a hivatali kapcsolata Földvárynak.⁵⁰

Az 1849–1867 közötti önkényuralmi időszak nyomasztó politikai és társadalmi légköre, a hol működő, hol megbénított önkormányzat, vagy a megyefőnök kénye-kedve szerint létező, vagy leváltott polgármester nem képviselhetette akadálytalanul Gyöngyös polgárságának érdekeit. Szerencsére a volt nemesurak az önkény miatt meg sem kísérelték az önkormányzat alávétését, vagy a „saját” polgármester állítását, vagy a meglévő befolyásolását. Az is tény, hogy „a vármegye nem szította a tüzet a gyöngyösiek ellen”, és szemet hunyt a 48-as érzelmű polgármesterek jelölésére – feltehetően a polgárság megnyeréséért.⁵¹

A gyakran megbénított és többnyire csonka létszámú önkormányzat mégis tette, amit tehetett – fejlesztette a várost. Ebben a törekvésében Földváry nem gátolta. Lehet, ma mosolygunk igyekezeteiken, de akkor ezek az önkormányzat lehető legnagyobb vívmányai voltak. A tanács folytatta összlakossági érdekszolgálatát. Befejezte a főbb utcák, terek kövezését, amit még 1848-ban elkezdtek Gyöngyösön. Szivattyús kutakat mélyítettek. Sorszámozták a házakat. Tűzoltó-fecskendőket vásároltak. Javították a börtönviszonyokat. Városszépítő bizottmányt alapítottak, amely fásította az utcákat, és középületeket csinosított. Az elért fejlődés ellenére ez az időszak, az önkényuralmi rendszer „nem nyerhetett ... Gyöngyös városában közmegelegedést, avagy szeretetet”.⁵²

A kiegyezés után

Bizonyára az 1866. évi Habsburg katonai és diplomáciai vereségek következményei készítették Földváry Jánost arra, hogy az éppen újraválasztandó gyöngyösi önkormányzat szimpátiáját megszerelve legalább itt feloldja a „status-ellenességet”.⁵³ Az előzőekben láthattuk, már korábban is sikertelen maradt az effajta kezdeményezése. Most meg a változó politikai helyzetben a gyöngyösiek már nem is fogadták Földváry közeledését. 1867. február 17-én Ferenc József kinevezte gr. Andrássy Gyula kormányát, a kormány előterjesztésére pedig március 31-én gr. Szapáry Gyulát a kettős megye főispáni helytartójának. Ez utóbbi személyi változás Földváry bukását jelentette.⁵⁴ A megyei önkormányzatot április 30-án választották újjá. Kitént, az 1861-ben megválasztottak közül most sokan bizalmat kaptak. Ez történt a május 16-án megválasztott gyöngyösi polgármesterrel, Főkövy Antallal is és az önkormányzat több tagjával is. (Az egri polgármester és a tisztikar választása május 23-án volt.)⁵⁵

A kiegyezés teremtette szabad politikai és társadalmi légkörben lezárult Gyöngyös eredeti törekvése, küzdelme, amit az önkormányzat pusztá létezéséért folytatott A 60–100 tagú városi tanács tevékenységében minőségi változás következett. Mivel megszűnt a létért folyó küz-

50 MOLNÁR József 1969. XXII.

51 MOLNÁR József 1969. XXII–XXIII.

52 HORNER István 1863. 41–42. és Spetykó Gáspár: Gyöngyös város ismertetése Vahot Imre Nagy Képes Naptára 1865-dik szököévre. Emich G. Kny., Pest, 1856. 195.

53 MOLNÁR József 1969. XXIII. az idézett hely jelölése nélkül

54 SZEDERKÉNYI Nándor 1893. 440–441.

55 MOLNÁR József 1969. XXIII. Egerre HML, V-425, az 1867. máj. 21–23-ig iratok. Sokban hasonlít CZÖVEK István 1993. 297–320.

delme – erejét, összefogását teljesen a köz érdekére fordíthatta: 1. Elképzeléseit hosszú távra tervezhette, hiszen a tagjai politikai hovatartozásuktól függetlenül össz-városi célokat fogalmazhattak meg. 2. Az alkotmányosság keretében a tanács akadálytalanul állíthatta a város érdekeit a csoportérdekek elé, összeegyeztetve a csoportérdekek érvényesülésével. 3. Mivel a képviselők erkölcsi és anyagi felelősségvállalással fogadták el megbízásukat, számonkérhették rajtuk döntéseiket megbízásuk lejárta után is. 4. Bevált az a gyakorlat, hogy eleinte gyöngyösi származáshoz, később 10 éves helybenlakáshoz kötötték a tisztségviselést.⁵⁶

Az 1867 utáni polgári korszakban nagy léptekkel bontakozott ki az a hazai szabad versenyes kapitalizmus, amelyben Gyöngyös élete is fellendült. Bár az 1872-ben megszűnt céhrendszerrel összeomlott a város sokévszázados kisipara (a háziipara már 1867 előtt), ezt kiheverve elindult a közép- és kisipar lassú fejlődése, ugyanakkor borászata és kereskedelme országos jelentőségű lett. 1867-ben megalakult a Gyöngyösi Takarékpénztár Egyesület, 1870-ben a Gyöngyösi Takaré- és Hitelintézet, amelyek megalapozták bankéletét. 1870–1887 között 5 közéleti társaság, művelődési egyesület létesült, és a korábbi alapításúakkal már 10 volt a számuk. Akár a gazdasági, akár a társadalmi egyesületek tevékenységét figyeljük, a sajátos érdekek képviselete ellenére valamennyi törekvését a városért való együttműködés jellemezte. A '67-es nemzedék alapozta meg a fentebb említett önkormányzati együttműködésből az is imént bemutatott városi összefogásból kivirágzó – mindenki a városért elvet követő – lokálpatriotizmust.

A város érdekének első védelme-érvényesítése már 1867-ben elevenné vált. Éppen húsz évvel korábban, 1847. június 1-jén kérte a városi tanács a Központi Magyar Vasúti Társaságot, hogy a fővonalat Gyöngyösön keresztül vezesse, innen pedig egy fiókvonalat – valószínű a Mátrába.⁵⁷ Még 1867 februárjában is úgy volt, hogy Gyöngyös megkapja a fővonalat, ellenben novemberben már elvették tőle.⁵⁸ Főkövy polgármester minden összeköttetést felhasznált a gyöngyösi vasútügy érdekében. Mivel Egert is sújtotta a fővonal elvezetése, elsőként az egri polgármesterrel, Tavasy Antallal szövetkezett. Utána Heves Megye és a Jász Kerület Gazdasági Egyesületének támogatását szerezte meg, amelynek ő is tagja volt. November 22-től az itteni egyesületekkel sűrűn ostromolta a közmunka és közlekedési minisztériumot a fővonalért, aztán az országgyűléshez továbbította a város kérését. Az utóbbi Gyöngyös országgyűlési képviselőjén keresztül nyújtotta be.⁵⁹ Főkövy decemberben már I. Ferenc József közbenjárását kérte, segítse Gyöngyöst, hogy legalább a közelében vezessék a fő vasútvonalat. Még három évig tartott a város küzdelme – sikertelenül. 1870. március 15-én vasútvonalat, illetve vasútállomást avathatott Gyöngyös, de ez szárnyvonal lett, amely Vámosgyörknél a hatvani-miskolci vonalhoz csatlakozott.⁶⁰ A vasútügynek ezt a lezárását mégsem tekinthetjük kudarcnak, mert a szárnyvonala akkoriban az ország hasonló vonalai között az egyik legnagyobb teherforgalmat bonyolította le. A pálya jászvági továbbvezetése pedig Gyöngyöst vasúti záró csomóponttá emelte, amelyre a századfordulón további mátrai vonalakat tervezett.

Gyöngyös életének az 1870. év közigazgatási terén is fordulatot hozott. Az 1870: XLII. tc., majd a kiegészítő 1871: XVIII. és XXII. tc. és az 1886: XX., XXII. tc. (községi törvé-

56 MOLNÁR József 1969. XXIV–XXV.

57 KOVÁCS Béla 1989. 351., 862–16. k., 231.

58 Eger, 1867. febr. 28., 70. A Hatvan-miskolci vasútvonal hossza és Pesti Napló, 1867. nov. 10., 1. Gyöngyös.

59 Eger, 1867. nov. 28., 389. Gyöngyös, nov. 19.

60 Pesti Napló, 1870. márc. 17., 2. Reggeli kiadás. A gyöngyösi szárnyvonal megnyitása és Eger, 1870. márc. 24., 93. Zelemér: A Vámosgyörk-gyöngyösi szárnyvasút megnyitása

nyek) értelmében rendezett tanácsú város lett; legfőbb szerve a tanács, első tisztségviselője Főkövy Antal polgármester; A főjegyző, aljegyző, tiszti ügyész, levéltárnok, választott és virilis tagok alkották az előljáróságot. 1872. január 1-jén hivatalba lépett a gyöngyösi járásbíróóság is.⁶¹

A kettős megye törvényes szétválásával egyidőben dűlőre jutott a megyeszékhely ügye is, amelyben a gyöngyösi tanács – erejét meghaladó igyekezettel vett részt. 1867-1876 között meg-megújuló erővel indult meg Eger és Gyöngyös versengése a megyeszékhely, illetve törvényszék, törvényhatóság megszerzéséért. Tény, a kettős megye szétválasztásának ügye, a megyerendezés mielőbbi megoldásra várt.

„A megyeszékhely ügye különösebben nem tartozott a gyöngyösi önkormányzat kérdéséhez” – írta a korszak társadalmi viszonyait vizsgáló egyik tanulmány szerzője –, csupán erőmérlegelés volt ahhoz, ha Eger megyei jogú város lesz, Gyöngyös miért ne legyen ugyanolyan.⁶²

Főkövy polgármester a leendő Heves, vagy Heves-Jász vármegye székhelyévé Gyöngyöst akarta előléptetni Kovách László országgyűlési háznagy és Pulszky Ferenc országgyűlési képviselő közbenjárásával. Főkövy meg is szerezte mindkettőjük támogatását az 1873. október 6-i, vámosgyörki tanácskozáson. A polgármester elgondolásához kapóra jött gr. Szapáry Gyula belügyminiszter december 1-jén benyújtott törvényjavaslata, amely igaz, országos horderejű volt, de közvetve Heves és Külső-Szolnok vármegye területrendezését is érintette.⁶³

Gr. Szapáryról Visontai Kovách László jegyezte meg, hogy belügyminiszterként Gyöngyös mellett döntött volna, hiszen az itteni székhelyű Heves Megyei Gazdasági Egyesületet „egyéni creatiojának” tekintette, tehát „szívbeli módon” „gyöngyösi ember” volt. Gr. Szapáry ugyanakkor Egeret is kedvelte, mert 1867-1869 között ott volt vármegyei főispáni helytartó, 1869-ben pedig királyi biztos. Ezért eleinte a belügyminiszter egyik város mellett sem állt ki.⁶⁴

1873/1874 telén az Eger és a Gyöngyös nevű hírlap mellett országos lap – Pesti Napló – is bekapcsolódott a székhelyvitába. 1874 januárjában az Eger éppen a Gyöngyös székhelyű, Gyöngyös nevű leendő megye Pesti Naplóban közölt érveit verte vissza: „(Az) országnak nem lehet érdekében a már ... megalkotott családi vasutak, családi törvényszékek és járásbíróóságok mellé még családi törvényhatóságokat is »kikerekíteni«.”⁶⁵ Az utóbbi gúnyos megjegyzés Kováchra vonatkozott, aki az országgyűlés háznagyaként legtöbbet szólt Gyöngyös érdekében.

A gyöngyösiek két érvet állítottak fel: 1. földrajzi, 2. néprajzi, társadalmi. „A megye székhelye a határok körzetének pontjaitól lehetőleg egyenlő távokra eső központot foglalja el.”⁶⁶ Ennek Gyöngyös jobban megfelelt, mint a Borsod vármegye határán települt Eger. „Gyöngyös és vidéke nemcsak a birtokos, hanem egyszersmind az intelligens osztálynak

61 CJH-MT, 1869–1871., Franklin T. Magyar Irod. Intézet és Kny., Budapest, 1896, 211–221., 280–293., CJH-MT, 1884–1886., Franklin T. Magyar Irod. Intézet és Kny., Budapest, 1897, 383–430. és Forgács, 57. Továbbá SEBŐK László, Ethei, 1881. 291., valamint Szabó László, Bátfai: A hatszázéves Gyöngyös, Városok Lapja, 1934. máj. 15., 276.

62 MOLNÁR József 1969. XXV.

63 Részletes feldolgozása: SUBA István 1993. 39–57.

64 MOLNÁR József 1969. XXVI.

65 Eger, 1874. jan. 8., 1. és Uo., 1874. jan. 15., 1. A megyerendezés kérdéséhez 1.

66 Gyöngyös, 1874. jan. 11., 1–2.

oly számát és tömörségét képes feltüntetni”⁶⁷ – hangzott a másik érv. Az egriek „székhely-sóvárnak”, „tények elferdítőinek” titulálták a gyöngyösieket, és leszögezték, „gazdálkodási szempontból lehetetlenség Gyöngyöst megyei központtá emelni”.⁶⁸ A két város vitáját Eger város képviselőtestületének Perczel Béla igazságügyi miniszterhez intézett, 1875. szeptember 5-én beterjesztett folyamodványa magasra izzította.⁶⁹ Utoljára a gyöngyösi székhely mellett 1876 nyarán jelent meg újságcikk.⁷⁰

Végül is a székhely ügyét Eger javára az 1875:XXXIII. tc. zárta le. Főkövy elismerte Eger elsőségét, de Gyöngyös másodvonalbeli visszaszorítását nem minősítette a közel fél-évtizedes törekvésének kudarcaként. „Mégmértettünk ... Tanulságul (annyit leszűrhetünk), hogy ... az ország megtudhatta, mily statust óhajtottunk. Mi meg azt, hogy még teljesebb odaadással kötelességünk fejleszteniünk, felemelniünk (Gyöngyöst) ...”⁷¹

Az események után Főkövy polgármesternek a tanács bizalmat szavazott. Ugyanakkor hiába kérte a képviselő-testület tagjait, vegyék tudomásul Eger jogát a törvényesen szétválasztott, illetve önállósított Heves vármegye székhelyéhez – harmincnégyen tovább is „az ügy elővezetését” kérték, és a vármegyéhez, onnan meg tovább, az országgyűléshez fellebbeztek. Az esélytelen fellebbezéssel Főkövy nem értett egyet, ezért idős korára hivatkozva lemondott. A képviselők egy része ugyanezt tette, de 1878. január 1-jén sértődötten még bejelentették, Gyöngyös tanácsa lemond a városi jogáról, és „Éljen Gyöngyös falu!” kiáltással kivonultak a tanácssteremből.⁷² Természetesen az önhatalmú, faluvá visszaminősítés eszméje megbukott. „Így kedves városunk valószínűleg város fog maradni a világ vége után is ... legalább néhány percig” – szúrta le a bölcs tanulságot a kortárs történetíró.⁷³

Főkövyt Horner Gusztáv követte, aki tovább bővítette a polgárság sorait, rajtuk keresztül a városi tanácsot. Polgármesteri éveiben ismét élénkült a város gazdasági és társadalmi életét tükröző közéleti aktivitás. Segítette a gyorsan beilleszkedő zsidóság általános érvényesülését, amelyhez még az elődje, Főkövy nyitott utat. Lehetővé tette a tehetős zsidóknak, mint virilistáknak (25-35 fő) a képviselő-testületbe jutását; sőt az évtized végén a városnak már két tanácsnoka került ki közülük.⁷⁴ Ezt ők lokálpatriotizmussal és bőkezű mecénás szerepléssel viszonyozták.⁷⁵ Horner a legnagyobb létszámú római katolikus, továbbá a református, evangélikus és ortodox vallású képviselő testületi tagok teljes bizalmát élvezte, valamint a zsidók mindenkorai támogatását.

Az 1881. évi tisztújításon Csomor Kálmánt választották polgármesterré. Csomor szinte minden téren segítette Gyöngyös fejlődését. Megépíttette a bene-parádi utat, amely megalapozta a Mátra idegenforgalmát. A gazdasági egyesülettel meteorológiai állomást nyitott Gyöngyösön. Megszervezte a város tiszti-állatorvosi állását. Segítette a harmadik

67 Gyöngyös, 1874. jan. 18., 1–2.

68 Eger, 1874. jan. 29., 1–2. A megyerendezés kérdéséhez III., továbbá Uo., 1874. júl. 30., 1. és szept. 24., 1. Földváry Kálmán: A megyei székhely kérdéséhez.

69 Pesti Napló, 1875. okt. 27., 3–4. Esti kiadás. Babics István: A törvényszékek reductiojához és Pesti Napló, 1875. nov. 13., 1–2. Babics István: Kovách László úrnak

70 Pesti Napló, 1876. máj. 31., 2. Reggeli kiadás. A területrendezés

71 MOLNÁR József 1969. XXV–XXVI. az idézett hely jelölése nélkül. Vö.: Pesti Napló, 1875. okt. 1., 2. Reggeli kiadás. Pesti Napló, 1875. okt. 6., 2. Reggeli kiadás. A törvényszékek reductiojához

72 SEBŐK László, Ethei, 1881. 301. és MOLNÁR József 1969. XXXVI.

73 SEBŐK László, Ethei, 1881. 301.

74 BACHÓ László, Dczséri, 1941. 74., 84. és MOLNÁR József 1969. XXVII. idézi Székely Jenő: A zsidóság Gyöngyösön. Kézirat, Gyöngyös, 1920? továbbá SÓS Endre 1944–5704. 129.

75 FORGÁCS Ferenc 1929. 55. és MOLNÁR József 1969. XXVI.

pénzintézet, a Gyöngyösi Bank Rt. alapítását. Folytatta az 1880-ban aszfalttal borított utcák és terek mentén a járdák építését. Kezdeményezte a Nemzeti Ünnepek Rendező Egyesület megalakítását (1881).⁷⁶ Félévtized gyümölcsöző munkája az önkormányzatnak és Csomornak tekintélyt szerzett. Csomor népszerűsége akkorára nőtt, hogy az egyik helybéli lap 1885 októberében a 20. század leendő magyar miniszterelnökének titulálta a Gyöngyös város száz év múlva című, terjedelmes, szatirikusan túlzó közleményében.⁷⁷ Ha viszont 1985-ben Csomor lesz a kormányfő, akkor Gyöngyös az ország fővárosa, sőt világváros.

A gyöngyösi polgármester tevékenységére a vármegye is felfigyelt, mivel több hasznos közigazgatási javaslatot is benyújtott Heves megye két városa önkormányzati jogainak bővítésére. Neve országosan 1885/1886 telén vált ismerté a községek rendezéséről szóló törvényjavaslat elleni mozgalom idején. A mozgalmat Nagybecskerek (ma Zrenjanin, Jugoszlávia) polgármestere indította, amelyhez 1886 elején már 77 város, köztük Gyöngyös első embere is csatlakozott. A rendezett tanácsú városok február 25-én, Budapesten megnyitott értekezletén a polgármesterek Csomor Kálmánt bízták meg a törvényjavaslat és annak hiányainak ismertetésével. Csomor a 8 tagú javaslattevő bizottság nevében háromrészes előterjesztésben ismertette észrevételeit és javaslatait. Különösen sokat foglalkozott a rendezett tanácsú városok jövőjével, fejlődésük különféle lehetőségével. Kiállt a polgármesterek választása mellett, és ellenezte a kinevezésüket: „Azti hiszi – hangsúlyozta a tanácskozás egyik tudósítója – sokkal kellemesebb bárkire is, ha a nép bizalmából foglalhatja el polgármesteri állását, nem pedig kinevezés útján”.⁷⁸ Csomor demokratizmusa még a javaslattevő bizottsággal szemben is kitűnt, amint a bizottság a választási jogot bizonyos műveltségi szinthez akarta kötni: „A néptől nem kell elvenni (a választási) jogot, ... mert talán a műveltség alacsonyabb fokán áll. Ha ezt tapasztaljuk, a nép művelésére kell törekednünk.”⁷⁹ Megjegyzem, az induló gyöngyösi munkásmozgalommal szemben Csomor ugyanígy megértő volt.⁸⁰

Az 1880-as évek közepétől a város és önkormányzatának összehangolt fejlesztő törekvése megtorpant. Igaz, 1886. március 14-én Csomor még Gyöngyös kiemelkedő szociális sikereként megnyithatta a Paulai Szt. Vince leányai gondozására bízott elesettek menházát, de június 17-én már a városban és a környéken évek óta dühöngő filoxéra-vész végső szakaszáról tájékoztatta Nékám Ede rendőrkapitánnyal a vármegyét.⁸¹ Az említett megtorpanást ez a természeti katasztrófa idézte elő. Összeomlott Gyöngyös sok évszázados fenntartó ereje, szőlészete-borászata és az arra alapozott kereskedelem.

Csomor polgármester minden erejét a vész következményeinek felszámolására fordította. 1882-ben létrehozta a Gyöngyösi Phylloxera Bizottságot, amely hozzáfogott a károk felméréséhez, 1885/1886-tól az elpusztult szőlőterületek oltványszőlőkkel újratelepítéséhez. Az előjáróság bevonásával 1887-ben kidolgozta Gyöngyös 4 éves szőlőtelepítési tervét

76 MOLNÁR József 1964. 53.

77 Gyöngyösi Lapok, 1885. okt. 22., 1–3.

78 Pesti Napló, 1886. febr. 25., 1. Esti kiadás. A rendezett tanácsú városok értekezlete.

79 Pesti Napló, 1886. febr. 26., 1. Esti kiadás. A rendezett tanácsú városok értekezlete

80 Mátra Múzeum, Történeti Adattár, Sándor László: A gyöngyösi céhek és ipartársulatok. Kézirat, Gyöngyös, 1962 és GYVT V. B. P. i. 1848/1849-1950. ipartestületi levelek. Gyöngyös, 1886. máj 11., Az iparosmunkások és segédek szakcsoportjainak mikéntje és felsorolási íve

81 Gyöngyös, 1886. márc. 21., 1-6. A menház megnyitása és HML, Phylloxera pusztítása, Vegyes ügyiratok, 1886-VIII/19., 4905–885. Ki. E., 1767/R. 886. sz., Gyöngyös, 1886. jún. 17.

(utóda, Balogh Gyula erre alapozta a város 15 éves rekonstrukciós tervét), amely talpra állította a szőlészetet-borászatot.⁸²

1887. május 15-én Hanák Kolossal és barátaival megalapította a Magyarországi Kárpát Egyesület Mátra Osztályát, amely a gyöngyösi és mátrai idegenforgalom szervezője lett, valamint a Mátra Múzeumot. Az utóbbival a szellemi élet fellendítését tűzte célul.⁸³ Május 21-én Jókai Mórt fogadta Gyöngyösön.⁸⁴

Amikor 1889-ben Csomor Kálmán leköszönt polgármesteri tisztjéről, a város képviselő-testülete jegyzőkönyvi köszönettel ismerte el áldozatos munkáját. A jegyzőkönyvet elsőként utóda, Balogh Gyula írta alá.⁸⁵

Utószó

1887-tel négyévtizedes küzdelmes időszakot zárt Gyöngyös önkormányzata. Korábbi keletű törekvései sorra megvalósultak, és a város eredményei gazdasági, társadalmi vonatkozásban egyaránt kiemelkedtek. Gyöngyös a filoxéra csapásából 1887-ben újjáéledt, mert az önkormányzat és a polgármester tervével a lakosság egyetértett. A polgárok pedig, ha zökkenőkkel is, de társakká váltak a város felemelkedéséért folytatott küzdelemben. Hetvenkét év távlatából, 1959. március 1-jén a városi tanács v. b. elnöke, Varga Ferenc ekképp méltatta a hajdani önkormányzat és Csomor polgármester érdemét, amikor az 1887. évi szőlőrekonstrukciós tervről szól: „Csomor és társai akkor nagyot és maradandót tettek. Tervükkel a város szőlőgazdaságának második alapítóivá váltak. Méltó utódai az első alapítóknak, akik még az Árpádok idején meghonosították erre felé a szőlőkultúrát.”⁸⁶ Mi ehhez – közel száz év távlatából – hozzáfűzhetjük, amit az önkormányzat addig elért, és megtervezett a következő évekre, azért teljesülhetett, mert voltak folytatói. Felelősségteljes városvezetők követték a Csomorral záródó nagy nemzedéket. Dr. Puky Árpád, a két világháború közötti, kiemelkedő tehetségű polgármester 1939-ben ekképpen jellemezte elődeit: „Csomor Kálmán a filoxéra-pusztításból, Balogh Gyula a közélet zavarából, Kemény János a tűzhalálból mentette ki Gyöngyöst, és jelölte meg azt az utat, amelyen húsz éven át vezettem a várost.”⁸⁷

Csomor Kálmán idejével zárom vizsgálódásom időszakát. Ő volt az, aki megnyitotta azokat az éveket, amelyeket a „polgármesteri triász korszakaként” ismerünk.

Irodalom

Rövidítések

c. című

GYVT V. B. P. i. Gyöngyös Város Tanácsa Végrehajtó Bizottságának levéltára,
Polgármesteri iratok

82 MOLNÁR József 1969. XXX. idézi Csomor Kálmán: Javaslat szőlészetünk érdekében. Kézirat, Gyöngyös, 1887. aug. 19.

83 BACHÓ László, Dezséri 1938. 30–31.

84 Molnár XXXI. idézi a képviselő-testületi jk. 1889. dec. 2-i kivonatát.

85 Molnár XXXI. idézi a képviselő-testületi jk. 1889. dec. 2-i kivonatát.

86 Gyöngyösi Mátra Kincse Mg. Termelőszövetkezet i., A Dimitrov Mg. Tsz. iratai. Az 1959. márc. 1-ji alapító ülés jkve, Varga Ferenc v. b. elnök megnyitó beszéde. Gépelt teljes anyag, 1–2.

87 MOLNÁR József 1969. XXXII. az idézett hely jelölése nélkül.

HML Heves Megyei Levéltár
HL Hadtörténeti Levéltár
jk. jegyzőkönyv
K. Kiadó
Kny. Könyvnyomda
Ny. Nyomda
OL Magyar Osztályos Levéltár
rov. rovat
szerk. szerkesztette
Uo. Ugyanott
Uő. Ugyanő
v.b. Végrehajtó Bizottság
v.b. végrehajtó bizottság

- BACHÓ László, Dezséri
1938 A Gyöngyösi Kaszinó Egyesület története. Gyöngyös
- BACHÓ László, Dezséri
1939 Gyöngyös város 1848/49-ben. Vác
- BACHÓ László, Dezséri
1941 A zsidóság... Gyöngyösön 1919-ig. Vác
- CZÖVEK István
1993 Az önkényuralom és a dualizmus kora. Nyíregyháza
- CSOMOR Kálmán
1896 A Hevesvármegyei Gazdasági Egyesület története 1858–1895. Gyöngyös
- FORGÁCS Ferenc
1929 Gyöngyös története. Gyöngyös
- HERMANN Róbert
1995 Megtorlás Heves és Külső-Szolnok vármegyében 1849–1951. Budapest
- HORNER István
1863 Gyöngyös városának történeti... Pest
- KOVÁCS Béla (szerk.)
1989 Gyöngyös város becsületes tanácsa elhatározta. Eger
- MÁTRAI Sándor
1911 Sándorházi és nagyváradai Jakab Mihály Gyöngyös város első polgármestere...
Eger
- MISÓCZKI Lajos
1978 Heves megye gazdasági és társadalmi helyzete az abszolutizmus idején. Eger
- MISÓCZKI Lajos
1981 A Heves megyei szegényparaszti és munkásmozgalom kezdeti szakasza
1849–1867. Eger
- MISÓCZKI Lajos
1995 Kossuthi hagyományok továbbélése Heves megyében... Eger
- MOLNÁR József
1964 Csomor Kálmán polgármester... Budapest
- MOLNÁR József
1969 Adalékok Gyöngyös és vidéke történetéből. Kézirat. Budapest

- NAGY József
1978 Eger története. Budapest
- OROSZ Ernő
1909? Heves vármegye története. Budapest
- SEBŐK László, Ethei
1881 Gyöngyös és vidéke története. Gyöngyös
- SÓS Endre
1944 A gyöngyösi zsidók útja. Budapest
- SPETYKÓ Gáspár
1856 Gyöngyös város ismertetése. Pest
- SUBA István
1993 Egy meghiúsult törvényhatósági területrendezési javaslat. Eger
- SZABÓ László, Bártfai
1937 A földesurak befolyása Gyöngyös életére és gazdasági fejlődésére. Gyöngyös
- SZEDERKÉNYI Nándor
1893 Heves vármegye története IV. Eger
- SZÚCS Gyula
1930 Gyöngyös város története. Gyöngyös

Lajos Misóczki

Angaben zu den Selbstverwaltungsbestrebungen von Gyöngyös zwischen 1847–87

Die Vorkämpfe gingen zur Zeit der bürgerlich-liberalen Kämpfe der ungarrischen Reformzeit los.

Die im April 1848 verabschiedeten Gesetze machten Gyöngyös zur Zeit der revolutionären Verteidigungskämpfe zum freien Marktflecken, wodurch ihr seit 1334 bestehender Status als Marktflecken unter Obhut des Gutsherrn ausgelöscht wurde. Dem entsprechend wurden die Vertreter der örtlichen Selbstverwaltung bei der Generalversammlung am 26sten Juli 1848 gewählt bzw. beauftragt. Neben der bürgerlichen Selbstverwaltung bekam Gyöngyös auch das Recht eines Wahlbezirks und durfte im Sommer ein erster Instanz-Gericht aufstellen. Die Selbstverwaltung, an der Spitze mit dem Bürgermeister Mihály Jakab, begann mit der Aufstellung der Freiwilligen mit deren Einsatz im Kampf, und mit der Verrichtung der Erbablösung der Stadt. Der Bürgermeister und das Verwaltungsgremium schafften mit ihren öffentlichen Anordnungen viel Mängel und Misstände ab.

In den Anfangsjahren der Willkürherrschaft durften die aus der Verborgenheit zurückgekehrten, die begnadigten Selbstverwaltungsmitglieder keinerlei Würde annehmen. Die Amtsverwaltung war gelehmt, die Beauftragten der Stadt protestierten nur wegen der Erbablösung vor dem Kaiser, nach dessen Einschreitung wurde am 16ten Oktober 1852 endlich die Gebundenheit an den Gutsherrn aufgehoben, und Gyöngyös wurde auch in der Praxis zum freien Marktflecken.

Die Neuorganisierung der Selbstverwaltung fand 1854 statt. Die Mitglieder, den Anweisungen des örtlichen Kreischefs und des Komitatenchefs trotzend, ergriffen nur in öffentlichen Angelegenheiten der Stadt Massnahmen. 1861 traten sie von ihren Ämtern zurück. Deshalb stellte der Statthalter des Obergespanes die Tätigkeit der Selbstverwaltung von

Gyöngyös ein, und liess den Bürgermeister Antal Főkövy und dessen Nachfolge Antal Simonyi ab danken.

In der bürgerlichen Era nach dem Ausgleich 1867 wurde die Selbstverwaltung wieder zum Initiator in der Leitung der Angelegenheit der Stadt. Sie unterstützte die Gründung der wirtschaftlichen und gesellschaftlichen Organisationen. Allein die Durchführung der Eisenbahnhauptlinie durch die Stadt erreichte sie nicht. 1871/72 wurde Gyöngyös zur Stadtgemeinde. Am 1-sten Januar 1872 begann das Bezirksgericht seine Tätigkeit. Erfolgreiche Stadtführer verhandelten schon über die Versetzung des Komitatsitzes nach Gyöngyös.

Die Einwohner der Stadt hatten besonders erfolgreiche Jahre dem Bürgermeister, Kálmán Csomor zwischen 1881-1886 zu verdanken. Csomor befestigte nicht nur die Errungenschaften seiner Vorgänger, sondern führte die Selbstverwaltung zu einem bis dahin nicht erfahrenen öffentlichen Erfolg.

MISÓCZKI LAJOS
Eszterházy Károly Főiskola
H-3300 Eger
Eszterházy tér 1.

Almásy Pál tevékenysége az 1848–49-es forradalomban és szabadságharcban

Hajagos József

ABSTRACT: *The Activity of Pál Almásy in the 1948–49 Revolution and Fight for Independence.* Pál Almásy is the most significant Gyöngyös-born historical personality of the 19th century. His political career started in the Reform Age. He was chosen vice president when the representative body of the Diet was set up. He was entrusted with commissioner's duties three times, in addition to his being representative and vice president. The most important of these was the Commissioner for Heves County in December 1848. He mobilized 1200 cavalry and about 500 infantry troops, all volunteers, against the enemy raiding North-East Hungary. After the president and the other vice president of the Diet had apostatized from the Hungarian cause, in the spring of 1849, Almásy became the deputy president of the representative body. In this status, it was he who proclaimed the independence of Hungary and the dethronement of the Habsburg Dynasty on 14 April 1849. It was also him who signed the official documents containing these points. For these, he was sentenced to death after the fall of the War of Independence; not executed only because he emigrated. He returned from Western European emigration in 1859 and became one of the most influential persons in Hunagrian political life. In 1864, he became the leader of a secret independence movement, for which he was sentenced to 20 years of imprisonment. He was released at the Compromise of 1867, and retired from political affairs.

Családi háttér, tevékenysége 1848-ig

A zsadányi és törökszentmiklói Almásy család Heves és Külső-Szolnok törvényesen egyesült vármegyék legjelentősebb birtokosai közé tartozott. A kettős vármegyében 1848-ban a következő helyeken voltak birtokaik: Törökszentmiklós, Tiszabő, Tiszagyenda, Kótelek, Gyöngyös, Gyöngyöshalász, Gyöngyösoroszi, Gyöngyöstarján, Nagyréde, Fajzapuszta, Pásztó, Hasznos, Tar, Zaránk, Tarnabod, Tarnazsadány, Tarnaméra, Nagyfüged, Kisfüged-puszta, Halmaj, Vécs, Nagybátony, Tarnalelesz és Mikófalva. Ezekon kívül jelentős birtokokkal rendelkeztek Zemplén, Borsod, Békés, Arad, Bács-Bodrog és Nógrád megyékben is. A birtokok egy részét, így a törökszentmiklói, szerencsi és verebélyi uradalmakat osztatlanul birtokolta a több ágra szakadt család, míg a többit felosztották egymás között.¹ Almásy Pál a család idősebb ágából származott, amelynek birtokai Heves vármegyében Tiszabőn, Tiszagyendán, Tarnaleleszen, Zaránkon és Kisfüged-pusztán; Arad vármegyében Kurticson, Kis- és Nagy-Szentspál-pusztán, Ménesen és Óaradon; Bács-Bodrog vármegyében Matzoviczon, valamint Nógrád vármegyében Zagyvaszántón helyezkedtek

1 FÉNYES Elek 1984. I–II. k. vonatkozó részek. Uradalmak osztatlan birtoklására Gróf ALMÁSY Dénes 1903. 39.

el.² Az idősebb ág tulajdonát képezte a gyöngyösi Almásy-ház is (Szent Bertalan út 3.), amelyet 1784-ben Almásy Pál hasonló nevű dédnagyapja építtetett.³

A felsorolt birtokokból is kitűnik, hogy az idősebb ág tekintélyes, arisztokratákéval vetekedő birtokokkal rendelkezett. (A család két ága egyébként ténylegesen is az arisztokraták közé emelkedett, mivel uralkodói adományként grófi rangot nyertek.) A nemesek sorából azonban nemcsak birtokaik nagysága, hanem az általuk viselt tisztségek is kiemelték őket. A dédapja, Almásy Pál királyi tanácsos, jászkun al-, majd főkapitány, később a Hétszemélyes tábla tagja (szepitemvir) volt. A nagyapja, szintén Almásy Pál, 1776-tól királyi kamarás, 1783-87 fiumei kormányzó, majd a II. József által Pest, Heves, Nógrád, Borsod és Fejér megyék egyesítéséből létrehozott kerület főispánja. A kerületek 1790-es megszűnése után több fontos tisztséget nyert el, a Hétszemélyes tábla tagja, Arad vármegye főispánja, koronaőr, majd főlovászmester lett.⁴ Almásy Pálnak két felnőtt kort megélt fia volt, Ferenc és József. Az utóbbi Berzeviczy Zsófiát vette feleségül, akitől két lánya, Gabriella és Zsófia, majd 1818-ban Pál nevű fia született. Almásy József 1823-ban fiatalon, mindössze 30 évesen halt meg, miután a család ügyvédje, Szentál Ferenc megmérgezte.⁵ Így ő csak megyei főszolgabíróságig vihette. Szintén fiatalon, utód nélkül hunyt el 1827-ben Ferenc nagybátyja is, ezzel az idősebb ág birtokainak egyedüli örököse a még gyermek Pál lett.

Almásy Pál a kor gyakorlatának megfelelően jogász végzettséget szerzett. Joggyakorlatát Heves vármegyénél végezte. 1836-ban tiszteletbeli – vagyis díjazás nélküli – megyei aljegyzőnek választották. A sikeres ügyvédi vizsga letétele után 1838-ban megvált a megyei közigazgatástól. Ettől kezdve évekig birtokain gazdálkodott. Az idősebb ág birtokainak egy része édesanyja kezelésében maradt, özvegyi jogon ő volt hasznélvezője a gyöngyösi Almásy-háznak is. A fiatal Almásy Pál így is tekintélyes birtokok felett rendelkezhetett, így a tiszabői, a tiszagyendai uradalmakkal és a tarnaleleszi birtokrésszel. A tiszabői uradalom 38,58 hold belső telekből, 648,16 hold szántóföldből, 515,78 hold kaszálónak használt rétből, s az utóbbihoz tartozó fűzfa és nyárfa erdőkből állt. A tiszagyendai uradalom 4,16 hold belső telekből, 612,91 hold szántóföldből, 492,85 hold legelőnek használt rétből, 372,08 hold kaszálónak használt rétből és 276,63 hold vízjárta lapályos területből állt, ehhez járult még a Nemes Jánostól vásárolt 85 hold birtokrész, valamint a Hellebronth Antaltól csere révén szerzett 2 hold szőlő. A tarnaleleszi birtok 2 hold belső telekből, 130,77 hold szántó- és kenderföldből, 16,78 hold kaszálónak használt rétből és 385,25 hold erdőből állt. Közülük a legértékesebb a tiszagyendai uradalom volt, amelynek becsértékét 1847-ben 217 907 váltóforintban és 54,5 krajcárban állapították meg. A tiszabői uradalmat 209 767 váltóforintra és 25 krajcárra, a tarnaleleszi birtokot pedig 37 426 váltóforintra és 40 krajcárra értékelték.⁶ Tiszabői birtokához csinos kúria is tartozott. Legtöbbször Almásy itt időzött, de sűrűn megfordult Gyöngyösön és Pesten is.

Viszonylag fiatalon nősült meg 1839-ben. Felesége gróf Batthyány Amália, gróf Batthyány Imre főlovászmester leánya lett. Ezzel a házassággal szoros rokoni kapcsolatba került az arisztokráciával, amellyel életvitelben is azonosult. Több kortársa, pl. Degré Alajos

2 FÉNYES Elek 1984. I–II. k. vonatkozó részek; HML IV-1/a 151. k. 151., 405.; HL 1848–1868 129. cs. (Almásy Pál végrendelete).

3 DERCSENYI Dezső–VOIT Pál 1978: III. k. 146.

4 Gróf ALMÁSY Dénes 1903. 42., 62–63.; OROSZ Ernő 1906. 5–6.

5 Gróf ALMÁSY Dénes 1903. 64., 139.

6 HML IV-1/a 151. k. 151., 405. A váltóforint 42, a pengőforint pedig 60 krajcárból állt.

is hangsúlyozták visszaemlékezéseikben Almásy arisztokratikus vonásait. Első gyerekek, József 1840-ben született meg. Rajta kívül még egy lányuk, Ilona született.⁷

Almásy 1843-ban kapcsolódott be ismét aktívan a vármegyei életbe. A megye ekkor konzervatív vezetés alatt állt. Pyrker János egri érsek, aki egyben a megye örökös főispánja is volt, tekintélyével a kormányzat politikáját támogató főispáni helytartókat (adminisztrátorokat) és alispánokat juttatott hatalomra. 1841-től Almásy Gedeon volt a megye főispáni helytartója, elsőalispánja Brezovay József, másodalispánja pedig Földváry György.⁸ A liberális ellenzéknek azonban sikerült egyre nagyobb befolyásra szert tennie. Az 1843-as áprilisi követválasztó közgyűlés ugyan elutasította az ellenzék által támogatott szatmári 12 pontot, benne az ősiség törvényének az eltörlését, de követnek két liberálist választottak meg. Az elsőkövet Almásy Pál, míg a másodkövet barátja, Fehér Lajos lett. Az ellenzéknek az augusztus 28-án sikerült megváltoztatniuk a követutasítást is, amely már az ősiség törvényének az eltörlése mellett foglalt állást.⁹ Almásy az országgyűlésen kiválóan képviselte az ellenzék törekvéseit. Degré Alajos visszaemlékezései szerint az országgyűlésen a „*régi elismert nagyságok mellett kitűnő sikerrel harcoltak az ifjú hősök: Lónyay Menyhért, Almásy Pál, Perczel Mór.*” Almásy a társasági életből is aktívan kivette a részét. Több esélyt adott, amelyek az ellenzék összejöveleivé váltak.¹⁰

Az országgyűlés feloszlása után Almásy Pál már elismert politikusként tért vissza Heves megyébe. Itt tovább élekedett a konzervatívok és a liberálisok viszálya. 1844. december 16-án Almásy Gedeon elnökletével botránnyos tisztújításra került sor. Az ellenzék, amely nagy tömegeket vonultatott fel a közgyűlésre, a vármegyei udvarára szorult, s nem tudta befolyásolni a gyűlésteremben zajló választást, ahol jobbra csak konzervatívok voltak. Így konzervatív tisztikar lett megválasztva. Elsőalispán Földváry György, míg másodalispán Kanyó Gábor lett. A választást az ellenzék nem fogadta el, s a botrány nagyságát mutatja, hogy a megválasztottak többsége lemondott tisztségéről. A megüresedett helyek betöltésére 1845. május 8-án került sor, amely az ellenzék győzelmét hozta. Elsőalispánná Almásy Pált, míg másodalispánná Blaskovics Gyulát választották meg.¹¹ Az ellenzék győzelme azonban csak részleges volt, mivel az új megyei tisztikar működését jelentősen korlátozta az Almásy Gedeont 1845-ben felváltó új főispáni helytartó, Brezovay József. Ő hatáskörében nagy tapintattal járt el, s ez – noha működését az ellenzéki többségű közgyűlés nem ismerte el törvényesnek – önmérsékletre készítette a megye liberális vezetőit is. Ennek a kölcsönös visszafogottságnak köszönhetően Hevesben nem került sor olyan botránnyokra, mint Fejér, Bihar és Hont vármegyékben. Az 1847-48-as országgyűlésre ismét ellenzéki jelölteket sikerült megválasztani Schneé László és Radics Miklós aljegyzők személyében. (Schneé szintén gyöngyösi lakos volt.)¹²

Almásy még 1847-ben megvált az elsőalispánságtól. Ebben feltételezhetően anyagi nehézségei is szerepet játszottak. 1847-re rendkívüli mértékben eladósodott. Ürményi Józsefnek 4921 vft 21 kr, Zimányi Józsefnek 4000 vft, a Greskovits tömegnek 3687 vft 30 kr, az egri papi nyugintézetnek 6700 vft, az egri alapítványi pénztárnak 18 000 vft, gróf Batthyány Imrének 35 000, gróf Batthyány Imrénének 120 000 vft, Rápolthi Nagy

7 OROSZ Ernő 1906. 4.

8 OROSZ Ernő 1906. 323.

9 PAP József 1998. 166–167.

10 DEGRÉ Alajos 1983. 123–124.

11 OROSZ Ernő 1906. 323. o., PAP József 1998. 167.

12 HML IV-1/a 151. k. 720., HAJAGOS József 1998. 24.

Györgynek 60 000 vft, illetve Buchala Józsefnek 1000 vft összeggel tartozott. Ez összesen 253 309 vft 9 kr-ra rúgott. Az első jelentősebb összegeket 1840-41-ben vette fel apósától, illetve Rápolthi Nagy Györgytől. Ezekkel az összegekkel nem sikerült problémáit rendezni, s így 1846-ban anyósától vett fel újabb jelentős hitelt. Pénzügyi nehézségei főként a birtokait terhelő korábbi adósságokból származtak. Nagybátyjától, Almásy Ferenc-től eleve csóddal terhelte birtokokat örökölt. Apósa és anyósa 1847. október 22-én szóbeli pert indított ellene az adósságok ügyében. Az ügyben eljáró Soldos Imre alszolgabíró Almásyt elmarasztalta, s ezután még októberben felbecsülték és zár alá vették birtokait. Miután a birtokok felbecsült értékét megfizetni nem tudta, s az árverést is el akarta kerülni, 1848. január 13-án egyezséget kötött apósával és anyósával, hogy birtokait átengedi nekik az adósságok kamattal terhelte összegének a törlesztéséig. Gróf Batthyány Imre és felesége magukra vállalták egyéb adósságainak a törlesztését, illetve az édesanyjának járó özvegyi évjáradék fizetését is. A családdal jó kapcsolatot ápoló Brezovay Imre, azzal magyarázta ezt a megállapodást, hogy Almásy így akarta elkerülni a csődeljárást, s így lehetősége volt biztosítani felesége hozományát is. Gyöngyösi ismerősei 1850-ben azt is közzölték a hatóságokkal, hogy az Almásyak közös kezelésben lévő birtokaiból reá eső jövedelmeket is átengedte apósának.¹³

Almásy Pál

A márciusi forradalomtól a szeptemberi válságig

Noha nem volt képviselő, az országgyűlés színhelyén Pozsonyban tartózkodott 1847-48-ban. Ezt indokolta tette az apósával való egyezkedés is, akinek, mint országos főméltóságnak részt kellett vennie az országgyűlés munkájában. Az egyezség megkötése után Egerbe távozott, hogy a megállapodást nyilvánosságra hozassa az 1848. február 17-i közgyűlésen. Nem tudjuk, hogy ezen részt vett-e, csak február 15-i keltezésű egri levele ismert, amelyben kérte a megállapodás nyilvánosságra hozatalát.¹⁴ Ezután vélhetően ismét visszatért Pozsonyba. Feleségét báró Podmaniczky Frigyes a március 15-én Bécsbe induló országgyűlési küldöttség búcsúztatói között említi.¹⁵

Az áprilisi törvények szentesítése után az országgyűlés feloszlott. Az ezt követő időszakban Almásy Pesten tartózkodott. Lakása az előkelők által kedvelt Lipótvárosban volt, a Füred utca 231-ben.¹⁶ Politikai nézeteiről né-

13 HML IV-1/a 151. k. 396., 405., 722., HML V-101/b 400. d. 9.

14 HML IV-1/a 151. k. 396., 405.

15 PODMANICZKY Frigyes 1984. 255.

16 KÖZLÖNY 1848. július 6.

mi adalékot gróf Széchenyi István naplója szolgált. Május 18-i bejegyzése alapján tudjuk, hogy a Magyarországon és a birodalom más részein jelentkező szláv mozgalmakat veszélyesnek tartotta a magyarokra nézve. Több kortársához hasonlóan Almásy is úgy látta, hogy, a szláv népek egy általuk vezetett föderatív állammá kívánják átalakítani a Habsburg Birodalmat. A május 15-i újabb bécsi forradalmat Széchenyi május 28-i bejegyzése alapján örömmel fogadta, azt kedvezőnek tartotta Magyarország önállóságának a növelése céljából.¹⁷

Az országos politikai életbe Almásy országgyűlési képviselőként kívánt bekapcsolódní. Az áprilisi törvények, jelesen az V. törvénycikk teljesen új alapokra helyezte az országgyűlési követek megválasztását. Egyrészt kiszélesítette a választójoggal rendelkezők számát, másrészt pedig a népességszámtól függően választókeretekre kellett tagolni a megyéket. A törvény Egert és Gyöngyöst önálló választási körzetnek nyilvánította, míg a megye többi részéből 8 körzetet kellett kialakítani. Ezeknek központjai Gyöngyöspata, Pétervására, Nagyfüged, Kápolna, Tiszanána, Abád, Szolnok és Mezőtúr lettek.¹⁸ A választások megyei előkészítésére és lebonyolítására a törvény értelmében egy központi választmányt kellett létrehozni. Megyei szinten ezt a május 1-i közgyűlésen választották meg. A Blaskovics Gyula másodalispán elnöklete alatti 78 fős testületbe beválasztották a jelen nem lévő Almásy Pált is, aki azonban a későbbiekben sem kapcsolódott be a testület munkájába. (Szintén május 1-én beválasztották a megyei közgyűlések szerepét felváltó, népképviseleti alapra helyezett 314 fős megyei állandó bizottmányba is.)¹⁹

Egerben és Gyöngyösön a törvény értelmében külön központi választmány alakult a választások lebonyolítására. Gyöngyösön ez megegyezett a nemzetőrségre alkalmas személyek összeírására létrehozott 71 fős választmánnyal, amelynek tagjait a május 4-én tartott népgyűlésen választották meg.²⁰ Az előkészületi munkákat megszabta az országgyűlés összehívásának a napja. Az István nádor és Szemere Bertalan belügyminiszter által aláírt május 20-i rendelet ennek dátumául 1848. július 2-át határozta meg.²¹ A gyöngyösiek már a rendelet vétele előtt megkezdték tevékenységüket. A központi választmány tagjai május 17-én tették le az előírt esküt, elnökének Hanisz Imrét, jegyzőjének Baráth Józsefet választották meg. A legfontosabb feladat a választásra jogosultak összeírása volt. Ennek irányítására egy 5 fős bizottságot választottak. Panker Gábor elnöklete alatt ezt Bognár Ferenc, Fekete Antal, Filó Alajos és Hommer János alkotta. Az összeírás megkezdésére június 8-át tűzték ki, helyszínül pedig a városházát. Az érdekeltek figyelmét templomokban a papoknak, illetve a fer-

17 FERDINANDY Mihály 1942. 39., 46.

18 HML IV-1/a 151. k. 713., HAJAGOS József 1998. 47.

19 HML IV-1/a 151. k. 714., 715.

20 HML V-101/b 144. d. 4. A választmány tagjai: Bánóczy József, Baráth József, Bardóczy György, Batik Mihály, Bognár Ferenc, Borhy György, ifj. Borhy József, ör. Bárdányi Sándor, Bóta Gábor, Cserján György, Csépanyi András, Csépanyi János, Csépanyi Mihály, ifj. Csépanyi Pál, Csató János, Czinder József, Csilkó Mihály, Cserha Ferenc, Csiba Antal, Dely József, Dobó József, Donóvár István, Fekete Antal, Fehér György, Filó Alajos, Fodor Flórián, Gondos István, Grébecz Mihály, Gruber József, Györki János, Hanisz Imre, Harmann Leopold, Hellmann József, Hellmann Ignác, Holczer Alajos, Jakab Mihály, ör. Kaszab József, Kelemen József, Kis János, Kiss István, Kiss Pál, Klasanczki Ferenc, Kóczian Ferenc, Korb Mátyás, Kotsis Mihály, Kováts Ferenc, Kováts János, Kudelka Alajos, Labancz Sándor, Lesthembrand Pál, Lévay Sámuel, Mágócsi Vince, Matitsek Mihály, Megyeri János, Mikulányi György, Panker Gábor, Panker János, Párvi Antal, Rédei Ignác, Rigó János, Rostás Antal, Skultéti János, Sinkovits Ignác, Szalai István, Tokai Pál, Ujhelyi János, Ujhelyi Mátyás, Vas János, Zimán János, Znbkó Ferenc, Zsiga Pál.

21 HML V-101/b 144. d. 1.

tálymestereknek kellett felhívni. A központi bizottmány május 27-i ülésén a választás napját június 13-ra tűzték ki. Ez azt jelentette, hogy az összeírásokat a szükséges felülvizsgálati idő biztosításának figyelembe vételével korábban meg kellett kezdeni. Ez nem jelentett problémát, mivel azt ténylegesen már május 13-án megkezdték a fertályokban. Így a Panker vezetete testületre csak ezek összesítése és a problémás esetek megvizsgálása hárult. A június 11-i összesítésben végül 668 választásra jogosult neve szerepelt.²²

Az 522. sorszám alatt ott találjuk Almásy Pál nevét is, aki háztulajdonosként és „régebbi jog”, vagyis nemesi származás révén tett eleget a választási feltételeknek. Személyesen nem jelent meg az összeíráson, a listára vételét Pestről keltezett május 30-i levelében kérte: „Jóllehet Heves Vármegye követválasztói kerülete bár mellyikében magamat bejegyezve, a követválasztásban részt vehetnék, mindazon által Gyöngyös várossa eránti vonzalom, s Gyöngyös várossának személyem eránt nyilvánúlt szíves indulata elhatározott engem arra, hogy a követválasztásra nézve Gyöngyösön jegyeztessem be magamat...”²³ A levélből arra lehet következtetni, hogy Almásyt Gyöngyösről megkeresték annak érdekében, hogy ott induljon a követválasztáson. A helybeliek közül Mahovszky Antal, Alberty Ferenc és Berecz Ferenc ügyvédek, Kaszap Károly városi ügyész, Brezovay Imre és Hanisz Imre földbirtokosok, valamint Főkövy Antal gazdatiszt tartottak szorosabb kapcsolatot Almásyval.²⁴ Feltehetőleg ők voltak legjelentősebb támogatói is. Almásy népszerűségét mutatja, hogy más gyöngyösi személyek, akik képviselőségre pályáztak, más körzetben indultak, Gosztonyi János a gyöngyös-pataiban, Fehér Lajos pedig a pétervásáriban. (Mind a kettő megszerezte a győzelmet körzetében.) Miután Almásy egyedüli jelöltként indult, június 13-án egyöntetű közfelkiáltással választották meg. A választásról némileg bővebb információt a Budapesti Híradó június 22-i száma szolgáltat. E szerint ez mindenféle itatás, s más hasonló korteskedés nélkül zajlott le. Almásy megválasztása után: „A bizalom kedves emberének 12 hajadon, Gyöngyös leányvirág édenéből, monda üdvözlő és bátorító szót, s a szép nap emlékeül nyujtva virágkoszorút...”²⁵

A felső- és képviselőházból álló népképviselői országgyűlést 1848. július 5-én nyitotta meg Pesten a nádor, István főherceg. Július 10-én került sor a képviselőház tisztségviselőinek a megválasztására titkos szavazással. Elnökké elsőprő többséggel (306 szavazatból 266-ot kapott) ifj. Pázmándy Dénest választották meg. Hasonlóan fölényes szavazással választották meg az alelnököket is. Elsőalelnökké Pálffy Jánost, másodalelnökké Almásy Pált választották meg. Az előbbi a leadott 293 szavazatból 284-et, az utóbbi 196-ot kapott (minden képviselő két személyre voksolt). Pálffy esetében a nagyobb egyetértés annak tulajdonítható, hogy létezett egy olyan elvárás, amely szerint az egyik alelnöknek erdélyi származásúnak kell lennie. Almásy esetében a nem rá szavazók többsége a magukat radikálisoknak vallók és a nemzetiségi képviselők közül kerülhetett ki. Erre következtethetünk az Eftimie Murgura (30), a gróf Teleki Lászlóra (19) és a Patay József (15) leadott szavazatokból. Megválasztása után Almásy a következő köszönő szavakat intézte a képviselőházhoz: „Uraim! Midőn önök bizalmát megköszönném, fogadják őszinte nyilatkozatomat, hogy csak akkor fogom boldognak érezni magamat, ha kötelességem teljesítésében önök továbbra is bizalmukkal kísérendenek.”²⁶ Másodalelnökként a képviselőház üléseinek a levezeté-

22 HML V-101/b 144. d. 4.

23 HML V-101/b 144. d. 2.

24 HML V-101/b 400. d. 9.

25 BUDAPESTI HÍRADÓ 1848. június 22.. KÖZLÖNY 1848. június 23., DEZSÉRI BACHÓ László 1939. 13.

26 KÖZLÖNY 1848. július 11.

se volt a feladata, ha Pázmány és Pálffy akadályozva voltak az elnöki teendők ellátásában, illetve bizottságok ülésén kellett képviselnie az elnökséget. Befolyása volt az ülések napi-rendjének a meghatározásában és a jegyzőkönyvek megszerkesztésében is, noha ezeknek az elfogadásában a döntő szó a képviselőházá volt. Almásyra, mint alelnökre fontos megbízások és reprezentációs feladatok is hárultak. Szeptemberig elsősorban ez utóbbiak alkották tevékenységét.

Július 25-én Almásy lett annak a 31 tagú képviselőházi bizottságnak a vezetője, amely az elfogadott országgyűlési feliratot vitte el az Innsbruckba tartózkodó V. Ferdinándnak. Innsbruckba augusztus 7-én érkeztek, ahol az udvar a Bécsbe való visszaköltözéssel volt elfogadva. A felirat ünnepélyes átadása mellett a „küldöttség választott szónoka által kifejezettel a háznak abbéli óhajta és kívánsága: miszerint őfelsége hozzánk, magyarok közé királyi jogainak gyakorlatára megjeleni méltóztassék.” A választott szónok valószínűleg Almásy Pál volt. V. Ferdinánd a küldöttségnek megígérte, hogy a törvények szentesítésére és az országgyűlés berekesztésére személyesen fog megjeleni Pesten. A küldöttség innsbrucki útjáról Almásy a képviselőház augusztus 16-i ülésén számolt be.²⁷

Augusztus végén Almásy ismét több napra eltávozott Pestről. A teljhatalmú délvidéki kormánybiztossá augusztus 26-án kinevezett Beöthy Ödönnel ő is leutazott a Bácskába. Erre az indította, hogy a Járek és Temerin környéki küzdelmekben augusztus folyamán közel 3000 hevesi nemzetőr is részt vett. Másrészt személyesen is meg kívánt győződni a délvidéki magyar haderónél uralkodó viszonyokról. Augusztus 19-én a magyar csapatok másodjára is sikertelenül próbálták elfoglalni a szerbek legerősebb bácskai megerősített táborát, Szenttamást. A kudarc tovább növelte a képviselők ellenszenvét a délvidéki magyar csapatok parancsnoka, báró Philip Bechtold altábornagy és tisztikara ellen. Bechtold hamarosan lemondott, s egy időre Mészáros Lázár hadügyminiszter vette át a délvidéki erők irányítását. A parancsnokváltással azonban nem lettek sikeresebbek a magyarok, augusztus 30-án a szerbek elfoglalták a hevesi nemzetőrök által is védett Temerint és Járeket. A két településben, közvetlenül elestük előtt, megfordult Almásy is. A Közlöny Délvidéken tartózkodó egri levelezőjének híradása szerint: „Beöthy Ödön úr kir. biztosunk, Almásy Pállal Újvidékre, s Péterváradra hadügyministerünk után, ki tegnap (augusztus 28-án – H. J.) reggel utazott el Péterváradra, – útnak indulván, Ó-Kérnél tovább nem mehettek lovak hiánya miatt, mivel az ottani lovak a katonaság alá Temerin felé voltak kirendelve; Beöthy Ödön kir. biztos úr Verbászra visszajött, Almásy Pál, Sennyey és Szapáry grófok azonban tovább mentek, hihetőleg Péterváradra el is jutottak.” Az idézett tudósításból kitűnik, hogy Almásyból nem hiányzott a személyes bátorság, sőt személyét időnként feleslegesen is veszélynek tette ki. Társaival egyébként minden bonyodalom nélkül megérkezett Péterváradra. A következő napokban visszautazott Pestre.²⁸

A szeptemberi válságtól decemberig

Fontos megbízás hárult Almásyra a szeptemberi kormányválság idején is. A pozíciójában újból megerősödött birodalmi vezetés augusztus végén és szeptember elején nem volt hajlandó érdemben tárgyalni sem a magyar minisztériummal, sem az országgyűlés

27 KÖZLÖNY 1848. július 25., 26., 27., augusztus 18.

28 KÖZLÖNY 1848. szeptember 1., 2.

küldöttségével. Az augusztus 31-i István nádorhoz elküldött államiratban kísérlet történt az áprilisi törvények egyes részeinek visszavonására is, pl. az önálló magyar had- és pénzügyminisztérium megszüntetésére. Ilyen körülmények között szeptember 11-én a Batthyány-kormány kénytelen volt lemondani. Szintén ezen a napon István nádor levélben közölte Pázmándy Dénessel azon szándékát, hogy kormány hiányában átveszi a végrehajtó hatalom irányítását. Ezt a képviselőház alkotmányellenesnek nyilvánította, s a kormányzati feladatok ellátásával Szemere Bertalant és Kossuth Lajost bízta meg. Ugyanakkor a nádorral sem akartak végleg szakítani, s ezért a képviselőház határozatainak való megnyerése érdekében az esti órákban egy öttagú küldöttséget menesztettek hozzá. Ennek vezetője Almásy Pál lett.

Almásy kiküldetése eredményéről még a késő esti órákban beszámolt a képviselőházban. Elmondta, hogy Pázmándynak írt levelét a nádor nem tekintette hivatalosnak, s azért nem volt rajta miniszteri ellenjegyzés. A képviselőház másik határozatára adott nádori választ Almásy a következőképpen tolmácsolta: *„sajnálja, hogy az ő mellőzésével méltóztatták Kossuth és Szemere urakat a kormány folytatásával megbízni, mert ő azt hiszi, hogy 1848-ban megmutatta, mit tud és mit tett ezen hazáért, s annál fogva ezen mellőzést bizalmatlanságnak nézi. Mondta, mikép ez az egyetlen eset volna, hogy ha a ház bizalmát elvonná tőle, még arra is kész lenne, hogy szeretett és imádott hazáját elhagyja. Kijelentette, hogy míg a ház törvényesen jár el, addig ő reá mindig számolhat, azontúl egy percig sem.”* A nádor tehát elállt a végrehajtó hatalom irányításának az átvételétől, ezt tulajdoníthatjuk Almásyék meggyőző érvelésének is, de Szemere és Kossuth ügyvezető kormányzását nem volt hajlandó támogatni. Ennek bekövetkezése esetén felvetette esetleges lemondását is.

Almásy beszámolójára azonban úgy tűnik, nem figyeltek eléggé a képviselők, vagy félreértették azt, mert mellőzve a nádor esetleges lemondását, Kossuth éljenzésébe törtek ki. Ez újabb felszólalásra készítette Almásyt: *„Úgy látom nem méltóztattak megérteni. Öhercegsége azt mondta, hogy ha a ház elvonná tőle a bizalmát, akkor arra is kész volna, hogy szeretett és imádott hazáját elhagyja. Nem ezen esetre vonatkozólag, hanem általánosan értve a bizodalmatlanságot.”* Ez a második felszólalás elérte a célját, mivel a képviselőház úgy döntött, hogy másnap ismét küldöttséget meneszt a nádorhoz, amelynek a képviselők István főherceg iránti bizalmát kellett kifejeznie. A küldöttség vezetésével ismét Almásy Pált bízták meg, aki eljárásáról szeptember 12-én a déli órákban számolt be a képviselőházban: *„Ő cs. k. főhercegsége örömmel fogadta, hogy a ház meggyőződött arról, miként a tegnapi napon a házelnökhöz írt levelében törvénytelenséget elkövetni nem kívánt, s nem is követett el; örömmel fogadta pedig ezt annyival is inkább, mert a ház bizalmát nem csak a küldöttség szavaiból értette meg, hanem tettel is bebizonyult előtte akkor, midőn a ház mai napon intézett levelét elfogadta.”* A nádorban való bizalom kinyilvánítása szerepet játszott abban, hogy István főherceg hajlandó volt tovább vinni hivatalát. István főherceg még szeptember 12-én újból gróf Batthyány Lajost bízta meg kormányalakítással, így a végrehajtó hatalom kérdésének az ügye egyenlőre lekerült a napirendről.²⁹

Szeptember 11-én bekövetkezett a horvátok régen várt támadása is. A szeptember 29-i pákozdi győzelem és Jellačić seregének kivonulása a külső fenyegetettséget nem szüntette meg. Így a képviselőház tevékenységét jórészt a védekezés megszervezése tette ki a következő hónapokban. Ilyen volt pl. az Országos Honvédelmi Bizottmány (továbbiakban OHB) létrehozása, amely október 8-tól a végrehajtó hatalom irányítója lett, a honvéd újoncosz

29 KÖZLÖNY 1848. szeptember 13., 14.

megkezdése és az 5 forintos papírpénzek kibocsátása. A képviselőház rendes ügymenetét az is megnehezítette, hogy nagyon sok képviselő elutazott a fővárosból. A legtöbben különböző kormánybiztosi megbízásokat kaptak. Almásy szeptemberben és októberben úgy tűnik majdnem mindvégig Pesten tartózkodott. Egy adatunk van arra, hogy a Jellačićot követő magyar hadseregnél tartózkodott. Csány László fő kormánybiztos Győről keltezett, október 7-i Pázmándynak írt jelentését Almásy továbbította a címzettnek.³⁰ Október 10-hez kapcsolódik 1848-ban az egyetlen képviselőházi elnöksége. Ezen a napon mondta ki a képviselőház, hogy a képviselők nagy számban való távolléte ellenére is tovább ülésezik. A képviselőház tevékenysége ekkor és a későbbi hónapokban is elsősorban a harctéri jelentések meghallgatásából és az azokra való reagálásból állt. Október 10-i dátummal látott napvilágot két nemzetgyűlési határozat is, amelyet Almásy Pál írt alá Ludwigh János képviselőházi jegyző mellett. Az egyik a külföldön tartózkodó katonákat és civileket szólította fel hazatérésre. A másik az országban állomásozó császári-királyi seregeket kötelezte a nemzeti színek használatára, illetve felszólított minden törvényhatóságot az OHB-nak való engedelmességre.³¹

November folyamán rövid ideig Almásy is kapott kormánybiztosi megbízást. Erről csak a feldunai hadsereg mellett teljhatalmú kormánybiztosként tevékenykedő Csány László OHB-nak írt november 6-i jelentéséből szerezhetünk információkat. E szerint: „*Almásy Pál követ ur Mosony városába mint kormány Biztos a végett küldetett, hogy onnét az ellenségnek élelmezésére szolgálásokat elszállítsa, részünkről az intézkedések akkint tétettek ez érdemben, hogy nem csak Mosonyban, de Óvárot, Komáromban, Győrben, Sopronban minden a nép élelmezésére nem szükséges gabona mennyiség a Komáromi Várba szállítsák, ennek eszközlésére Kis Miklós őrnagy ur küldetett ki az ott levő kormány biztosokkal közre munkálendő. Almásy Pál ur is elutazott mai napon rendeltetési helyére.*” Az idézetből kitűnik, hogy Csány már előbb megtette a szükséges intézkedéseket a felesleges gabonakészletek elszállítására, így Almásy csak ezek végrehajtásába kapcsolódott be. A felesleges gabona elszállítása azért volt szükséges, mert számítani lehetett a császári haderő támadására, a komáromi erődítményt pedig több hónapra elegendő készlettel kellett ellátni. Megbízását hamar teljesíthette, mert Almásy nem szerepel azon kormánybiztosok között, akikkel Csány tartós munkakapcsolatot alakított ki november-december folyamán.³²

Kormánybiztosként Heves megyében és a Délvidéken

1848 decemberében ismét több képviselő kapott kormánybiztosi megbízást. Közöttük találjuk Almásy Pált is, akit december 10-én Recsky Andrással – utóbbi az abádi kerület országgyűlési képviselője – együtt neveztek ki kormánybiztosnak Heves vármegyébe. Ki nevezésük gróf Franz Schlik császári altábornagy december 6-i felvidéki betöréséhez kapcsolódott. Ennek lehetőségéről, illetve megtörténtéről Irányi Dániel felső-magyarországi teljhatalmú kormánybiztos és Pulszky Sándor ezredes, az északkelet-magyarországi hadmegye parancsnoka folyamatosan tájékoztatták az OHB-t. December 9-én Kossuth azonos tartalmú levelet írt Irányinak és Pulszkyknak is. Ebben a szükségesnek vélt utasítások és

30 KLÖM XIII.: 128. o., HERMANN Róbert 1998. I. k. 356–357.

31 KÖZLÖNY 1848. október 12., 19.

32 OL H 92 ONHT 1848: 7968., HERMANN Róbert 1990. 161–166., 176–179.

erősítések küldésének ígéretén túl azt is közölte, hogy „*Almásy Pált, Recsky Andrást [és Tamássy (helyesen Tamásfy – H. J.) kapitányt küldöm Hevesbe, felkölteni a népet, kivált lovasokat...*”³³

A december 10-én kelt kinevezésük feladataikat is megszabta. „*Értésére esvén a honvédelmi bizottmánynak, miszerint Sáros vármegyébe egy bizonyos Schlick nevű rablófőnök üttöt be féktelen csordáival, intézkedni kell, hogy innen ki se is mehessen. Ennélfogva Önök is kiküldetnek Heves vármegyébe a népfelkelést organisálni, s azt Pulszky Sándor alezredes parancsa alá indítani. Az organisatióban fő tekintettel legyenek Önök a lovasságra, gyalgóság a kormány által tett egyéb intézkedések mellett egy két zászlóalj is elég, de lovasság mentül több, annál jobb...*” Szintén december 10-én, Kossuth az OHB nevében Heves megye népéhez is intézett egy felhívást a Schlik elleni felkelés érdekében. Ez tartalmazta: „*...mivel a kormány hol kell, ott segít, annyival inkább megvárja, hogy hol a közhaza veszélye kiált, ott a védő karok ne vesztegeljenek. Fel hát Hevesnek magyar népe! a haza hív védelmére! Keljen fel a Tiszának derék lakossága, s mint tavaszkor a folyó, úgy öntse el a rabló csordát. Fel kivált ti, fürgé magyar lovasok, kik mint a villám szoktatok jární, kik előtt a földre omol az ellenség. Fel mentül többen!*” A felhívás záró részében itt is közölte Almásy és Recsky kormánybiztosi kinevezését.³⁴

Almásy és Recsky kinevezésével a kormánybiztosok száma Heves vármegyében négyre emelkedett. Szeptember 20-ika óta itt tevékenykedett Puky Miklós (másodalispán és a halmai kerület országgyűlési képviselője), akit a megyére eső újoncok kiállításával és az Egerben alakuló 26. honvédzászlóalj megszervezésével bíztak meg. Halasy Kázmér (a Tiszai járás egyik alszolgabírája) december 4-én a Szolnokról történő állami és katonai szállítások felügyeletét látta el. Recsky megbízatása csak a Tiszai járásra terjedt ki. Puky és Recsky alárendelt viszonyba került Almásyval, aki magát tartományi – vagyis az egész megyére kiterjedő hatáskörrel rendelkező – kormánybiztosnak nevezte. Alárendeltségébe került a megyei felkelés rendezésére a következő napokban kormánybiztosnak kinevezett Papp Pál is (a kápolnai kerület országgyűlési képviselője). December 13-tól meghatározott külön feladattal, a 17. honvédzászlóalj Komáromból Miskolcra való átszállításával, Németh Albert (a tiszánai kerület országgyűlési képviselője) is kormánybiztosként tevékenykedett rövid ideig a megyében. Almásy ugyanakkor Szemere Bertalan alárendeltségébe került, akit december 13-án nevezett ki az OHB Irányi Dániel helyett felső-magyarországi kormánybiztosnak, az előbbitől kiterjedtebb jogkörrel.³⁵

Almásy december 12-én érkezett meg Egerbe. A megyei központi bizottmány ekkorra már megtette az első intézkedéseket Schlik ellen. Irányi Dániel már november folyamán arra szólította fel Heves megyét, hogy tartsa készen nemzetőreit egy esetleges ellenséges betörés elhárítására. Az erre vonatkozó készütségi intézkedést a november 27-i bizottmányi ülés ki is adta a három nemzetőrszászlóalj parancsnokának. Az egri központú I. zászlóalj parancsnoka Lenkey Károly nemzetőr őrnagy, a gyöngyösi központú II. zászlóalj ideiglenesen Panker Gábor nemzetőr százados, majd Beniczky Attila nemzetőr őrnagy, míg a mezőtúri központú III. zászlóalj Mesterházy István nemzetőr őrnagy volt. Utóbbi decem-

33 KLÖM XIII.: 427.

34 OL H 2 OHB 1848: 4946., 5064. – közli KLÖM XIII.: 431.

35 Pukyra – HAJAGOS József 1996. 114-129.; Halasyra – HML IV-1/a 152. k. 2749., KÖZLÖNY 1848. december 7.; Papp Pálra – OL H 123 jegyzőkönyvi másolatok; Némethre – OL H 2 OHB 1848: 5409., KLÖM XIII.: 444., Szemere kinevezése – OL H 2 OHB 1848: 6029.

ber 10-én lovas nemzetőreivel az aradi ostromsereghez lett rendelve, távollétében Teleky Lajos nemzetőr százados látta el a zászlóalj parancsnokságát.³⁶

Írányi december 7-i levelében, amelyben arról tudósított, hogy Schlik serege elfoglalta Bártfát, már mozgósítható nemzetőreinek minél előbbi Kassára való indítására szólította fel a megyét. Erre a megyei bizottmány december 9-én elrendelte, hogy a nemzetőrség második negyede december 17-re gyülekezzen össze Füzesabonyba és Mezőtárkányba, ahonnan december 19-én fognak elindulni Mezőkövesdre. A kiindítandó 3000 nemzetőr parancsnokságával Beniczky Attilát bízták meg. A tisztségviselőknek össze kellett gyűjteniük a fellelhető fegyvereket. A szükséges élelmiszerek és előfogatok biztosításával Halasy Gáspár főszolgabíró, Elek Mihály számvevő és Pok György polgári biztosok lettek megbízva.³⁷

A december 12-én Almásy elnökletével összeülő bizottmány azonban már a korábbiól fenyegetőbb helyzettel találta szembe magát. Schlik december 11-én Budamérnál szinte teljesen szétszórta Pulszky ezredes nemzetőrökből és újonc honvédekből álló rögtönzött seregét. Győzelmük után a császáriak bevonultak Kassára és szabaddá vált az út előttük egészen Miskolcig. A vereségről Gencsy László borsodi elsőalispán tudósította Heves megyét, s egyben a szükséges intézkedések megtételét is kérte. Ennek következtében a 3000 nemzetőr összegyülekezését december 15-re hozták előre, akiknek másnap kellett volna elindulniuk Miskolc felé. Ide rendelték december 16-i kiindítással a Recsky András által Szolnokra összegyűjtött 800 nemzetőrt is a Tiszai járásból. Az OHB-nak írt december 12-i jelentésében ennek megfelelően Almásy már 4000 nemzetőr közeli kiindításáról számolt be. Almásy és a bizottmány azzal is számolt, hogy esetleg nagyobb erők mozgósítása is szükségessé válhat, ezért meghagyták a zászlóalj parancsnokainak, hogy a második negyeden kívülieket is tartsák készenlétben.³⁸

Almásy és Recsky kinevezési okmányában az OHB minél nagyobb lovas csapat kiállítását is szorgalmazta. A megyében csak Mezőtúron és Dévaványán volt közel 100 lovas nemzetőr, de ezek Mesterházy őrnaggyal mint említettük, bevonultak az aradi ostromsereghez. Így a 800–1000 főre tervezett lovas csapatot meglévő alapok nélkül kellett rövid idő alatt megszervezni. A december 12-i bizottmányi ülés településekre lebontva megállapította, hogy a Tarna, a Gyöngyösi és a Mátra járásoknak hány lovast kell kiállítania. A Tiszai járásban Recskynek kellett újabb 200 lovast kiállítania. A kiszabott létszámot a „végzés vételeztől számítandó három nap alatt szabad ajánlat útján, vagy ha úgy nem telnék Elnök Kormánybiztos által kifizetendő becsár mellett beszerzendő kardokkal fölfegyverezve” Füzesabonyba kellett összegyűjteni. A lovasoknak 10 pengő forint foglalópénzt és a honvédekével megegyező 8 krajcáros napidíjat határoztak meg. Az OHB a lovasok esetében 5–6 hetes szolgálati idővel számolt, ezt azonban a bizottmány 8 hétben állapította meg. A Tiszai járás Törökszentmiklóson gyülekezni rendelt lovasainak parancsnokságával Tamásfy Lajos századost, aki korábban a bábolnai ménesnél szolgált, míg a többi 3 járás lovasainak a parancsnokságával Lenkey Károly őrnagyot bízták meg.³⁹

Almásy december 12-én az éjjeli órákban feltételezhetően elutazott Miskolcra, mert jelentését azzal fejezte be, hogy „Gentsy László kormánybiztos meg hívot engem is Miskolcra, és még ma éjszaka oda utazok, hogy az ott elhatározandó hadi terv szerint a nép felke-

36 OL H 92 ONHT 1848: 7081., 7578., HML IV-1/a 152. k. 2622., 2794., BONA Gábor 1983., HAJAGOS József 1995. 95–99.

37 HML IV-1/a 152. k. 2716.

38 OL H 2 OHB 1848: 5803., HML IV-1/a 152. k. 2718., 2722.

39 OL H 2 OHB 1848: 5803., HML IV-1/a 152. k. 2719.

lési működésem folytassam.” Miskolcon találkozhatott Gencsyn kívül Irányi Dániellel is és a következő napokban tett intézkedései a velük folytatott megbeszéléseken alapultak. Pulszky Sándor ezredessel azonban feltehetően nem sikerült találkoznia. Mint látni fogjuk Pulszky a kormánybiztosoktól eltérően ítélte meg a helyzetet, különösen a nemzetőrök és a népfelkelők használhatóságát.

A december 12-én megtett intézkedések végrehajtása elé azonban komoly nehézségek tornyosultak. Az egyik ilyen probléma az összegyülekezés közeli határideje volt. Teljesítése a megyei, illetve a járási tisztségviselők határozott közreműködését igényelte. Ez szükséges volt az otthon maradók készültségben tartására is. Ennek megfelelően Almásy december 15-én részletes utasítással látta el a fő- és alszolgabírókat, illetve Eger, Gyöngyös, Szolnok és Mezőtúr előljáráóságait. Felhívta a figyelmüket arra is, hogy készüljenek fel a népfelkelés esetleges mozgósítására is. Nyomatékosan felhívta őket arra, hogy Schlik mozgulatai szükségessé teszik *„a jelen honvédelmi intézkedések igen gyors teljesítését, csak így lehetvén a Magyar tábort személyesen vezetendő Hadügy Minister Mészáros Lázár Úr munkálatainak sikert biztosítani és az ellenséget minél előbb legyőzni.*”⁴⁰

Almásy szükségesnek tartotta a megye lakosságának buzdítását és bátorítását is. Ebből a célból december 14-én egy felszólítást fogalmazott a *„megyei néphez*”. Ebben hivatkozott a történelemre, konkrétan a hevesiek törökök elleni helytállására. Bátorított a közelmúlt eseményeivel is. *„Legyőzetett a Horvát rabló sereg túl a Dunán, foglyúl esett legnagyobb része; kiűzetett a pártos Jellacsics az országból. És e gyors győzelmet a fegyvertelen a gyakorlatlan nép nyerte, – a nép, mellynek fegyverei csak a hazafiság, egyetértés és kitartás valának. Így győzendjük le Schliknek rabló polyák seregét innen a Tiszán...”*⁴¹ Az idézetből kicseng az a politikusok körében elterjedt optimizmus is, amely az október 7-i ozorai diadalból kiindulva lehetségesnek tartotta kisebb császári hadoszlopok fegyverletételre kényszerítését csekély létszámú rendes katonasággal is, ha azt nagy létszámú nemzetőrség és népfelkelés támogatja. A felhívás nyomtatott példányait Almásy mellékelte a már idézett december 15-i rendeletéhez, hogy azokat a szolgabírók tegyék közzé.

Almásy december 15-ike utáni intézkedéseit nagyban befolyásolta Pulszky Sándor ezredes Heves megyéhez írott levele. Ennek csak tartalmát ismerjük a megyei bizottmány december 15-i ülésének jegyzőkönyvéből. E szerint Pulszky arra kérte a megyéket, hogy csak löfegyverekkel ellátott, s azzal bánni tudó nemzetőröket küldjék a miskolci táborba.⁴² A politikusok előbbieken vázolt optimizmusával szemben ugyanis Pulszky semmiféle sikert nem remélt a nemzetőröktől és a népfelkelőktől, sőt azok véleménye szerint csak akadályozzák a hadi munkálatokat. Nézetei a december 11-i budaméri vereségéből táplálkoztak.

Irányi és Pulszky gyakran eltérő intézkedéseinek Szemere Bertalan és Mészáros Lázár kinevezése vetett véget. Szemere december 16-án, Mészáros december 18-án érkezett meg állomáshelyére. Szemere Miskolcra érkezése előtt, december 15-én rövid időre Egerbe is betért. Nincs adatunk Almásy és Szemere személyes találkozására. Előbbi ezen a füzesabonyi táborba utazott. Ez azonban nem zárja ki személyes találkozásukat, mivel Miskolc felé Szemere feltételezhetően átutazott Füzesabonyon. Innen meríthette másnapi, a felső-magyarországi lakossághoz intézett felhívásának azon részletét is, miszerint: *„Csak Hevesben 4-5000 válogatott nemzetőr áll készen, és ezernél több lovas.*” Felhívásában Szemere

40 OL H 123 Almásy Pál 1848. december 15-i rendelete.

41 OL H 123 Almásy Pál 1848. december 14-i felhívása (nyomtatvány).

42 HML IV-1/a 152. k. 2725.

némileg reagált Pulszky ezredes Heves megyéhez írott levelére is. Kijelentette benne, hogy: „*A nemzetőrség és népfelkelés alkalmazására nézve a hadügyminiszter úr terve szerint*” fog intézkedni. Ez gyakorlatilag azt jelentette, hogy kiindításukat Mészárosról tette függővé, addig azokat csak készenlétben kellett tartani.⁴³

Szemere Heves megyéhez írott december 17-i rendelete – melynek tartalmát csak a december 19-i bizottmányi ülés jegyzőkönyvéből ismerjük – a következőket tartalmazta: „*a fővezérséget átvett Hadminister Mészáros Lázár további rendeletéig gyalog fegyveres erejét egy helyt összpontosítsa – a lovasság pedig azonnal Keresztesen, Emődön, Ónodon keresztül alsó Zsolczára indíttassék...*” Ugyanezen a napon a kormánybiztosokhoz írott rendeletében Szemere önkéntes vadász csapatok felállítását is kívánatosnak tartotta. (A vadászok hegyvidéki terepen jól alkalmazható, célzott lövésekkel harcoló katonák voltak.) Ez feltehetően szintén egri tapasztalatai alapján fogalmazódott meg benne. Itt Almásy már december 14-én utasította erre Rózsa Károly polgármestert, s annak szerveződése Gáhy József nemzetőr százados vezetésével már meg is indulhatott Szemere látogatásakor. Szemere rendeletét megelőzve, feltehetően azzal előzetesen megbeszélve, Almásy december 16-án Gyöngyöst is arra utasította, hogy a nemzetőrség és a népfelkelés mozgósítása helyett 3 nap alatt szervezzen egy 120 főből álló vadász csapatot.⁴⁴

Mészáros Lázár Miskolcra utaztában szintén betért Egerbe. A *Közlöny* egri levelezője erről december 19-én tudósított: „*A hadügyminister tegnapelőtt érkezett Egerbe, tiszte szerint körülnézni; innen fellebb vette útját a Mátra környékét megszemlélni, s már, mint hallók, Miskolcon várja vadászcsapatainkat.*” Az idézetből kitűnik, hogy Mészáros is egyetértett Almásy és Szemere vadász csapatokra tett intézkedéseivel. Szemere OHB-nak írt december 19-i jelentése alapján, miszerint a „*hadügyminiszterrel eddigi nézeteink rokonok*”, arra következtethetünk, hogy más katonai kérdésekben is egyetértettek. Ez pedig azt jelentette, hogy Heves megyének Szemere december 17-i rendeletének megfelelően a legsürgősebben ki kellett állítania az egri és a gyöngyösi vadászokat, valamint az önkéntes lovas nemzetőröket. Ennek megfelelően Almásy is ezekre koncentrálna figyelmét.⁴⁵

Egerben a vadászszázadba meg volt a kellő jelentkező. A *Közlöny* levelezője 150 feletlinek, Almásy december 20-i jelentésében 166 főben, egy a január 4-i kassai ütközet előtt készült kimutatás 120 főben adta meg a létszámát. A század parancsnoka, Gáhy József nemzetőr százados december 23-i Miskolcon kelt kimutatása szerint az alakulat 141 főből állt. Sok volt közöttük a városi hivatalnok, illetve beállt közéjük a lakosok körében igen népszerű Sisvay Márton lelkész is.⁴⁶

Nagyobb problémák jelentkeztek Gyöngyösön. Jakab Mihály polgármester december 17-én még csak 20 fő jelentkezéséről tudott beszámolni a városi közgyűlésnek, s felszólította a testületet, hogy tegye meg a szükséges intézkedéseket a december 19-i kiállításra. A közgyűlés a következő határozatot hozta: „*... hogy azok kik jelen vadász csapatban nyolc hetekre vállalkozni kívánnának, napjára fejenként az állománytól nyert, s fizetendő napi díjjal együtt 40 ezüst xkkal (krajcárokkal), mellyek közadóban lesznek kivetendők, fognak jutalmaztatni...*” Másrészt arra szólította fel a városi nemzetőrség tisztjeit, hogy világosítsák fel beosztottaikat arról, *ha a kívánt 120 főből álló vadász csapat alakul, s a megajánlott fizetéssel Táborba induland, mind a Nemzetőrség; mind pedig az összes népfelkelés* [ki-

43 OL H 2 OHB 1848: 5640., 6029.

44 HML IV-1/a 152. k. 2800., HL 1848/49 5/288., OL H 2 OHB 1848: 6029.

45 KÖZLÖNY 1848. december 30., OL H 2 OHB 1848: 6190.

46 KÖZLÖNY 1848. december 30., HML IV-1/a 152. k. 2793., HL 1848/49 6/6. 51/135., OL H 83 2. d. 2/a.

indítása] *Kormánybiztos Almásy Pál rendelete nyomán meg szüntetni fog...*” A határozatból kitűnik, hogy a közgyűlés a törvényben előírtnál (8 krajcár) csak jóval magasabb napi díjjal tudta elképzelni a kívánt létszám kiállítását. A napidíj meghaladja a nehézségekkel számoló Szemere által előirányzottakat is. Ő a lovas nemzetőröknek 16, a gyalogosoknak 12 krajcárban határozta meg a napidíjukat. Ilyen pénzügyi feltételek mellett végül kiállt a kívánt létszám, amely csupa fiatal emberből állt. Ez arra enged következtetni, hogy többségük nem rendes nemzetőr, hanem felfogadott helyettes volt. A gyöngyösi századba beállt 7 ferencendi szerzetes is (Kruppai Caius, Parsiczki Simon, Haraszi Jakab, Szombati Ambros, Nagy Emil, Erdős Aurél papnövéndékek és Horváth Joachim laikus szerzetes). A nehezen kiállt csapat december 20-án indult el Miskolcra.

A csapat létszámán kívül probléma támadt a fegyverzettel is. A városi előjáróság szerint ezek megfelelőek voltak, de nem ítélték annak a miskolci táborban. Szemere rendeletére Recsky András, aki akkor már Almásy mellett tevékenykedett, december 24-én arra szólította fel a várost, hogy alkalmas fegyverekkel lássák el vadászaikat. Ennek következtében az összes városban található puskát össze kellett gyűjteni 3 nap alatt, hogy azokat elszállítsák Miskolcra. Ennek mikénti végrehajtásáról nincsenek adataink.⁴⁷

Almásy Füzesabonyból írt december 20-i jelentésének kivonata a következőket tartalmazta a vadászokról: „*A vadász csapatból 116 Xber (december) 20-án Miskolcra leszen. A gyöngyösi 120, Xber 21-én Miskolcra leszen.*” Mészáros Lázár december 22-én a megérkezett vadászokról a következőket jelentette az OHB-nak: „... ki állított heves (sic!) megye Egerből és Gyöngyösből 300 jó felfegyverzett vadászokat, melyekre sokat bízni!! reményem van.” Egy december 25-i létszámkimutatás alapján a két század együttes létszáma lényegesen kisebb, mindössze 246 fő.⁴⁸

A két vadászszázadtól nagyobb erőfeszítést igényelt az önkéntes lovas nemzetőrök kiállítása. A települések előjárói a szolgabíráktól és az esküdtektől előbb csak határozott figyelmeztetést kaptak a lovasok kiállítására. Példa erre Kürthy Ferenc alszolgabíró Tiszánához intézett december 15-i utasítása: „*Az ellenség előrenyomulása szükségelvén, hogy a nemzetőrség lovon menjen táborba, ezennel meghagyom, hogy t.nánai lovas nemzetőrök készen legyenek, hogy midőn tudatom velek, hogy minő számmal s mikor induljanak – készen lehessenek s rögtön menjenek.*” A figyelmeztetés után hamarosan a részletes utasítást is megkapták. A tiszánaiakat az ügyben eljáró Szekerka Miklós esküdt december 17-én a következőkre utasította: „*Ezennel meghagyom, hogy rögtön minden módokat elkövetve 17 lovas nemzetőr t.nánáról (sic!) ki allitassék, kik önként ajánlkoznak, de lovak alkalmas nem volna, a helységben található alkalmas lovat kell neki adatni, azt megbecsülvén, s holnap reggeli 9 órára Poroszlón legyenek, bagázia egynek sem szükséges, mert azonnal 10 ezüst ftot s 8 pxrt (pengő krajcárt), s lóportiót kapnak, de mégis ha a kiállítás nem teljesíthetnének, írják össze az alkalmas 17 legényt s nyeret, kijelentvén, ki a kormánybiztosi rendelet ellenére ki nem állna, mint hazaáruló fog büntettetni.*”⁴⁹ (Az említett kormánybiztos ebben az esetben Recsky András volt.) Hasonló volt az eljárás más települések esetében is, így a lovas nemzetőrök december 18-án, s a következő napokban gyülekezni kezdtek Füzesabonyban. A vadászokéval megegyező magas foglaló pénz itt is szerepet játszott a kívánt létszám kiállításában.

47 HML V-101/a 16., DEZSÉRI BACHÓ László 1939. 50.

48 HL 1848/49 6/6., 6/419., OL H 2 OHB 1848: 6553.

49 OL H 123 Kürthy Ferenc 1848. december 15-i és Szekerka Miklós 1848. december 17-i rendelete.

Azonban jelentkeztek más természetű problémák. A Füzesabonyban gyülekező lovasokról Almásy december 20-i jelentésében a következőket írta: „*A hevesi lovas csapatot, mely 1000-re alkalmasint felszaporodik, fegyvertelen és rendezetlen, s együtt lovaglásra épen gyakorlatlan volta miatt csak a legközelebb jövő hétfőn, az az Xber 25-én fog utnak indítani. Az úti rend – merre a hadi terv szerint tartaniok kell, vele előre tudatandó leszen.*” A fegyvereken ebben az esetben kardokat kell értenünk. A december 12-i megyei bizottmányi határozat, mint említettük szabad ajánlat, illetve az Almásy által meghatározott becsár révén kívánta beszerezni őket. Azonban elég hamar kiderült, hogy az így beszerzendő kardok nem lesznek elegendők. Ezért Almásy az OHB-tól 400 kardot kért. Ezt a jelentését nem ismerjük, de december 20-án megújította kérelmét: „*A hevesi önkényes lovas csapat számára közelebb kért 400 kardot kérem haladéék nélkül ide küldetni: mert fegyver nélkül nem boldogulhatunk.*” Kossuth december 21-én utasította Láhner György ezredest, a hadügyminisztérium tüzérségi és felszerelési osztályának a vezetőjét, hogy küldje el az igényelt kardokat Füzesabonyba. A fegyverzet azonban a kormány által küldött kardok ellenére is tarka képet mutatott, akadtak olyanok, akik csak csákánnyal voltak felszerelve. Nehéz volt a nyergek, lószerszámok és egyéb felszerelési tárgyak beszerzése is. Ezért Almásy Makay Lajos megyei főpénztárnokot arra utasította, hogy szedje be az egri lakosoknál található nyergeket és lószerszámokat. A megyei bizottmány december 19-i határozata erre utasította Schaffner János egri főbíróat is.⁵⁰

A rendezetlenség és a gyakorlatlanságon szigorú vezénnyellett és rendszeres gyakorlattalással lehetett volna némileg javítani. Az utóbbihoz azonban időre lett volna szükség, ez pedig a legkevesbé állt rendelkezésre. Mészáros Lázár – Kossuth Lajos előrenyomulásra való felszólítására – december 23-án azt válaszolta, hogy „*csak a ruházat, fegyverzet, és némüleg a hevesi lovas osztály meg nem érkezése hátráltatja innenti elé mozdulásomat, addig is a Forróig a kassai országúton a tér el van foglalva, és némüleg védve úgy; hogy amint a mondott hevesi lovas csapat elérkezik, aznap hidas németibe (sic!) lesz az előőrségem.*” Kossuth Mészáros jelentésének küldetére december 24-én a következőket jegyezte rá: „*Almásy Pálnak írni, hogy csak a Hevesi csapat meg nem érkezése hátráltatja a sereg támadása (sic!).*” Az idézetben foglaltak szükségessé tették a lovas nemzetőrök lehető leggyorsabb kiindítását. A szervezési és a felszerelési nehézségek miatt azonban a december 25-i kiindulást nem tudták teljesíteni, az másnapra tolódtott, s december 28-án érkeztek meg a miskolci táborba. Almásy december 26-i OHB-nak írt jelentésében az elindult lovas nemzetőrök számát 1227 főben és 1240 lóban adta meg. Az állomány kimutatás szerint ebből két század a Nagykun-ságból volt felállítva, így csak hat század volt Heves megyei.⁵¹

Problémát jelentett a lovas nemzetőrök parancsnokának személye is. December 12-én erre a tisztségre Almásy és a megyei bizottmány is egyaránt Lenkey Károly nemzetőr őrnagyot szánta. Lenkey zászlóaljának parancsnokságát átadva Babits István nemzetőr századosnak, hozzá is kezdett a lovas nemzetőrök szervezéséhez. Almásy december 20-án arra kérte az OHB-t, hogy a „*hevesi lovas csapathoz Lenkey őrnagyot alezredesül, Tamásfy urat pedig őrnagynak*” nevezze ki. Ennek következtében az OHB rendeletére Nádosy Sándor ezredes, a hadügyminisztérium katonai osztályának a vezetője, arra szólította fel Kiss Károly alezredest, a belügyminisztérium nemzetőrségi osztályának elnökét, hogy Lenkeyt „*nemzetőrségi*

50 HL 1848/49 6/6., OL H 2 OHB 1848:6225., HML IV-1/a 152. k. 2802., DEZSÉRI BACHÓ László 1939. 50.

51 OL H 2 OHB 1848:6553., 7118., HL 1848/49 6/479.

alezredesül, s a tiszáninneri önkéntes mozgó sereg főparancsnokául leendő kinevezés végett, a Honvédelmi bizottmányhoz” terjessze fel. A felterjesztést a belügyminisztérium nemzetőrségi osztálya, némi késlekedéssel december 27-én meg is tette, de úgy tűnik az elakadt az OHB adminisztrációjában. A nemzetőrségi osztály Nádosy december 26-i ismételt kérésére, amit Almásy alábbiakban idéző december 21-i jelentése váltott ki, átiratában a következőképpen reagált: „a honvédelmi bizottmánynak megtette az ajánlást, de arra, mert hason nemű több ajánlatoknak mind edig mi eredménye sem lőn, hiszem hogy a hadügyminisztériumnak inkább sikerend e tárgyban valami kinevezést kivívni.” Lenkey kinevezése végül is december 23-i dátummal történt meg. Az nem derül ki a kinevezésből egyértelműen, hogy a hangzatos „tiszáninneri önkéntes mozgó sereg” főparancsnoksága csak a Heves megyéből kiindított, vagy az összes Miskolc környékén állomásozó nemzetőrt jelenti-e.⁵²

Lenkeynek azonban úgy tűnik, ekkor más beosztás elnyerésére is volt lehetősége. Ezzel kapcsolatban Almásy december 21-én a következőt jelentette: „testvérétől Lenkey János ezredestől ismét szorgalmaztatván, hogy Pestre siessen más újabb fontos katonai állomásnak elfoglalása végett”. Ez az eszéki várőrségi dandárparancsnoksága lett volna. A lovas nemzetőrök parancsnokságának a tisztázása érdekében Almásy arra kérte Kossuthot, hogy „...méltóztassék, mind az én mind Lenkeynek magunk mihez tartása tekintetéből határozattan nyilatkozni az iránt, vallyon Lenkey Károly őrnagy itt maradhat e tovább, és kineveztetik e a Hevesi lovas csapat főparancsnokának s Ezredesnek, helyébe pedig Tamásfy kapitány nemzetőrségi őrnagnak vagy nem?” Kossuth december 25-én valóban kérte a hadügyminisztériumot, hogy Lenkeyt nevezzék ki eszéki dandárparancsnokká, de ebből végül is nem lett semmi. A lovas nemzetőrök parancsnokává Lenkey helyett a belügyminisztérium nemzetőrségi osztálya december 24-én az alattyáni illetőségű báró Flödnig Ede nemzetőr őrnagyot nevezte ki. Kiss Károly alezredes a kinevezési okiratban a következőre utasította Flödniget: „A jászkunok már kiindultak, ön tehát siessen Miskolczra, hol azonnal a most nevezett hadnak vezérletét átvegye”, amelyről rögtöni tudósítást kért. A „jászkunok” kitétel abból származhat, hogy 2 század a Jászkun Kerülethez tartozó Nagykunsgárból lett Recsky által toborozva. Ez a névhasználat azonban megtéveszthette Kossuthot is, mert december 25-én azt jegyezte rá Almásy jelentésének hátlapjára, hogy „Nádosy ezredes úr a hevesi lovas ezred vezényletére proponáljon rögtön valami jó, testestül lelkestül magyar lovas főüsztet, kinek ezen sereg vezényletében néhány héten át kimutatandó buzgalomát a kormány kellőleg méltányolandja.” Mint utaltunk rá, Nádosy másnap a belügyminisztérium nemzetőrségi osztályának ismét Lenkeyt hozta javaslatba. Flödnig kinevezése ugyanakkor már továbbítva lett Egerbe. Ez azonban nem jutott el a címzetthez. Ezzel kapcsolatban Almásy Miskolcra azt jelentette az OHB-nak, hogy: „Flödnig Eduard már hat hét óta a Nagy Becskereki táborban lévén, annak a hevesi lovas nemzetőrsereg parancsnokává kineveztetéséről szóló oklevelet kézbesíteni nem lehetett, miért is azt ide mellékelve vissza küldöm. Ekép a hevesi lovas Flödnig Eduard őrnagy parancsnoksága alá át nem vevén, ha a tisztelt Bizottmánynak úgy tetszik akár Flödnig Edét Becskerekről felhívatni, akár helyette más parancsnokot kinevezni méltóztassék.”

Az idézetből kitűnik, hogy a hevesi önkéntes lovasok végül kinevezett parancsnok nélkül indultak el a miskolci táborba. Erről december 25-én számolt be Almásy az OHB-nak: „Lenkey Károly őrnagy úr, a hevesi lovas csapat eddigi főparancsnoka már Füzesabonyból megindulván, magát Elnök úrnál be fogja mutatni, távollétében a már alakított, de kard hiányában kellően fel nem fegyverzett hevesi lovas csapat 4 zászló alja közül mindegyiket a

52 HL 1848/49 6/6., OL H 2 OHB 1848: 6276., 9588., 9626.

maga őrnagya fogja vezérelni, mert Tamásy a magyar nyelvben és egyéb tulajdonaiban sokkal gyengébb, mint sem hogy az egész csapatot nép szerűleg vezetni, s annak egységét fel-tartani, lelkesedését éleszteni képes volna." Az ezred négy 2-2 századból álló osztályra volt tagolva, azonban az osztályparancsnokok közül is csak kettőt ismerünk: gróf Wartensleben Ágostont és Almásy Félixet. A többször említett Tamásfy Lajos az osztályparancsnokságot sem vállalta, s december 26-án visszautazott Pestre. A nyolc századparancsnok közül is csak három ismert: gróf Keglevich Gyula, Soldos Sándor és Pethes János. A névtelenség oka elsősorban későbbi szerencsétlen szereplésük, hiszen az ismertek nagyobb helyállásuk révén vannak megemlítve. December 28-án rendeltetési helyükre megérkezve az 1. osztály Sajószentpéteren, a 2. osztály Sajóecsegen és Sajókeresztúron, a 3. osztály Besenyőn és Szirma-benyőn, a 4. osztály Diósgyőrön és Füzesgyőrön szállásolt el.⁵³

A vadász és lovas csapatok megszervezésén és kiindításán kívül Almásynak foglalkoznia kellett a gyalogos nemzetőrség, valamint a népfelkelés mozgósításának előkészítésével is. Mint említettük ezek kiindításának szükségességével december 17-ike után már kevésbé számolt, de fel kellett készülnie erre is. Ezt tartalmazta Szemere már idézett december 17-i utasítása is, amely a gyalogos nemzetőrök egy helyen történő összpontosítását rendelte el. December 20-i jelentésében Almásy arról számolt be, hogy: „*A gyalogos nemzetőrök további rendelethez Maklárán fognak gyakoroltatni.*” Másnapi jelentésében Szemere „*további rendelethez Maklárán együtt tartandó mintegy 1500 főnyi mozgó*” nemzetőrrel számolt be. Ez azt jelenti, hogy a 2. negyednek csak egy részét összpontosította, s tartotta kiindulásra készen. Parancsnokuk feltehetően a II. nemzetőrzászlóalj vezénylő Beniczky Attila őrnagy volt. Ellátása és felszerelése ennek az 1500 főnek is nagy nehézségekbe ütközött. Kiindításukra végül is nem került sor.⁵⁴

A miskolci táborba a vadászokon kívül gyalogos nemzetőrök csak Mezőtúrról érkeztek, akiket Recsky András mozgósított. Ezek a december 25-i létszákimutatásban 238 fővel szerepeltek Ugocsa Mihály nemzetőr százados parancsnoksága alatt. Egy későbbi keltezetlen kimutatásban, amely még a január 4-i kassai ütközet előtt készült, a nagykunsági önkéntesekkel összevonva szerepeltek 360 fővel. Más környező megyékből is érkeztek nemzetőrök a Mészáros táborába, így Szabolcsból 1200 fő, Gömörből 800 fő, Borsodból 600 fő lett tábori szolgálatra vezényelve. Hevestől vélhetően azért nem igényelték a Maklárán összevont gyalogos nemzetőröket, mert a más megyékből érkezettek már ele-gendők voltak.⁵⁵

A népfelkeléssel kapcsolatos feladatokat részletesen taglalta Papp Pál kormánybiztos Szabó Károly ideiglenes alszolgabíróhoz intézett keltezés nélküli rendelete, amelyben pontokba szedve szerepeltek az elvégzendő feladatok:

„*1-ször A népfelkelést a honv: bizottmány utasítása szerint, Almásy Pál tart: korm: biz-tos rendelete folytán eszközölje, rendezze, s minden órán kimozdulható állapotba helyezze.*

2-ször Minden községbe ha mingyánt a felkelő nép száma ötszázat No 500-at meg nem ütné is egy polgári biztost, és egy hadi parancsnokot nevezzen.

3-ször Ön személyesen, vagy közvetve a Polgári és Hádi biztosok által a népet tizedek-re ossza, s illetőleg osztassa fel, – minden tizedbe No 12 = tizenkét embert számítva, egy

53 OL H 2 OHB 1848: 6276., 7118., OL H 75 HM 1848: 12551/3651., HL 1848/49 6/479., BONA Gábor 1987., 1988., HERMANN Róbert–PELYACH István 1990. 314–315.

54 HL 1848/49 6/6., OL H 2 OHB 1848: 6276.

55 HL 1848/49 12/93., 51/135., HERMANN Róbert–PELYACH István 1990. 305–306.

egy tízedest nevezzen, vagy neveztesen, szoros kötelességeikbe téve tízedeiket rendbe tartani, szükség idején rögtön ki állítani.

4-szer Fegyverezze, és fegyvereztesse fel a népet puskákkal, lándzsákkal, kaszákkal, – hosszú nyélre kiegyenesített vasvillákkal, – csákány, és túró kapákkal, fejszékkel.

5-ször Tábori Lelkészzül, és ha lehetséges orvosul rendelkezni.

6-or Minden ötszáz No 500 ember után tíz No 10, és így aránylag szükséges szekereket rendellyen, minden 6 emberre egy bográcsot eszközöljön.

7-ször Kerületébe lévő nemzetőrséget külön össze írassa, s illető tiszttyeik által gyakoroltassa.

8-szor A felkelő népet ismét külön íratni, csekély bár, de nélkülözhetetlen Hadi mozgásokra illető polgári, és Hadi Biztossaiak által taníttassa, – számokkal 1-ő, 2-ik, 3-ik s. t. szakasz, megjelöltesse, hogy mindenki szakaszának számát ismerje, és megértse.

9-szor Felvigyáz ön, s illetőleg Polgári biztosok által felügyeltetett; hogy Lelkészeink a honv: bizottmány rendelete szerint a szabadság harczába elhúnyt dicső vitézeinkért gyászbeszédeket, imákat tartsanak, különösen a népet egyházaikban a szabadság az édes haza védelmére buzdítsák, lelkesítsék.

10-er Lázítókat, hűtlenekeket, árulókat azonnal elfogassa, s törvény elé állítsa.

Mindezeknek végrehajtására felhatalmazom önt ezen hatalommal, mellyel engemet a Honvédi Bizottmány felhatalmazott.”⁵⁶

Almásy, Recsky és Papp Pál rendeleteire a megyei és városi tisztségviselők megtették a kívánt intézkedéseket, legalábbis összeírták a népfelkelésben részt veendő névsorát, s megválasztották helyi vezetőiket. December 26-i jelentésében Almásy a népfelkelés megszervezését befejezett tényként jelentette az OHB-nak, vagyis olyanak, ami bármikor kiindítható, ha szükség van rá.⁵⁷

Almásy rendelkezett a megyében állomásozó igen csekély számú rendes katonasággal is. A 34. Porosz herceg-nyalozegzred egri raktárát őrző 80 katonát az egri dandárparancsnok, Franz Hollner vezérőrnagy révén Miskolcra rendelte. A Stetina Lipót hadnagy vezette Porosz-nyalozosok csekély számuk ellenére derekasan megállták a helyüket a januári harcokban.⁵⁸

Kossuth 1848. december 20-án kedvenc eszméjével, nevezetesen gerilla csapat szervezésével fordult Almásyhoz: „Ha még akadna az alsó Hevesben olly bár mi kis csapat, melly négy heti szolgálatra önkéntes csapatul ajánlkoznék, mint guerilla, azt meg ide kérném küldeni, mert itt is közelegne a vész azon esetre, ha Görgeynek Győrt fel kellene adnia.” Almásy erre december 25-i jelentésében reagált: „A mi guerilla csapat alakítását illeti, ez iránt pár nap múlva mindent, a mit lehet el fogok követni, azonban addig, míg azt állítani lehetne, jó lenne a Mesterházy őrnaggyal Verbászon (valójában az aradi ostromseregnél – H. J.) lévő s tökéletesen felszerelt mezőúri 75 lovast guerillakép használni s felparancsolni.” December 22-én Kossuth szabad vadászcsapatként nevezett gerillák felfegyverzése érdekében fordult Almásyhoz: „... a honvédelmi bizottmány legközelebb arról értesült, miként Gyöngyös városában az Orczy család családi fegyvertárában több vadász lőfegyverei vagynak annál fogva megkeresem önt, szíveskedjék az illetőket rábírti és kieszközölni, hogy ezen fegyvereket azonnali kárpótlás mellett a kormánynak adják át.” A hír valódiságának

56 OL H 123 – Papp Pál keltezés nélküli rendelete.

57 OL H 2 OHB 1848: 7118.

58 HL 1848/49 6/6.

Almásy örült volna a legjobban, mert ezzel enyhíthette volna saját felszerelési gondjait is, de december 25-én csak azt jelenthette az OHB-nak, hogy: „Az Orczy család löfegyverei, melyek hadban csak valamennyire használhatók is, Heves megye által már az előtt kölcsönre beszedettek, s most azok részint a miskolci táborban lévő egri és gyöngyösi lövészeknél, részint a püspökyok a hevesi lovascsapat embereinél vannak kiosztva. Így azokat fel nem küldhetem.”⁵⁹

A különböző csapatok szervezésén és kiindításán kívül Almásynak más feladatokat is meg kellett oldania. Ilyen volt például a horvát hadifoglyok kérdése, akik az október 7-i ozorai fegyverletétel után lettek elhelyezve az egri várban. Schlik betörése után, mint lehetséges veszélyforrás merültek fel. A budaméri győzelemről értesülve december 12-én egész éjjel táncoltak és énekeltek örömlükben, éltetve Jellačićot. Almásy december 12-i jelentésében rájuk is kitért: „Az egri polgárságnak némi aggodalma lévén az eránt, hogy a számszerűen itt lévő Horvát foglyok között, az ellenség közelebb jötte könnyen lázadást idézhetnek elő, abba a nem reménytelen esetben arra nézve kérek utasítást, hogy a fent érintett foglyokat hová szállítsam.” Kossuth csak december 20-án reagált a hadifoglyok kérdésére: A horvát foglyok csak maradjanak Egerben, Eger ne féljen. Arra nem megyen az ellenség semmi esetben, s ha már Egerben sem tarthatók a foglyokat, Pesten még kevésbé.” Almásy azonban az OHB utasítását be nem várva, december 14-én arra utasította Rózsa Károly egri polgármestert, hogy a hadifoglyoknak „a fekvő betegeket kivéve Egerből ha lehet még ma meg kell indítani, Kápolnán s Gyöngyösön keresztül Hatvanba, hol a Honvédelmi bizottmányhoz a közelebbi mult éjji (december 12-i – H. J.) felterjesztésemre érkezendő további rendeletig őrizteti fognak.” A hadifoglyok elszállításának lebonyolításával az alispáni hivatal, az egri polgármestert és az I. nemzetőrzászlóalj helyettes parancsnokát, Babits István nemzetőr századost bízta meg. A horvátok végül a következő napokban Gyöngyösre lettek szállítva, ahol a gimnázium (ma Pátray János Zeneiskola) épületében lettek elhelyezve.⁶⁰

Mészáros Lázár Egerben egy 300-400 beteg befogadására alkalmas tábori kórház felállítását rendelte el, amelynek megvalósítását szintén Almásynak kellett felügyelnie. A kórházat az egri érseki líceumban helyezték el. December 21-i jelentésében Almásy már a felszerelés előrehaladásáról számolt be az OHB-nak. A felszerelés Flór Ferenc tábori törzsorvos útmutatásai alapján indult meg, amelynek költségei meghaladták a 3000 Ft-ot. Almásy közzétette Szemerének a felső-magyarországi hölgyekhez írott december 18-i felhívását is, amelyben a kórház részére kötözőszerek készítésére szólította fel őket. A kórház ideiglenes főorvosa a 26. honvédtáborhoz beosztott Mágócsy Vince lett.⁶¹

Almásynak az eddig felsorolt tevékenységekhez jelentős összegű pénzre volt szüksége. December 10-i kinevezésükkor Recskeyvel 30000 pengő forintot kaptak a kiadások fedezésére a pénzügyminisztériumtól. Ez az összeg azonban elégtelennek bizonyult, s Almásy december 21-én újabb 5000 forint kiutalását kérte az OHB-tól. Kossuth december 25-én utasította a pénzügyminisztériumot a kért összeg utalványozására. A kiadásokat a következő tételek képezték: a lovas nemzetőrök és a vadászok foglaló pénzei; a táborba küldött különböző nemzetőrök rapidíjai és felszerelési költségei; a horvát hadifoglyok rapidíjai; az egri kórház felszerelése; valamint az egyéb szervezéssel járó kiadások (pl. nyomtatványok készítése).⁶²

59 OL H 2 OHB 1848: 5803., OL H 75 HM 1848: 12551/3651.

60 HL 1848/49 6/6., 5/289., OL H 2 OHB 1848: 5803., DEZSÉRI BACHÓ László 1939. 53.

61 HL 1848/49 52/200., OL H 2 OHB 1848: 6276., OL H 75 HM 1849: 9358.

62 OL H 2 OHB 1848: 6276.

Szemere tapasztalva, hogy Abaújban és Zemplénben sok tisztviselő elhagyta a helyét, december 17-én arra utasította a kormánybiztosokat, hogy: *„Minden tisztviselőnek helyét és körét kijegyzi, sőt más alkalmas egyéneket is megbíz a nép buzdításával. Tartozik mindenkinek engedelmeskedni... Lemondást nem fogad el. Sem magányosak vonakodását. Parancsainak erőhatalommal is sükert eszközöl.”* Tartalmazta a rendelet a közlekedés szigorú ellenőrzését az ellenség által megszállt területek felé, valamint felszólította a kormánybiztosokat a rögtönítélő törvényszékek azonnali megalakítására is. Almásy még december 17-én Füzesabonyban kapta kézhez Szemere rendeletét, s másnap 4 pontba foglalva a szükséges intézkedések megtételére utasította a megyei bizottmányt. Az 1. pont a tisztségviselőkkel foglalkozott. Ebben kijelentette, hogy a táborból minden ott időző, illetve odaérkező tisztségviselőt visszaküld állomási helyére, mert a szervezési feladatok igényelik a munkájukat. A „hadi mozgalmak” idejére ideiglenes jelleggel elrendelte a tisztségviselők (szolgabírák, esküdtek) szaporítását is. A 2. pont a Gömör, Borsod és Szabolcs megyékkel a közlekedésben rendelt el szigorú felügyeletet, a 3. pont az alispánokat kötelezte a népesebb települések rendszeres ellenőrzésére, a 4. pedig a rögtönítélő törvényszék működésére vonatkozóan tartalmazott utasításokat.⁶³

Almásy utasításának értelmében a megyei bizottmány december 19-i ülésén újabb tisztségviselőket vont be az igazgatásba, így csak 3-4 település tartozott egy-egy hivatalnok hatáskörébe. Ezzel Almásy a rendeletek gyorsabb végrehajtását kívánta elérni. Kijelölték azokat a tisztségviselőket is, akiknek a megye határain át történő közlekedésre kellett felügyelniük. A hivatalnokok visszaküldése azonban Almásy részéről nem érvényesült maradéktalanul. Az önkéntes lovas nemzetőrökkel táborba vonulók között ott volt pl. Schneé László megyei főjegyző és helyettes alispán, valamint Pok György megyei polgári biztos is.⁶⁴

Szemere december 17-én az ellenségről történő hírszerzésre is felszólította a kormánybiztosokat. Ennek következtében Almásy is küldött ki kémekeket Kassa felé. Az így szerzett információkról beszámolt az OHB-nak és Szemerének is. Kémei szerint *„Schlick ellenséges ereje 5-6-tod fél ezer gyalog, és körülbelül 6-700 könnyűlovasból áll, 18 leginkább hatfontos ágyúval, volt ugyan nagyobb ereje is, de egy zászlóaljat Eperjes biztosítására, más zászlóaljat Máramaros felé, Urbán segítségére küldött.”* Ez az egyik legpontosabb híradás Schlik csapatairól. Csak annyiban nem felel meg a valóságnak, hogy Karl Urban ezredes észak-erdélyi hadoszlopa számára Kassáról nem küldtek erősítést, mivel Schlik a maga erejét is elégtelennek tartotta. Ebben az OHB-nak írt december 21-i jelentésében Almásy beszámolt a császáriak kassai intézkedéseiről is, amelyeket a környék hódoltatására tettek.⁶⁵

A hivatalnokok helyben maradására tett intézkedését Almásy magára nézve sem tartotta be, mert december 26-án lemondott kormánybiztosi megbízatásáról. Ez egy hirtelen döntés lehetett, mert előző napi OHB-nak írt jelentéséből még arra lehet következtetni a gerilla csapat szervezése során tett kijelentéséből, hogy kormánybiztosként kívánt tevékenykedni a következő napokban is. Lemondását a következőkkel indokolta: *„... miután a népfelkelést egész heves (sic!) megyében, túl a tiszai vidéken Recsky Andor, a tiszán (sic!) innen pedig én, és segéd Kormány Biztosul mellénk kinevezett Papp Pál organizáltuk, és bármely órában kimozdítható állapotba tettük; a megyének tiszán inneni három járásából egy zászlóalj nemzetőrséget hadi lábra állítottam, és azt minden perczen a Miskolczi táborba indulás-*

63 OL H 2 OHB 1848: 6029., OL H 123 – Almásy Pál december 18-i rendelete (nyomtatvány), HERMANN Róbert–PELYACH István 1990. 287–290.

64 OL H 123 – a megyei bizottmány december 19-i határozatai (nyomtatvány), HML IV-1/a 152. k. 2721.

65 OL H 2 OHB 1848: 6276.

ra készen Maklárán tartok, s gyakoroltatok; miután Recsky Andor Kormány Biztos Úrral vállat vetve sikerült nekünk Heves megye és a Nagy Kúnság lelkes magyar fiaiból egy 1227 főből álló önkénytes lovas ezredet alakítani, szervezni és táborba indítani, én tartományi biztosi kiküldetésem fő feladását teljesítvén, Szemere Bertalan t. h. k. Biztos Úr beleegyezésével, az általam alakított Önkénytes Ezrednek rendben és hazafiúi lelkesedésben együtt tarthatása végett, ugyanazon Hevesi lovas ezrednél kívánok a táborozás ideje alatt teljes tehetségem szerint hatni szeretett hazám javára. Ez okból tartomány Korm. Biztosi tisztelet Elnök Úr kezeibe letevén. Helyettem Puky Miklós urat kérem kineveztetni, kire mint különben is Kormány biztosra bíztam távollétem idejére mindazon intézkedések megtételét, mellyek tartományi kormánybiztosi körömhöz tartoznának.” A megye első emberének a mozgósított csapatokkal való eltávozása nem volt új Heves megye 1848-as történelmében. Augusztusban ugyanezt tette Blaskovics Gyula elsőalispán is, amikor a nemzetőrök első negyede a Bácskába lett mozgósítva.⁶⁶

Mielőtt elkísérnénk Almásyt a hadszíntérre, röviden értékelnünk kell kormánybiztosi tevékenységét. Ezt azokban a napokban kezdte meg, amikor még nem következett be a császári főerők általános támadása Magyarország ellen. Schlik betörése látszólag beilleszkedett abba a folyamatba, amely szeptembertől novemberig jellemezte a császári haderő tevékenységét. Ezen időszakban gyenge harcértékű és Jellačić főserégétől eltekintve viszonylag kis létszámú hadoszlopokkal törtek be az országba. Egyes kezdeti kudarcok ellenére ezeket sikerült kiszorítania az országból a szintén nem különösebben nagy harcértékű, szervező-dőben lévő magyar csapatoknak. A legnagyobb siker, a már említett október 7-i ozorai diadal volt, ahol sikerült Roth tábornok hadoszlopát fegyverletételre kényszeríteni. Sikerként lett elkönyvelve Jellačić csapatainak kivonulása, Perczel Mór muraközi hadjárata októberben és novemberben, valamint Simunich altábornagy 5000 fős hadoszlopának a kiszorítása Morvaországba november elején. Az október 30-i schwechati vereség nem árnyékolta be különösebben az ezek által kiváltott optimizmust.

Ilyen körülmények között, a december 11-i budaméri vereség ellenére, a politikai vezetés lehetségesnek vélte a Schlik elleni siker kivívását. Ehhez azonban gyorsan mozgósítani kellett a számításba vehető erőket. Almásynak ehhez kellett hozzájárulnia határozott intézkedésekkel. Mint említettük, megérkezésére megtették az első intézkedéseket, így neki már egy működésbe lendült folyamatot kellett a körülmények változása folytán meggyorsítania, illetve hatékonyabbá tennie. A két hét, amely alatt a különböző mozgósítások végre lettek hajtva, Heves megyei viszonylatban igen jó teljesítménynek tekinthető. A korábban (július, október-november) zömmel csak a nemzetőrség egy részét igénybe vevő mozgósítások ennél vontatottabban mentek végbe. Viszont az is igaz, hogy a Miskolchoz hasonló távolságban lévő Szabolcs vármegye hamarabb mozgósította és küldte táborba a tőle kívánt nemzetőröket. Szabolcsban ráadásul erre a célra nem is volt kinevezve külön kormánybiztos.

Mindenképpen elismerendő Almásy személyes jelenléte a legfontosabbnak ítélt feladatok végrehajtásának ellenőrzésénél, így pl. a lovas nemzetőrök szervezésénél Füzesabonyban. Heves megye tisztségviselőit a megelőző hónapokban gyakran érte kritika lanyha tevékenységükért. Különösen sok kritika érte a megyét 1848 szeptemberében a szolnoki önkéntes nemzetőri tábor parancsnoka, Görgei Artúr részéről. Tisztségviselői hajlamosak voltak arra, hogy néhány rendelet kiadásával „letudják” feladataikat. Feltehetően ugyanez jellemezte más megyék tisztségviselőinek jelentős részét is. Almásy, mint volt elsőalispán,

66 OL H 75 HM 1848: 12551/3651., OL H 2 OHB 1848: 7118., HAJAGOS József 1995. 100–101.

kellő ismerettséggel rendelkezett a tisztségviselők egy részének lanyhaságáról, s azt ellen-súlyozni tudta személyes fellépésével, határozottságával.⁶⁷

Almásy több kormánybiztos bevonásával látta el feladatát. Együttműködésük mikéntjéről, személyes viszonyokról meglehetősen hézagosak az információk. Előfordulhattak sűrűlódások is közöttük. Erre utal a *Pesti Hírlap* 1849. január 5-i számában: „*Amit egyik tesz, a másik jobban akar tenni. Egyik a másikra utal a rossz eljárás alkalmakor, a dicsőséget pedig mindenik arrogálja...*”⁶⁸ Az eseti viszályok ellenére azonban amire ki lettek nevezve, elvégezték.

Almásy kormánybiztosi tevékenységének a befejezésekor a kezdetekhez képest jelentősen megváltozott az ország katonai helyzete. Bekövetkezett a Windisch-Grätz tábornagy vezette császári főerők támadása, bár annak valóságos méretei és hatásai még nem bontakoztak ki igazán. Így ezek még nem befolyásolták Almásy tevékenységét, de a következő napokban a magyarok visszavonulásáról érkező hírek már lohasztólág hatottak a lelkesedésre. Mindenesetre a katonai helyzet változása a korábbiól is szükségesebbé tette a Schlik elleni gyors győzelmet.

Arról, hogy Almásy miként ítélte meg kormánybiztosi tevékenységét, csak egyetlen forrás áll rendelkezésünkre, a császári hadbíróság 1850-ben felvett gyöngyösi tanúvallomásai. Ezek azonban olyan vallomások, amelyek Almásy szerepét kisebbíteni, enyhíteni törekedtek, ezért csak némi fenntartással fogadhatjuk el hitelesnek. Egyikük, Hanisz Imre a következőket vallotta: „*Almásy Pállal Egerben jövén össze, midőn ott, együtt confidentiával beszéltek, s a Tanú a forradalmi eljárás ellen ellen szenvét nyilvánította, és a dolognak rossz kimenetelét mint bizonyosnak jóslotta, Almásy Pál is oda nyilatkozott, hogy ő maga is az egész eljárás ellen ellenszenvvel van, és hogy a kormánybiztosságot is csak azért vállalta el, mert reményli, hogy mint ilyen talán többet tehet a dolognak barátságos útoni kiegyenlítésébe, – s miután a világ előtt, úgy áll ezen dolog, mint magyarügy, elhagyni sem lehet, hanem minden módon azon igyekszik, hogy valami jó egészség (sic!) történjen...*”⁶⁹ Almásy valóban nem tartozott a radikálisok közé, de a kormánybiztossággal kapcsolatos ilyen irányú nézetei rendeleteiben nem mutathatók ki. Azok megfogalmazása, stílusa az OHB, s azon belül Kossuth törekvéseivel teljes összhangot mutatnak. Nehezen hihető, hogy magánemberként ennyire eltérő nézetet képviselt volna.

Almásy a hevesi lovas nemzetőrökkel részt vett Mészáros Lázár Schlik elleni ellentámadási kísérletében. Mészáros főerejét Miskolc környékén 6603 rendes gyalogos, zömmel honvéd, 1052 gyalogos nemzetőr, 759 huszár, zömük újonc, 1214 lovas nemzetőr és 447 tüzér alkotta 27 ágyúval. Ehhez járultak még hozzá a szepesi, az ung-beregi különítmények, illetve a létszámban nem szereplő szabolcsi és zempléni nemzetőrök, amelyek Zemplén megyében állomásoztak. Mészáros egy kombinált hadműveleti terv keretében akarta elfoglalni Kassát. Ehhez főerejét két nagyobb dandárra (parancsnokaik: Pulszky Sándor ezredes és Dessewffy Arisztid alezredes) és két kisebb különítményre (parancsnokaik: Perczel Sándor és Theodor Rembowski őrnagyok) osztotta fel, s a hadműveletben Eperjes elfoglalásával elterelő szerepet szánt a szepesi (Driska Szilárd százados) és az ung-beregi (Rapaics Dániel őrnagy), valamint Kassa bevételénél a zempléni (Wladislaw Tchorznicki alezredes) különítményeknek is. A hevesi lovas nemzetőrök 5 százada a

67 HAJAGOS József 1996. 112–113.

68 PESTI HÍRLAP 1849. január 5.

69 HML V-101/b 400. d. 9.

Pulszky-, 1 százada a Dessewffy-dandárba, 2 százada pedig a Perczel-különítménybe lett beosztva. Egy december végi kimutatás a hevesi lovas nemzetőrök parancsnokaként Almásy Pált tüntette fel.⁷⁰

A Mészáros tervezte elterelő hadműveletek nem vezettek eredményre. Schlik felismerve a magyarok szándékát, s egyenként verte meg az összehangolatlanul tevékenykedő különítményeket. Január 1-én az Eperjes ellen külön-külön támadó Rapaics- és Driska-különítményeket, másnap a Dargói-hágó ellen támadó Tchorznicki-különítményt verte meg. Mészáros a főerőkkel ezen kudarcok ellenére is végrehajtotta január 4-én a támadást Kassa ellen. Az ütközet azonban már az első pillanattól rosszul alakult a magyarokra nézve. A balszárnyon a császáriak visszavetették a támadást megkezdő Perczel-különítményt. Hasonló sorsra jutott a centrumban a Pulszky-dandár támadása is. Elakadt a jobbszárnyon a Dessewffy-dandár támadása is, mert azt nem támogatta a szélsőjobbszárnyat alkotó Rembowski-különítmény. A legkritikusabb helyzet a centrumban következett be. Schlik jól működő tüzérsége zavarba hozta az ágyútűzhöz nem szokott hevesi lovas nemzetőröket, s még inkább lovaikat, akik szabadulni igyekeztek gazdáiktól. Hasonló jelenetek következtek be az újonc 14. Lehel-huszárezred századainál is. A hevesiek és a Lehel-huszárok végül gyors futásban kerestek menedéket, magukkal rántva a többi ingadozó alakulatot is. Dessewffy Arisztid többször megújított támadásaival sem tudta megváltoztatni a kialakult helyzetet. Alakulatainak szívós kitartásával és rendezett visszavonulásával, amelyben különösen a Heves megyei újoncokból álló 26. honvédszászlóalj tűnt ki, csak a császári lovasság üldöző előrenyomulását sikerült meggátolnia. Ezzel megmentette a teljes felbomlástól a hadtestet, amely azonban így is katasztrofális vereséget szenvedett. A honvéd gyalogságból alig maradt együtt 2500 fő (igaz a következő napokban szép számmal előkerültek közülük), mivel sokan – tekintve, hogy a környező vármegyékből voltak toborozva – egészen hazáig futottak, személyükre nézve befejezettek tekintve a szabadságharcot. A hazáig történő szaladás még inkább igaz volt a nemzetőrökre, így a hevesiekre is.⁷¹

Az ütközet vázlatos leírásából is kitűnik, hogy a hevesiek az elsők között futamodtak meg. Szemere ütközet után írt jelentései lesújtó képet rajzolnak róluk. Az ütközet éjjelén azt írta az OHB-nak, hogy: „... pár gránát- és röppentyűlövésre a Heves-kun 1200 lovas kezdett szaladni vissza, a Hunyadiakkal együtt, és Szináig meg sem állt, hanem nyargalt.” Január 6-i jelentésében a következő szavakkal fakadt ki: „... a mi lovas nemzetőreink gyávák. Meg sem álltak hazáig. Sokat elfogattam, de bocsátom őket, mert tiszteik nem kezeskednek értük. 1200 lovag! Mi jeles szám, és mi hitványság!” Ebben a levelében Szemere is levonta azt a keserű igazságot, amelyet Görgei már megtett a hasonlóan végződött október 30-i schwechati ütközet után. „A nemzetőrök! az önkénytesek! Ne csináljunk illúziót. A nép remeg a hadtól, remeg a sok tehertől, ez a fő ok, – a csatától éppen irtózik. Népfelkelést parancsolni még lehet, de haszna nem lesz.”⁷²

A hevesi és más nemzetőrök magatartásán nem kell megütköznünk, nem kell elmarasztalásban részesítenünk senkit. Ez volt a realitás. Pár nap alatt senkiből nem lesz kiképzett katona, s az utóbbiak sem szoktak lelkesedni az ellenséges ágyúlövéseknek. A kiképzett katonákat azonban összetarthatta a beléjük nevelt fegyelem és az azt érvényesítő tisztikar. A hevesi nemzetőröknek – kevés kivételtől eltekintve – valószínűleg a tisztjei sem voltak

70 HL 1848/49 6/419., 51/26., 51/135., OL H 83. 2. d.

71 HAJAGOS József 1998. 28–29.

72 HERMANN Róbert–PELYACH István 1990. 310–313.

soha katonák. Rangjukat társadalmi helyzetüknek köszönhatték. S lovasokról lévén szó, az ütközetet – az ágyú- és puskalövéseket – nem csak az embereknek kellett volna elviselniük, hanem a lovaknak is. A huszár lovakat nevelni szokták a háborús körülményekhez. Nehéz eldönteni, hogy a lovak vagy lovasaik futottak-e meg először. Ha mégis hibáztathatunk valamit, akkor azt az illúziót kell elmarasztalnunk, amely komoly katonai helytállást várt ezektől az emberektől. Ebben pedig részes az egész politikai vezetés, beleértve Kossuthot, Szemerét és Almásyt is.

A Miskolc környékén összeszedett lovas nemzetőrök maradványait Szemere január 8-ika körül hazabocsátotta. Ezt azzal indokolta január 12-i jelentésében, hogy: „*Sokba került, nehezen volt összetartható, szökdösik haza és használhatlan ellenség előtt.*”⁷³ A Soldos Sándor és a Pethes János századosok vezette századok, csökkent létszámmal ugyan (180 fő), de január végéig a hadtest kötelékében maradtak gróf Wartensleben Ágoston őrnagy vezénylete alatt. Őket január 6-i kiáltványában Szemere is megdicsérte.⁷⁴ A lovas nemzetőrök hazabocsátásakor Almásy is eltávozott.

Tartózkodási helyét a következő napokban nem ismerjük. Miután nem ment Debrecenbe, ahová időközben átköltözött az országgyűlés és a kormány, vélhetően Heves megyében időzött. Január 17-én újabb kormánybiztosi megbízatást kapott. Kormánybiztosként a bácskai és a bánáti magyar csapatoknak a Közép-Tisza vidékére történő történő működését kellett meggyorsítani. Mielőtt azonban megvizsgálánk újabb kormánybiztosi működését, ki kell térnünk egy olyan tényezőre, amely kissé érthetlenné teszi kinevezését.

A képviselőház 1848. december 31-én döntött arról, hogy székhelyét átteszi az ellenség által fenyegetett Pestről Debrecenbe. Sok képviselő reménytelennek látva a kialakult katonai helyzetet, illetve megrettenve a győztesnek látszó császáriak megtorlásától, Pesten maradt, illetve lakóhelyére távozott. A Pesten maradtak között volt ifj. Pázmándy Dénes is, a képviselőház elnöke. Ő Debrecenbe csak az elnökségről való lemondási nyilatkozatát küldte el. Ez a képviselőház első debreceni ülésén január 8-án lett felolvasva. Miután Pálffy János sem tartózkodott ekkor még Debrecenben, Pálóczy László korelnök elnökölt az ülésen, amelyen: „*A felett folyván a tanácskozás, választassék e rögtön új elnök vagy nem? határozatra ment, miként az e tárgyban intézkedés elhalasztatik, utasítván a két alelnököt, hogy rögtön rendeltetésök helyére jöjjenek.*” Az alelnökök Debrecenbe hívását Kubinyi Ferenc képviselő javasolta. A felszólítást minden bizonnyal meg is írták a két alelnöknek, így Almásynak is. Ő azonban csak napokkal később indulhatott el Debrecenbe. Ezzel nem is volt gond, mivel Pálffy János hamarosan megérkezett. Róla azonban azt közölte a képviselőházzal Pálóczy a január 13-i ülésen, hogy: „*... Pálffy János alelnök úr megérkezett, de egészsége változása miatt ki nem jöhet, s ezért a tiszt. háznak január 9-i határozata következtében, az ülés elnökségem alatt fog tartatni.*” Meglehet Pálffy valóban beteg volt, de inkább az látszik valószínűnek, hogy nem akart vezető szerepet játszani ezekben a napokban. A képviselőház január 18-i ülésén Pálóczy már azt közölte a képviselőkkel, hogy: „*Pálffy János alelnök egy iratot nyújt be a házhoz, melyben betegeskedése miatt az elnökség, s a honvédelmi bizottmányi tagságról lemondott, megköszönvén a benne helyezett eddigi bizalmat.*” Ezzel a lemondással a képviselőház elnök nélkül maradt, illetve a hivatalban maradt Almásy megérkezéséig továbbra is a korelnök Pálóczynak kellett levezetnie az üléseket. Ebben a helyzetben meglehetősen furcsa, hogy Kossuth éppen Almásynak adott kormány-

73 HERMANN Róbert–PELYACH István 1990. 319–322.

74 HERMANN Róbert–PELYACH István 1990. 314–315., OL P 295 Görgey-lt. 39. cs. 6/21/ 3. fasc.

biztosi megbízatást, akire Debrecenben lett volna szükség. Ez csak azzal magyarázható, hogy Kossuth nem tudott Pálffy lemondási szándékáról.⁷⁵

Almásy kormánybiztosi kinevezését az 1849. január 2-i pesti haditanács határozatainak a késedelmes végrehajtása tette szükségessé. Ezen a haditanácson határozták el a fővárosok feladását és az eddig különváltan tevékenykedő hadtestek egyesítést a Felső- és a Közép-Tisza mentén. Ennek egyik legfontosabb eleme a bácskai és a bánásgi hadtestek kivonása volt, az aradi ostromsereg és egy hadosztály Szeged környéki hátrahagyásával. Ennek végrehajtása azonban komoly problémába ütközött a Délvidéken, különösen a bácskai csapatoknál, amelyeknek a parancsnoka gróf Esterházy Sándor tábornok volt. A császáriak győzelmei a bácskai hadtest tisztikarának egy jelentős részében azt a meggyőződést alakították ki, hogy a háborúnak rövidesen vége lesz, s keresni kell a kialakult helyzetből a kiutat. A lehetséges megoldásokról több tanácskozást is tartottak. Esterházy és több beosztottja kijelentették, hogy a szerbek ellen igen, de a császári csapatok ellen nem hajlandók harcolni. Hozzájuk csatlakozott a helyzet tisztázására a Bácskába küldött Nádosy Sándor ezredes is. A tisztikar egy másik része Baudisz József százados vezetésével szembeszegült velük. Ők végre akarták hajtani a kormány kivonulási rendeletét. Hozzájuk csatlakozott a két hadosztályparancsnok, gróf Vécsey Károly tábornok és Lenkey János ezredes is. Esterházyt a január 16-i verbászi tiszti gyűlésen Vécsey távozásra kényszerítette és átvette a hadtest parancsnokságát. Ezzel a csapatok kivonása elől elhárult az akadály. A hadtest csapatai január 25-én érkeztek Szegedre.⁷⁶

Gondok jelentkeztek a bánáti csapatoknál is. Itt a legnagyobb problémát Kiss Ernő tábornok hadtestparancsnoki alkalmatlansága jelentette. Elmulasztotta a kedvező alkalmat a szerbek utolsó jelentősebb bánáti táborának, Pancsovának az elfoglalását. Amikor január 2-án megkésve mégis kísérletet tett elfoglalására, vereséget szenvedett. Az elégedetlen tisztek Damjanich János ezredes vezetésével, szabályos lázadás keretében január 6-án eltávolították Kiss Ernőt a parancsnokságból. A hadtest vezényletét Damjanich vette át, akit támogatott Vukovics Sebő kormánybiztos is. Az ő hatására az OHB Damjanichot megerősítette beosztásában. Damjanich feltétlen híve volt a kormánynak, de a kivonulás itt is komoly, elsősorban érzelmi válságot eredményezett. A bánáti csapatok december folyamán sorozatos győzelmeket arattak a szerbek felett. A kivonulással nagy véráldozatokkal kivívott győzelmeik színhelyét kellett volna feladniuk, és azzal is tisztában voltak, hogy ezzel kiszolgáltatják a polgári lakosságot a szerbek bosszújának. Damjanich végül január 19-én indította meg csapatait Arad felé. Csapatai január 22-én érkeztek Zsombolyára. Almásy itt kereste fel Vukovicsot és Damjanichot is.⁷⁷ A következő napokban találkozhatott a Szeged felé vonuló Vécseyvel is. Így azt kell megállapítanunk, hogy amikor leérkezett a Délvidékre, kormánybiztosi megbízatása már tartalmát veszítette, mert a bácskai és a bánáti csapatok is megkezdték a Délvidék kiürítését. Vécsey és Damjanich csapatai február közepén foglaltak állást a Közép-Tisza mentén.

A képviselőház elnökeként

Debrecenbe való pontos visszaérkezésének dátumát nem ismerjük. A február 6-i ülésen még Pálóczy elnökölt, de a február 9-ikén már Almásy. Ezen az ülésen elsőként megköszön-

75 HERMANN Róbert 1996. 262–263. (Estók János), KÖZLÖNY 1849. január 14., 16., 17., 20.

76 HORVÁTH Mihály 1872. II. k. 110–113., BONA Gábor 1987. 26., HERMANN Róbert 1996. 253–255. (Csikány Tamás).

77 HORVÁTH Mihály 1871–72. II. k. 110.

te a korelnök tevékenységét, saját magára pedig a következő kijelentést tette: „*Ami engem illet, csak azon kérésem van, hogy bizodalomuk által istápolva, méltóztassanak segéd kezét nyújtani, miként nehéz kötelességemet teljesíthessem, főleg abban, hogy a tanácskozási rendet az időnek komolyságához illőleg, csenddel és renddel fentarthassam.*” Szavait hosszas éljenzés fogadta.⁷⁸

Almásy szavai ünnepélyes közhelyként hatnak ugyan, de a tanácskozási rend fenntartása tényleg komoly nehézséget okozott több esetben is. Ez gyakran készítette Almásyt határozott kijelentésekre, figyelmeztetésekre. Állandó jelenség volt, hogy a képviselők egy adott kérdésben kimondott határozat után is tovább feszegették a már lezárt témát. Február 10-én egy interpelláció kapcsán hozott határozat kapcsán Almásy a következő figyelmeztető szavakat intézte a képviselőkhöz: „*A határozatot már kimondtam, tehát ne méltóztassanak többé hozzá szólani, mert ha mindig hozzá szólunk, ami már bevégeztetett is, soha nem lesz dolgainknak vége. Méltóztassanak abba beleegyezni, hogy az elhatározott tény, ami végzésül kimondatik.*”⁷⁹ A képviselők gyakran olyan kijelentésekre is ragadtatták magukat, amelyek a többiek felháborodását váltotta ki. Almásynak ezekre is reagálnia kellett. A február 9-i ülésen pl. Keresztessy Ambrus a „gazember” kifejezést használta a Debrecenben meg nem jelent képviselőkre. Almásy a következő szavakkal intette rendre: „*Kérem a képviselő urat, hogy beszédjében legalább a parlamentalis formákat tartsa meg!*”⁸⁰

Gyakori probléma volt a képviselők zajongása is. Keresztessy előbb említett felszólalása olyan rendetlenséget eredményezett, amely Almásyt a következő figyelmeztetésre készítette: „*Méltóztassanak a szótól kihallgatni, különben a szabályok értelménél fogva névszerint is felszólítom azokat, kik a rendet zavarják.*” A gyakori intések azonban több esetben nem eredményezték a kívánt csendet. A zaj gyakran olyan méreteket öltött, hogy lehetetlenné tette a parlamenti gyorsírók tevékenységét. Madarász László egy *Közlönyben* tévesen megjelent hírrel kapcsolatos interpellációra adott válaszában, március 2-án a következőkben vélte felfedezni a hibás közlés okát: „*... mi lehetett oka azon hibás közlésnek? nem más, mint a lárma; s elmondhatjuk, hogy lármázunk, lármáztok, lármáznak... Méltóztassék tehát a ház elnöke élni a szabályokban neki adott azon hatalommal, hogy ha akárki lármáz és kötelességét nem teljesíti, névszerint is felszólítsa, mert más módot nem látok, annyival inkább kénytelen vagyok kijelenteni, mert a sebes írónak itt szava nem lévén, ne legyen kénytelen félretenni a tollat a lárma miatt, és mihelyt csend lesz híven le fogja írni, amit valaki itt beszél.*”⁸¹ A szükséges rend és fegyelem azonban soha sem vált a képviselőház jellemzőjévé, s ez nem feltétlenül csak Almásy erélytelenségére vezethető vissza. Ez visszavezethető a képviselőház által megtárgyalt kérdésekre és a képviselők politikai érzékenységére, törekvésére.

A képviselőház többnyire a hadi helyzettel, a távol lévő képviselők ügyével és különböző interpellációkkal foglalkozott. Érdemi törvényhozó tevékenysége jószerevével csak a vegyes hadi- és polgári törvényszék felállítására vonatkozó törvény kidolgozása volt. A képviselők két többé-kevésbé körvonalazható politikai csoportot alkottak, a békepártot és a radikálisokat, illetve voltak, akik egyikbe sem tartoztak. A békepárt törekvéseit jól kifejezi a radikálisoktól hozzájuk pártolt Nyáry Pál január 9-i beszéde: „*...mi erőszakkal voltunk a védelmi térre szorítva, hogy védjük magunkat ameddig lehet, s fel nem adjuk a nemzet jogá-*

78 KÖZLÖNY 1849. február 10.

79 KÖZLÖNY 1849. február 15.

80 KÖZLÖNY 1849. február 11.

81 KÖZLÖNY 1849. február 11., március 4.

it, mindamellett a nemzet törvényes jogainak s függetlenségének alapján minden pillanatban készek vagyunk a békére.”⁸² Ez annyit jelent, hogy az áprilisi törvények biztosítását tekintették legfontosabb törekvésüknek. A velük szembenálló radikálisok az áprilisi törvények által biztosított kereteken túlmenő függetlenségre törekedtek és nem ragaszkodtak feltétlenül a Habsburg-dinasztia uralkodásához sem. A két politikai csoport ellentéte a távollévő képviselők igazolása terén éleződött ki.

A megritkult képviselői padosorok szükségessé tették, hogy egy névsort állítsanak össze a hiányzókról. A radikális Madarász József január 22-én azt indítványozta, hogy a képviselőház elnöke – akkor még Pálóczy László korelnök – írassa össze a megjelent képviselőket. A meg nem jelenteket pedig ossza két csoportba. Az elsőbe azok kerüljenek, akik a képviselőháztól kapott engedély, vagy valamely kormány általi megbízás kapcsán vannak távol; a másikba pedig azok kerüljenek, akik egyikkel sem rendelkeztek. Madarász indítványozta azt is, hogy az engedély nélkül távollévők 14 napon belül kötelesek legyenek megjelenni a képviselőházban. Indítványát elfogadták, s a következő napokban megindult ennek a foganatosítása. A távollévők végleges listája azonban csak nehezen állt össze, s így egyre tolódott a két hetes megjelenési idő érvénybe lépése. A radikálisok arra törekedtek, hogy minél előbb véglegesítsék a listát, s az engedély nélkül távollévők helyére saját elveiket vallókat válasszanak. Ezzel saját politikai súlyukat akarták növelni. A békepártiak velük szemben halogatták az időt, hogy lehetőséget teremtsenek több távollévő visszatérésére, s ezzel igazolásukra. Ezzel meglévő többségüket kívánták növelni a radikálisokkal szemben. Így végül a távollévők listáját csak március 1-én fogadták el. E szerint a 426 képviselőből 78 nem jelent meg, illetve nem igazolta távollétét. Az összeállított listát március, április és május folyamán hosszadalmas vitákban még többször módosították. Még Pesten és Szegeden is napirendre került a későbbiekben a képviselők igazolásának az ügye. Az éles vitákat eredményező kérdésben látszólag a békepártiak kerültek ki győztesen, de a távollévők közül igazoltak jelentős része a továbbiakban sem jelent meg, így azok tényleges támogatást nem jelentettek számukra. A radikálisok veszítettek korábbi súlyukból, de ez nem annyira a képviselői igazolásokhoz kapcsolódik, hanem az úgynevezett Zichy-gyémántok ügyéhez, amelyben súlyosan kompromittálódott vezetőjük, Madarász László.⁸³

A gyémántok a hazaárulásban vétkesnek talált és Görgei Artúr által 1848. szeptember 30-án Lóréven kivégzett gróf Zichy Ödön lefoglalt ingóságaihoz tartoztak. A pénzügyminisztérium által lajstromozott ingóságok a Debrecenbe való költözködés során az Országos Rendőri Hivatalhoz kerültek, amelynek vezetője az OHB tag Madarász László volt. A tárolás során Madarász nem tartotta be az elvárható rendszabályokat. Az ingóságokat tartalmazó ládákat saját ágya alatt tárolta, s többször fel is nyitották őket lajstrom készítés nélkül (a pénzügyminisztérium által készített eredeti lajstrom Pesten maradt – H. J.) és lezárásuknál sem járt el körültekintően. A bonyodalmat az indította el, hogy az OHB Duschek Ferenc pénzügyminisztériumi államtitkár javaslatára úgy döntött, hogy a különösebb beccsel nem bíró arany- és ezüstneműket beolvasszák. A pénzügyminisztériumba átszállított ingóságok március 8-i megvizsgálása során azonban nyilvánvalóvá váltak az előbbiekben említett hiányosságok. Az átvizsgálás során a ládákat visszaszállították a Rendőri Hivatalhoz. Madarász helyzetét két további esemény is súlyosbította. Ezek egyike a március 17-re ki-

82 KÖZLÖNY 1849. január 16.

83 KÖZLÖNY 1849. január 24., 28., február 10., 11., március 1., április 3., 8., 22., 25., HERMANN Róbert 1996. 293–294.

tűzött árverés volt, amely a kisebb értékű Zichy-ingóságokat érintette. A megelőző árverési hirdetés szövegét, amelyben arany- és ezüstneműk is szerepeltek, a békepártiak erősen kifogásolták. Többekben ez azt a gyanút keltette, hogy Madarász árveréssel akarja eltüntetni a hiányokat. A másik súlyosbító tényező a gyémántgombokat tartalmazó tok volt, ami nem lett átszállítva a március 8-i átvizsgáláshoz, de ami aztán később mégis előkerült, miután a pesti összeírásnál jelen lévő Fekete István – akkor pénzügyminiszteriumi, 1849 márciusában OHB elnöki titkár – azok után érdeklődött. Ebből többen arra következtettek, hogy a pecsétek feltörése után azokat Madarász emelte ki, majd ő tette vissza az elrendelt összeíráshoz. Ezek a körülmények alkalmat teremtettek a békepárt számára, hogy nyíltan felvessék Madarász felelősségét a Zichy-ingóságok hanyag kezelésében.

A képviselőház először március 17-én foglalkozott a Zichy-ingóságok kérdésével. Tíz békepárti képviselő, köztük a gyöngyösi Gosztonyi János is, zárt ülésen kívánt az árverés kapcsán interpellációt intézni az OHB-hoz, egyértelműen felvetve abban Madarász kezes eljárását. Az OHB és így Madarász is, ekkor visszaverték a támadást. Madarász annyira biztos volt a helyzetében, hogy ragaszkodott az interpelláció nyílt tárgyaláson való megvitatásához, amire sor is került a délutáni órákban. A nyílt ülésen napirendre került az interpelláció másik része is, amely a tárolás körülményeit kifogásolta, s ebben tértek ki a közbeszéd tárgyát képező hiányokra is. Az elmérgesedő vita azzal zárult, hogy újabb leltár készítésére szólították fel az illetékeseket, hogy legyen mit összevetni a Pesten maradt eredetivel. Az esetleges hiányok megállapítását a február 27-én létrehozott országos számadásokat ellenőrző bizottságra bízták. A vita hevességét mutatja, hogy az interpellációra adott OHB választ négyszer kellett Almásynak megszavaztatnia, míg azt a képviselőház elfogadta. A számadásokat ellenőrző képviselőházi bizottság vizsgálatairól április 20-án tett jelentést. Ez hibásnak minősítette a Zichy-ingóságok Debrecenbe szállítását, a tárolását és a pecsételesi eljárást és az OHB határozatától eltérőnek nyilvánította a március 17-i rendőrségi árverést is. A jelentés záró részében pedig megjegyezte, hogy *„a hanyagsági és visszaélési hibákhoz talán azon botrányos merénylet is járult, hogy a szóban forgó ingóságok némelyikét elsikkasztották.”* Ennek megállapítását azonban csak az új leltár régivel való összevetésével tartotta lehetségesnek. A jelentést újabb hosszú vita követte.

Ez az ülésnap némi betekintést enged Almásy elnöki határozottságába, illetve határozatlanságába. Madarász László, Szacs vay Imre, Kubinyi Ferenc és Szunyogh Rudolf hosszas felszólalásai után Almásy le akarta zárni a vitát, s a következőket mondta: *„Miatán a vitatások hosszúra terjedhetnének, de azért is, hogy mostan komoly időket élünk, kérem a tisztelt képviselő urakat, méltóztatassanak a szólástól elállani; s ha ezen kérésem elfogadtatik, ki lehetne mondani, hogy a fenforgó ügyben, a hivatalos visszaélések iránti vizsgálat, úgy szinte a leltárok egybevetéséből eredhető célszerű nyomozások megtételére a kormány utasítassék. Ezen végzés a szoros igazsággal megegyez, s ezzel az ügy befejezve van.”* Almásy azonban a helyeslés ellenére sem tudta keresztülvinni akaratát, ami nem annyira határozottságát, hanem erélytelenségét támasztja alá. A Zichy-gyémántok vagy más ingóságok elsikkasztása a későbbiekben sem volt rábizonyítható Madarászra, s vélhetően tiszta is volt ebben az ügyben, de közszereplésére, s elvbarátaira kedvezőtlenül hatott a gyanú árnyéka.⁸⁴

Felmerül a kérdés, hogy a békepártiak és a radikálisok vitájában Almásy milyen álláspontot képviselt. Kortársai úgy emlékeznek róla, hogy a békepártiakkal szimpatizált. Ezt tá-

84 KÖZLÖNY 1849. március 20., 22., április 22., 24., HERMANN Róbert é. n.: 19–57. o., HERMANN Róbert 1996. 311–312.

masztják alá a már idézett, Gyöngyösön felvett 1850-es hadbíróági tanúvallomások is. Elnökként azonban nem volt lehetősége részt venni a vitákban. Képviselőházi elnökként elsősorban az OHB, majd az azt felváltó Szemere-kormány szempontjait tartotta szem előtt. Az OHB-nak pedig tagja volt Madarász László is. Amíg társai mellette nyilvánosan kitartottak, érdekében Almásy is élt elnök adta lehetőségeivel. A fordulatot Kossuth március 25-i képviselőházi beszéde jelentette, amelyben az nem állt ki egyértelműen mellette. A Madarász elleni vádakkal kapcsolatban kijelentette, hogy „*ha azok igazak, ő (mármint Madarász – H. J.) nem lehet a kormányban, ha nem igazak, büntettetni kell a vádlónak.*” A következő napokban azt figyelhetjük meg, hogy Almásy elnöki tekintélyét nem veti latba Madarász érdekében. Tehát csak azt hangsúlyozhatjuk, hogy képviselőházi elnökként Almásy mindig a kormányzati érdekek mellett lépett fel befolyásával.⁸⁵

Almásy képviselőházi elnökségének legjelentősebb eseménye Magyarország függetlenségének és a Habsburg-Lotharingiai-dinasztia trónfosztásának a kimondása volt 1849. április 14-én. Ennek előzménye Ferenc József 1849. március 4-i olmtüzi nyilatkozata volt, amely megszüntette Magyarország területi egységét, leszakítva róla Erdélyt a Partiummal; a külön tartományba szervezendő Horvátországot, Szlavóniát, Dalmáciát, Tengeremelléket és Fiumét; a Bácskából és a Temesközből létrehozandó Szerb Vajdaságot; és a katonai határőrvidéket. A megcsonkított Magyarország alkotta volna az ötödik koronartartományt a magyar korona országainak egykori területén. Kossuth március közepén értesült az olmtüzi nyilatkozatról. Úgy vélte a Bemnek írott március 17-i levelében, hogy: „*Ezáltal minden kötetlél, a kiegyezés minden lehetősége megsemmisült.*” Mielőbb méltó választ kívánt adni a Magyarországot semmibe vevő nyilatkozatra. A táborban tartózkodó Kossuth, körvonalazott részletek nélkül közölte szándékát a Cibakháza környékén állomásozó hadtestek parancsnokaival is, akik ezt tudomásul vették.

A válasznyilatkozat kibocsátásának azonban két előfeltétele volt. Egyrészt a magyar hadseregnek sikeres ellentámadásba kellett átmennie, másrészt a válasznyilatkozatnak a magyar országgyűlés nevében kellett megtörténnie. Az első előfeltétel a Görgői vezette magyar főhadereg sikeres áprilisi ellentámadása során született meg. Kossuth ennek kezdetén a hadsereg mellett tartózkodott. Az isaszegi győzelmet követő napon, április 7-én a kérdérről négyszemközti megbeszélést folytatott Görgőivel Gödöllőn. A megbeszélést csak a két résztvevő egymásnak ellentmondó visszaemlékezéseiből ismerjük. Valószínűleg Görgői különösebb ellenvetéseket nem tett a válasznyilatkozat terve ellen, mert körvonalazott szándékát Kossuth még aznap közölte a haditanácsi megbeszélésre érkező hadtestparancsnokokkal is. A függetlenség és a trónfosztás konkrét megfogalmazásának az elmaradására következtethetünk abból, hogy az április 14-i határozatokról értesülő Gáspár András tábornok, aki részt vett a gödöllői haditanácson, tiltakozásul megvált a további szolgálattól.⁸⁶

Kossuth Debrecenbe visszatérve, április 12-én az OHB-nak is előterjesztette elképzeléseit. Itt már konkrétan vázolta tervezett válasznyilatkozatát. A testület tagjai azonban nem különösebben lelkesedtek az ötletért. A döntő azonban nem az OHB, hanem az országgyűlés állásfoglalása volt. Április 13-án Kossuth indítványára zárt ülést tartott a képviselőház. Kossuth itt egyrészt azzal érvelt javaslatai mellett, hogy csak ezektől remélhető Magyaror-

85 KÖZLÖNY 1849. március 30.

86 GÖRGEY Artúr 1988. 12–17., KLÖM XIV/2: 831., 838., GÖRGEY István 1883–88. II. k. 125–127., KLAPKA György 1986. 121–124., KOSÁRY Domokos 1994. I. k. 47–49., HERMANN Róbert 1996. 278–280., 306–307.

szág nemzetközi elismerése, másrészt azzal, hogy ez a hadsereg kívánsága is. A javaslatok itt sem kaptak osztatlan támogatást. Sokan, így pl. Nyáry Pál, Kubinyi Ferenc és Kazinczy Gábor azzal léptek fel ellene, hogy ilyen horderejű határozatot csak akkor hozzanak, ha a császáriakat már teljesen kiűzték az országból. Érvelték azzal is, hogy nincsenek elegendő számban a határozat meghozatalához. Végül azonban a békepártiak is megoszlottak a kérdésben, különösen a hadseregére való hivatkozás volt meggyőző hatással többekre. Kossuth mindenesetre nem lehetett biztos abban, hogy a másnapi nyílt ülésen indítványai többséget kapnak. Ezt alátámasztja Hunfalvy Pál naplója, amelyben a következő bejegyzést találhatjuk: „*Almásy Pálnak, ki elnök levén ott ült, hol állva Kossuth beszélt, az én hallatomra, ki meg mint jegyző ültem az elnök mellett, azt súgta, hogy holnap a házat számlálja ki, s ha kisebb számban találnának lenni a képviselők, a szavazás nem név szerinti legyen, hanem általános felállással.*” (A kiemelés Hunfalvytól – H. J.) Az idézetből kitűnik Kossuth politikai taktikája, de az is, hogy Almásyt saját hívének tekintette, olyannak, akitől nem számított ellenállásra a nem feltétlenül szabályos eljárással szemben.⁸⁷

Az április 14-i ülésnapon, még Kossuth megérkezése előtt, Ioan Dragos azt indítványozta, hogy a református kollégium nagyterme helyett a nagytemplomban tartsák meg az ülést. Almásy erre azt válaszolta, hogy: „*Ha a képviselőház kívánja, átmehetünk.*” A képviselők többsége azonban a „*Maradjunk!*” felkiáltással reagált az elnöki válaszra. Kossuth megérkezésekor a radikális Besze János ismét csak a nagytemplomba való átvonulást indítványozta. Miután ezt Kossuth helyeselte, a képviselők végül ráálltak, s Almásy kijelentette: „*A ház kívánsága következtében a mai ülést a református nagytemplomban teszem által.*” Az átvonulás után Almásy intézkedett az előkészítetlen helyszín alkalmassá tételéről. Felszólította a képviselőház alkalmazottait, hogy „*... azon padokat, melyek itt előtől végig vonulnak, ürítsék ki a képviselő urak számára; amíg ez nem történik, az ülést nem fogom megtartani; képviselő urakat pedig kérem, hogy mindannyian kijelölt helyeikre vonulni méltóztassanak.*” Ennek megtörténte után pedig úgy folytatta: „*És most az ülést megnyitom, felszólítom a hallgatóságot, hogy a tárgy komolyságához képest, mely a kormányelnök úr által indítványoztatni fog, illő és kellő csendben lenni szíveskedjék, aminek megtartására, amit kellend, bizonyosan intézkedni fogok.*” Ezután Kossuth általános lelkesedés és éljenzés közepette megtette nevezetes indítványát. A beszéd befejezése után Almásy megkérdezte: „*Kíván-e valaki az előterjesztett indítványokhoz hozzá szólani?*” A kérdésre a képviselők többsége hangos – „*Elfogadjuk egészen!*” – kijelentéssel felelt. Erre Almásy megkérdezte: „*Pontonként kívánják felvételt?*” Az igenlő válasz után a Hunfalvy által említett módon arra kérte a képviselőket, hogy: „*Méltóztassanak tehát minden pontokra megegyezéseket felállással kijelenteni.*”

Az 1. pont felolvasása után, miután valamennyi képviselő felállással jelezte beleegyezését, Almásy kijelentette: „*A ház elfogadja az I-ső indítványt, s a nemzet nevében ezennel ki mondom, hogy Magyarország a hozzá tartozó minden országokkal, részekkel és tartományokkal egyetemben szabad, önálló, s független európai statusnak kinyilatkoztatik, s területi egysége feloszthatatlan, épsége sérthetetlennek kijelentik.*” A kijelentést lelkes éljenzés követte. A 2. pont hasonló elfogadása után Almásy a következő szavakkal hirdette ki a határozatot: „*Tehát a ház közös akarattal elfogadta azt, hogy a Habsburg-Lotharingiai ház trónvesztettnek tekintessék, és örökre a nemzet nevében száműzessék!*” Hasonló egyöntetűséggel és lelkesedéssel lett a többi pont is megszavazva. Madarász László az 5. pont elfogadása után javaslatot tett arra, hogy Kossuth Lajos legyen a kormányzó, s miután ezzel a kép-

87 HERMANN Róbert 1996. 306–307., HUNFALVY Pál 1986. 245–247.

viselők egyetértettek, Almásy kijelentette: „A tisztelt ház elfogadta azon indítványt, hogy Kossuth Lajos kormányzó elnöke leend az álladalomnak.” A döntéseket tartalmazó Függetlenségi Nyilatkozatot, amely nagyobb részben Kossuth szövegezése volt, április 19-én fogadta el az országgyűlés. A Függetlenségi Nyilatkozatot tisztségüknél fogva a felsőház elnökségét ellátó báró Perényi Zsigmond, az alsóházban elnöklő Almásy Pál, valamint a képviselőház soros jegyzője, Szacsvay Imre írták alá. Aláírásuk miatt Perényit és Szacsvayt 1849 októberében a császáriak kivégezték. Ez a sors várt volna Almásra is, ha elfogják.⁸⁸

A függetlenség és a trónfosztás kimondása után csak némileg változott a képviselőház tevékenysége. Napirendjére került az új kormány megalakítása. A kormányzó és a Szemere-kormány tagjai május 14-én tették le esküjüket a képviselőház előtt. Április 24-én Kossuth indítványára elfogadták a hadsereg 50000 fővel való szaporítását. Újdonság volt az is, hogy elfogadták több újonnan megválasztott képviselő mandátumát is. Utolsó tevékenységükként Debrecenben június elejére egy új adóügyi törvényt fogadtak el.⁸⁹

Almásy nem volt jelen a képviselőház minden ülésén. Ilyenkor Pálóczy László korelnök helyettesítette. Pálóczy március 23-án azt közölte a képviselőházzal, „hogy Almási elnök úr hozzám írt levelében arról értesít, miszerint korábbi viszonyai, részint olly okok miatt, mellyek még előbbi kormánybiztosi hivatalos működéséből származnak, néhány napra eltávozni kénytelenítetik...” Almásy legközelebb csak az április 2-i ülésen elnökölt. Távol volt két hétig április 28-ika után is. Eltávozása személyes, magántermészetű problémákkal volt összefüggésben. A május 12-i ülésen már ismét jelen volt. Miután 1848 júliusában a képviselőház csak Pázmándy Dénes elnöki fizetéséről rendelkezett, Almásra vonatkozóan is határoznia kellett. Február 27-én Almásynak és az őt többször helyettesítő Pálóczy Lászlónak azonos nagyságú elnöki fizetést határozott meg a képviselőház.⁹⁰

A május 31-i ülésen Szemere Bertalan azt indítványozta, hogy az országgyűlés költözzön vissza Pestre. Az indítványt a képviselők elfogadták. Az ülést Almásy egy rövid beszéddel rekesztette be. „E szerint a tisztelt ház a maga üléseit Debrecenben befejezván, véget vetett azon cycklusnak, melly a haza históriájában a legdicsebb helyet fogja elfoglalni; azért mivel minden határozata, mellyet a ház a vészes időperczekben hozott, az egyetértés, erély, és közegyetértés, azon erély, és azon akarat volt egyik leghatalmasabb tényező a haza megmentésében. Óvja meg az isteni gondviselés a hazát, óvja meg önöket továbbá is illy vészes perzektől. És hiszem, hogy egy szebb jövődőnek megyünk elébe, és önöknek új tér nyílik, nemcsak azon tér, hogy a haza függetlenségét kimondták, hanem, hogy azt állandósítsák, és biztosítsák is örökre, és ezen új korszakban a haza organisatio korszakában vezesse önöket ismét az egyetértés, erély és a határozott akarat. Nekem pedig, kinek a vészes perczekben azon szerencse jutott, hogy önök bizalma által rám ruházott terhes hivatalt folytathattam, engedjenek meg, ha minden eljárásomban nem tudtam eltalálni önök akaratát; ha nem tehettem tehetségem szerint mindent, mit tenni kötelességem lett volna.” Szavait általános helyeslés és hossza taps követte. A május 31-i üléssel lezárult egy korszak Almásy pályafutásában. Ezzel talán még ő maga sem volt tisztában, mint ahogy sokan nem hihették, hogy az Almásy által kívánt szebb jövődő és új tér is csak egy közhelyszerű gesztus marad.⁹¹

88 KÖZLÖNY 1849. április 17., 21., HERMANN Róbert 1996. 306–307.

89 KÖZLÖNY 1849 áprilisi és májusi számai.

90 KÖZLÖNY 1849. március 1., 10., 25., április 6., május 1., május 15.

91 KÖZLÖNY 1849. június 2.

A Debrecenből Pestre való visszaköltözés elhúzódott, s a budai várlövegektől komoly károkat szenvedett fővárosban nehezen találtak alkalmas helyet a képviselőház üléseinek. Az első ülést július 2-re tűzték ki. Almásy a visszaköltözés után, mint képviselőházi elnök, közreműködött az üléselés helyszínének a kiválasztásában és igyekezett a szükséges segéd-személyzetet is biztosítani. Így pl. június 26-án Vasváry Károlyt kinevezte a képviselőház könyv- és alirattárnokká.⁹²

Képviselőházi elnöksége azonban hamarosan összeférhetlenné vált egy újabb megbízatásával. Június 18-án Vukovics Sebő igazságügy-miniszter előterjesztésére kinevezték a legfontosabb bírói testület, a Hétszemélyes Tábla elnökévé. Ez a kinevezés még a tavaszi, nyár eleji sikerek hatására született. A kormányzat a sikereket tartósnak véelve jelentős reformokat tervezett, így a feudális eredetű Hétszemélyes Táblát is új polgári alapokra akarták helyezni. Ennek tagjai korábban az ország zászlósuraiból, s az uralkodó által kinevezett bírókból állt. Almásy mellett kinevezték a bíróság többi tagját is. Alelnöke Ujházy László sárosi főispán, s komáromi kormánybiztos; közbírái pedig Halász Boldizsár, Repeczky Ferenc és Ludwigh János képviselők, valamint Rácz János belügyminisztériumi tanácsos lettek. Az új összetételű Hétszemélyes Tábla egyből nem kezdhetette meg tevékenységét, mert Ujházy, Repeczky és Ludwigh kormánybiztosi megbízatásaik következtében távol voltak. Később pedig a katonai helyzet alakulása tette ezt lehetetlenné.⁹³

Új megbízatása következtében Almásy lemondott a képviselőházi elnökségről. Lemondó levelét Irányi Dániel képviselőházi jegyző július 2-án olvasta fel a képviselőknek. Ez a rövid levél a következőket tartalmazta: „*A szerencse nekem jutott osztalékul, hogy Debreczenben, mint a képviselőház másodelnöke hazánk vésznapjaiban azon háznak tanácskozmányait vezesse, mellynek hazafiúsága, erélyessége, s összetartása mentette meg a hazát. S én e napokban ámbár nehéz feladásomhoz mérve, igen mélyen éreztem tehetőségem csekélységét: mégis bűnnek tartottam volna, abbéli kötelességemről lemondani; most azonban, midőn a képviselőház üléseit újra szokott helyére visszatette, rendes, felelős kormányát megválasztotta; most, midőn a ház első kötelességei közé tartozik a ház szabályaiban megállapított rendes elnökséget megválasztani; és végre midőn a kormány csekély személyemmel másképp rendelkezni jónak látta: a tisztelt képviselőház bizalmából nyert elnöki széket ezennel elhagyom. A haza ügyeinek elintézésében tanusított hív közremunkálásukért, s személyem iránt tapasztalt szíves bizalmukért köszönetet mondva, engedjék meg, hogy bizalmukat jövőre is kikérhessem.*” A levél szövegéből árulkodik arról, hogy Almásy tisztában volt történelmi szerepével. A kritikus téli és tavaszi hónapokban a képviselőház számára a legitimitást és a politikai folyamatosságot biztosította, mint még 1848 júliusában megválasztott másodalelnök.⁹⁴

A július 2-i képviselőházi ülésre már lényegesen megváltozott hadi helyzetben került sorra. A magyar főhadserg támadási kísérlete június közepén összeomlott a Vág mentén, s megindult a Haynau vezette osztrák és a Paszkievics vezette orosz főerők összpontosított támadása az ország ellen. Rosszul alakult a magyarok helyzete a Délvidéken és Erdélyben is. A magyar csapatok mindenhol kénytelenek voltak visszavonulni. A június 26-i minisztertanács Görgei javaslatára Komáromnál kívánta összpontosítani az oda összevonható erőket.

92 KÖZLÖNY 1849. június 28.

93 KÖZLÖNY 1849. június 20.

94 KÖZLÖNY 1849. július 15.

A június 28-i győri vereség hatására azonban a kormány a Szeged és Arad környéki összpontosítás mellett döntött. A válságos katonai helyzetben kapkodásból és félreértésből eredően, komoly sűrlődásokra is sor került a kormány és a Görgei vezette főhadserg közt. Az ebből származó idővesztés következtében a katonailag elhibázott délvidéki összpontosítás sem valósulhatott meg. A különváltan tevékenykedő magyar csapatok sorra vereséget szenvedtek és megindult felbomlásuk. A Klapka tábornok vezette haderő ugyan augusztus 3-án feltörte az erődítmény körüli ostromgyűrűt, s veszélyes helyzetet teremtett a császáriak számára a Duna mentén, de ez már nem befolyásolhatta a szabadságharc végső kimenetelét. A délvidéki magyar csapatok augusztus 9-i temesvári veresége után, az Aradra megérkező Görgei értelmetlenül tartotta a további harcot, s augusztus 13-án csapataival Világosnál letette a fegyvert az oroszok előtt. A következő napokban követte példáját a többi bomlásban lévő csapatfőredék is. Pétervárad szeptember 5-én, Komárom pedig október 2-án nyitotta meg kapuit az ellenség előtt. Ezzel véget ért a magyar szabadságharc.

Almásy tevékenységéről július és augusztus folyamán keveset tudunk. A július 2-i képviselőházi ülésen személyesen nem volt jelen. Klapka visszaemlékezéseiből tudjuk, hogy nem követte az országgyűlést Szegedre, hanem Pesten rejtőzködött. A vereségek hírére az emigráció mellett döntött. Menekülésére Klapka visszaemlékezései szolgáltatnak adatokat, akivel augusztus 9-én Győrben találkozott. Klapka a következőképpen emlékezett vissza találkozójukra: *„...fájdalomtól megtört hangon közlé velem, hogy ő menekülőben van, miután véleménye szerint minden elveszett! – Nagysándort Debrecennél szétugrasztották, Dembinski Szeged és Szőregnél megveretett, Bem csapatai Segesvárnál szétszórattak, zavar és fejtelenség a kormány székhelyén, amely Szegedről Aradra menekült. – Almásy még hozzátette, hogy Haynau ezen sikerek folytán képpé lőn, hogy a rendelkezésére álló nagy erőből egy tekintélyes sereget Komárom ellen küldjön, sőt hogy Jablonowski dandára és Nugent hadteste már útban is vannak errefelé.”* Klapka itt azonban olyan információkat is Almásynak tulajdonít, amelyről az még aligha tudhatott. Feltételezve Almásy augusztus 7-i, vagy 8-i Pestről történő elindulását, az legfeljebb csak az augusztus 2-i debreceni, az augusztus 3-i újszege-di, illetve az augusztus 5-i szőregi vereségről tudhatott. Azt, hogy Jablonowski tábornok dandárát Haynau visszaindította Komárom felé, a budai katonai körzet parancsnoka, Kempen altábornagy is csak augusztus 9-én tudta meg. Így erről és Nugent tábornagy csapatainak közeledtéről aligha informálhatta Klapkát. Az más kérdés, hogy Klapka a vereségekről szóló híradásokból is letudta szűrni a kialakult helyzetet és a maga teendőit.

Klapka kitért Almásy menekülésének körülményeire is: *„Azt javasoltam neki, hogy maradjon nálam, biztosítva őt, hogy az én környezetemből senkinek legkisebb bántódása sem leszen. – De ő jobbnak látta nem maradni, s inkább Morvaországba ment, nővérét Z. grófnét (valójában Gierotin – H. J.) szolgálójának öltözve kísérvén. Ott hagyta tehát táboromat, és sikerült neki a merész menekülés.”*⁹⁵

1849 után

A tanulmányban Almásy Pál 1848/49-es tevékenységének a feldolgozását tekintettem céloknak. A szabadságharc utáni tevékenysége egy külön önálló tanulmányt igényelne, ezért itt ezt csak vázlatosan ismertetjük.

95 K LAPKA György 1986. 253–254., KEMPEN, Johann Franz 1978. 109.

Az országból való sikeres kimenekülése után 1859 elejéig emigrációban tartózkodott. Távollétében 1851-ben a császári hadbírótság, mint lázadót és felségárulót kötél általi halálra ítélte. Ezt még ebben az évben jelképesen (in effigie) végre is hajtották.⁹⁶ Emigrációs éveiben megfordult Brüsszelben, Párizsban, Londonban, Jersey-szigeten, Zürichben és Genfben. Tartósabban Zürichben (1852-54), illetve Párizsban (1854-58) telepedett meg. Az emigráció tagjai közül a szorosabb kapcsolatot gróf Teleki Lászlóval, Klapka Györggyel, Puky Miklóssal és Horváth Mihállyal tartott fenn. Kossuthtól elkülönült, mert elítélte egy-egy személyi vezetésre törekvő stílusát.⁹⁷

Almásy hazatérését 1859-ben több tényező váltotta ki. Egyrészt a látszólag stabilizálódott Bach-rendszer 1856 őszen lehetővé tette az emigránsok hazatérését. Másrészt családi problémái és vagyonának sorsa is szükségessé tették hazajövetelét. Felesége, aki csak egy rövid ideig tartózkodott mellette az emigrációban, élettársi kapcsolatot létesített egy császári tiszttel, s József fiát is ellene fordította. Batthyány Amáliának azt is sikerült elérnie, hogy Almásy Pál lefoglalt vagyonát a gyerekeinek utalják ki. Hazatérése után rendezte zűrés családi viszonyait, amelynek eredményeként legalább Ilona leányát vissza tudta hódítani az anyjától. Sikerült visszaszerezni birtokait is.⁹⁸

Nem sokkal hazatérése után bekapcsolódott a hazai politikai életbe is. Vezetője lett annak a titkos ellenállási mozgalomnak, amelynek tekintélyesebb vezetői rajta kívül Tisza Kálmán és Komáromy György voltak. Ez a nem túlzottan radikális szervezet az emigráció által biztosított külföldi kapcsolatokat és információkat igyekezett saját belpolitikai céljaira, befolyásának növelésére felhasználni.⁹⁹ A Habsburg Birodalom Észak-Itáliában elszendvedett 1859-es veresége következtében a Bach-rendszer összeomlott és Ferenc József kormányzati reformokra kényszerült. Magyarországon 1860 végén helyreálltak a vármegyei önkormányzatok és 1861 tavaszán az országgyűlést is összehívták. A legális lehetőségekkel élve, Almásy ismét Heves megyében kapcsolódott be a politikai életbe. Noha nem vállalt vezető funkciót, a háttérből is a megyei közélet meghatározó tagja volt.¹⁰⁰ Nem választotta magát országgyűlési képviselővé sem, de jelen volt annak ülésein, s több kérdésben is érvényesítette befolyását. A korábbi ellenállási mozgalom tagjainak többsége a Határozati Párthoz csatlakozott, Almásy is velük szimpatizált. Ennek ellenére ő volt az egyik kezdeményezője annak, hogy a Határozati Párt leszavazza saját határozati javaslatát, amelyet az uralkodói leiratra terjesztettek be válaszként. Ezzel a kisebbségben lévő Deák-féle felirati javaslat szerezte meg a többséget.¹⁰¹

Az országgyűlés 1861 augusztusi feloszlása után hamarosan kezdetét vette a Schmerling-féle provizórium időszaka, amely ismét abszolutisztikus berendezkedést vezetett be. Ez új életre keltette a korábbi ellenállási mozgalmat, amelynek élére ismét Almásy került. Az 1863-as lengyel felkelés hatására Kossuth Nedeczky Istvánt volt honvéd századost bízta meg egy fegyveres felkelés megszervezésével, miután nem bízott Almásyékban. S valóban, Almásy az ellenállási mozgalom mérsékelésére törekedett, de ennek ellenére az ő csoportja is bekapcsolódott a szervezkedésbe, megpróbálva ellehetetleníteni Nedeczkyék tö-

96 HERMANN Róbert 1995. 132.

97 KLAPKA György 1986. 457-459., 537., 539., BERZEVICZY Albert 1922-37. I. k. 374-375., 396., JUHÁSZ István 1986. 52-53., DEGRÉ Alajos 1983. 323-330., FRANK Tibor 1985. 91.

98 SZABAD György 1985. 57.

99 STEIER Lajos 1924. 708., SZABAD György 1985. 60-61., 68-69., LUKÁCS Lajos 1984. 166-170.

100 ZALÁR József 1861. 21-22., HML IV-252 I. k. 1., 110., 133., 140., 141., 142., 147., 153.

101 BERZEVICZY Albert 1922-37. III. k. 263-264., SZABAD György 1979. 684-685.

rekvését. A Nedeczky és Almásy szervezetébe is beépült Asbóth Lajos volt honvéd ezredes azonban mind a két csoportot feljelentette a hatóságoknak. Ezután 1864 márciusában letartóztatták azok főbb résztvevőit, így Almásyt is. Almásy ellen azonban nem volt semmi terhelő bizonyíték, így csak Asbóth koncepciós vallomása alapján lehetett elítélni. Második tárgyalásán a pesti hadbíróóság 1865. január 13-án 16 évi várbörtönre ítélte, amelyet a legfelsőbb katonai bíróság 1865. február 6-án 20 évre súlyosbított.¹⁰²

Büntetésének letöltésére Olmützbe került. A kiegyezési tárgyalások megindulásakor a politikai foglyok helyzete, így Almásy is jelentősen javult. Gyógykezelésre még külföldre is elutazhatott. Az 1867-es kiegyezés megkötésekor többi elítélt társával együtt kegyelmet kapott és hazatért.¹⁰³ Kiszabadulása után már nem kapcsolódott be újból a politikai életbe, visszavonult a magánéletbe. Újra megnősült, feleségül véve távoli rokonát, Almásy Malvint. Heves megye még életében elkészítette arcképét, amelyet 1876-ban Zalár József megyei főjegyző avatott fel a megyeház tanácsstermében.¹⁰⁴ A halál Budapesten érte 1882. november 1-én. Sírja a Kerepesi úti temetőben található. A gyöngyösiek a *Gyöngyös újság* 1882. november 5-i számából értesülhettek haláláról. A nekrológ összefoglalta mozgalmas életpályáját.¹⁰⁵ Emlékét Heves megye jegyzőkönyvileg örökítette meg 1883. január 22-i közgyűlésén.¹⁰⁶

Irodalom

GRÓF ALMÁSY Dénes

1903 A zsadányi és törökszentmiklósi Almásy grófok. Kétegyháza

BERZEVICZY Albert

1922–37 Az abszolutizmus kora Magyarországon 1849–1865. I-IV. k. Budapest

BONA Gábor

1987 Tábormokok és törzstisztek a szabadságharcban. 2. bővített kiadás. Budapest

DEGRÉ Alajos

1983 Visszaemlékezéseim. Sajtó alá rendezte: UGRIN Aranka. Budapest

DERCSÉNYI Dezső-VOIT Pál

1978 Heves megye műemlékei III. k. Budapest

DEZSÉRI BACHÓ László

1939 Gyöngyös város 1848/49-ben. Gyöngyös

FERDINANDY Mihály

1942 Széchenyi összeomlása. Az 1848-as napló. Fordította és magyarázatokkal ellátta:

FERDINANDY Mihály. Budapest

FÉNYES Elek

1984 Magyarország geographiai szótára. Reprint kiadás. Szeged

FRANK Tibor

1985 Egy emigráns alakváltozásai. Zerffi Gusztáv pályaképe 1820–1892. Budapest

102 STEIER Lajos 1924. 705–744., LUKÁCS Lajos 1955. 332–351.

103 LUKÁCS Lajos 1955. 351–352.

104 MTA Kéziratár MS 795/77.

105 GYÖNGYÖS, 1882. november 5.

106 OROSZ Emő 1906. 6.

GÖRGEY Artúr

1988 Életem és működésem Magyarországon 1848-ban és 1849-ben. I–II. k.

A bevezetőt írta és sajtó alá rendezte: KATONA Tamás. Budapest

GÖRGEY István

1883–88 1848 és 1849-ből. Élmények és benyomások. Okiratok és azok magyarázata I–III. k. Budapest

HAJAGOS József

1995 Heves megyei nemzetőrök részvétele a bácskai harcokban. Mátrai Tanulmányok. Szerkesztette: HORVÁTH László. Gyöngyös

1996 A 26. honvédszázalaj története. Megjelent: A tavaszi hadjárat. Szerkesztette: HORVÁTH László. Hatvany Lajos Múzeum Füzetek 13., Hatvan

1998 Heves megye az átalakulás hónapjaiban (1848 március–június). Aetas 1998/2–3. szám. Szerkesztette: PELYACH István. Szeged

HERMANN Róbert

1995 Megtorlás Heves és Külső-Szolnok vármegyében, 1849–1851. Mátrai Tanulmányok. Szerkesztette: HORVÁTH László. Gyöngyös

1996 Az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc története. Szerkesztette: HERMANN Róbert. Budapest

1998 Csány László kormánybiztosi iratai 1848–1849. I–II. k. Budapest

é. n. A rendőrminiszter és a Zichy-gyémántok. Megjelent: História klub füzetek 10. és a Fejér Megyei Levéltár Közleményei 17.

HERMANN Róbert–PELYACH István

1990 Szemere Bertalan: Politikai jellemrajzok a magyar szabadságharcból. Okmánytár. Sajtó alá rendezte: HERMANN Róbert és PELYACH István. Budapest

HORVÁTH Mihály

1871–72 Magyarország függetlenségi harcának története. I–III. k. Budapest

HUNFALVY Pál

1986 Napló 1848–1849. Sajtó alá rendezte: URBÁN Aladár. Budapest

JUHÁSZ István

1986 Egy 48-as kormánybiztos élete. Karácsond

KEMPEN, Johann Franz

1978 Az ostromhogatató. Küzdelem, bukás, megtorlás. Emlékiratok, naplók az 1848–49-es forradalom és szabadságharc végnapjairól. I. k. Szerkesztette: TÓTH Gyula. Budapest

KLAPKA György

1986 Emlékeimből. Sajtó alá rendezte: KATONA Tamás. Budapest

KLÖM XIII–XIV.:

Kossuth Lajos összes munkái XIII–XIV. k. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén I–II. k. Sajtó alá rendezte: BARTA István. Budapest 1952–1953.

KOSÁRY Domokos

1994 A Görgey-kérdés története I–II. k. Budapest

LUKÁCS Lajos

1955 Magyar függetlenségi és alkotmányos mozgalmak 1849–1867. Budapest

1984 Magyar politikai emigráció 1849–1867. Budapest

OROSZ Ernő

1906 Heves- és a volt Külső-Szolnok egyesült vármegyék nemes családjai. Eger

PAP József

1998 A Heves és Külső-Szolnok vármegyei politikai elit és a „passzív ellenállás”. (Heves és Külső-Szolnok vármegyei politikai elitjének a története, 1844–1853). Aetas, 1998/2–3. szám. Szerkesztette: PELYACH István. Szeged

PODMANICZKY Frigyes

1984 Egy régi gavallér emlékei. Sajtó alá rendezte: STEINER Ágota. Budapest

STEIER Lajos

1924 Beniczky Lajos bányavidéki kormánybiztos és honvédeztudós visszaemlékezései és jelentései az 1848/49-iki szabadságharcról és a tót mozgalomról. Függelék: Az Almássy-féle összeesküvés története és okmányai. Budapest

SZABAD György

1979 Az önkényuralom kora (1849–1867). Magyarország története 1848–1890. I–II. k. Főszerkesztő: KOVÁCS Endre. Budapest

1985 Miért halt meg Teleki László? Budapest

ZALÁR József

1861 Emlékirat. Bevezetésül Hevesvármegye 1849-ki Aug. 16-án megszakadt, s 1860-iki december 12-én újra megkezdett alkotmányos jegyzőkönyvébe. Eger

József Hajagos

Die Tätigkeit von Pál Almásy während der Revolution und des Freiheitskampfes 1848–49

Pál Almásy (1818–1882) ist die bedeutendste historische Persönlichkeit Gyöngyöser Abstammung im 19-ten Jahrhundert. Seine politische Laufbahn begann während der Ständeversammlung 1843–44, als er landesweit bekannt wurde. Er war zwischen 1845–47 Vizegespan von Komitat Heves, und 1848 wurde er zum Parlamentsabgeordneten von Gyöngyös gewählt. Das Abgeordnetenhaus des Parlaments wählte ihn zum Vizepräsidenten. Als solcher führte er die ungarische Abgeordnetendelegation, die im August 1848 dem König Ferdinand dem Fünften den Antwortbrief des Parlaments überreichte. Er vermittelte erfolgreich in der politischen Diskussion am 11-ten September 1848 zwischen dem Parlament und dem Erzherzog István, der die Palatinalwürde besass. Dreimal bekam er auch den Auftrag eines Regierungskommissars. Im November 1848 half er bei der Erfassung des Getreidevorrates in Transdanubien. Am 10-ten Dezember wurde er zum Regierungskommissar von Komitat Heves ernannt. Er mobilisierte mehr als 1200 freiwillige Kavalleristen und etwa 500 freiwillige Infanteristen gegen die in Nordostungarn eingedrungenen feindlichen Truppen. Mit den Freiwilligen marschierte auch er zu dem Armeekorps in Nordungarn, der unter dem Kommando des Kriegsministers Lázár Mészáros stand. Er nahm am 4-ten Januar 1849 auch an der Schlacht bei Kosice teil, die mit der Niederlage der ungarischen Truppen endete.

Danach wurde er zum Regierungskommissar der Evakuierung in Bácska und Bánát ernannt. Ab Februar 1849 erfüllte er die Präsidentenwürde im Abgeordnetenhaus. So proklamierte er Ungarns Unabhängigkeit und die Entthronung des Habsburg-Hauses, deren feierliche Dokumente er im Namen des Abgeordnetenhauses unterschrieb.

Er wurde in der letzten Zeit des Freiheitskampfes der Leiter der obersten Gerichtskörperschaft (Hétszemélyes Tábla), deshalb legte er die Präsidentenschaft des Abgeordnetenhauses ab. Nach der Niederlage emigrierte er. Der Emigration ist sein Leben zu verdanken,

weil ihn das Königliche Kriegsgericht in seiner Abwesenheit zum Tode verurteilt hatte. Von der Emigration kehrte er 1859 zurück, und wurde eine der determinierenden Persönlichkeiten des wieder lebhafter werdenden ungarrischen innenpolitischen Lebens.

1864 wurde er der Leiter einer Unabhängigkeitsverschwörung, wofür er für 20 Jahre zur Festungshaft verurteilt wurde. Von seiner Haft wurde er beim Ausgleich 1867 befreit. Danach zog er sich aus dem öffentlichen Leben zurück. In den stürmischen Jahrzehnten ging er finanziell zugrunde, verlor seine Ländereien.

Es gelang ihm insgesamt sein Haus in Gyöngyös und in Budapest zu behalten. Auch sein Familienleben endete tragisch. Seine erste Ehe ging kaputt, seine Frau ging aus finanziellen Überlegungen mit einem Kaiserlich-königlichen Offizier eine Lebensgemeinschaft ein. Sein Sohn József, die politischen Ansichten seines Vaters verleugnend, trat in die Kaiserlich-königliche Armee ein. Seine Tat bereuend beging er später Selbstmord.

Almásys zweite Ehe blieb kinderlos. Nach seinem Tode wurde er in dem Friedhof Kerepesi út in Budapest beerdigt.

HAJAGOS JÓZSEF
Berze Nagy János Gimnázium
H-3200 Gyöngyös
Kossuth u. 33.

A másik Lenkey
Lenkey Károly honvéd ezredes (1803–1874) életrajza

Csiffáry Gergely

ABSTRACT: *The Other Lenkey: the Biography of Károly Lenkey, Colonel of the National Army (1803–74)*
On hearing the name Lenkey, most of us automatically think of Sándor Petőfi's poem, *The Company of Lenkey (Lenkey százada)*, in which the poet raised an everlasting memory to János Lenkey and the escape of the company of hussars led by him. The life and personality of János Lenkey, the younger brother of Károly Lenkey, is much more known, since the former is commonly associated with the thirteen martyr generals of Arad, as after 1849 he was chased to madness and driven to perdition by the Habsburg tyranny. But as the life and personality of the other Lenkey, Károly (1803–1874), is hardly known at all, the author undertook the task of presenting the Colonel's life to the readers.

Ha a Lenkey nevet halljuk, önkéntelenül is legtöbbünknek Petőfi Sándor: *Lenkei százada* című verse jut eszébe, amelyben Lenkey Jánosnak és a Lenkey huszárszázad szökésének állított örök emléket a költő. Lenkey János élete és személye, aki Lenkey Károly öccse volt, sokkal inkább ismert a köztudatban, mert őt a 13 aradi vértanúval együtt emlegetjük, akit őrületbe és pusztulásba kergetett a Habsburg önkényuralmi rendszer. Ez az oka, hogy a másik testvéréről alig tudunk valamit, az ő emlékét jobbára a helytörténet tartja csupán számon, s tevékenységét nem méltatja, legfeljebb érintőlegesen az 1848–49-es magyar forradalom és szabadságharc gazdag történeti irodalma. Ez is indokolja, hogy a forradalom és szabadságharc 150. éves évfordulóján az eddig kevésbé ismert Lenkey Károly honvéd ezredes életét és tevékenységét választottam dolgozatom témájául. Választásom azért esett rá, mely olyan kiemelkedő helyi személyiség, aki 1848-ban 9 hónapig, mint a Heves megyei nemzetőrség parancsnoka a polgári életben tevékenykedett. Katonai tapasztalatait kiválóan tudta kamatoztatni a belügyminiszter, továbbá a megyei első alispán alárendeltségéhez tartozó szervezetnél, a modern értelemben vett önkormányzatnál. 1848-ban tagja volt a polgári korszak hajnalán született új megyei önkormányzatnak, a Heves és Külső-Szolnok vármegyék Állandó Bizottságának. 1848 decemberétől már a hadseregben szolgált, s jelentős sereg-szervező tevékenységet fejtett ki. A világoi fegyverletétel után 13 évi várfogságra ítélték, s kegyelemmel szabadult 1853-ban. 1861-től ellenzéki politikai tevékenységet fejtett ki, s 1867-től Heves vármegye főszámvevője volt. Fordulatokban gazdag életét, munkásságát s emberi vonásait a következő oldalakon ismerheti meg az olvasó.

Lenkey Károly családja és származása

A Lenkey család eredetileg Gömör megyebeli familia, amelynek ősi fészke *Sajólenke* [ma Szlovákiához tartozik az egykori Gömör-Kishont megyei falu, s a neve: *Lenka*] volt. Sajólenkét eredetileg *Nenkének* nevezték, melyről a családot is hosszú ideig *Nenkei* néven említik az iratok.¹ Más forrás szerint a Lenkey ősök a nemességet 1320-ban kapták.² A családot még az 1549-ben készült összeírás is *Nenkei* néven említi. Viszont 1588-tól már *Lenkey* néven fordulnak elő az okiratokban.³

A Lenkey család utóbb kettévált, a zádorfalusi és imolai ágra, mindkét ág még a XVI. században Zádorfalván lakott, közös ősük *Lenkey Demeter*. Lenkey Demeter Gömör megyei szolgabíró volt. Ő már Zádorfalván lakott, de rajta kívül több Lenkey is élt ugyanitt. Lenkey Demeter Márton nevű fiától ágazik tovább a család. Lenkey Márton gyerekei 1653-ban osztoznak az örökségen. Fiai közül L. Demeter az imolai birtokon települt le, míg öccse L. Ferenc a Zádorfalván virágzó ág ősapja lett. Lenkey Ferenc fia L. György még Zádorfalván lakott. Lenkey György a tábornokká lett János és Károly honvéd ezredes dédnagyapja volt. Később a Lenkey nemzetség olyannyira terebélyes lett, hogy a határt is saját ekével művelte, vagyis elszegényedett, s jobbágyok híján maguk húzták az ekét. Az ősök között Lenkey János néven 1704-ből ismerjük azt a férfit, aki a felkelt gömöri nemesség tizedeseként harcolt Rákóczi Ferenc zászlaja alatt, s rajta kívül a családban L. András és L. Péter szintén, mint derék kurucok küzdöttek a szabadságért.⁴

Végül is a Lenkey nemzetséget az ún. *hétzilvafás nemesek* közé sorolhatjuk. Azok közé, akiknek jobbágyai nem voltak, nemesi kiváltságaikból csak a „*kutyabőr*” maradt. A gazdálkodás mellett szorgalmasan ápolták a nemzeti hagyományokat és azokat követve gyakorta váltak rebellisekké.

Mint már említettem, a család több ágra szakadva élt. Ezeknek az ágaknak eltérő elnevezései voltak. Úgy mint: *zádorfalusi és imolai, ragályi, szuhafői, Bars megyei, vámosi és sajókeresztúri, mezőkeresztési* és végül a Lenkey Jánosról elnevezett „*tábornoki ág*”.⁵

A Lenkey család címerét Nagy Iván családtörténeti művében így írta le: „*Czímere függőlegesen kétfelé osztott pajzs, a jobboldali osztályban két vízirányosan egymás fölött fekvő csikolat látszik, a baloldali osztályban hátulsó lábain oroszlán ágaskodik, első jobb lábával kivont kardot tartva. Ugyanilyen oroszlán emelkedik ki a pajzs fölötti sisak koronájából is. A pajzsot két oldalról foszladék [barokkos kartus!] veszi körül.*”⁶

A család címerénél (lásd 1. kép) meg kell említeni, hogy az egyes ágak más-más címert használtak, de az oroszlán szinte mindegyikben előfordul. A Lenkey család ún. „*tábornoki ága*” a Nagy Iván által leírt címert használta, erre enged következtetni a Siebmacher-féle címerlexikon, amely ezt a címert jelölte meg Lenkey Károly (Károly és János édesapja), valamint testvérei címereként.⁷ Az úgynevezett „*tábornoki ág*” megalapítója Lenkey Károly

1 FORGON Mihály 1909. II. 70. – A legelső Lenkey őst a XIII–XIV. században említik, név szerint bizonyos *Nenkei Filentéről* (1289–1360) van szó, az ő fia Makó (1365) már előfordul a gömöri nemesek sorában. – ILA B., 1940. 20.

2 CSÍKVÁRI Antal 1939. 268.

3 FORGON Mihály 1909. II. 71.

4 FORGON Mihály 1909. II. 71.

5 FORGON Mihály 1909. II. 72-75.

6 NAGY Iván 1860. VII. 93.

7 Siebmacher's Grosses und allgemeines Wappenbuch. 1888. 396. 276. tábla.

nagyapja, Mihály volt. Lenkei Mihály katona lett, aki fiatal korában testőrként szolgált Bécsben.⁸ Ő 1772. január 12-én kötött házasságot Lénárddarócon a helybeli köznemesi családból származó Bárdos Apollóniával. Lenkey Mihály és Bárdos Apollónia házasságából a következő gyermekek születtek:

Rozália (1773. március 4.) meghalt 1773. április 8.

Károly (1775. február 7.)

Franciska-Apollónia (1777. augusztus 19.)

Antal (1779. július 5.)

Rozália-Konstancia (1781. augusztus 10.)⁹

A család a következő évben átköltözött a szintén Borsod vármegyei Apátfalvára. (Jelenleg Heves megyében fekvő Bélapátfalva.) Itt a házasságból további három gyermek született:

József-Ákos (1783. szeptember 26.)

Lajos-László (1785. június 28.)

Mária-Anna (1787. június 12.)¹⁰

Lenkey Mihály Apátfalvára kerülésének indítéka, hogy az Egri Papnevelő Szeminárium uradalmánál vállalt munkát. 1791-ben az uradalom iratai közt provizorként szerepel.¹¹ 1792–94 közt ugyanott számtartó¹², majd 1816-ban, mint gazdatisztet említik.¹³ Minden valószínűség szerint Lenkey Mihály felesége volt az, aki a család tagjai közül Egerben telepedett le, mert 1810-ben, a város összeírásában említik nemes Lenkey Mihályné asszonyt. Feljegyezték, hogy másodosztályú házban lakik, van sertése, 54 krajcár hadiadót, 1 frt 48 krajcár házadót és 59 krajcár taxát fizetett.¹⁴

Lenkey Mihály elsőszülött fia, Lenkey Károly, 21 évesen elvégezve Egerben a jogi tanulmányait, s ez után a nemesi testőrségbe való felvételéhez ajánlólevelet kért Heves vármegyétől¹⁵, ahol 1795. január 21-től 1798. február 2-ig szolgált, amikor leköszönt.¹⁶

Lenkey Károly, miután a testőrségtől megvált, Bécsben telepedett le, ahol József-Ákos nevű öccsével megnyitották azt a neves Lenkey-féle borkereskedést, amelyet Franz Gräffer, a régi Bécs másfél száz év előtti krónikása – Tardy Lajos fordításában – lelkes szavaival így méltatott: „... Mindenki Lenkey-féle borokat akart fogyasztani, mindenki ezekkel kedveskedett családjának, barátainak. A helyiségek a nap minden órájában, főleg a délutáni és esti órákban teljesen megteltek, vasárnapokon, ünnepnapokon akkora volt a zsúfoltság, hogy a bécsiek sokszor száz szám kényszerültek visszafordulni, mert nem jutottak helyhez... A Lenkey-cég szakis és kizárólag magyar borok eladására rendezkedett be. A Lenkey-féle vállalat a birodalom egyik legjelentősebb cégének számít. Ez idő szerint tulajdonosa Lenkey Ákos úr, kiváló neveletésben részesült, magas képzettségű férfiú, rendkívüli adottságú és fölöttébb szeretetreméltó egyéniség...”¹⁷

8 HELLEBRONTH Kálmán 1939. 237. – A Magyar Nemesi Testőrséget 1760-ban alapította Mária Terézia azért, hogy az udvarában a magyar jelleg erősebb legyen. A testőrség tagjai a vármegyékből kiküldött nemes ifjakból toborzódtak.

9 MOL. X-2688. A csernelyi r. k. egyház anyakönyveinek mikrofilmmásolata. Házasultak anyakönyve.

10 MOL. X-2688. Kereszteltek anyakönyve.

11 HML. XII-9/31/268. – Lenkey Mihály provizor jelentése a bordézmárról.

12 HML. XII-9/31/276., illetve XII-9/31/316.

13 HML. Káptalani Magánlevéltár. Nagyréposti iratok. II. B-1-77, 96.

14 HML. V-4/a/103. Eger város összeírásai 1810. 1002. bejegyzés.

15 HML. IV-1/b/177. Közgyűlési iratok. 1794:195.

16 HELLEBRONTH Kálmán 1939. 236.

17 TARDY Lajos 1982. 177–178.

Lenkey Mihály leszármazási táblája
 Felesége: Bárdos Apollónia
 Házasságkötés: Lénárdaróc, 1772. január 12.

Rozália 1773. III. 4. †1773. IV. 8.	Károly 1775. II. 7.	Franciska- Apollónia 1777. VIII. 19.	Antal 1779. VII. 5.	Rozália- Konstancia 1781. VIII. 10.	József-Ákos 1783. IX. 26.	Lajos-László 1785. VI. 28.	Mária-Anna 1787. VI. 12.
	Károly Bécs, 1803. II. 25. †Eger, 1874. V. 18.	János (tábornok) Eger, 1807. IX. 7. †Arad, 1850. II. 9.					
	Albin Szül.: Vukovár Meghalt: Clevelandban 1867 után	Emma Szül.: Vukovárott 1840-ben. Férje Böck Bertalan. Meghalt: Tiszabura, 1896.	Vilmos Szül.: Eger, 1846. IX. 27. Meghalt gyermek- korában	Károly-Lajos Szül.: Eger, 1848. VII. 29.	Vilma Szül.: Eger, 1850. V. 5. Meghalt gyermek- korában	Ilona Szül.: Eger, 1850. V. 5. Meghalt Buda, 1879.	Johanna Szül.: ? Férje: Vertán István

Lenkey Károlyról nem tudjuk, hogy milyen ok miatt vált meg a testőrségtől, csak sejt-hetjük. A Magyar Nemesi Testőrség tagjai kizárólag nőtlen nemes ifjúkból kerültek ki, s nem nősiülhettek meg. Valószínű, emiatt lépett ki a testőrségből. A családi hagyományok szerint egyik, Egerben töltött szabadsága idején ismerkedett meg későbbi feleségével, Keszlerffy Teréziával és, hogy őt elvehesse, ezért mondott le testőri rangjáról.¹⁸

Itt megszakítjuk a Lenkey család történetének további ismertetését és áttérünk Lenkey Károly anyai származására. A Keszlerffy család története nem tekint olyan nagy múltra vissza, mint a Lenkeyeké. Nemességük is új keletű, a XVIII. század végéről való. A család megalapítója Keszler (Nepomuk) János Heves vármegye orvosa, aki 1797. december 15-én nyerte el a magyar nemességet I. Ferenc királytól.¹⁹ A német eredetű *Keszler* vezetéknevet is ekkor cserélte fel a jobban hangzó *Keszlerffy*-re. A nemességet szerző Keszlerffy János 1780-ban Gyöngyösről költözött Egerbe. Gimnáziumait Rozsnyón és Győrben végezte, sebészorvosi diplomáját a bécsi egyetemen szerezte. Heves megyei főorvossá nevezték ki utóbb. Az 1797-es nemesi felkelés során katonaoorvosként főhadnagyi beosztásban szolgált. Módos ember volt, akinek részvénytérdeklése volt az 1778-ban Parádon, az országban elsőként felállított timsófűző manufaktúrájánál²⁰, sőt 1797–1805 közt vezette ennek a cégnek az ügyeit. Miután a parádi timsótársulatnak az érdekeltségi körébe tartozott a dédesi vasgyár – egy időben – 1789-től Keszlerffy János az ottani vasgyár igazgatói tisztét is betöltötte.²¹

1810-ben a városi összeírás tanúsága szerint Keszlerffy főorvosnak volt Eger határában (Kocson) 39,5 kapás szőlője, amely 36 urna bort termelt, rendelkezett egy 335 négyzetméteres belső telekkel, hadiadója 1 forint 48 krajcár, házadója 3 forint 36 krajcár volt, míg taksája 1 forint 51 krajcárt tett ki.²²

Heves megye főorvosi tisztét 40 évig töltötte be, Egerben hunyt el 85 éves korában, 1833. július 10-én. Vig kedélyéről s latin verselő tehetségéről volt nevezetes. Kéziratban hátrahagyta a parádi timsós-vasas vizek gyógyhatásáról írt tanulmányát.²³

Keszlerffy János a még Gyöngyösön, Dreszler Annával kötött házasságából három gyermeke született – József Gyöngyösön, 1778. VII. 26-án született, és két leány. Az idősebbet, Teréziát 1780. december 14-én Egerben keresztelték meg, a fiatalabb Anna 1782. december 12-én Egerben született.²⁴

Lenkey Károly és Keszlerffy Terézia 1800. december 9-én Egerben kötöttek házasságot. Az esküvői tanúk: Doszler Károly és Naihauzer Károly voltak. A vőlegény 26, a menyasszony 20 éves volt.²⁵ Az esküvő után az ifjú pár Bécsbe költözött. Itt Lenkey Károly megalapította a már említett Lenkey-féle borkereskedést. Az üzlet először *Tratnerhof*-ban, majd *Singerstrassen* volt, végül a *Liliengasse* egyik patinás öreg házában földszintjét foglalta el. A később oly híressé vált üzlet előbb csak egy kis boltként létezett, majd kibővült és választéka egyre növekedett, kimért és butélias borok árusításával egyaránt foglalkozott. Néhány évvel később pedig saját éttermet is nyitottak.²⁶ Lenkey Károly első gyermekként

18 BODNÁR László 1987. 79.

19 ÁLDÁSY Antal–CZOBOR Alfréd 1940. VI. 481–482.

20 SOÓS Imre–SZŐKEFALVI-NAGY Z. 1967. 382–383.

21 SOÓS Imre 1955. 427.

22 HML. V-4/a/103. Eger város összesírási. 1810. 10. lap 153. bejegyzés.

23 BOROVSZKY Samu 1909. 273., 381.

24 MOL. X-2694. Az egri római katolikus egyház anyakönyveinek mikrofilm-másolatai. Kereszteltek, házastal-
tak és meghaltak anyakönyve.

25 MOL. X-2694. Házastal-
tak anyakönyve. XXIV. kötet. 184.

26 TARDY Lajos 1982. 177.

is itt, Bécsben született, 1803. február 27-én.²⁷ A keresztségben a Károly-János-Szaniszló neveket kapta. A szülők a napóleoni háborúk miatt azonban hol Egerben, hol pedig Bécsben laktak. Így született Egerben 1807. szeptember 7-én az anyakönyvi bejegyzések szerint a kisebbik fiú, János.²⁸

Gyermekkora, neveltetése, katonai pályája, házassága

Visszatérve Lenkey Károly és Keszlerffy Terézia házasságára, kapcsolatuk megromlásában nagy szerepe volt a történelemnek. Hiszen a napóleoni háború következtében a családnak többször is menekülnie kellett Bécsből. Fiuk, Lenkey Károly, idős korában így emlékezett a gyermekora éveire: *„Apám úgy jutott a bécsi lakáshoz, hogy a mai gárdánál szolgálván 1799-ben szabadságra jött haza Egerbe, megismerkedett Keszlerffy Terézia édesanyammal, 1800-ban odahagyta a gárdát és anyámat nőül vette, és Bécsbe vitte, ahol az ismeretes magyar borkereskedést indította meg, így születtem én Bécsben 1803. február 27-én. A franciák 1805-ben anyámat Bécsből Egerbe szüleikhez szalajtották, ahol mindaddig maradt, míg 1807-ben öcsém, János született, ezután ismét Bécsbe mentünk és 1809-ig, míg a franciák Bécsset újra meg nem látogatták, mire anyám újra megszaladt, Egerbe hazajött, és többé vissza se ment, mert a franciák sok károkat okoztak apám pincéiben, és anyám azon volt, hogy a kereskedelemmel felhagyjon.*

Apám Lenkey Ákos öccsét már 1801-ben felvitte magához és bevezette a kereskedésbe, 1810-ben megbízta őt a kereskedés vitelével, és engedve anyám akaratának, lejött lakni Egerbe, azon tervvel, hogy öccse, Ákos, Bécsben és apám pedig az országból szedje és küldje fel a borokat, így kívánván folytatni a kereskedést. 1812-ben, míg apám borokat vásárolni volt az országban, meghasonlás jött létre anyám és apám között, mire apánk hazajött, csak kettőnkét talált honn cselédekkel, mert anyánk elhagyott – és szüleikhez költözött. Apám elkeseredésében rögtön mindent dobra veretett és bennünket felpakolt és elmentünk Aradra lakni, és így jutottunk 1812-ben Aradra. Öcsém, midőn hétesztendőss korát elérte, Bécsbe vitte, Ákos nagybátyámhoz, aki őt a Löwenburg intézetbe adta.”²⁹

A családi háború és a válóperrel járó huzavona 1817-ig elhúzódott az egri érsek előtt. Apjuk Aradon a vármegyénél előbb al-, majd főszolgabíró, majd táblabíró lett³⁰, és 1836. június 19-én hunyt el Budán.³¹ Lenkey Károly Aradon a minoriták gimnáziumába került, s ott érettségizett. 19 évesen hadapród lett a József nádor nevét viselő 2. huszárezredben, ahol 1824-ben hadnagy, 1829-ben már főhadnagy, 1836-ban százados és századparancsnok volt.³²

Testvére János is a katonai pályát választotta. A Lenkey fivérek pályafutása – úgy mond – a korban általános gyakorlat szerint alakult. A XVIII. század végén és a XIX.

27 BONA Gábor 1983. 221.

28 MOL. X-2694. Kereszteltek anyakönyve. VII. kötet. 178.

29 Országos Széchényi Könyvtár. Kézirattár. Quart. Hung. 2523. Egervári (Potemkin) Ödön levelezése. 22–25. folio. Lenkey Károly levele E.(P) Ö.-nek Eger, 1868. december 19.

30 OROSZ Ernő 1906. 332.

31 HELLEBRONTH Kálmán 1939. 236–237. Lenkey Károly minden valószínűség szerint abban a budai várbeli házban halt meg, amely az Úri utca 19. szám alatt található. Az épület falán elhelyezett tábla szerint e házban született báró Eötvös József, a költő, 1828 óta pedig a lenkei és zádorfalvi Lenkey család és leszármazottai birtokában állt.

32 BREZNYAY Imre 1924. 1–2.

század elején egy elszegényedett nemesi családból származó fiatalembernek nem sok lehetőség maradt a „*felemelkedésre*”. Választhatott a katonai, jogászi vagy papi hivatás között. A Lenkey családban is a férfiak közül többen választották a katonai, a jogászi vagy egyházi pályát.

A családi hagyomány szerint Szlavóniában beleszeretett egy hozzá hasonlóan szegény, de szép leányba, *Preidigo Máriába*, aki egy postatisztnak volt a gyermeke. 1839-ben, miután a korban szokásos *cautiot*³³, melyet a császári-királyi hadsereg tagjainak kellett nőszülés esetén letenni, mintegy biztosítékként, hogy rangjának megfelelő életszínvonalat tud biztosítani jövőendő családjának, lemondott tiszti rangjáról és kilépett a hadseregből.³⁴

Hősiünk, Lenkey Károly sorsáról, a hadseregből történt kilépését követően keveset tudunk. Házasságkötése után egy ideig Vukovárott élt, ugyanis itt született Albin fia s Emma lánya.³⁵ Majd az 1840-es években – édesanyja 1845-ben bekövetkezett halála után – valamelyes örökséghez jutva, Egerben telepedett le.³⁶

Tevékenysége 1848–49-ben

Lenkey Károly azzal az elhatározással vonult nyugalomba, hogy örökre búcsút mond a katonai pályának. De nem így történt. Az 1848-as lelkesedés őt is elragadta, s mint anny más kortársa, ő is belépett a nemzetőrségbe.

Lenkey Károly nyugalmazott százados 1848. március 18-tól kezdve Egerben a fennállott rendőri (polgárőri) sereg betanításában és kiképzésében vett részt. 1848. május 13-án³⁷ igazolást kért a várostól addigi tevékenységéről.³⁸

Polgári közéleti szerepléséhez tartozik, hogy már 1848. május 1-jén a vármegyei közgyűlés beválasztotta az 1848. évi 16. törvénycikk értelmében Heves és Külső Szolnok megyék *Állandó Bizottmányi* tagjainak a sorába.

1848. június 19-től Lenkey Károly Heves megye egyik nemzetőr őrnagya³⁹, majd rábízta a megyebeli nemzetőr alakulatok kiképzését.⁴⁰ Ez időtől kezdve az év végéig Lenkey Károly sorsa egybefonódott a hevesi nemzetőrök tevékenységével.

1848 júliusában megtörténtek az első előkészületek az irányban, hogy a nemzetőröket a délvidéki lázongók letörésére vezényeljék. Július 18-án Egerben a 12 századból álló megyei alakulatot 6 századba osztották be.⁴¹ 1848. augusztus 4-én Blaskovics Gyula alispán tudatja Lenkey Károllyal a hadügyminiszter parancsát, melynek értelmében a Heves megyei nemzetőrök zászlóalja két csoportra osztva székereen fog Szolnokról Szegedre utazni. Az egyik, 1500 főből álló csapat augusztus 6-án, a másik szintén ilyen létszámú részleg augusztus 7-én fog útnak indulni, délben már Kunszentmártonban pihennek, aznap este szállásuk Szegyvá-

33 A *cautio*-t a tiszteknek a katonai hatóság kezeibe kellett letenni.

34 BREZNAY Imre 1924. 1–2.

35 Azt, hogy Vukovárott szolgált századosként, említi memoárjában is. – EGERVÁRI (POTEMKIN) Ödön 1869. 185.

36 Mindezt abból a Lenkey Károly nevére kiállított meghatalmazásból tudjuk, amelyet öccse János Brezanyban, 1845. augusztus 22-én írt. – T. ÁGOSTON László 1983. 34.

37 HML. V-1/a/116. Eger város tanácsülési jegyzőkönyve. 1848. május 13. 212.

38 HML. IV-1/b/44.

39 BONA Gábor 1983. 221.

40 KOLACSKOVSZKY Lajos 1947. 34.

41 HML. IV-106/3. Lenkey Károly nemzetőrparancsnok iratai.

ron lesz. Tudatja a parancsnokkal, hogy a nemzetőrök fegyverzetének kiegészítésére a hadügyminiszter kaszákat küldött, amelyekkel a fegyvertelen nemzetőröket el kell látni.⁴²

A Szolnokon összegyűlt nemzetőröket századokba osztották, itt történt meg a fegyverzetük és felszerelésük kiegészítése, s a harctéri szolgálatra alkalmatlan nemzetőröket hazaküldték, s a szűrővizsgálaton megfeleleket osztották be véglegesen 6 századba. Lenkey Károly augusztus 17-én írt jelentéséből tudjuk, hogy a zászlóaljnak az összlétszáma 1605 fő volt:

Törzs 6 fő

1. század 245 fő, parancsnok Panker Gábor százados,
2. század 225 fő, parancsnok Véges László százados,
3. század 302 fő, parancsnok Losonczy Lajos százados,
4. század 302 fő, parancsnok Babits István százados,
5. század 223 fő, parancsnok Dombrády László százados,
6. század 282 fő, parancsnok gróf Keglevich Gyula százados.

Az 1–2. századot a Gyöngyös, a 3–4. századot az Eger, az 5–6. századot a Mezőtúr központtal szervezett zászlóaljokhoz tartozó nemzetőrök alkották. A fegyverzetük rendkívül szegényes és hiányos volt. Lőfegyverük kevés volt, az is régi kovás- vagy vadászpuska. Századonként a felszerelés 2/3-a kiegyenesített kaszákból állt.

Nagy problémát okozhatott a gyalog vonuló nemzetőrök számára a rendkívüli kánikulai hőség. Szolnokról Szegedre augusztus 9-én este érkezett meg az első négy század, másnapra a később indított két másik század.⁴³

Szegedről augusztus 11-én Szabadkára vonultak. Itt kapták a parancsot, hogy másnap vonuljanak Hegyesre, Szeghegyre és Feketehegyre, s ott szálljanak táborba. A zászlóalj 2-2 századdal elfoglalta és megszállta a községeket másnap. Még aznap újabb parancs érkezett, hogy vonuljanak Kiszácsra és Pirosra. E két település a Szenttamás–Újvidék országúttól nyugatra volt. Mielőtt másnap reggel elindultak volna a kijelölt újabb táborhelyre, a szerbek kitörték Szenttamásról s megtámadással megérteék a hevesi nemzetőröket. Közéharcra azért nem került sor, mert a Verbászon és Óbecsén állomásozó magyar erők visszaszorították a szerb támadást. A hevesi nemzetőrök Verbászon és Ókérén átvonulva, augusztus 15. vagy 16-án érkeztek Kiszácsra és Pirosra. A két falut 3-3 század szállta meg. Piros magyarok és szerbek lakta 1600 fős település ez időben, míg Kiszács németek és szerbek által lakott falu volt. Mindkét helyen tartottak attól, hogy a szerbek a fellázadt társaikhoz csatlakoznak. Lenkey a falvak előljáróitól arról is értesült, hogy a szerb lakosok fegyverrel rendelkeznek.⁴⁴ Lenkey Károly levélben kérte Fackh József dandárparancsnoktól a két község lakosainak lefegyverzését. Augusztus 17-én Fackh az ügyet Lenkey belátására bízta. A házkutatásokat és motozást Gramantik Ferenc hadnagy és Andrassy Jenő őrnagy elvégezték, a talált fegyvereket elkobozták.⁴⁵ Lenkey Károly jelentése szerint 28 puskát, 19 pisztolyt, 50 kétélű lándzsát és 2 handzsárt koboztak el, s azokat, akik ellenszegültek a fegyverek kiszolgáltatásakor (25 férfit és 4 nőt) Újverbászra küldte.⁴⁶ Másnap, augusztus 18-án, Lenkey azt a parancsot kapta, hogy alakulatával vonuljon Jarekre. Megérkezve a zászlóalj azonnal

42 HML. IV-106/3. Lenkey Károly nemzetőrparancsnok iratai.

43 HAJAGOS József 1995. 106–109.

44 HAJAGOS József 1995. 110.

45 HML. IV-106/3. Lenkey Károly nemzetőrparancsnok iratai.

46 HAJAGOS József 1995. 111.

harctevékenységbe került. Lenkey jelentésében erről a következőket írta: „Alig megérkezve máris, a csak ágyúlövésnyi távolságban lévő nagy római sáncokból kitörő rációk által megtámadtattam, e zászlóalj Jarek előtt az ellenséggel szemközt csatarendbe állítottam, s a helység középpontját, s bal szárnyát, jobb szárnya sorkatonaság által fedezve lévén, a megtámadás ellen biztosítottam. Több kisebb [szünetek] után ránk irányzott, de sikertelen ágyúlövések után végre délután sáncaikba visszavonultak.”⁴⁷

A szerbek rajtaütésekkel, gyakori támadásokkal próbálkoztak. Erőfeszítéseiket az is veszélyessé tette, hogy csapataik ágyúkkal rendelkeztek, míg az őrvonal védői nem. Lenkey ezért kérte Castiglione ezredest, hogy intézkedjen Jarek ágyúkkal való ellátásáról: „nehogy e nagyrészt csak kaszákkal, s alig 300 löfegyverrel ellátott zászlóalj minden ágyúbeli támogatás nélkül nyilvánosan veszélyeztessen...” Lenkey egy jelentésében azt írta, hogy a Császár-huszárok ezredese azt válaszolta, menjen seregével a római sáncokba, s hozzon onnan ágyúkat, ha arra szüksége van. Nem biztos, hogy így volt, de az eset rávilágít a hivatásos tisztek és a nemzetőrök nem éppen felhőtlen viszonyára. Ezentúl a Lenkey név nem volt túl népszerű a hivatásos tisztek szemében. Míg a közvélemény és a lakosság hallatlan rokonszenvét élvezte Lenkey őrnagy öccse, János, aki huszárjaival hazaszökött, a hivatásos tisztek mélyen elítélték a dezertálását. Ez a mentalitás beárnyékolta bátyja kortársi megítélését, főként a hadseregben. Lenkey Károly nyilván szerette volna jobb színben feltüntetni saját intézkedéseit, s ezt meg is tette, annál is inkább, mivel Castiglione ezredes augusztus végén megvált a magyar honvédségtől.

A hevesi nemzetőrök Jarekon kívül Pusztasziregen is állomásoztak. Augusztus 26-án iderendelték a zászlóalj 1. századát, akik megállták a helyüket.

A hevesi nemzetőrök részt vettek Temerin és Jarek védelmében augusztus 28–30-a közt, ahol veszteségeket szenvedtek, de annak mértékét nem ismerjük. Jarek sikertelen védelme volt a hevesi nemzetőrök utolsó harci tevékenysége a Bácskában. Még augusztus 30-án Ókerről Verbászra mentek, ahol beszállásolták őket, másnap engedélyt kaptak a hazaindulásra. A jareki kudarc demoralizálta a nemzetőröket, fegyelmük is megbomlott a visszavonulás után. Ezért elengedték a zászlóaljat. Szeptember 4-én Lenkey Károly Szabadkán vételezett takarmányt a lovaknak, szeptember 8-ra várták Szolnokra érkezésüket.⁴⁸

Ide tartozik, hogy a kormány már július közepén kezdett tisztába jönni a nemzetőrök hadszíntéri alkalmatlanságával. Már augusztusban úgy határoztak, hogy a nemzetőrök csak 10 hétre álljanak ki. Az alkalmatlanság másik oka, hogy az önkéntes nemzetőrök fél szemmel hazafelé kacsingattak. 1848 egy különösen jó termésű esztendő volt, kivált a szőlőtermés volt kiugróan magas – az egész XIX. században. A nemzetőröket így jobban érdekelte a szüret várható eredménye, mint a katonáskodás.

Jellemző példa erre, hogy 1848. szeptember 28-án Lenkey Károly őrnagy a szüretre való tekintettel a nemzetőrök gyakorlatozását előbb október 16-ig, majd október 12-én újabb két hétre, október 24-ig, felfüggesztette.⁴⁹

1848. december közepén a honvédelmi kormány rendeletére Almássy Pál kormánybiztos mellé helyezték. A feladata volt Heves megyében egy lovascsapatot szervezni nemzetőrökből és önkéntesekből, akiket gróf Schlick osztrák tábornok Felvidéken betört erőinek a megfékezésére küldenek. Füzesabonyt jelölték ki gyülekezési pontnak, ide gyűltek a lovas

47 HAJAGOS József 1995. 111–112.

48 HAJAGOS József 1995. 113–116.

49 HML. IV-106/3. Lenkey Károly nemzetőrparancsnok iratai.

nemzetőrök és önkéntesek, 10 nap alatt a létszám annyira szaporodott, hogy a jelentkezőket 6 századba osztották.⁵⁰ 1848. december 23-tól Lenkey Károlyt alezredessé nevezték ki, majd 1849. január 25-én lemondott a beosztásáról.⁵¹

1849. február 10-én Repeczky Ferenc Heves megyei kormánybiztos azt jelentette Kossuthnak, hogy 8-án Egerbe ment, a megye székhelyét áttette Tiszafüredre, s hogy Lenkey Károly nemzetőr alezredesre fontos feladatokat akar bízni. Kossuth válaszában ezt írta: „*Lenkeyre nézve, ki a Schlick elleni első expedíció után még nemzetőrségi tisztségéről is lemondott, mindaddig semmi megbízást nem adhatok, míg lemondásának mibenlétét, indokait nem ösmerem. Oly egyénekbe, kik egy veszteség után lelépnek, a győzelemkor pedig ismét visszatérni akarnak, jogos bizalom nemigen lehet. Azért kérek e részben felvilágosítást.*”⁵²

Lenkey Károly őrnagy 1848 decemberében a Schlick ellen indított hevesi önkéntes lovascsapat parancsnoka volt. Lemondása akkor következett be, amikor Kossuth 1848 december végén eszéki dandárparancsnokká akarta kinevezni.⁵³ Lemondásának okát Lenkey Károly a visszaemlékezésében úgy magyarázta, hogy a Kossuthal való megbeszélés során valóban kinevezte alezredesnek és rábízta az eszéki vár parancsnoki tisztét, de másnap reggel tudta meg azt a tényt, hogy az Országos Honvédelmi Bizottmány elnöke Földváry Lajos ezredesre bízta végül a várparancsnoki beosztást.⁵⁴ A sértődött Lenkey Károly később megelégedéssel nyugtázhatta azt, hogy a helyette kinevezett Földváry ezredes február 13-án átadta a várat az osztrák erőknek. Ma látnunk kell, hogy Kossuth választása azért is esett Földváry ezredesre, mert nevezett katonai alkalmasságát – fiatal kora ellenére – bizonyította a kassai és debreceni hadmege parancsnokaként, míg Lenkey Károly csupán zászlóaljparancsnoki feladatokat látott el. Földváry magasabb parancsnokként a harcokban is részt vett s az Országos Nemzetőri Tanács gyalogsági osztályát vezette már 1848 nyarán.⁵⁵

Időközben Lenkey Károly öccse, János, megpróbált közbenjárni bátyja katonai pályafutása ügyében, s amikor Lenkey Jánost 1848 márciusában tábornokká nevezték ki, azt kérte Kossuthtól, hogy az ő helyébe a Hunyadi huszárokhoz testvérét nevezze ki ezredesnek. Viszont Kossuth az ajánlatot elutasította, s arról március 28-án ezt írta: „*Tájékoztam magamat azon ezred tisztikarának szellemi viszonyaiban, s úgy találtam, hogy Lenkey ebbeli kívánsága nem teljesíthető anélkül, hogy abból a tisztek között a rendet és fegyelmet megintogató, s az egész ezred jó hangulatát megzavaró békétlenség ne következék...*”⁵⁶

Lenkey Károly memoárjában leírta, hogy 1848. december 27-én rendeletet kapott Mészáros Lázár hadügyminisztertől, hogy jelenjen meg nála, Miskolcon. A találkozás végül is Szikszón zajlott le 1849 első napjaiban. A hadügyminiszter közölte vele: „*Őn Bobory Kálmán Lelhel-huszárral őrnagy dandárjánál át fogja venni a lovas nemzetőröket. Lenkey válaszában azt mondta: „Bocsánat, miniszter Úr, én minőségben idősebb vagyok mint Bobory, s abba bele nem egyezhetem, hogy ő legyen a parancsnokom; különben is ismerem egyéniségét közelebről.”* Ezután Mészáros hadügyminiszter dühbe gurulva kiabálta: „*Ne okoskodjék! Ha nem teszük, arra van az út. Menjen, ahonnan jött! Ilyen egyénekre itten úgy sincsen szükség.*”⁵⁷

50 EGERVÁRI (POTEMKIN) Ödön 1869. 127.

51 BONA Gábor 1983. 221.

52 KLÖM. XV. 1953. 128.

53 KLÖM. XV. 1953. 128.

54 EGERVÁRI (POTEMKIN) Ödön 1869. 129.

55 BONA Gábor 1983. 150.

56 KLÖM. XV. 1953. 750.

57 EGERVÁRI (POTEMKIN) Ödön 1869. 128.

Lenkey Károly ezúttal nyíltan megvallja, hogy az önérzetét sértette, hogy egy fiatalabb tisztet tettek volna meg előljárójául. Lenkey Károly kétségtelen, könnyen sértődő magatartása utóbb kiváltotta Kossuth és Mészáros éles hangú levélváltását. Közben, 1849. április 2-án, Lenkey Károlyt ezredessé nevezték ki.⁵⁸ Másnap írta Kossuth Mészáros Lázárnak: „...*Lenkey testvérét eszem ágában sem volt a 13-ik huszárezredhez besorozni, s mint nem is soroltam be, hanem a 10-ik huszárezredhez, mely előterjesztésem a Honvédelmi Bizottmány által elfogadtatott, s ahol Mezey egyszerre alezredes lett.*”⁵⁹

1849. április 5-én Mészáros Lázár írta Kossuthnak a válaszlevelében: „... *ismét szerencsétlen voltam a 10-ik huszárezredhez egyet tenni, ahova Lenkeyt ezredesnek kineveztem, pedig ha igazán hallottam: hogy Kormányelnök Úr maga vagy Görgey tábornok szavát adta, miről tudósítani nem méltóztattak, hogy oda semmiféle idegen be nem fog soroztatni, akkor bár az okok, mellyért tettem meg nem szűnnek, t. i. hogy Mezey alezredes legalább is két hónapig beteg marad, akkor még sem soroztam volna oda, bár a kormány Lenkeyt minél előbb alkalmazni ajánlotta, hanem jelenleg azért tettem így, nehogy bizonyos el nem vitatható betegség miatt, sőt még volt eset, hogy sebek miatt is, több időre eltávozott, átugortattak, nehogy itt az történjék, jónak láttam Lenkeyt mint kiművelt régi katonát és jó hazafit a Honvédelmi Bizottmány helyben hagyása mellett ezredessé előléptetni.*”⁶⁰

Mi történt? Mezey Károly 1849 február végén súlyosan megsebesült Mezőkövesdnél egy ütközetben, ezért június végéig szolgálatképtelen maradt.⁶¹ Ez volt az oka, hogy a sebesült Mezey Károly parancsnok helyett Mészáros Lázár Lenkey Károlyt a 10-ik huszárezredhez (Vilmos-huszárok) nevezte ki ezredparancsnoknak.

Lenkey időskori memoárjában azt írta, hogy 1849. április 15-én érkezett meg Debrecenből, hogy átvegye az ezred vezetését, amely Kmety ezredes hadosztályába volt besorozva Vácott. Ezután még felkereste protokolláris okokból Görgey tábornokot Léván. Lenkey 1848. április 17–19. közt Görgey környezetében tartózkodott, s ezután indult Vácra saját alakulatához.⁶² Lenkey Károly gyakorlatilag a 10. huszárezrednél csak 1849. április 21-től május 14-ig szolgált.⁶³

Így aztán, alig egy hónap múlva, Lenkey Károlyt áthelyezték, s 1849. május 2-től a 13. huszárezred parancsnoka lett.⁶⁴ Áthelyezésével kapcsolatban Kossuth ezt írta Mészáros hadügyminiszternek 1849. május 4-én: „*Felszólítom Tábornagy Urat, mint ideiglenes hadügyminisztert, hogy Mezey a 10. huszárezred alezredesét, tekintve eddig érdemdús szolgálatát, de különösen méltányolva a harctéren, jelesen Mezőkövesdnél tanúsított ritka vitézségét, ezredessé, s a nevezett ezred parancsnokává kinevezni, a kinevezési oklevelét ellenjegyzésre megerősített végett hozzám átadni, – ellenben a nevezett ezred jelen parancsnokát Lenkey [Károly] huszár ezredest, mint azt a hadügyminisztérium már előbb eléterjesztette, a 13. számú huszárezredbe hason[ló] minéműségében [beosztásban] átadni, s ezt minél előbb foganatosítani szíveskedjék.*”⁶⁵

Lenkey Károly visszaemlékezéséből tudjuk, hogy 1849. április 29-én Vácán Kmety György hadosztályparancsnok parancsba adta katonáinak, hogy a hadosztály induljon út-

58 BONA Gábor 1983. 221.

59 KLÖM. XV. 1953. 803.

60 KLÖM. XV. 1953. 807.

61 BONA Gábor 1983. 238.

62 EGERVÁRI (POTEMKIN) Ödön 1969. 134–136.

63 Magyar Hírlap (Pest), 1850. március 6. 95. sz. 1. lap.

64 BONA Gábor 1983. 221.

65 KLÖM. XV. 1953. 210.

nak. Lenkey sem tudta az induláskor, hogy menetelésük célpontja Buda várának ostroma lesz. Tény, hogy átkeltek a Dunán és Esztergomba, majd innen Buda alá vonultak. Részt vett alakulatával a Buda várának ostromában.⁶⁶

Budán kapta az értesítést, hogy a hadügyminiszter rendeletileg áthelyezte a 13. huszárezredhez (Hunyadi huszárok). Lenkey Károly memoárjában leírja, hogy ezután összehívta az ezred tisztikarát, felolvasta előttük a rendeletet. Ezt követően még aznap a tisztikar két tagja megjelent Lenkeynél, átadtak neki egy kérvényt, melyben a tisztek arra kérték a hadügyminisztert, hogy vonja vissza Lenkey áthelyezését, mert ővele annyira meg vannak elégedve, vele kívánnak szolgálni olyannyira, ha nem maradhat a helyén, akkor a teljes tisztikar kész elhagyni az ezredet. Lenkey ezt követően újfent összehívta a tiszteket, s mondván, bármely sérelmes is lehet az egyénre a miniszteri rendelet, a haza ügye előbbre való, az ezred nem marad tisztikar nélkül. Megegyeztek abban, hogy a tisztek elállnak a lemondási szándékuktól, a nyilatkozatot Lenkeynek adják emlékebe, ki a szavát adta: mindaddig előléptetést el nem fogad, míg a kormány őt az ezredéhez vissza nem helyezi.⁶⁷

Ezután Lenkey Károly felkereste Pesten Kossuth Lajos kormányzót, s kérte a visszahelyezését a 10. huszárezredhez. Kossuth azt akarta, hogy ne idézzen elő vizsályt a hadseregben, ezért Lenkey is elállt az azonnali visszahelyezéstől. Kossuth úgy kívánta a helyzet visszasságát megoldani, hogy felajánlotta Lenkey számára a tábornoki előléptetést, ő viszont ezt, a tisztikarnak tett ígérete alapján, nem fogadhatta el.⁶⁸

A történetet Lenkey elmondásából ismerjük, aki viszont: „... nem lévén több teendője Ó-Budán, következetesség szempontjából pedig új ezredéhez, a Hunyady huszárokhoz nem mehetett, miért is átköltözött Pestre, bevárandón közeljövő eseményeit.” Ezt követően egy délután öccsével, Lenkey János tábornokkal kimentek a Városligetbe a lábtörést szenvedett Damjanich János tábornokot meglátogatni.⁶⁹

Nehéz Lenkey Károly félreállítását az adatok hiányával magyarázni. Bár felmerül a gyanú, hogy nála is érvényesült az a hivatásos tisztek közt meglévő szemlélet, amely alapján a hadsereg hivatásos tisztjei általában nem szimpatizáltak Kossuth személyével, aki civil politikusként, de mint az Országos Honvédelmi Bizottmány nagy tekintélyű elnöke, beleszólt a hadsereg szinte legapróbb ügyeibe is.

Lenkey újabb félreállítását Szemere Bertalan miniszterelnök 1849. június 21-én írt levelében így kommentálta: „... Guyon itt, Lenkey [Károly] ott, Aulich amott, Schweidel, Répássy másfelé, Damjanich az ágyban, a hazát elfelejték a katonák, idejük van egyenetlenkedni!!!”⁷⁰

Lenkey Károly hadseregtől való félrevonulása nem sokáig tartott, mert 1849 nyarán Perczel Mór tábornok azzal bízta meg, hogy menjen Ceglédre, s gyűjtse össze a tartalékerőket, s szervezzen egy tartalékhadsereget. Lenkey hozzálátott a tartalékerők egybegyűjtéséhez Szolnokon, ahol a lovasságot századokba, a gyalogságot zászlóaljakra szervezte. Fegyvert kért, s a kormány – egyéb fegyver híján – vasnyársat küldött. Alig 30 nap alatt Lenkey Szolnokon egy tekintélyes, 18 000 főből álló tartaléksereget szervezett. Tüzérsége gyengén állt, mert 4 db 3 fontos, 2 db 12 fontos vetőgyúja és 2 db 6 fontos ágyúja volt. Perczel két hadosztályra osztotta az erőket, az első hadosztály parancsnokául Gaál László ezredet, a másodikként Lenkey Károlyt nevezték ki. Lenkey hadosztályában a 19. zászlóalj volt tökéle-

66 EGERVÁRI (POTEMKIN) Ödön 1869. 142–144.

67 EGERVÁRI (POTEMKIN) Ödön 1869. 150.

68 EGERVÁRI (POTEMKIN) Ödön 1869. 150.

69 EGERVÁRI (POTEMKIN) Ödön 1869. 150.

70 KLÖM. XV. 1955. 562.

tesen felfegyverezve Nyereggyártó [János] alezredes vezénylete alatt, a többi újoncokból sorozták és vasnyársakból állt a fegyverzetük. A Lenkey vezette hadosztályt Perczel előbb Ceglédre, Gaál katonáit Szolnok alá rendelte, majd idevonta össze mindkét hadosztályt. Egy-két nap után Lenkeyt hadosztályával a szolnoki híd védelmével bízta meg. A Szegeden tartózkodó kormány a Lenkey vezette erőket hátrahagyta Szolnok védelmére, s ugyanakkor Mészáros Lázárra és Dembinszkyre bízta az összes tiszai haderő vezényletét.⁷¹

1849. július 26-án írta Kossuth Szemere miniszterelnöknek: „Perczel tábornoknak Lenkey ezredeshez (ki Cibakházán van 5000 emberrel) Kecskeméten tegnap kelt rendeletéből értem, hogy a Pestről kiindult ellenség nagy erővel, három Colonban [francia szó, s ezredet jelent] mozog ellenünk. Az 1-ső Monor és Hartyánon át úgy látszik Szolnok és Cibakházára függeszti szemeit, a 2-ik Örkényen át Kecskemétnek a tiszai főhadtest után nyomul, míg egy harmadik a Duna mellett szinte már Vecsésig terjeszkede. Így Perczel ki ennek következtében ma főhadával Félegyházára megyen, Lenkeyt ma Kunszentmártonra, holnap Szentesre utasítván.”⁷²

A magyar hadvezetés 1849. július végén a még nem egyesült osztrák és orosz főerőkkel való külön-külön történő döntő csatára határozta el magát. Ehhez a magyar erőket a Tisza-Maros szögébe összpontosította. Amikor ezt eldöntötték, június végén, július elején, akkor az erdélyi katonai helyzet is kedvezőnek tűnt, s úgy nézett ki, Bemnek sikerül azt megakadályozni, hogy a szövetséges csapatok kijussanak Erdélyből és beavatkozzanak a főhadszíntéren folyó döntő küzdelembe.⁷³

Az előbbi elképzelések szerint irányították Lenkey hadosztályát Szeged térségébe. Ezzel kapcsolatosan írta Kossuth Perczelnek 1849. július 28-án: „... Guyon 31-én érkezik Szegedre: reményelem még elég jókor. Azzal a szegedi kis erővel, hozzá Lenkey [Károly] hadosztályával 40 000-et haladó számmal leszünk Szegednél, s ezzel csak megmérkőzhetünk. Lenkey mit csináljon? Az algyői híd csak addig állhat, míg Te Kisteleken vagy, aztán nem mehet át a Tiszán, hanem csak Makó felé tarthat: adj neki utasítást.”⁷⁴

Perczel seregével 1849. július 29-én érkezett meg Szegedre. A Tisza-Maros szögéhez érkező császári fősereggel jelentős magyar erők vehették volna fel a küzdelmet. Perczel 27 000 főt számláló hadserege, Guyon 13 000 főre kiegészített hadteste, mely Titel alól érkezett, kiegészült a szegedi táborban alakuló, nagyrészt fegyvertelen 8500 fős tartalék hadtesttel. A magyar hadsereg az összlétszámát tekintve azonos volt Haynau szemben álló erőinek a nagyságával.⁷⁵ A szegedi és hódmezővásárhelyi táborban lévő erők száma 48 000 főt tett ki, míg a Bánátban további 32 000 fős haderő összpontosult. A Szeged és Tisza között jól kiépített sáncrendszerrel fogadhatta volna a magyar hadsereg az osztrákok támadását. Még sem ez történt, mert Dembińsky augusztus 2-ára feladta Szegedet és a Tisza bal partjára húzódott vissza.⁷⁶ Kossuth ezt írta augusztus 1-jén: „... Az ellenség Csongrádot leégetvén, hidat vert a Tiszán, Lenkey 8000-rel Vásárhelyre nyomult.”⁷⁷

Kossuth 1849. augusztus 1-jén azt az utasítást adta Lenkey ezredesnek, hogy minden áron akadályozza meg az ellenség átkelését Csongrád és Szentes között. A levélen Kossuth

71 EGERVÁRI (POTEMKIN) Ödön 1869. 159.

72 KLÖM. XV. 1955. 781.

73 Magyarország hadtörténete II. 1984. 541.

74 KLÖM. XV. 1955. 790.

75 Magyarország hadtörténete II. 1984. 540.

76 Magyarország hadtörténete II. 1984. 542.

77 KLÖM. XV. 1955. 824.

sürgős utasításaként az állt: „Lóvesztébe!” Lenkey augusztus 1-jén jelentette Kossuthnak az ellenség szentesi átkelését, közölte, hogy ő maga koleragyanús, és ezért átadta a parancsnokságot Nyeregyártó János ezredesnek.⁷⁸

Lenkey csapatait augusztus 1-jén este indította útnak Hódmezővásárhelyről. A 7000 főnyi hadosztály Makón át a Maros bal partjára, Kiszomborba vonult, miközben Dembiński feladta Szeged védelmét.⁷⁹

Miután Lenkey a csapatokkal Szeged alá ért, benyújtotta a lemondását, amelyet Mészáros azonnal elfogadott, és Nyeregyártó ezredes vette át a hadosztály irányítását – írja visszaemlékezésében Lenkey Károly. A memoárjából megtudjuk lemondásának az okát. Az előzménye lemondásának az volt, hogy valamikor, július 31-én vagy 1-jén, Kossuth Szentesen maga elé rendelte Makó, Hódmezővásárhely, Szentes és Csongrád városok előjáróit. Ezekkel tanácskozva hívatta Lenkey Károlyt, s közölte vele, hogy e városok vezetői egyetértenek a népfelkelés kihirdetésével, s a népfelkelők vezényletével Lenkeyt akarja megbízni. Kossuth elképzelése szerint a népfelkelők Lenkey hadosztályával kiegészítve képesek lesznek kaszákkal, a lovasok fokosokkal Schlick seregét megsemmisíteni, mielőtt az osztrák tábornok segítséget kapna. Lenkey a kormányzónak azt válaszolta, hogy a kiképzetlen népfelkelők, akiknek a számát 30 000 főre becsülték, az első ágyúlövésre szétfutnának, soraikat szétvernék, s hasonló sors várna hadosztályára is. Egyébként is ez ellene mond Dembiński utasításának, aki parancsba adta: a Schlickkel való megütközést kerüljék el, és a számára épített két tutajhídon vonuljon Makó alatt a Maroson, s átvonulása után a már elkészült hidakat utóbb gyűjtassa fel.⁸⁰

Ez az előzmény, s miután Lenkey a kormányzónak ellent mondott, csak azután adta be a lemondását, de csak azt követően, amint a reábízott csapatokat Dembiński parancsa alapján eljuttatta a Maroson túlra.

Visszatérve az események fővonalához, Dembinszky késlekedése, az elmulasztott lehetőség, döntő hibának bizonyult, mert Szegednél még volt esélye a magyar csapatoknak, hogy megverjék az osztrák főerőket. Később, a folyamatos visszavonulás miatt, augusztus 8-án Temesvár alá érkező Dembiński vezette erők már elcsigázott, demoralizált, kimerült csapatok voltak, akik így esélytelenül néztek a másnap lezajló temesvári csata elé.

A szabadságharc leverése rohamos léptekkel közeledett. A temesvári csatavesztés után, a világosí fegyverletétel következett. Lenkey Károly, aki 1849. augusztus 2-a után már nem ténykedett vezénylő tisztként, hazaindult gyalog Heves megyébe a családjához. A haditörvénysszék iratai szerint hadosztályparancsnoki tisztségét 1849. augusztus 4-ig töltötte be.⁸¹

Menekülés, fogság, börtön

A világosí fegyverletétel után Lenkey Károly két hónapig rejtőzött, majd önként jelentkezett az osztrák katonai hatóságoknál. Ezt követően Pestre szállították és 1849. szeptember 29-én az Újépületbe zárták.⁸² Az előbbiekkal ellentétben Lenkey Károly időskori memoárjában kiszínezve írja le miként érkezett vissza Egerbe a harctérről, s hogyan került

78 KLÖM. XV. 1955. 812.

79 Magyarország hadtörténete II. 1984. 542.

80 EGERVÁRI (POTEMKIN) Ödön, 1869. 160.

81 Magyar Hírlap (Pest), 1850. március 6. 95. szám. 1.

82 SZINNYEI József 1900. VII. 1094–1095.

fogságba, s börtönbe. Elmondása szerint 1849. augusztus 7-től vagy 8-tól hol gyalog, hol pedig lovon, a fogságba esést sikeresen elkerülve, valamikor augusztus 20-a körül tért vissza Egerbe, a családjához. Mindössze 48 óráig maradt titok hazaérkezése, mert már harmadnapon egy ismerőse közölte vele, hogy az osztrák katonai parancsnoknak, Köllő őrnagynak, tudomása van visszatértéről. Azért, hogy elfogatását megelőzze, személyesen jelentkezett az osztrák tisztnél Egerben. Az őrnagy hivatalosan, de nem ellenségesen fogadta, s jóakarátának jeléül azt az eljárást tárta elé, hogy, bár neki parancsa van minden honvéd főtiszt elfogatására, miután önként jelentkezőről van szó, megkérdi Haynautól, mi legyen a sorsa. Ót nap múlva megérkezett a rendelet Pestről, hogy Lenkey ezredest kíséret mellett szállítsák el. Köllő őrnagy még azt is megengedte, hogy személyes ügyeit elrendezhesse, s ezért egy nap haladékkal indította útnak Pestre.⁸³

Pesten nem vonult be egyenesen a forradalmárok és szabadságharcosok hírhedt börtönebe, a pesti Újépületbe, hanem lerázta a kíséretjét, viszont nehogy mint szökevényt kerítsék kézre, elment Kempen⁸⁴ tábornokhoz, aki Haynau helyettese volt, miután az utóbbi éppen Bécsbe utazott. Bejelentkezett nála, s a tábornok azon kérdésére, hogy nemzetőri őrnagy volt-e, igennel válaszolt. A tábornok azt kérte, írassa fel a lakcímét az inasánál. Az időben Lenkey Károly a budai várban lakott unokatestvérénel, vagyis Lenkey Emmánál és az ő férjénél, Peregriny Eleknél. Egy pár nap múlva a várparancsnok elébe kívánták vezetni hazulról, de miután kiderült, hogy nem azonos Lenkey János tábornokkal, szabadon engedték. Egy hónapja élhetett már Budán, amikor besúgók útján az utcán felismerték s utóbb, 1849. szeptember 26-án, elfogatási parancssal az Újépületbe szállították. Itt a pavilon második emeleti 5. számú cellájába zárták. Fogolytársai voltak: Paur⁸⁵; Dobieczy⁸⁶, Gyira⁸⁷ és Zuber⁸⁸ nevű tisztek. Hadbírájául azt a Dreier nevű hadbíró jelölték ki, aki egykor brodi határőrezrednél szolgált Horvátországban ugyanakkor, amikor Lenkey Vukováron volt százados, s így ismerték egymást. Miután Lenkey ismerős tisztárs volt, a vallomástétel végére odaírta: *nem súlyos bűnös*.

Utóbb 36 fős fogolycsapattal Aradra szállították, személyenként egy gránátos kísérte őket a vasútig. Szolnokig vasúton szállították valamennyiüket, onnan tovább lovas kocsi-kon utaztak, ahol két fogolyra egy fegyveres kísérő jutott. November közepére érkeztek Arad várába, ahol a kazamatákba zárták a fogva tartottakat.⁸⁹

További sorsát részleteiben Lenkey Károly időskori memoárjából ismerjük. Napok múlva Aradon elkezdődött a kihallgatásuk. Itt szerzett tudomást Károly, hogy az öccsét, Lenkey János tábornokot is Aradon tartják fogva. Perczel Antal⁹⁰ bajtársával sikerült elérnie, hogy a

83 EGERVÁRI (POTEMKIN) Ödön 1869. 177–178.

84 Báró Johann von Kempen utóbb 1853-ban már bécsi katonai kormányzó volt. – RÓZSA György–SPIRA György 1973. 480.

85 Paur Iván János honvéd őrnagyról van szó, aki öthónapos vizsgálati fogság után kegyelmet kapva szabadult 1850-ben az aradi börtönből. – BONA Gábor, 1983. 260.

86 Dobiecki, Franciszek szintén lengyel származású lovag századosként szolgált, majd Aradon 12 évi várfogságra ítélték, de 1850 nyarán kegyelmet kapva szabadult. – BONA Gábor, 1983. 175.

87 Gyra, Adam lovag, lengyel származású honvéd őrnagy volt, akit Aradon 12 évi várfogságra ítélték, viszont 1850 nyarán kegyelmet kapott, s kiszabadult. – BONA Gábor, 1983. 165.

88 Zuber Antal nemzetőr őrnagyot Aradon 10 évi várfogságra ítélték, de 1850-ben kegyelmet kapott. – BONA Gábor, 1983. 262.

89 EGERVÁRI (POTEMKIN) Ödön 1869. 185.

90 Perczel Antal nemzetőr őrnagyot Aradon 10 évi várfogságra ítélték, de 1851-ben kegyelmet kapott. – BONA Gábor 1983. 262.

börtönben meglátogathassa öccsét. Sajnos, az elborult elméjű testvére igen leromlott állapotban volt, tele gennyes sebekkel, aki utóbb itt is halt meg 1850. február 9-én.⁹¹ *Lenkey Károly érdeme, hogy miután a börtönhatóság engedélyezte a részvételt az öccse temetésén, ő nem engedte a testvérét egy jeltelen sírba eltemetni, hanem elhantolta őt a városi temetőben.*⁹²

Lenkey Károly ügye Aradon végül is Daubeck cs. és kir. hadbíró elé került. A bírúi ki-méletlenek voltak. Lenkey Károlyt ötödmagával először golyó általi halálra ítélték.⁹³

Lenkey Károly első fokon történő elítéléséről a következő közlemény jelent meg a pes-ti Magyar Hírlapban, amely a haditörvényszéki ítéleteket közölte: „*Lenkey [Károly], hogy előleges szolgálattétel után, mint az egri nemzetőrség őrnagya alezredessé előmozdított, ezredesi előmozdítást, s a 10. huszárezred parancsnokságát elfogadta, ezen ezredi parancs-nokságot április 21-kétől egész máj. 14-kéig 1849.- ez idő alatt különösen Görgey Artúr ost-ronló hadtesténél vitte, továbbá júl. elején a 10. hadtest 2. osztályának parancsnokságát árvitte, s aug. 4-ig vitte... Lenkey ... lőpor és golyó általi halálra ítéltetett.*”⁹⁴

Lenkey Károlyt Aradon 1850. február 15-én ítélték először golyó általi halálra, utóbb a bíróság 12 évi vasban töltendő várfogságra módosította a büntetését.⁹⁵

A várfogság lényege, hogy az elítéltet a többi fogolytól elkülönítve tartották. A rab a saját ruháit megtarthatta, csak a pénzt és értéktárgyait vették el. A büntetés ideje alatt a további ruha hiányát, ha vagyontalan volt, a kincstár pótolta. A fogoly saját ágat hasz-nálhatott, ez 1-1 szalmazsákból, szalmavánkosból, lepedőből és gyapjútakaróból állt.

A várfogságra ítélt látogatókat nem fogadhatott, s nem használhatott íróeszközöket sem. Engedhették az olvasást és az írást is, egy tiszt felügyelete mellett, viszont csak vallásos és erkölcsi tanulságokat tartalmazó könyveket olvashattak. A várfogságra ítéltnek akkor tet-tek könnyű vasat a kezére és lábára, ha ezt az ítéletben kimondták. Táplálékul napi egysz-e-ri meleg ételt – főzeléket – vagy tésztás húst fejelesen adtak. Az ételmezési illeték fej-enként napi 8 krajcár volt, melyet készpénzben kellett fizetni.⁹⁶

Lenkey Károly memoárjában említi, hogy félévig könnyű bilincsből tartották fogva, s utóbb a börtönben megvásárolta 5 frt-ért a saját bilincseit, amelyet haláláig megőrzött. Az aradi várban őrzött foglyok unaloműzéseként fafaragással, festéssel töltötték jobbára az időt. Lenkey Károly, miután elítélték és a vagyonát is lefoglalták, arra gondolva, hogy valami-ből meg kell élnie a kiszabadulása után, ezért a várban lakó Meixner nevű cipészről egy fél-év alatt kitanulta a mesterséget, s ő maga is készített fogolytársainak lábbelit.⁹⁷

Miközben Lenkey Károly a börtönbüntetését töltötte Aradon, a felesége, mivel nem volt miből élnie a családjának, arra kényszerült, hogy a borait adogassa el. Így vett 1850. szept-ember 10-én bort tőle Mártonffy Lajos egri ügyvéd. A szerződés idevágó sorai szerint: „*Lenkey Károlyné született Praydigó Mária e jelen szomorú körülményemmel fogva, magam és családom fenntartására kéntelenülvén nemcsak a most meglévő, hanem az évben váran-*

91 EGERVÁRI (POTEMKIN) Ödön 1869. 193–194. – Lenkey Károly tévesen az öccse halálának napját az em-lékezetére hagyatkozva tévesen 1850. február 7-ei napra tette. E tévedés következtében került a sírkövére is ez a dátum. – CSIFFÁRY Gergely 1993. 66. A később napvilágra került eredeti osztrák forrásból tudjuk, hogy Haynau tábornoknak 1850. február 9-én jelentették beosztottjai Lenkey János halálának pontos idejét. – CSIFFÁRY Gergely, 1996. 99–100.

92 EGERVÁRI (POTEMKIN) Ödön 1869. 193–194.

93 EGERVÁRI (POTEMKIN) Ödön 1869. 201.

94 Magyar Hírlap (Pest), 1850. március 6. 95. szám. 1. lap.

95 KÁSZON IMPÉRFALVI CSUTAK Kálmán 1868. 194–195.

96 KACZLÁNY Géza 1906. 116.

97 EGERVÁRI (POTEMKIN) Ödön 1869. 201.

dó boraimat is eladni, arra nézve T[ekin]t[e]tes Mártonffy Lajos Úrral következő feltételek mellett alkudtam meg, jelesen: eladtam 13 1/2 párral, értve hordóstul, párját 36 ezüst forinttal számítva, melynek árát vagyis 461 pft és 30 krajcárt valósággal fel is vettem: az ez évben termendőnek pedig szintén hordóstul 24 ezüst forintért számítva párját, melyért esendőbe jelenleg felvettem 400 ezüst forintot. Az ezen összegzen felül a borok számba vétele után esendő mennyiséget pedig szüret után megadni köteles leszen.”

E szerződésből sok baj származott, mivel Lenkey Károlyt az elítélésekor minden ingó és ingatlan vagyonától megfosztották, ezért a Mártonffy Lajosnak eladott és 1850. október 27-én kifizetett borokat hordóstul lefoglalta a hatóság. Mártonffy ügyvéd éveig perelt és kérvényezett, s végül csak 1856. október 26-án – öt év múlva – kapta vissza a tulajdonába tartozó bort és hordókat.⁹⁸

A Habsburg megtorló kormányzat először azoknak adott kegyelmet, akik a cs. és kir. hadseregből nyugdíjas és cím nélkül kilépett tisztek voltak. Ferenc József császár a levert forradalom és szabadságharc utáni első magyarországi körútjára 1852. június 4. – augusztus 14. között került sor.⁹⁹

Amikor a császár első magyarországi utazása közismertté vált, akkor folyamodott Lenkey Károly egykori, bizonyos Sándor nevezetű ezredese I. Vilmos württembergi királyhoz (1781–1864), hogy ő próbáljon kegyelmet kérni egykori katonájának. Ferenc József császár, amikor 1852-es körútja során meglátogatta az aradi várat, meghagyta az akkor várparancsnoknak, Kasztelicz altábornagynak, hogy terjesszen elő kegyelemre arra érdemes magyar foglyokat. A várparancsnok három elítéltet javasolt az uralkodónak, hogy azokat amnesztiában részesítse. Köztük volt Lenkey Károly, akit 12 évre ítélték, továbbá Majthényi [Kálmán ezredes], akit 10 évi várfogságra ítélték és Martinyi [Frigyes alezredes], akit ugyancsak 12 évi várfogsággal sújtottak. Az elítéltek büntetését 4 évre szállították le, Lenkey Károly 1853. december 19-én szabadult.¹⁰⁰

Sorsa a szabadulása után

Az abszolutizmus éveiben, a börtönből való szabadulása után a vagyonát veszített Lenkey Károly ezredes Mónosbélben telepedett le. Itt kapott bérletet azon a kis birtokon, amelyet a nemes besenyei Szabó család egyik hölgytagja hagyott az egri servitákra.¹⁰¹ Egy 1859-ből származó adat szerint Mónosbélben még mindig az egri servita rendház birtokát bérlí.¹⁰²

1861-től az egri ellenzék egyik vezéralakja.¹⁰³ Ez időtől újra Egerben lakik.¹⁰⁴ 1867-ben, amikor a törvényhatóságok ismét megkezdhették a működésüket, egyhangúlag megyei főszámvevőnek választották meg. E tisztségét haláláig ellátta. 1867-től tagja volt az Országos és a Hevesi Honvédegyletnek.

98 BREZNAY Imre 1924. 1–2. – Az egri borokat pár hordóra szokták eladni, egy hordóban 3 akó volt, s így párjárja, azaz két hordóra 6 akó jutott. – MÁRTONFFY K., 1854. 74–75.

99 BENDA Kálmán 1983. III. 709.

100 EGERVÁRI (POTEMKIN) Ödön 1869. 201. – A másik két, vele szabadult törzstiszt: Majthényi Kálmán és Martinyi Frigyes életére lásd: BONA G. 1983. 227., illetve 230.

101 LEGÁNYI Ferenc Én. 673.

102 DIV. LUK. TA. 467-81.

103 Vasárnapi Újság, 1874. május 31. 1.

104 Lakóházát, amely az Arany János utca 2. sz. házában volt, lebontották. Az épület helyén ma a Bartók tér 1. sz. emeletes ház áll, térfelületi bejárati kapuval.

Őrizte és ápolta öccse, Lenkey János tábornok emlékét. Számtottevő szerepe volt abban is, hogy Arad városa közadakozásból emlékművet állított 1868. szeptember 7-én Lenkey János sírján. Ez az emlékmű került haza a tábornok hamvaival együtt 1936-ban és áll Egerben a város Kisasszony temetőjében lévő sírjánál.¹⁰⁵

Lenkey Károly publicisztikai tevékenységet is kifejtett. Megírta 1848/49-es emlékeit, amelyet végül Egervári (Potemkin) Ödön közölt 11 részben a *Honvéd* című lapban. Egerben hunyt el 1874. május 18-án.

Házasságából 7 gyermeke született. Első gyermeke Albin 1839-ben Vukováron született, az 1848–49-es szabadságharc idején katonanövendék volt Nagyváradon, a 74-ik honvéd zászlóalj katonanevelő intézetében. A családi hagyományokat követve huszártiszti pályára lépett. Részt vett 1861-ben Miksa osztrák főherceg mexikói expedíciójában, majd 1867-ben Miksa császár kivégzése után nem szállt fel a Miksa császár holttestét szállító hajóra, mint az életben maradt bajtársai, hanem gyalog eljutott Clevelandba és felcsapott vadásznak. Állítólag az indiánok ölték meg egy fegyveres összetűzés során. Szülei soha többé nem kaptak hírt felőle.¹⁰⁶ Második gyermeke Emma 1840-ben szintén Vukováron látta meg a napvilágot. Eladósorba kerülve burai Böck Bertalan vette feleségül. Sok gyereke született. Emma leszármazottjai közül többen is élnek Egerben. Tiszaburán halt meg 1896. május 24-én. Harmadik gyermeke Vilmos Egerben, 1846. szeptember 27-én született, gyermekkorban meghalt. Negyedik gyereke Károly Egerben, 1848. július 29-én született. Felnőtt korában Budapesten telepedett le, a családból a Lenkey nevet ő vitte tovább. Ötödik gyermeke Vilma, szintén Egerben született 1850. május 5-én, ő is gyermekkorban halt meg. Ilona leánya 29 évesen hajadonként hunyt el. Johanna leányát szintén kiházasították, aki férjhez ment Vertán Istvánhoz.¹⁰⁷ A Lenkey család nem halt ki, igaz, Lenkey János tábornoknak nem lévén családja és utódja, viszont e nagy múltú dinasztia leszármazottjai ma is köztünk élnek, mert testvérének, Károlynak népes családja volt. A családi nevet csak egyetlen fia, Károly vitte tovább, mégis a leányágon is számtalan leszármazottjáról tudunk, akik hazánk határain belül vagy a tengerentúl élnek. A Lenkey család „*tábornoki*” ágának leszármazottjai számon tartják származásukat úgy, ahogy azt Zrínyi Miklós a költő és hadvezér megfogalmazta:

*„Szép és okos dolog régi nemzetiségnek rendet számlálni
sok száz esztendeig, de csak olyankor, amikor mindazokban
is mocsok nem találtatott, ... nem másra használ eleink
tündöklősege nekünk, hanem, hogy égő szövetszéknek fényes
fáklyájával fussuk a mi életünk pályáját ...”*

* * *

Lenkey Károlyról több metszetrajz is készült, az egyiken a fiatal (46 éves) ezredest látjuk. A metszetet ismeretlen metsző készítette. A másikon az időskorú 71 éves férfi képe tárul elénk. Tudomásunk van arról, hogy 1853-ban, kiszabadulása évében, az Egerben élő Kovács Mihály festő megfestette „*Lenkey Károly honvédezredes rabságban*” című képét, mely utóbb elveszett.

105 Vasámapi Újság, 1868. 39. szám.

106 T. ÁGOSTON László 1984. 22.

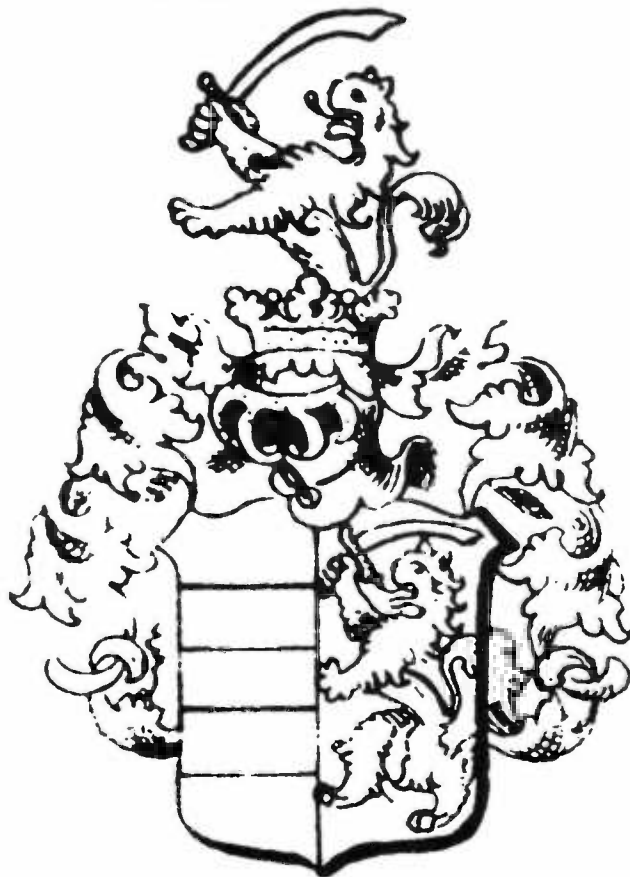
107 MOL. X-2694. Kereszteltek és meghaltak anyakönyve.

Lenkey Károly személyes tárgyait népes családja örökölte. Egyik egri leszármazott őriz két fémvázát, amely valaha az ezredesé volt.

Lenkey Károlynak állított irodalmi emléket T. Ágoston László: *A suszterinas* című egyfelvonásos színművével.¹⁰⁸

Képek, illusztrációk

LENKEY II.

I. kép. A Lenkey család címere.

108 T. ÁGOSTON László 1987. 2. 2–9.; 1987. 3. 5–9.

2. kép. Lenkey Károly honvéd ezredes mellképe 1849-ben.
Honvéd, 1869. 159.

3. kép. Lenkey Károly időskori mellképe 1874-ből.
Vasárnapi Újság, 1874. május 31.

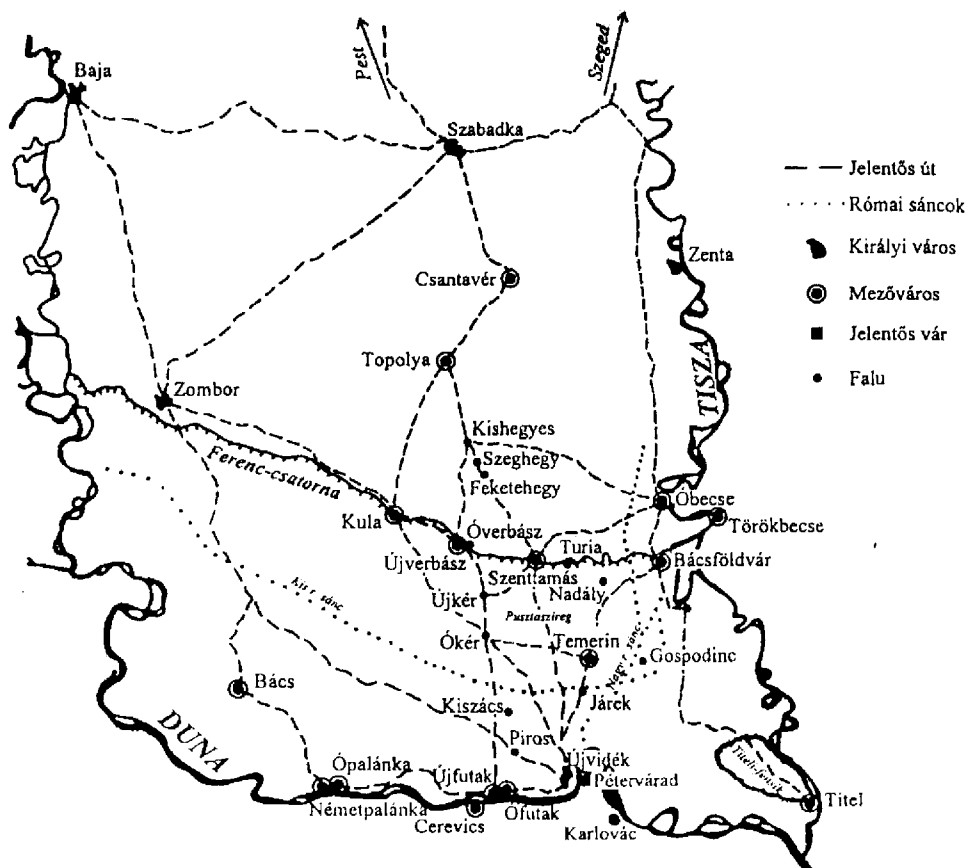

4. kép. Lenkey Károly az aradi börtönben.
Kovács Mihály elveszett festménye.

5. kép. Lenkey Károly ezredes vázája.
Egerben élő leszármazott tulajdonában.

6. kép. Lenkey Károly nemzetőr őrnagy levele és aláírása.
Eger, 1848. július 2.

7. kép. A Heves megyei nemzetőrök harcai 1848 nyarán a Délvidéken.
 A térkép HAJAGOS J., 1995. 118. lapon közölt ábrája.

Epilógus

Az előző oldalakon egy küzdelmes életúttal megáldott ember, Lenkey Károly honvédezes életét kíséreltük végig. Ma, a forradalom és szabadságharc közelgő 150. évfordulójára készülődő országunkban bizonyára több száz ismert és kevésbé ismert szereplője kerül reflektorfénybe az egykori eseményeknek. Lenkey Károly is egyik hőse a polgári szabadsáért és nemzeti függetlenségért vívott harcnak. Olyan hőse, mint bármely ember, akinek hibái és erényei voltak. Talán furcsának tűnik az olvasónak, ha ma kicsinyesnek tűnő sértődékenységről olvas, amely tulajdonsága többször készítette arra, hogy egy időre félreálljon, átmenetileg letegye a fegyvert. Emberi vonása, a sértődékenység, az anya nélkül felnőtt Lenkey fivérek jellemzője, amely egy gyerekkori trauma következménye. Nevezetesen arról van szó, hogy az anya nélkül felnőtt Lenkey fiúkban a család felbomlása és az édesanyjuk elvesztése egész életükre kiható, lelki sérüléseket okozott. Az is furcsának tűnhet, hogy Lenkey Károly ezredes életében milyen nagy szerepe volt a tiszti becsületszónak. Napjainkban e fogalom súlyát egy nagy múltú nemesi család leszármazottjának köznapi viselkedésében hajlandóak lennénk talán egyfajta nemesi gőgnek, s ezzel együtt retrográd erőnek minősíteni. Ha beleéljük magunkat az ő szerepébe, talán más értelmet kap a tiszti becsület. Ez a XIX. század olyan, háborúkkal teli korszak, amikor a parancsnok a katonái előtt megy, példát mutat és harcol, és nem a harcoló csapatok mögött egy jól védett irányító központból dirigál. A harc, a származás, a katonai szellem ilyen egyenes, hajlíthatatlan embereket kívánt. Talán ezért is becsüljük, tiszteljük őket, mert egyenes derékkal vállalták a sorsukat.

Irodalom

Rövidítések

DIV. LUK. TA. = Dobó István Vármúzeum, Legújabbkori Történeti Adattára, Eger.

HML. = Heves Megyei Levéltár, Eger.

KLÖM. = Kossuth Lajos összes munkái.

MOL = Magyar Országos Levéltár, Bp.

T. ÁGOSTON László

1983 Három ismeretlen Lenkey-levél. = Honismeret 5. szám. 31-35.

1984 Lenkey tizedes. = Magyarország, XXI. évf. 3. sz. január 15., 22.

1987 A suszterinas. Színmű egy felvonásban. 1. rész. = Hevesi Szemle. XV. évf. 2. sz. 2-9.; 2. rész. = Hevesi Szemle, XV. évf. 3. sz. 5-9.

ÁLDÁSY Antal-CZOBOR Alfréd

1940 A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának címeres levelei. VI. Bp.

BARTHA Albert

1930 Az aradi 13 vértanú pörének és kivégzésének hiteles története. Bp.

BENDA Kálmán

1983 Magyarország történeti kronológiája. III. Bp.

BODNÁR László

1987 Az egri és a mátraaljai történelmi borvidék. Eger.

BONA Gábor

1983 Tábormokok és törzstisztek a szabadságharcban. 1848-1849. Bp.

- BOROVSKY Samu** (szerk.)
1909 Heves vármegye. Bp.
- BREZNAY Imre**
1924 A két Lenkey (Lenkey Károly) = Egri Népújság XLI. évf. 147. sz. június 27. 1–2.; XLI. évf. 148. sz. június 29. 1–2.
- CSIFFÁRY Gergely**
1993 Lenkey János emléke a magyar irodalomban. (Régi ismeretek, s újabb adalékok Lenkey János irodalmi utóéletéhez. – Archivum Supplementum. Heves Megyei Levéltár Közleményei. Különszám. Eger, 1993. 57–67. Szerk.: Bán Péter – Á. Varga László.
1996 Lenkey János életének válságos pillanatai. – Horváth László (szerk.): A tavaszi hadjárat. (1996. március 14-i tudományos konferencia anyaga.) Hatvan, 1996. 83–102.
- CSÍKVÁRI Antal**
1939 Borsod vármegye (Borsod, Gömör és Kishont K. E. E. vármegyék). Miskolc. Vármegyei monográfiák V.
- EGERVÁRI (POTEMKIN) Ödön** (közli)
1869 Lenkey Károly honvéd ezredes emlékirataiból. = A Honvéd 15–25. szám. 118–120; 127–129; 134–136; 142–144; 150–151; 159–161; 167–168; 177–178; 185; 193–194; 200–201.
- FORGON Mihály**
1909 Gömör-Kishont vármegye nemes családai. II. Kolozsvár.
- HAJAGOS József**
1995 Heves megyei nemzetőrök részvétele a bácskai harcokban. = Mátrai Tanulmányok. 1995. Gyöngyös. 95–120. Szerk.: Horváth László.
- HELLEBRONTH Kálmán**
1939 A magyar testőrségek névkönyve. 1760–1918. Bp.
- ILA Bálint**
1940 Település és nemesség Gömör megyében a középkorban. = Turul, LI. 1–2. füzet 1–28.
- KACZIÁNY Géza**
1906 Magyar vértanúk könyve. Bp.
- KÁSZON IMPÉRFALVI CSUTAK Kálmán**
1868 Aradi fogságom alatt írt adatok az 1848/9. évi szabadságharc különösen Erdély havasai ellen vezetett hadjáratról. Pest.
- KOLACSKOVSKY Lajos**
1947 Megyénk részvétele az 1848–49-i szabadságharcban. = Heves megyei Kalendárium az 1948. jubileumi évre. Eger, 31–43.
- KOSSUTH Lajos** összes munkái XV.
1953 Kossuth Lajos 1848/49-ben IV. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén. Második rész. 1849. január 1.–április 4. Sajtó alá rendezte: Barta István. Bp.
1955 Kossuth Lajos 1848/49-ben. V. Kossuth Lajos kormányzóelnök iratai. 1849. április 15.–augusztus 15. Sajtó alá rendezte Barta István. Bp.
- LEGÁNYI Ferenc**
Én. Múzeumi Napló I. Gyöngyös, Mátra Múzeum Adattára.
Magyarország hadtörténete II.
1984 Főszerk.: Liptai Ervin. Bp.
- MÁRTONFFY Károly**

1854 Eger szőlő-gazdászata. = Kubinyi Ferenc–Vahot Imre (szerk.): Magyar- és Erdélyország képekben. VI. Pest, 61–77.

NAGY Iván

1860 Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal. VII. L–M. Pest.

OROSZ Ernő

1906 Heves és a volt Külső-Szolnok egyesült vármegyék nemes családjai. Eger.

Siebmacher's Grosses und allgemeines Wappenbuch. Der Adel von Ungarn. III. Band. Nürnberg, 1888.

RÓZSA György–SPIRA György

1973 Negyvennyolc a kortársak szemével. Bp.

SOÓS Imre

1955 Vasércbányák és vashámorok a Bükk hegységben a 18. században. = Bányászati Lapok. 7–8. 427–432.

1967 Az első magyarországi „tűmsógyár”. = Az Egri Tanárképző Főiskola Évkönyve. V. kötet. Eger. 371–403.

SZINNYEI József

1900 Magyar írók élete és munkái. VII. kötet. Bp.(Reprint kiadás.)

TARDY Lajos

1982 Régi feljegyzések Magyarországról. Bp.

Gergely Csiffáry

Lebenslauf des Honvedobersten Károly Lenkey (1803–1874)

Wenn wir den Namen Lenkey hören, fällt uns fast allen das Gedicht “Lenkeis Schwadron” von Sándor Petőfi ein. In diesem Gedicht stellt der Dichter ewiges Andenken an János Lenkey und an die Flucht des von ihm geführten Honvedschwadrons dar. János Lenkey war der jüngere Bruder von Károly Lenkey, aber sein Leben und seine Person lebt in dem allgemeinen Bewusstsein viel tiefer, da er immer mit den 13 Märtyrern von Arad erwehnt wird. Er wurde von der Willkürherrschaft der Habsburger in den Wahnsinn und in den Verfall getrieben. Nachdem die Person und Tätigkeit Károly's, des anderen Lenkeys, kaum bekannt ist, wollte der Verfasser die Leser mit dem Leben des Honvedobersten Károly Lenkeys (1803–1874) bekannt machen.

CSIFFÁRY GERGELY
Heves Megyei Levéltár
H-3300 Eger
Mátyás király u. 62.

Újabb adatok Tariczky Endre életéhez és munkásságához

Szecske Károly

ABSTRACT: *Additional Data to the Life and Work of Ede Tariczky.* In this paper, the author presents some recently discovered data of unpublished archival sources on the life and work of the Gyöngyös-born Ede Tariczky (archeologist-vicar, 1818–1912).

1987-ben Takáts Béla Tariczky Endre munkássága címmel rövid összefoglalót tett közzé a 110 éves a Tiszafüredi Kiss Pál Múzeum című kiadványban (Szolnok, 1987. 6–7.). Cikkének utolsó mondata így hangzik: „A jelen feladata, hogy munkásságát megismerje, feltárja és felhasználja.” A szerző rövid összefoglalójának elsődleges forrása Szinnyi József: Magyar írók élete és munkái című műve XIII. kötetének Tariczky Endréről közzétett szócikke volt (Bp., 1909. 1306–1308.) Közleményemben levéltári kutatásaim alapján újabb, eddig nem publikált adatokat teszek közzé a jeles pap-régész életéről és munkásságáról, amelyek hozzájárulhatnak majdan egy teljességre törekvő életrajzi monográfia elkészítéséhez.

Az 1818. november 18-án Gyöngyösön napvilágot látó Tariczky Endre római katolikus lelkész 1862-ben került Tiszafüredre Bükkzsércről plébánosnak, s itt munkálkodott nagy aktivitással, pátriárka korban bekövetkező haláláig. 1872-től fordult érdeklődése állomáshelye és vidéke régészeti emlékei felé. 1873. január 12-én a helybeli „Casino-ban” előadást tartott „a tiszaoRVényi pogány sírokról, különösen, s áltAljában Tisza-füred vidéke régészeti becséről.” Az előadás on a helybeliek és vidékiek közül mintegy ötvenen jelentek meg. A rendezvényről készített jegyzőkönyvben az alábbiakat olvashatjuk: „Fenn nevezett értekező előadásai végén azon indítvánnyal lépett elő, hogy alakíttatnék Tisza-füred vidékén, minél kiterjedtebb gyűrűzetben Heves s K. Szolnok t.e. kettős megyénkben, Tisza füred Vidéke régészeti érdekeinek támogatására egy régészeti Egylet, mely mint erkölcsi testület pártfogása alá venné e vidék régészeti ős tervét, annak minden régészeti telepeit, a véletlenül felmerülő ős leleteket az enyészettől, vagy elvándorlásaitól megmentené, s mai hasonló régészeti érdekeket támogatna.

Végből az indítványozó azt javaslá: hogy az Egylet megalakulhatásának megindítására legcélszerűbb lévén egy hét tagú bizottság, választanának a jelenlevő érdekelt egyéniségek három tagot a helybeliek és négyet a vidékiek közül.

Mi helyben hagyván a bizottságba legelőször és a vidékiek közül megválasztattak: Borbély Miklós Tisza dersről, Horthy Isván Kenderesről, Dobóczy László Tisza-szalókról és Kovács Kálmán Tisza-Igarról, a helybeliek közül pedig megválasztattak: Okolicsányi György, Károlyi Lajos és Tariczky Endre, ki egyszer s mind ez alkalomra a jegyzőkönyv felvételére is megbízatot.

Póttagok is felvétettek a bizottságba, úgy mint Bán Zsigmond reform. lelkész, Menczer Ignác orvos, Justus Gusztáv, Komjáthy Imre, Sárkány Ferencz, Kalavszky Albert és Kovács Gyula urak.”¹

1873. január 15-én Tariczky Endre Bartakovics Béla érseket levélben tájékoztatta addigi régészeti kutatásairól. Levelében többek között a következő érdekes sorokat olvashatjuk: „A legközelebb múlt év december első hetében ugyanis a Tisza-örvényi határban több pogány, s valószínűleg, (mit azonban még előre kimondani nem lehet), szittyá sírokat fedezvén fel az úgynevezett Morotva, vagyis holt Tisza-parkban, s kísérlet képen azok közül két sír felbontása által valóságos őskori vas, fém-szerű maradványokra akadván – régebben táplált azon eszmék fogantatására nyílt meg ez által előttem az alkalom, hogy Heves, K. Szolnok megyében, s e vidéken egy első régészeti Egylet megalakítását megkíséreljem.

E végből folyó hó 12-én a tiszafüredi Casino termében nem csekély számú tagok jelenlétében egy másfél-órás régészeti előadást tartottam, hogy mily sikerrel? – azt az ide csatolt jegyzőkönyvi másolatból bővebben megtudhatja Exellenciád.

Ezen értekezésem nemsokára meginduland az „Eger” heti lapban, s megkértem annak szerkesztőjét, hogy a cikkek kinyomtatására kiszedendő betűket ne szedje szét.

Mert én ez alkalommal arra vagyok bátor Exellenciád előtt fiúi tisztelettel esedezni, hogy úgy a múlt évben a tiszaszőlősi aranyeretes lovag féle leletekről az „Egerben” közzölt értekezéseimnek, mint e most közzendő régészeti előadásomat kegyeskednék egy füzetben legalább 2000 példányban kinyomtatni.

Én nagyon képes leendnék itt Tisza-füred vidékén legalább 5-600 példányt eladni. A tiszaszőlősi és tiszazörvényi holt Tisza partról térrajz felvétele is szükséges leend, mit én nemsokára eszközzendésebe veendek.

A repatórium e kinyomásai által még inkább nevednek; az Egylet alakulása nagy mérvben megkönnyítenék, sőt az szélesebb terjedelmet nyerne, mennél szélesebbet, annál jutalmazóbbat és e vidék dús régészeti telepeiből kikerülendő őseletekre nézve, miket bizonyára Exellenciád múzeumába, mint e kettős megye Könyvtárába származtatnánk.

Mint méhraj a kőpübe hordja a mézvirág porait, úgy hordandjuk mi majdan oda e vidék lelőhelyeiről az őstörténelem emlékvirágait.

Irányomba pedig Exellenciád fentebbi kérelmem elfogadásával mai részről felette nagy atyai kegyességet tanúsítand, mert alkalmat szolgáltatna Exellenciád, hogy irodalmi munkálkodásom után egy kis szerény jövedelemben is részesülhessek terheim fogyasztására.

Hozzjárult a múlt év végén e terhekhez, a felette szűk termés mellett, hogy négy egy 100 ftos tehenem és sertéseim is eldöglöttek, azok között egy 60 ftos hizóm, egy 100 ftos lovam megvakult, s el kellett prédálnom, s több mint 300 fnyi kárt vallottam, s híveim részéről a párbér illetőséget alig csak öt részben kaptam meg. Adóm is, mellyel hátrálékban vagyok, 300 ftra felszaporodott, s Budáról a pénzügyi igazgatóságtól már kétszer jött parancsolat a helybeli adóhivatalhoz, hogy már most minden ingóságaimat foglalja le, s kótyáltassa el azonnal; s eme magas parancsolat fogantatásának rövid idő alatt meg kell történnie.”

Levele végén a bajából való kisegítésére 300 forint segélyt kért főpásztorától.²

Bartakovics érsek a plébános levelére 1873. január 21-én adott választ. Írásának elején örömet fejezte ki afölött, hogy papja hivatalos teendőin kívül még kutatómunkával is foglalkozik. Ezután tájékoztatta arról, hogy Egerben a Líceum épületében múzeumot rendez

¹ EÉL PAT Az 1873. január 12-én Tiszafüreden felvett jegyzőkönyv. 93/1873.

² EÉL PAT Tariczky Endre levele az érseknek. Tiszafüred, 1873. jan. 15.; 93/1873.

Tariczky Endre (1892) Festette: Kiss Alajos, Eger
Fotó: Füvessy Anikó

be, ahol régészeti tárgyakat is mutatnak majd be. Ezért szerinte „kár volna tehát, ha Füreden illy gyűjtemény külön állítatnék. Eger, a két megyének fővárossa, itt tehát kell és illik, hogy ily múzeum felállíttassék, amire alkalmas helyisége is van.

Ha egyszer az egri teljesen rendbe lesz hozva, mi nemsokára meg fog történni, akkor a két megyében felszólítás fog intézteni a régészeti egyletnek alaktására, miként ez Aba-Újban is történt. Kár volna az egyletet több kisebbre szétosztani, hanem minden, a mi megyében itt-ott találtak egy helyen gyűjtendő, hogy mindenki, a kinek kedve van, azt egy helyen láthassa.”³

Tariczkyt igen meglepte az érsek válaszában tartalma, ezért azt nem hagyta érdembeli válasz nélkül. 1873. február 20-án a következőket írta főpásztorának: „Exellenciádnak folyó évi jan. 21-én kelt, s e vidéken majdan szervezkedve megindítandó régészeti mozgalmaink érdemében hozzám intézett atyai figyelmeztetését fiúi tisztelettel vettem, melyre ezennel még hódolóbb tisztelettel jelenthetem: hogy mi e vidék dús régészeti telepei mellé oly szellemi termő talajt szándékozunk mozgalmaink által csatolni, melyből az aratandó gyümölcsök csakis Exellenciád múzeuma számára származtatnak idővel össze.

3 EÉL PAT Az érsek levele Tariczky Endrének. Eger, 1873. jan. 21.; 93/1873.

Az én szerény működésemmek egyedül az a célja:

Ama magasztos szándék pedig, hogy e kettős megye fővárosból is fog egy egyetemes, e kettős megyét átkaroló régészeti Egylet alakítására nézve – felszólítást intéztetni: ez a mi terünket, szándékunkat még inkább elő fogja segíteni; az itt kész, fogékony kezekre fog találni.

En ígérhetem Exellenciádnak, hogy mi Exellenciád nagy mérvű hazafiúi működésétől nem elszigetelve, de azzal egyetértőleg fogunk közreműködni, s hisszük a legjelentékenyebben feltűnendő eredménnyel, melynek dicsősége csakis Exellenciádnak ősz koronájára fogja a fényt vetni, fiúi kebelünk legnagyobb örömére.

Különben a mi engem illet, én tényezősségemet e vidék régészeti mozgalma lendítésében, tényleg, ha akartam volna is, azt a jelen idő helyi körülményei miatt, eddig, még nem indíthatám vala, még értekezletre sem, jöhetvén össze a kiszemelt bizottsági tagokkal, – de kiknek rokonszenvező közreműködéséről minapi jelekből tapasztalom, biztosítva látom elemi magamat.”⁴

Tariczky Endre szívós szervezőmunkája, ismeretterjesztő cikkei, s a szakmabeliek, mindenek előtt Rómer Flóris, s a helyi vezetők támogatása révén 1877 áprilisában megalakult a Tiszafüredi Régészeti Egylet.⁵ Az alakuló közgyűlést követően Tariczky 400 darabból álló régiség és éremgyűjteményét az Egyletnek adományozta.⁶

Tariczky régészeti munkásságával országos hírnévre tett szert. Tagjává választotta a Magyar Történelmi Társulat, amelynek 1891. szeptember 3-i felolvasó ülésén előadást tartott.⁷ Előadásának címe, amely könyv alakban is megjelent, a következő volt: Tiszafüred vidéke a népvándorlástól kezdve történelmi és hadászati szempontból, vonatkozással az ezredéves honfoglalás közelgő nagy nemzeti ünnepére.

1892. július 8-án a helyi képviselő-testület az alábbi levelet küldte az egri érseknek. „30 év óta, mióta Tisza-füreden mint rk. lelkész működik (tudniillik Tariczky Endre – Sz. K.), kötelességét pedig a legpontosabban végezte, s a legnagyobb veszélyben, az 1873. évi kolera ideje alatt is, önfeláldozó buzgóságával a lépten-nyomon fenyegető életveszélytől vissza nem rettenve sietett megremülni és kétségbe esett híveit a vallás vígasztalásában részesíteni, azt is tudja Nagyméltóságod, hogy ő a vallás tanainak hirdetésén kívül a tudományos téren, különösen a régészeti tudományok fejlesztése körül nagy tevékenységet fejtett ki, szóval, hogy ő az egyházunk érdemekben megőszült papja s a társadalmunknak szeretett, tisztelt tagja. Ez okból őt Tiszafüreden és vidéken mindenki – vallás- és osztálykülönbség nélkül, a legnagyobb tiszteletben és becsülésben részesíti, s Tisza Füred közönsége iránta táplált őszinte szeretetének és határtalan ragaszkodásának az által akar kifejezést adni, hogy áldozásának 50 éves jubileumát vele együtt megünnepelni kívánja.” A testület a levél végén kérte a főpásztort, hogy kiérdemesült plébánosukat terjessze fel kitüntetésre.⁸

Az érsek a képviselő-testület javaslatára Tariczky Endrét a „Koronás Arany Érdemkereszt” kitüntetésre terjesztette fel az uralkodónak, amelyet a király oda is ítelt neki „a vallás erkölcsös népnevelés és régészet terén szerzett érdemei elismeréséül”. A kitüntetést a helyi kisdédóvó helyiségében rendezett fényes ünnepségen 1896. március 12-én tűzték mellére.⁹

4 EÉL PAT Tariczky Endre levele az érseknek. Tiszafüred, 1873. febr. 02.; 357/1873.

5 Takáts Béla 6.

6 Orbánné Szegő Ágnes, 3.

7 EÉL PAT Az érsek levele Tariczky Endrének. Eger, 1891. aug. 26.;

8 EÉL PAT A tiszafüredi képviselő-testület levele az érseknek. Tiszafüred, 1892. júl. 8.; 6330/1892.

9 EÉL PAT A tiszafüredi járási főszolgabíró levele az érseknek. Tiszafüred, 1896. márc. 4.; 632/1896.

Az 1896-os év nemcsak a kitüntetés örömét hozta meg neki, hanem azt is, hogy ebben az évben javaslatára állítják fel a város főterén, a ma is látható honfoglalási szobrot. Erről évek múlva, 1902. július 1-jén többek között a következőket írta főpásztorának: „A hazai tudománynak érdekében egy ritka, nagybecsű értékű, már országos hírűvé vált városi régiségi múzeumot teremtettem. A honfoglalás ezred éves ünnepe emlékére a párizsi Concordia téren lévő egyiptomi szobor mintájára egy itt, Füreden egy ezredévi honfoglalási szobrot emeltem, amely tudós utazók vélekedése szerint egyszerű alakjával, többre becsülnek minden honi ezredévi emlékoszlopnál.”¹⁰

Tariczky Endre, a rendkívüli aktivitással végzett sokoldalú tevékenysége mellett megtartotta stabil egészségi állapotát. Miután 1902. április 4-én a vármegyei tiszteletbeli főorvos megvizsgálta, az általa kiállított orvosi bizonyítványban rögzített szakvéleménye az alábbi volt: „Úgy szellemileg, mint testileg teljesen egészségesnek találtam.”¹¹ Pedig már ekkor életének 84. évében járt. A jó egészség hátterében minden bizonnyal örökölt szívós testalkata, s állandó aktivitása állott.

1904. április végén Csekó Gábor prépost, főesperes, káli plébános látogatást tett Tariczky Endrénél, amelynek során megvizsgálta plébániájának helyzetét. A vizsgálatról felvett jegyzőkönyv betekintést ad egy vidéken működő korabeli pap életébe, ezért nem árt abból részletesen idéznünk. Az idős papról a vizitátor megállapította, hogy „élete, erkölce: köztiszteletben áll. Papi és lelkipásztori kötelességét, agg korához képest a tőle telhető legnagyobb buzgósággal és lelkesedéssel teljesíti. Szent beszédjei szövegét már nem írja le, de arra felkészül. ... szelíd, nyájas mindenki iránt.” Följebbvalói és paptársai iránt „előzékeny és tiszteletteljes.”

Megélhetéséhez 60 kat. hold föld állt rendelkezésre Füreden és 84 kat. hold föld a tiszazörsényi határban.

Csekó Gábor a következőkben summázta a plébánosról alkotott véleményét: „A plébános iránt a hívek, főleg az értelmesebbek, a legnagyobb tisztelettel és kegyelettel viseltek, ami annak tanújeléül tekinthető, hogy ő kötelességeit úgy a lelkipásztori hivatás körében, mint társadalmi téren mindaddig híven igyekezett teljesíteni.”¹²

A főesperes tiszafüredi tapasztalatairól 1902. április 30-án főpásztorának is beszámolt. Leveleiben többek között a következőket olvashatjuk: „Tariczky Endre tiszafüredi plébános, daczára 84. éves agg korának, melyből 40 évet jelenlegi állomásán töltött el, magát még most is úgy fizikai, mint szellemi tekintetben teljesen épnek, egészségesnek érezvén, ennek tudatában hivatása kötelességeit a tőle telhető legnagyobb készséggel és buzgósággal teljesíti.”¹³

1902. május közepén Samassa érsek Fáby Dezső személyében adminisztrátort nevezett ki mellé.¹⁴ Az említett év szeptember 10-én tartotta meg gyémántmiséjét élete 84. és áldozópapsága 60. évében, s tiszafüredi lelkésziségének 40. évében. Karvezetője Debreczeni János¹⁵ apát-kanonok volt.

1907. június 28-án „agg kora miatt” az érsek elfogadta nyugdíjba vonulási kérelmét.¹⁶

10 EÉL PAT Tariczky Endre levele az érseknek. Tiszafüred, 1902. júl. 1.; 3751/1902.

11 EÉL PAT Orvosi bizonyítvány Tariczky Endréről. Tiszafüred, 1902. ápr. 4.; 1767/1902.

12 EÉL PAT Jegyzőkönyv a tiszántúli alesperesi kerület tiszafüredi plébánia egyháznak főesperesi látogatásáról. Tiszafüred, 1902. ápr. 24.; 2306/1902.

13 EÉL PAT Csekó Gábor levele az érseknek. Kál, 1902. ápr. 30.; 2306/1902.

14 EÉL PAT Az érsek levele Tariczky Endrének. Eger, 1902. máj. 14.; 2306/1902.

15 EÉL PAT Tariczky Endre levele az érseknek. Tiszafüred, 1902. szept. 11.; 4558/1902.

16 EÉL PAT Az érsek levele Tariczky Endrének. Eger, 1907. jún. 28.; 3840/1907.

Az isteni gondviselés kegyelméből azonban még öt év adatott neki, 94 éves korában, 1912. május 10-én hunyt el. Földi maradványait a helybeli temetőben hantolták el. Szép sír-
emléke még ma is látható.¹⁷

Irodalom

Rövidítések

EÉL – Egri Érseki Levéltár

PAT – Personalia Andreas Tariczky

ORBÁNNÉ SZEGŐ ÁGNES

A Tiszafüredi Régészeti Egylet története (1877–1949). = 110 éves a Tiszafüredi Kis Pál Múzeum. Szolnok, 1987.

TAKÁTS BÉLA

Tariczky Endre munkássága. = 110 éves a Tiszafüredi Kis Pál Múzeum. Szolnok, 1987.

Károly Szecskó

Neue Angaben zum Leben und Wirken von Endre Tariczky

Endre Tariczky ist am 18-ten November 1818 in Gyöngyös geboren. Nach der Grundschule und dem Gimnasium wurde er Student in dem Priesterseminar in Eger, bzw. an der Theologischen Hochschule. Er erhielt 1842 die Priesterweihe. Danach wurde er Kaplan in Tiszanána und ab 1846 in Jászárokszállás. An seinem neuen Arbeitsort übte er eine aktive öffentliche und lokalgeschichtliche Tätigkeit aus. Er wurde auch in der im Jahre 1863 gegründeten Hausordnungskommission tätig. Auch bei der Entwicklung der Schulen der Stadt wirkte er mit. Ab 1872 begann er die archeologischen Erinnerungsstücke der Stadt Tiszafüred und ihrer Umgebung zu sammeln. 1877 gründete er den Archeologischen Verein von Tiszafüred. Auf Grund der Vereinsarbeit erwarb er das örtliche Museum.

Ab 1843 erschienen seine Schriften in den verschiedenen örtlichen- und Landeszeitungen, Zeitschriften und Ausgaben.

Sein erstes Buch erschien 1892 in Eger mit dem Titel: Die Umgebung von Tiszafüred seit der Völkerwanderungszeit aus historischem und militärischem Gesichtspunkt, mit Bezug auf das nahe grosse Nationalfest der 1000 jährigen Landnahme. 1906 wurde seine Arbeit mit dem Titel: Die Darlegung der hunnischen Pyramidenhügel in der Theissgegend. 1909 erschien sein Buch: Die historische Entstehung der 1000-jährigen Säule der Fürsten Tas und Szabolcs in Tiszafüred.

Er starb am 10-ten Mai 1912 in Tiszafüred, und seine irdischen Überreste sind auch hier beerdigt. Sein Ganzkörper-Porträt machte Alajos Kiss, Egers Kunstmaler.

SZECSKÓ KÁROLY
H-3300 Eger
Malomárok u. 2.

¹⁷ Takáts Béla, 6.

Heves Vármegye demográfiai képe 1867–1910

Csesznokné Kukucska Katalin

ABSTRACT: *The Demographical Picture of Heves County, 1867–1910.* This essay forms only a part of a longer study, attempting to offer a comprehensive view of the alterations of population in Heves county between 1867 and 1910. In this short essay the author deals with the amount of the county's population; its development; the number and the actual increase of population, and the sources of demographic growth in the given period.

1) Heves vármegye népességének nagysága és fejlődése

„A népességtörténeti folyamatok statisztikai figyelemmel kísérésének első és legalapvetőbb demográfiai jellemzője a népességszám”.¹ Népesség alatt általában egy meghatározott területen élő emberek összességét értjük. A népességszám alakulásának tanulmányozásánál elengedhetetlen a vizsgált terület nagyságának, pontos körvonalainak meghatározása, hisz egy esetleges területváltozás leginkább a népességszám alakulásában érezteti hatását. Különösen nagy figyelmet kell erre fordítani Heves vármegye esetében. A vármegye új határait az 1876. évi XXXIII. tc. állapította meg, korábban a tiszántúli szolnoki részekkel együtt alkotta Heves-Külső-Szolnok vármegyét. Ebből a majdnem 350 éves kapcsolatból az említett tc. oldotta fel, amely kimondja:

„17. Jász-Nagykun-Szolnok megye

Ezt képezik:

a) a Jászság

b) a Nagy-Kunság

c) Heves és Külső-Szolnok megyéknek a Tisza folyó bal partján fekvő területe, kivéven az egri törvényszékhez tartozó Tisza-Füred, Tisza-Igar, Tisza-Örvény, Tisza-Szóllós, Tisza-Őrs és Nagy-Iván községeket, melyek Heves megyében meghagyatnak. Továbbá a Tisza Jobb partján Pély község határától délre fekvő része.

Székhelye: Szolnok

18. Heves megye

Ezt képezik:

Heves és Külső-Szolnok megyének fennmaradt része.

Székhelye: Eger”²

1 KOVACSICS József 1963. 222.

2 Magyar törvénytar 1867–1876. évi Törvénycikkek. 1876. évi XXXIII. tc. Franklin Társulat. Bp., 1896. 483. p.

A törvény értelmében tehát Heves vármegyétől elszakadtak a tiszai-alsó, tiszai-közép, tiszazugi és részben a tiszai felsőjárás községei, valamint a gyöngyösi felsőjárásból Monostor község, Kerekudvar pusztával együtt. Az 1876. évi területváltozást csupán némi módosítás követte 1884-ben, amikor is az 1884. 7. tc. értelmében Heves vármegyéhez csatolták Felsőtárkány községet is, mely addig a szomszéd Borsod vármegyéhez tartozott. Ezt követően határmódosításra nem került sor. A vármegye területének belső rendezését szolgálta az 1886. 21. tc., mely a járások átalakítását rendelte el. Célja az volt, hogy a járásbírósjági és közigazgatási járások és székhelyek azonosak legyenek, a törvény végrehajtását követően területi átcsoportosítások zajlottak le.

Összefoglalva tehát a megváltozott területű Heves vármegyéhez 115 község s két rendezett tanácsú város – Eger és Gyöngyös – tartozott. A vármegye területe 3878 km² lett a korábbi 114,6 osztrák négyzetmérfölddel szemben. Ezeket a területváltozásokat a népességi adatok elemzésénél nem szabad figyelmen kívül hagyni. A népesség nagyságának és fejlődésének vizsgálatakor elengedhetetlen néhány ezzel kapcsolatos fogalom tisztázása:

- a tényleges népszaporodás,
- a népmozgalom,
- a természetes szaporodás,
- a vándorlási egyenleg fogalmak tisztázása.

A tényleges népszaporodás (fogyás) a népesség számának két időpont ill. két népszámlálás közti időszakban történt változása: azaz a természetes népszaporulat és a vándorlási mozgalom különbözete. A népmozgalom egy adott népesség számában a születések, halálozások, továbbá a vándormozgalmak okozta változás. Ide számítják a házasságkötéseket, válásokat is. A természetes népszaporodás (fogyás) a születések és halálozások különbözete. Vándorlási egyenleg alatt a népszámlálások közti tényleges és természetes vándorlási egyenleg alatt a népszámlálások közti tényleges és természetes szaporodás különbözetét értjük. Ezek ismeretében nyomon lehet követni a vármegye népességének alakulását.

2) A lélekszám és a tényleges népszaporodás

Heves és Külső-Szolnok vármegye lélekszámát az 1866/67. évben a következő táblázatok segítségével mutatom be:

1. sz. „Népszaporodás 1866-tól 1867 végéig Összehasonlítva a népszaporodást az 1866. és 1867. években, mutatkozik 1867-ben”³

Járas neve	Összes népszám	Növekedés száztóli			Fogyás száztóli		
		Férfi	Nő	Összesen	Férfi	Nő	Összesen
Mátra	29.003	0.55	–	0.46	–	0.08	–
Gyöngyös	58.855	0.29	0.39	0.68	–	–	–
Tarna	90.995	0.25	0.33	0.58	–	–	–
Tisza	142.684	0.36	–	–	–	0.46	0.07
Egész megye	321.537	0.37	–	0.41	–	–	–

³ MONTEDEGÓI ALBERT Ferenc 1868. 263.

**2. sz. „Népszaporodás 1866-tól 1867 végéig
Összehasonlítva a születéseket a halálozások számával 1866. és 1867. években,
mutatkozik 1867-ben”⁴**

Járás neve	1866-ban növekedés			1866-ban fogyás			1867-ben növekedés		
	Férfi	Nő	Összesen	Férfi	Nő	Összesen	Férfi	Nő	Összesen
Mátra	0.09	0.29	0.38	–	–	–	0.63	0.21	0.84
Gyöngyös	–	0.11	0.10	0.01	–	0.01	0.28	0.28	0.56
Tarna	0.39	0.31	0.70	–	–	–	0.65	0.64	1.29
Tisza	0.54	0.63	1.17	–	–	–	0.17	0.17	0.32
Egész megye	0.35	0.44	0.79	–	–	–	0.33	0.33	0.69

Az 1. sz. táblázat adataiból kitűnik, hogy 1867 végéig a mátrai (0.55 %) és a tiszai (0.36 %) járásban emelkedett a férfiak száma. Ugyanakkor a női lakosság a gyöngyösi (0.39 %) és a tarnai járásban (0.33 %) mutatott emelkedést. Az egész megye területére (0.41 %) emelkedést olvashatunk ki az adatokból.

A másik feldolgozott adat a fogyás, amelyek alapján megállapítható, hogy a nők esetében található a kisebb méretű csökkenés, a mátrai járásban (0.08 %) és a tiszai járásban már nagyobb (0.46 %). Az egész megye területére kiható változás (0.07 %) igen kismértékű. A 2. sz. táblázat a születési és halálozási arányszámot mutatja be. Az adatok szerint 1866-ban a tiszai járásban (1.17 %) a legnagyobb a születés, a halálozás a legkisebb (0.01 %) a gyöngyösi járásban. 1867-ben igen magas lett a születések száma, a legmagasabb a tarnai járásban (1.29 %) az előző évihez képest (0.59 %) magasabb, a mátrai járásban (0.84 %) az előző évihez képest (0.46 %) magasabb. A gyöngyösi járásban (0.56 %) szintén (0.46 %) magasabb a születések száma. A tiszai járásban viszont nagyon nagy a csökkenés, a születések száma (0.32 %) az előző évihez képest (0.85 %) kevesebb. A megyei végszámban is (0.1 %) kevesebb a születések száma az előző évihez képest.

Az egész vármegye népességének alakulását a népszámlálási adatok alapján táblázatokba foglaltam. A táblázatokban csak az összesített megyei eredmények, adatok szerepelnek. Járásokra, ill. községekre lebontva a 3. sz. melléklet tartalmazza a népszámlálások adatait. Bár az általam vizsgált időszak 1867-1910, sok esetben az 1920-as statisztikai adatokat is felhasználom, amire véleményem szerint bizonyos összefüggések jobb megértése miatt van szükség.

4 MONTEDEGÓI ALBERT Ferenc 1868. 263.

3. sz. A terület és népesség számának alakulása 1869–1910 között^{5/a}

Év	Heves vármegye	
	Területe	Népesség száma
1869	114,6 □ mérföld	332.613 (209.940)
1880	3801,52 km ²	209.933
1890	3878 -"-	233.785
1900	3761 -"-	253.368
1910	3761 -"-	277.656

A 3. sz. táblázatban az 1869-es évnél a megye területe az akkori szokásoknak megfelelően osztrák ő mérföldben van megadva. Az 1869-i szeptemberi közgyűlésen az alispán tájékoztatta a jelenlevőket, az akkor lezajlott népszámlálás eredményéről. E szerint a kettős vármegye területe 6.435 km². (Itt figyelembe kell venni az előzőleg lezajlott területrendezéseket.)

Heves vármegye területe az ország összes területének 1,37 %-át foglalja el, s ezzel nagyságát tekintve a 64 megye között a 30. helyen áll. A népességszám is a kettős vármegye, Heves és Külső-Szolnok lélekszámát mutatja. Ez a magyarázata, hogy 1880-tól már lényegesen kisebb számmal találkozunk. Az 1869-ben a különvált Heves vármegye népesség száma 209.940 fő volt. A terület állandósága mellett a lakosság száma emelkedő tendenciát mutat.

4. sz. Lélekszám alakulása 1869–1910 között^{5/b}

Év	Heves vármegye polgári népessége	
	Számszerint	Index (1869=100)
1869	209.940	100
1880	209.933	99
1890	233.785	111
1900	253.368	120
1910	277.656	132

A 4. sz. táblázat a lélekszám alakulását követi nyomon 1869-től 1910-ig. Az adatok csak a polgári népességre vonatkoznak. Az 1869-es évnél a későbbiekben is, a 209.940 főt vettem figyelembe. A táblázat az abszolút lélekszám adatok alakulásának könnyebb értékelése céljából 1869=100 % alapon a lélekszám indexeket is kimutatja.

5 a) KOVACSICS József 1963
b) LADÁNYI Miksa 1936. 83.

A táblázat adatai a népességfejlődés mértékét inkább jelzik. A népesedés ütemét két népszámlálás végeredménye közti különbséget: az évtizedenkénti tényleges népszaporodás (v. fogyás) alakulása mutatja ki megfelelőbben. Ha ilyen szempont alapján vizsgáljuk meg az adatokat, akkor a következőket tapasztaljuk: 1869-1910 között a vármegye lélekszáma 87.650 fővel (41,7 %) gyarapodott, az index segítségével megállapítható a 41 %-os emelkedés. 1869-1910 között, tehát az általam vizsgált időszakban 67.716 fő volt a gyarapodás, vagyis 32 %.

A számadatok azonban igen elgondolkodtatóan alakulnak 1869-1880 között, ugyanis az egy évtized alatt nem hogy növekedés, hanem 7 fővel fogyás történt.

„Arra nézve, hogy 1869 és 1880 között miért maradt végeredményében változatlan a lakosság száma Heves vármegyében – annak jelenlegi területén -, még nem rendelkezünk pontos adatokkal. Az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás I. kötetét bevezető történelmi vázlat szerint (XXIX. oldal) Heves megyében ez a felvétel 1.266 főnyi (0,6 %) apadást talált és ellenben a népesedési mozgalom többlete, vagyis a természetes szaporodás 8.612 lélek (4,1 %) volt a vármegye vándorlási vesztesége ezek alapján 9.872 ember (5,7 %) lenne. 1869 és 1880 közt sem fogyott a megye lakossága. Itt tehát számítási vagy más hibának kell lenni.”⁶

Egy 1880-as forrásmunka azonban felhívja a figyelmet arra, hogy az 1872/73-as kolera járvány pusztításai jóval nagyobbak voltak, mint ahogy a törvényhatósági kimutatásokban szerepelt. Valószínű tehát, hogy ennek a kegyetlen pusztító betegségnek tudható be, hogy a vármegye lélekszáma a 70-es években nem emelkedett. Az 1890-1900 közötti visszaesést a gyakori járványok, valamint a nagymértékű öltő kivándorlási mozgalom okozták. A következő táblázatban a népesség tényleges alakulását szeretném bemutatni, járásokra lebontva.

5. sz. Heves vármegye népessége 1869–1910 között, járásokra és a két rendezett tanácsú városra lebontva⁷

Járások, rendezett t. v.	1869	1880	1890	1900	1910
Egri járás	39.809	38.272	39.927	41.211	43.961
Gyöngyösi járás	31.183	30.038	35.114	38.225	43.068
Hatvani járás	22.699	24.039	28.779	33.855	39.656
Hevesi járás	27.892	29.638	32.766	36.271	39.160
Pétervásárai járás	27.844	25.166	29.145	32.356	35.524
Tiszafüredi járás	25.533	26.050	29.503	30.922	31.753
Eger r. t. v.	19.150	20.669	22.427	24.650	26.807
Gyöngyös r. t. v.	15.830	16.061	16.124	15.878	17.727
Vármegyei össz.	209.940	209.933	233.785	253.368	277.656

6 LADÁNYI Miksa 1936. 85.

7 1910. évi népszámlálás Magyar statisztikai Közlemények 1914. 184–189.

**6. sz. A tényleges népszaporulat Heves vármegye járásáiban és rendezett tanácsú
városaiban 1869–1910⁸**

Év	Egri járás	Gyöngyösi járás	Hatvani járás	Hevesi járás	Péter- vásárai járás	Tisza- füredi járás	Eger r. t. v.	Gyön- gyös r. t. v.	Vár- megye összesen
1869–1880	1.) -1.537	-1.145	1.340	1.746	-2.678	517	1.519	231	-7
	2.) -3,9 %	- 3,7 %	5,9 %	6,25 %	-9,6 %	2 %	8 %	1,5 %	0,0001 %
1880–1890	1.) 1.655	5.076	4.740	3.128	3.979	3.453	1.758	63	23.852
	2.) 4,3 %	16,9 %	19,7 %	10,55 %	15,8 %	13,25 %	8,5 %	0,4 %	11,36 %
1890–1900	1.) 1.284	3.111	5.076	3.505	3.211	1.419	2.223	-246	19.583
	2.) 3,2 %	8,86 %	17,6 %	10,7 %	10,8 %	4,8 %	10,00 %	-1,5 %	8,37 %
1900–1910	1.) 2.750	4.843	5.801	2.889	3.160	831	2.157	1.849	24.288
	2.) 6,7 %	12,67 %	17,1 %	7,96 %	9,8 %	2,7 %	8,75 %	11,6 %	9,59 %
1869–1910	1.) 4.152	11.885	16.957	11.268	7.680	6.220	7.657	1.897	67.716
	2.) 10,4 %	38,1 %	74,7 %	40,4 %	27,6 %	24,36 %	40,00 %	12,00 %	32,25 %

1.) = számszerinti növekedés, vagy fogyás

2.) = százalékban kifejezve a növekedés, vagy fogyás.

Az 5. sz. táblázat a járások lélekszámának alakulását adja meg. A 6. sz. táblázat a járások tényleges szaporodását mutatja meg. A vizsgálódás szempontjából a tényleges szaporodást kifejező arányszámok fontosak, hiszen ezek a világos képet adnak a megye népességének fogyásáról, illetve növekedéséről. Természetes a számok mögött vannak más valós okok, pl. közegészségügyi, vagy járványügyi, vagy akár a kivándorlás problémái is. Ezekre is ki fogok térni, sőt az egészségügyire nagyon részletesen dolgoztam második részében.

Míg az 5. sz. táblázatból csak az tűnik ki, hogy 1869-1880 között, az egri gyöngyösi és pétervásárai járásokban csökkent a népesség száma, viszont az 1890-es évektől emelkedő tendenciát mutat, a többi járásban, illetve a két rendezett tanácsú városban is.

A 6. sz. táblázat adatai már lényegesen „beszédesebbek”. Az adatokból kitűnik, hogy a hatvani járás népessége fejlődött legdinamikusabban, 1869–1910 között 74,7 %-kal. Ha összehasonlítjuk a vármegyei átlagokkal az azonos időközökben a következőt tapasztaljuk: 1869–1880 között 5,9 %-kal magasabb a lélekszám emelkedése a vármegyeinél, 1880–1890 között 8,3 %-kal magasabb, 1890–1900 között 9,2 %-kal magasabb, 1900–1910 között 7,5 %-kal magasabb, 1869–1910 között 42,5 %-kal magasabb a lélekszám.

Különösen 1890–1900 között nagy az eltérés a megyei és járási átlag között. A népesség ily nagyarányú fejlődését főleg a járás földrajzi fekvése és jó gazdasági tényezői magyarázzák. 1869-1880 között az egri járás lakossága -3,9 %-kal, a gyöngyösi -3,7 %-kal és legnagyobb mértékben a pétervásárai járás lakosságának a száma csökkent -9,6 %-kal. Ebben az évtizedben a vármegye lakossága nem gyarapodott a -7 fővel való csökkenés -0,0001 tízezer %-os hanyatlást mutat. Ebben az időszakban a legnagyobb az emelkedés: Eger r. t. v.-ban 8 %-os, hevesi járás 6,25 %-os, illetve a hatvani járás, ahol 5,9 %-os az arány. Jóval kisebb az emelkedés a tiszafüredi járásban, ahol 2 %-os és Gyöngyös r. t. v.-ban 1,5 %-os.

„Kétségen felül kitűnik, hogy megyénk lakossága 1869-től 1880-ig nem szaporodott s a szaporodási arány szám 30 év alatt csakis közepesnek mondható. S ha a két rendezett tanácsú város népesedési viszonyait nézzük feltűnik, hogy Gyöngyös r. t. város 30 év alatt 0,3 %-os szaporulatot mutat, lehet mondani semmit. Kétségtelen, hogy Gyöngyös ős lakossága pusztul s a veszteség idegen elemek bevándorlása által pótoltatott”.⁹

A további 3 évtized adatai azt bizonyítják, hogy a vármegye egyes területei népességének fejlődése nagy eltéréseket mutat. 1880-90 között a legnagyobb fejlődés a hatvani járásban van 19,7 %-kal, a legkisebb Gyöngyös r. t. v.-ban 0,4 %-kal, a megyei pedig 11,36 %-os emelkedést mutat. 1890-1900 között szintén elég hullámzó a népesség száma, a legnagyobb a hatvani járásé 17,6 %, bár az előző évtizedhez képest 1,1 %-os csökkenés található. Az egri járásban is csökkenés figyelhető meg, mégpedig 1,1 %-os, hiszen 1890 végén 4,3 %-os volt a növekedés, 1900 végén 3,2 %-os. De közel 50 %-os csökkenés figyelhető meg a gyöngyösi és tiszafüredi járásban. A legmélyebb csökkenés Gyöngyös r. t. v. esetében figyelhető meg -1,5 %. A vármegye esetében is csökkenés figyelhető meg az előző évtizedhez képest, hiszen most csak 8,37 % növekedés tapasztalható. Ez azonban a gümőkőr egyre súlyosabb terjedésével magyarázható.

Az 1910. évi népszámlálási eredményről a következőket lehet olvasni az Alispáni jelentésben: „Az összes szaporodás ezen nem végleges kimutatás szerint 21.902, amihez ha hozzájön még a jelzett többlet, nagyon megközelíti a szaporodás a 30 ezret, [az ideiglenesen

9 ALISPÁNI jelentések 1903. 38.

távollévőkre és katonákra utal], amint a múlt évi jelentésben előre jósltam. Feltűnő a szaporodás csekély száma a tiszafüredi 2,7 %, s a járásokban 5,9 %, viszont igen örvendetes a hatvani járásban 17,1 %, amely járásban egyetlen község sem fogyott. Meghallgattam a fogyásban lévő községek elöljáróságait ezen szomorú jelenség okairól s ezek alapján a következőket jelenthetem: A népesség fogyott a legutóbbi 10 év alatt a következő községekben: Feldebrő, Kompolt, Mezőtárkány, Tarnaszentmária, Tófalu, Pálosveresmart, Átány, Tarnabod, Bodony, Bükkszék, Recsk, Szajla, Terpes, Nagyiván, Örvény és Tiszaigar. Feldebrő községben a fogyás oka az, hogy a lakosok közül többen messze vidékre költöznek. Kompolton a fogyás egyedül a kivándorlásnak tulajdonítható, mert a községből ez idő szerint 151 lélek van Amerikában. Mezőtárkányon a lélekszám csökkenésének legfőbb oka az Egyke rendszer és a tüdővész betegség, különben innen is mintegy 180-190 ember van kint Amerikában. Tófaluban a kivándorlás, továbbá Krassó-Szörény megyei állami telepítésre költözés és a dohánykertészet, Pálosveresmart községben pedig az az oka a csökkenésnek, hogy a lakosok közül többen kőműves iparral foglalkoznak, s az év nagy részét idegen helyen töltik. Átány községben a fogyás oka az, hogy a községből az 1907. év folyamán 16 család költözött el a Rimaszombat városhoz tartozó Bakti pusztára, ahol jutányos áron birtokot vásároltak, továbbá a Szatmári Királyi Pál-féle birtok eladatott, a Bárczy Elemér birtoka és a néhai Pappszász György örököseinek egyik birtokrészlete bérbeadatott, miáltal a cselédek létszáma csökkent, ezenkívül 40-50 család dohánykertészettel foglalkozik, végül a földesgazdák között dívó Egyke rendszer. Tarnabod községben a csökkenés oka, hogy a községi lakosok kezén csak 1403 kat. Hold birtok van, s így a lakosok kénytelenek mint cseléd és vasúti munkások, bár ideiglenesen idegen helyen tartózkodni. Bodony községben 1903. És 1904. évben pusztító ronszoló toroklob, az 1900. és 1909. években dühöngött vörheny és kanyaró járvány, továbbá az 1904. évi tűzvész után bekövetkezett nagymérvű kivándorlás okozta a lélekszám csökkenését, miután ma is több mint 200 ember Amerikába tartózkodik. Bükkszék, Szajla és Terpes községekben egyedül a kivándorlás okozta a csökkenést, amennyiben a távollévők 80 %-a Amerikában van, Recskről 319 lakos van Amerikában. Nagyiványon a csekély számú apadás oka az, hogy a lakosság a téli időben otthon munkát nem talál, ez okból télen át tömegesen kénytelen idegen helyre költözni, ezenkívül többen földbérlettel foglalkoznak a debreceni-, hajdúszoboszlói- és karcagi határokon. Örvényesen a gőzfűrész és őrlő malom megszűnése folytán, mintegy 20 család költözött el, végül Tiszaigaron rossz kereseti viszonyok miatt kénytelen a lakosság egy része idegen helyre költözni.”¹⁰

A következőkben arra keresem a választ, vajon milyen tényezők befolyásolták a megye ill. az egyes járások népességének fejlődését.

3) A népszaporulat forrásai

Valamely terület népességének alakulását a leghívebben a tényleges szaporodás, vagy fogyás fejezi ki. Ennek alakulását két tényező befolyásolja. Az egyik a természetes szaporodás vagy fogyás; azaz a születések és halálozások számának különbözete. A másik a vándorlási nyereség vagy veszteség az oda- és elköltözők száma közti eltérés. A népesség számában és összetételében két népszámlálás között beállott változást a népmozgalmi statisztika

10 ALISPÁNI jelentések 1911. 24–26.

tika rögzíti. Feladata egyrészt a természetes népmozgalom, másrészt a mechanikus népmozgalom adatainak az elemzése. A természetes népmozgalom tehát a születések, házasságkötések, halálozások adatainak alakulását foglalja magában. A természetes népmozgalom statisztikája folyamatos adatgyűjtések eredményeire támaszkodik. A születések és halálozások száma hazánkban, s így Heves vármegyében is már elég régóta ismeretes. Az 1894. évi XXXIII. tc. megjelenése után az állami anyakönyvezés által szolgáltatott statisztikai adatokra lehet támaszkodni. „1. § A születések, házasságok és halálozások közhitelű nyilvántartására és tanúsítására kizárólag a jelen törvény értelmében arra hivatott közegek által vezetett állami anyakönyvek szolgálnak.

2. § Az állami anyakönyvek vezetése külön e célra alakított kerületek szerint a meghatározott székhelyen történik”.¹¹ fogalmazza meg az 1894. decemberében jóváhagyott törvény. A törvény azon része, amely a születési anyakönyvről szól, elősegítette a népesség számának pontos meghatározását: „35. § Minden gyermek születése legkésőbb a születéstől számított egy hét alatt, illetőleg a 39. § esetében a legközelebbi hétköznapokon, a 17. § értelmében illetékes anyakönyvvezetőnél bejelentendő. A bejelentésre fokozatosan, az alábbi sorrend szerint kötelesek:

- a) a törvényes atya,
- b) a szülésnél közreműködött bába,
- c) a szülésnél segédkezett orvos,
- d) mindazok, akik a szülésnél jelen voltak,
- e) az akinek a lakásában a születés történt.

Ezenkívül a bejelentésre kötelezett:

- f) az anya, mihelyt erre képes már”.¹²

Tehát az állami anyakönyvvezetés által szolgáltatott adatoknak jóval pontosabbnak kellett lenniük. A vizsgált időszak első tíz esztendejének adatai nem évenként állnak rendelkezésünkre. Itt elsősorban a népszámlálás eredményeire lehet támaszkodni.

Heves vármegye népességének száma az 1869–1880 közötti időszakban alig változott. A vármegye vándorlási vesztesége abban az időben még aránylag csekély lehetett, tehát a későbbinél jóval kisebb mértékű népcsera mellett a megye területéről elköltözöttek száma nem sokkal múlta felül a más vidékről jöttékét. A természetes szaporodás 14 % körül mozgott, bár meg kell jegyezni, hogy ez nem tükröződött a népességi számban, mivel – ahogy ezt már jeleztem – az 1872/73-as kolera járványnak nagyon sokan estek áldozatul, különösen a megye északi részén a pétervásárai, gyöngyösi és egri járásokban. Az elkövetkező években már viszonylag pontosabb adatokkal rendelkezünk, bár az általam használt forrásmunkákban némi eltérés tapasztalható. A következő 7. sz. táblázat a legalapvetőbb népese-
dési folyamatoknak: a születéseknek, halálozásoknak és a kettő mérlegének a természetes szaporodásnak az alakulásáról ad képet 1880–1910 között, mely adatok az alispáni jelentésekben szerepelnek.

11 Magyar Törvénytár 1894-95. évi Törvénycikkek 1894. évi XXXIII. tc. Bp., 1896. 195–196.

12 Magyar Törvénytár 1894-95. évi Törvénycikkek 1894. évi XXXIII. tc. Bp., 1896. 202.

7. sz. Heves vármegye népesedési mozgalmála 1880-1910 között¹³

Évszám	Élveszületés	Halálozás	Természetes népszaporodás		
			Szám- szerint	Évi átlagszám	%-ban
1880–1890	109.486	80.123	29.363	2.936	26,8
1890–1900	111.836	80.322	31.514	3.151	28,2
1900–1910	111.464	78.510	32.954	3.295	29,5
Összesen:	332.786	238.955	93.831	9.382	28,1

A táblázat adataiból kitűnik, hogy a vármegye lakosságának természetes szaporodása egyenletesen emelkedő tendenciát mutat, úgy ahogy az évi átlag szám is. Azonban, ha közelebbről megvizsgáljuk az oszlopok adatait, a következő megállapításra lehet jutni: az élveszületések száma és átlaga 1880–1900 között 2.350 fő, 1890–1910 között -372 fő, 1880–1910 között 1978 fő. A halálozás 1880-1890 között 199 fő, 1890-1910 között -1812, 1880–1910 között -1613 fő. A természetes népszaporodás számszerint: 1880-1900 között 2.151 fő, 1890–1910 között 4.440 fő, 1881–1910 között 6.591 fő volt. Tehát megállapítható, hogy a természetes szaporodás 6.591 fővel növekedett, a halálozás -1.613 fővel csökkent, az élveszületések száma pedig 1.978 fővel gyarapodott. Ha az adatokat összevetjük, látható, hogy amíg a születések száma nő, a halálozások száma csökken, amely magyarázható a közegészségügyi helyzet javulásával, illetve a nagyarányú kivándorlással. Sokkal reálisabb képet kapunk a vármegye népesedési mozgalmáról, ha a születések és halálozások számát évenként, lebontva vizsgáljuk meg.

A vizsgált adatokból kitűnik, hogy Heves vármegye népesedési mozgalmála a tárgyalt időszakban 1880–1910 között egyenletes képet mutat. Nagyon nagy eltéréseket, akár pozitív, akár negatív irányban nem mutatnak a számok. 1880-ban a legkisebb a számszerinti élve születések száma 1.721 fő. Ez még mindig az 1872/73-as nagy kolera járvánnyal magyarázható, valamint a fővárosba meginduló elvándorlással. 1884-ben a legnagyobb a népesség szaporodása, szám szerint 7.325 fő. A következő években, ehhez képest csökkenés figyelhető meg, annak ellenére, hogy pluszban van a növekedési szám. 1886-ban nagyon lecsökkent a szaporodási szám, ez főleg annak a következménye, hogy 1885-ben a filoxera elpusztította a szőlők nagy részét, s így sokan kénytelenek voltak elhagyni régi otthonukat, és új megélhetési lehetőséget kerestek.

1892-ben a szaporodás 2.637 fő, 1884-hez képest 4.688 fővel kevesebb. 1893–1900 között szinte alig változik a tényleges szaporodás, 1901–1910 között szintén nem túl nagy az ingadozás, kivéve 1903-as és 1905-ös éveket. 1903-ban 2.813 fő a szaporodás, 1905-ben pedig 1.363 fő. Ez a nagy csökkenés két okkal magyarázható, a tüdővésszel és a kivándorlással. Mindkettőről részletesen fogok szólni dolgozatom későbbi részeiben. Legtöbbben 1890-ben születtek, 12.610 fő, a legkevesebben 1885-ben 10.049 fő. A legtöbbben 1891-ben haltak meg 9.253 fő és 1905-ben 9.393 fő. 1905-ben a legkedvezőtlenebb a természetes szaporodás 1.363 fő (0,5 %). A többi évben átlagos szaporodás figyelhető meg. Ez a kedvező természetes szaporodás elsősorban a születések magas arányának köszönhető. A megye járásainak lélekszámát megvizsgálva, az tapasztalható, hogy nem egyformán alakul a népesedési statisztika, ezt mutatják a 9. sz. a.), b.) táblázatok számsorai.

¹³ A táblázat adatai az alispáni jelentésekben találhatóak, melyek 1880–1910 között kísérik figyelemmel a vármegye népesedési mozgalmát

8. sz. Népesedési mozgalom Heves vármegyében 1880-1910 között¹⁴

Év	Született	Meghalt	Évenkénti természetes szaporodás	
			szám szerint	%-ban
1880	10.271	8.550	1.721	16,8
1881	10.402	8.073	2.329	22,4
1882	10.337	7.705	2.632	25,5
1883	10.945	7.416	3.529	32,25
1884	11.721	7.396	4.325	37,00
1885	10.049	8.771	1.278	12,7
1886	10.597	8.260	2.337	22,00
1887	11.113	7.605	3.508	31,6
1888	10.686	7.737	2.949	27,6
1889	11.633	7.362	4.271	36,7
1890	12.610	8.863	3.747	29,7
1891	11.519	9.253	2.266	19,7
1892	10.396	7.759	2.637	25,4
1893	10.935	7.866	3.069	28,1
1894	10.880	7.528	3.352	30,8
1895	10.742	7.730	3.012	28,04
1896	11.093	7.689	3.404	30,7
1897	11.439	7.671	3.768	33,00
1898	10.867	7.763	3.104	28,6
1899	11.251	8.200	3.051	27,1
1900	11.105	7.787	3.318	29,9
1901	11.177	6.969	4.208	37,65
1902	11.992	7.677	4.315	36,00
1903	11.154	8.341	2.813	25,22
1904	11.381	7.331	4.050	35,6
1905	10.756	9.393	1.363	12,7
1906	11.631	7.863	3.768	33,2
1907	11.405	7.535	3.870	34,00
1908	11.817	7.608	4.209	35,6
1909	11.905	8.006	3.899	32,8
1910	11.399	6.896	4.503	39,5

14 a) SZEDERKÉNYI Nándor 1893 IV. 489.
b) ALISPÁNI jelentések 1890–1910.

9. sz. Heves vármegye népesedési mozgalma, járásokra lebontva 1895-től 1910-ig¹⁵

A)

Év	Egri járás			Gyöngyösi járás			Hatvani járás			Hevesi járás		
	szüle- tés	halálo- zás	term. szap.	szüle- tés	halálo- zás	term. szap.	szüle- tés	halálo- zás	term. szap.	szüle- tés	halálo- zás	term. szap.
1895	1.893	1.304	589	1.707	1.250	457	1.419	1.032	387	1.555	897	658
1896	1.897	1.212	685	1.820	1.199	621	1.639	1.087	552	1.581	1.028	553
1897	1.924	1.346	578	1.852	1.161	691	1.591	990	601	1.554	1.032	522
1898	1.812	1.164	648	1.586	1.111	475	1.611	1.070	541	1.607	1.142	465
1899	1.880	1.349	531	1.818	1.394	424	1.588	1.065	523	1.607	1.106	501
1900	1.560	1.003	557	1.838	1.307	531	1.585	1.076	509	1.598	993	605
1901	1.805	1.111	694	1.921	1.027	894	1.653	921	732	1.550	381	1.169
1902	1.970	1.395	575	1.867	985	882	1.662	990	672	1.776	1.074	702
1903	1.770	1.403	367	1.785	1.218	567	1.636	1.086	550	1.528	1.058	470
1904	1.825	1.094	731	1.874	1.056	818	1.614	1.018	596	1.624	952	672
1905	1.737	1.259	476	1.697	1.487	210	1.582	1.319	263	1.459	1.407	52
1906	1.796	1.189	607	1.962	1.256	706	1.712	1.043	669	1.772	1.090	682
1907	1.813	1.218	595	1.925	1.132	793	1.672	1.102	570	1.586	988	598
1908	1.884	1.158	726	1.907	1.119	788	1.809	1.030	779	1.579	1.046	533
1909	1.852	1.265	587	1.852	1.183	669	1.789	1.153	636	1.700	963	737
1910	1.749	1.024	725	1.942	1.108	834	1.266	682	584	1.574	858	716
1895- 1910	29.167	19.494	9.671	29.353	18.993	10.360	25.828	16.664	9.164	25.650	16.015	9.635

15 Az a), b) táblázat az alispáni jelentések alapján készült, az 1895-1910. évi állapotok alapján.

9. sz. Heves vármegye népesedési mozgalmá, járásokra lebontva 1895-től 1910-ig¹⁵

B)

Év	Pétervásárai járás			Tiszafüredi járás			Eger r. t. v.			Gyöngyös r. t. v.		
	szüle- tés	halálo- zás	term.s zap.	szüle- tés	halálo- zás	term.- szap.	szüle- tés	halálo- zás	term.- szap.	szüle- tés	halálo- zás	term. szap.
1895	1.364	879	485	1.094	818	276	1.020	801	219	690	749	-59
1896	1.473	1.021	452	1.001	778	223	943	683	260	739	681	58
1897	1.559	903	656	1.267	874	393	995	750	245	697	605	82
1898	1.392	1.010	382	1.174	790	384	979	817	162	706	659	47
1899	1.480	971	509	1.180	808	372	1.013	771	242	685	736	-51
1900	1.577	960	617	1.285	828	457	954	792	162	708	828	-120
1901	1.451	924	527	1.136	822	314	950	706	244	711	605	106
1902	1.651	929	722	1.276	759	517	1.033	885	148	757	660	97
1903	1.565	1.080	485	1.211	883	328	940	845	95	719	768	-49
1904	1.564	972	592	1.202	799	503	967	759	206	711	681	30
1905	1.477	1.093	384	1.140	1.085	55	982	911	71	682	822	-140
1906	1.527	960	567	1.141	844	297	951	783	168	770	698	72
1907	1.563	957	606	1.175	769	406	985	729	256	686	640	46
1908	1.659	1.037	622	1.204	869	335	1.005	684	321	716	647	69
1909	1.716	1.073	643	1.237	717	520	1.14	911	103	745	641	104
1910	1.539	877	662	1.147	666	481	987	741	246	699	640	59
1895- 1910	37.457	15.646	8.911	18.870	13.109	5.861	15.718	12.568	3.148	11.421	11.070	351

A járásokban a természetes szaporodás kisebb, nagyobb hullámzást mutatnak. A legkatasztrófálisabb helyzet Gyöngyös rendezett tanácsú város lakosságának számszerinti alakulásában tapasztalható. 1895-ben (-59 fő) a természetes szaporodás; más években is szerepel hasonló arány. a legmélyebb pont a természetes szaporodásban 1900., amikor (-120 fő) és 1905. amikor (-140 fő) fogyás tapasztalható. Gyöngyös r. t. v. népességének csökkenése egyrészt a kedvezőtlen egészségügyi viszonyokkal, másrészt a szőlők pusztulása miatt az elvándorlással magyarázható. „A születések tekintetében az 1901. évben tapasztal visszaesést az 1902. év nagyon is helyre pótolta, mert az 1901. évben 249-el kevesebb születés történt, mint az 1900. évben, azonban az 1902. évben már 815-el több születési eset fordult elő, mint az 1901. évben. Az egri és hatvani járásban, úgy a két rendezett tanácsú városban a születések fokozatos emelkedésében vannak, a gyöngyösi járásban az 1902. évben, a hevesi, pétervásárai és tiszafüredi járásban pedig az 1901. évben volt visszaesés észlelhető. 1901. évben kevesebb halálozás fordult elő 1148-al, mint az 1900. évben és 710-el mint az 1902. évben. A születési eseteket kivéve tehát a három év közül az 1901. év volt a legkedvezőbb a népesedés szempontjából”.¹⁶

A születések számának alakulásában, s ezzel együtt a természetes szaporodás mértékében jelentős visszaesés tapasztalható 1905-ben. Kivétel nélkül valamennyi járásban, s a két r. t. városban is jelentősen csökkent a születések száma. Sajnos a halálozások számában emelkedés tapasztalható. A megye természetes szaporodása is rendkívül alacsony volt ebben az évben. „Az év eredménye határozottan elszomorító. Ugyanis az előző évhez képest a születések száma 625-el, a házasságok száma 597-el kevesebb. A halálozások száma pedig 2.063-al több volt. Legnagyobb az eltérés a halálozások számánál. Az egyes községek közül legnagyobb az eltérés az előző évihez képest a következőkben:

Eger városában a halálozás többlete	152
Gyöngyös	140
Kerecsend	14
Abasár	45
Atkár	23
Detk	26
Gyöngyöspata	68
Karácsond	51
Nagyfüged	26
Vámosgyörk	34
Visonta	30
Csány	47
Hatvan	117
Szurdokpüspöki	59
Erdőtelek	29
Heves	101
Tarnaörs	66
Nagyiván	79
Poroszló	71
Tiszanána	63

¹⁶ ALISPÁNI jelentések 1903. 21.

A halálozások ily megdöbbentő szaporulatának oka számos körülményre vezethető vissza. A több évi aszály, rossz termés, rossz ivóvíz, lényeges befolyást gyakorolt úgy a születek, mint a halálozásokra. Kutatva a halálokok neveit, azon 17 községben, melyekben 1905-ben a halálozások a születek számát felülmúlták, a következő adatokat nyerjük:

Meghalt a 17 községben:

aggaszály	227 fő
tüdővészben	310 fő
tüdőlob	122 fő
alkati gyengeség	308 fő
gyermekgörcs	223 fő
ismeretlen bajban	372 fő
gyomor és bélhurut	<u>151 fő</u>
Összesen:	1.723 fő

A tüdőbajban elhaltak nagy százaléka a tüdővész, valamint az „Influenza” fertőző-ragályos baj rovására írandó”.¹⁷

Nagyon magas a gyermekhalandóság aránya, amelyet elsősorban a rossz táplálkozással, valamint a mértéktelen pálinkaivással magyaráznak. „A szülők mértéktelen iszákosságának tulajdonítható, hogy az újszülöttek számottevő része úgynevezett görcsökben pusztul el. Az iszákos egyének újszülött gyermekei gondozásban nem részesülhetnek: hiányos gondozás, rossz táplálkozás, rossz lakás viszonyok a kisdedeknél gyomor-bélhurutot, közvetve agyelváltozást hoznak létre. Sajnos a pálinkaivás évről-évre terjed, s nemcsak a bűntények nagy százaléka a túlságos, az egész emberi szervezetet mérgező alkohol ivásának tulajdonítható: hanem a pálinka az oka nagyrészt a tüdővésznek, nyomornak, összes szociális bajainknak. Vész pusztítja fajunkat; végveszéllyel fenyegeti a tüdővész és a pálinkavész. Utolsó perc előtt állunk! Legnagyobb odaadással egész vonalon fel kell vennünk a harcot a két vész ellen! Küzdelmünket siker csakis az esetben koronázhatja, ha az állami hatalom, a törvényhozás, a társadalommal együtt vállelve, kitartóan küzdeni fog a két pusztító vész ellen”.¹⁸

A kedvezőtlen gyermekhalandóság azonban nemcsak Heves megyére, hanem az egész országra jellemző, amely az ország népességének műveltségbeli hiányosságával és szegénységével magyarázható. „A kevésbé művelt osztályoknál mindennapi jelenség, hogy az anya a ragályos betegségben sínylődők házához, a ragályos betegségben elhaltak koporsójához karján viszi kisdédét a halálnak kínálni. Járványos időben az elkülönítés keresztülvételének hiánya rejti magában a veszélyt, amely orvul mindenkire tör”.¹⁹ A születek számának csökkenését azonban, további két okkal is magyarázhatjuk: a házasságok számának csökkenésével, és a kivándorlásokkal.

A házasságok csökkenése főleg a sorozás elmaradása miatt következett be, mivel sokan a házasságuk megkötését a sorozás eredményéig felfüggesztik. Ez a két ok azonban nemcsak megyei, hanem országos jelenség is. „A statisztikai hivatal szeptember havi jelentése szomorú képet ad az országról. A helyzet az előző hónapokban sem volt valami rózsás, de most még fokozottabb mértékben észleljük a pusztulást. A házasságok statisztikáját összehasonlítva az 1907. év szeptember havi eredménnyel, 1908-ban 1244-gyel kevesebb házasságot kötöttek, az

17 ALISPÁNI jelentések 1906. 32

18 ALISPÁNI jelentések 1906. 33.

19 ALISPÁNI jelentések 1900. 18.

első kilenc hónapot tekintve pedig már 16.577 a különbség a folyó év kárára. A népesedés arányát a fenti számok ilyenformán módosították: szeptemberben 63.007 gyermek született élve. Az elhaltak számát levonva, a szaporodás 29.553-ra tehető. az 1907. év eredményéhez viszonyítva 1908-ban 7.048 gyermekkel született kevesebb. Ez a két tényező (házasság és szaporodás) egy harmadik okkal áll szoros összefüggésben s ez a kivándorlás”.²⁰

Az 1905. évi mélypont után a természetes szaporodás ismét fejlődést mutat az 1910. évben. Rendkívül magas a halálozási arányszám a törvénytelenül születettek között, ami arra enged következtetni, hogy ellátásuk, gondozásuk még az átlagnál is rosszabb. A megyei magas gyermekhalandóság adatait a következő két táblázatban foglalom össze. Sajnos csak néhány év adatai álltak rendelkezésemre, így átfogó képet nem tudok adni, de ezek az adatok is jelzik a probléma jelentőségét.

10. sz. Heves vármegye halálozási statisztikája 1889–1894 között^{21/a}

Év	Össz lakosság	Elhalt összesen	Halálozás %	7 éven aluli elhalt	7 év alatti halálozás % (összes halottakhoz)
1889	208.420	7.362	3,5	1.740	23,6
1890	233.732	8.901	3,8	5.412	60,7
1891	233.732	8.366	3,6	5.200	62,0
1892	233.732	7.861	3,4	4.881	62,0
1893	233.732	7.866	3,4	4.523	57,3
1894	233.908	7.704	3,0	4.813	62,4

11. Heves vármegyében a 7 éven aluliaknak az elhalálozásuk mértéke járásokra lebontva 1889–1894 között^{21/b}

Év	Egri járás		Gyöngyösi járás		Hatvani járás		Hevesi járás	
	7 éven alul elhalt	7 év alatti halálozás %-ban	7 éven alul elhalt	7 év alatti halálozás %-ban	7 éven alul elhalt	7 év alatti halálozás %-ban	7 éven alul elhalt	7 év alatti halálozás %-ban
1889	129	16,5	314	27,3	197	22,2	240	23,8
1890	939	52,3	914	65,3	689	68,9	682	68,2
1891	425	53,2	977	70,0	768	66,0	561	61,0
1892	396	20,7	967	68,6	813	69,2	682	67,2
1893	396	35,2	679	60,6	756	68,1	690	62,6
1894	737	59,8	700	62,3	620	67,5	650	61,3

20 Heves vármegyei Hírlap 1908. dec. 10. 16. évf. 99. sz. Szeptemberi Statisztika

11. Heves vármegyében a 7 éven aluliaknak az elhalálozásuk mértéke járásokra lebontva 1889–1894 között^{21/b}

Év	Tiszafüredi járás		Pétervásárai járás		Eger r. t. v.		Gyöngyös r. t. v.	
	7 éven alul elhalt	7 év alatti halálozás %-ban	7 éven alul elhalt	7 év alatti halálozás %-ban	7 éven alul elhalt	7 év alatti halálozás %-ban	7 éven alul elhalt	7 év alatti halálozás %-ban
1889	190	32,1	317	28,6	179	21,4	174	23,6
1890	556	56,6	687	64,0	474	54,8	471	67,6
1891	737	60,2	684	62,0	459	58,7	600	67,3
1892	736	61,0	452	59,3	479	56,4	349	57,2
1893	617	57,5	639	60,3	378	55,3	368	60,2
1894	599	60,9	748	66,1	451	60,4	308	58,1

1890-től jelentősen megnövekszik a 7 éven aluliak elhalálozása. A csecsemőknél főleg a bélhurutos, valamint a légző- és emésztő szervek hurutos megbetegedése volt gyakori. A magas elhalálozási százalék még érthetőbbé válik, ha tudjuk, hogy az esetek többségében a kicsiket orvoshoz nem vitték. A hurutos megbetegedések mellett gyakran léptek fel járványos megbetegedések is, pl. 1894-ben. Így az 1893-as kis mértékű javulásnak nem sokáig örvendhettek, hiszen 1894-ben ismét nőtt a 7 éven aluliak elhalálozásának a száma. Az elkövetkezendő években ez a % tovább növekszik. A századforduló táján tapasztalható csupán némi javulás. Az alispáni jelentések mellett a sajtó is foglalkozik a gyermekhalandóság kérdésével. Elszomorító képet adnak a hetilapok halálozási hírei is pl.:

„A hét folyamán elhalálozott:

Molnár Katalin 5 hónapos
 Hornyák Ignác 13 napos
 Mező Veron 1,5 éves
 Mezei Mária 4 hónapos
 Dohnai Mária 5 napos
 Kovács József 1 éves
 Pócs Ignác 1 éves
 Breir Jenő 4 éves
 Varjú Ilona 1,5 éves
 Kelemen Antal 0,5 éves
 Bóta Anna 1,5 éves
 Szathmári Rozál 6 éves
 Bóta János 1 éves²²

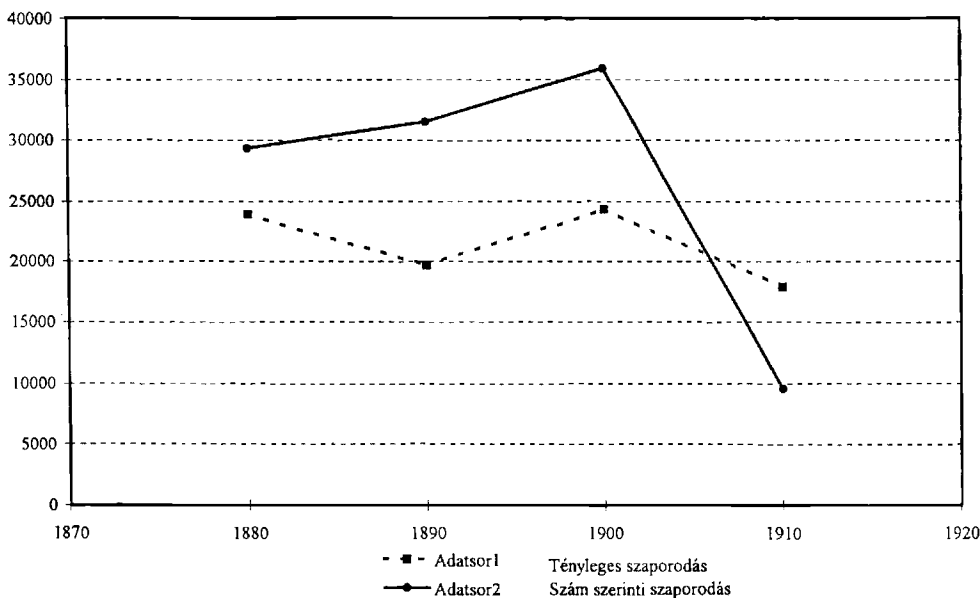
21 a), b), ALISPÁNI jelentések 1889–1894.

22 Eger c. hetilap 1871. 7. szám Hírfuzér

A halálozások száma azonban a gyermekhalandóságot leszámítva is igen jelentős. A leggyakoribb megbetegedés a tüdővész, tüdőlob, hurutos megbetegedések, fertőző, ragályos bajok. A megye halálozási statisztikája tehát kedvezőtlen, a születések száma azonban biztosítja a természetes szaporodás megfelelő alakulását. Az alábbi grafikon a tényleges és természetes szaporodást mutatja be, 1880-1920 között, a megye területén.

A két adat között mutatkozó különbség azzal magyarázható, hogy a vizsgált időszak folyamán a megyéből nagyon sokan el illetve kivándoroltak. A megyébe történő vissza, illetve bevándorlás pedig nem volt olyan jelentős, hogy ezt a veszteséget pótolni tudja. Így a megye minden esetben vándorlási veszteséggel bírt.

Tényleges és természetes szaporodás 1880–1910 között

Irodalom

KOVACSICS József (szerk.)

1963 Magyarország történeti demográfiája. Bp.
1876. évi XXXIII. tc.

1896 Magyar Törvénytár 1867–1876. Bp., 483.

MONTEDEGOI ALBERT Ferenc (szerk.)

1868 Heves és Külső-Szolnok törvényesen egyesült vármegyék leírása. Eger

ALISPÁNI iratok 1901-1912 Eger

LADÁNYI Miksa (főszerk.)

1936 Heves vármegyei Ismertető és Adattár. Magyar Városok és Vármegyék monográfiája. XX. Bp.

Népszámlálás 1910.

1914 Magyar Statisztikai Közlemények. Bp.

SZEDERKÉNYI Nándor

1890 Heves vármegye története IV.

Szeptemberi statisztika

1908 Heves vármegyei Hírlap 16. évf. 99. sz.

Hírfűzér

1871. Eger c. hetilap 7. Szám

1894. évi XXXIII. tc.

1896. Magyar Törvénytár 1894–95. Bp.

Katalin Csesznok-Kukucska

Die demographische Karte des Komitates Heves zwischen 1867–1910

In der Bevölkerungszahl des Komitates Heves stellte sich eine grosse Veränderung ein, als sich die Komitate Heves und Külső-Szolnok im Sinne des XXXIII. Gesetzartikels vom Jahre 1867 teilten. Die Fläche des Komitates wurde damals 3878 Quadratkilometer. Um die genaue Anzahl der Bevölkerung festzustellen, ist die Untersuchung der tatsächlichen Bevölkerungszunahme, der Bevölkerungsbewegung, der natürlichen Population und der Migration unerlässlich.

Im Jahre 1869 betrug die Anzahl der Bevölkerung der Komitate Heves und Külső Szolnok 333.613, 1880 im Komitat Heves 209.933 Personen. Den grossen Unterschied verursachte aber nicht nur die Teilung, sondern auch die grosse Cholera-Epidemie im Jahre 1873. Im Weiteren zeigen die Tabellen mit den Bevölkerungsangaben, wie sich die Zahlen zwischen 1867-1910 in den einzelnen Kreisen veränderten. Es gab solche Kreise, wo sich eine wachsende Tendenz zeigte, es gab aber solche, wo ein schwerer Rückgang erfolgte.

Die Gestaltung der Bevölkerung eines bestimmten Gebietes zeigt die tatsächliche Zunahme oder die Verminderung am genauesten. Deren Gestaltung beeinflussen zwei Faktoren. Der eine Faktor ist der natürliche Zuwachs oder die Verminderung, also der Unterschied zwischen den Geburten und der Anzahl der Todesfälle. Der andere Faktor ist der Gewinn oder der Verlust der Migration, also die Differenz zwischen Ein- und Auswanderung. Die Veränderung in der Bevölkerungszahl und -zusammensetzung zwischen zwei Volkszählungen setzt die Bevölkerungsbewegungsstatistik fest. Ihre Aufgabe ist die Angaben der natürlichen Bevölkerungsbewegung, also die Gestaltung der Angaben der Geburten, der Eheschliessungen, und der Todesfälle zu zeigen. Die Statistik der natürlichen Bevölkerungsbewegung basiert auf den Ergebnissen des ständigen Sammelns von Angaben.

Die natürliche Zunahme des Komitates Heves zwischen 1880–1910 zeigt eine gleichmässige Tendenz. Das bedeutet aber nicht, dass in einigen Kreisen keine kleineren oder grösseren Schwankungen zu finden wären. Ein bedeutender Rückgang zeigt sich bei der Gestaltung der Zahl der Geburten, deren Gründe auf zahlreiche Umstände zurückzuführen sind. Zum Beispiel mehrjährige Dürre, schlechte Ernte, schlechtes Trinkwasser, Schwindsucht und andere Krankheiten, Epidemien. Die Kindersterblichkeit ist zu hoch. Der Rückgang der Geburten ist aber mit weiteren zwei Ursachen zu erklären: mit dem Rückgang der Eheschliessungen und mit der Auswanderung.

Ab 1890 stieg die Zahl der Kindersterblichkeit unter 7 Jahren bedeutend. Diese Lage wurde dadurch erschwert, dass die Kleinkinder in grosser Anzahl nicht zum Arzt gebracht wurden. Nicht nur die Kindessterblichkeit, sondern auch die Zahl der Todesfälle stieg. Die Schwindsucht, die Lungenentzündung, die Erkrankungen der Hals- und Drüsenwege, die infektiösen und ansteckenden Krankheiten kamen am meisten vor. Nach dem Tiefpunkt im Jahre 1905 zeigt sich die Entwicklung einer natürlichen Zunahme, da die schlechte Statistik durch die wachsende Zahl der Geburten günstig beeinflusst wird.

CSESZNOKNÉ KUKUCSKA KATALIN

Eszterházy Károly Főiskola

H-3300 Eger

Eszterházy tér 1.

Gyöngyös belvárosának városképi alakulása a századforduló éveiben KOR-TÉR-KÉP I.

B. Gál Edit

ABSTRACT: *The Urbanization of the Center of Gyöngyös at the Turn of the Century* The paper presents the infrastructural, urban, and architectural development of Gyöngyös at the turn of the century, with the help of original plans and photos.

A történész hivatásánál fogva sokkal jobban ismeri az egykori várost, mint a ma élő emberek. Térképeket, fotókat, tervrajzokat tanulmányozva kicsit beleélheti magát a „mi lett volna ha” illúziójába, s egy olyan Gyöngyöst is maga elé varázsolhat, amelynek már csak itt-ott tűnik fel egy-egy hírmondója – pedig falai között elődeink éltek –, vagy egy olyan Gyöngyöst, amelyről évtizedekkel ezelőtt tervasztalok mellett álmodoztak.

Ebben a tanulmányban szeretnék bepillantást nyújtani a századforduló városfejlesztési törekvéseibe. Bemutatni azokat a polgárokat, akik itt éltek a Mátra alján, s anyagi helyzetük-nél, befolyásuknál, hivataluknál fogva meghatározhatták a település arculatának kialakítását. Bemutatni azt az embert, aki tudását, sőt egész életét e város felvirágoztatásának szentelte.

A városfejlesztés a századforduló idején igen nagyléptékű, ezért a teljességre való törekvés a terjedelem korlátozottsága miatt lehetetlen. Itt tehát csak arra nyílik mód, hogy felvilántsunk egy-egy fejezetet a Milleneum -kori, majd az 1908-1917 közötti Gyöngyös életéből, s a képek, tervek segítségével nyomon kövessük a város arculatának átalakulását. Ezen belül feltűnnek olyan elképzelések is, amelyek egyáltalán nem, vagy csak részleteiben valósultak meg, de tükrözik egy adott korban és adott térben élő emberek szemléletét.

Az 1867-es kiegyezést követő gazdasági fellendülés hatására előtérbe került a művelődés, a kultúra, fontossá vált a higiénikus emberi környezet. Az 1870-90-es évek magyar ipari forradalma elősegítette a vidéki városok infrastrukturális fejlődését is.¹ A század végén az ország a Milleneum lázában égett. Ennek égisze alatt kiállításokat rendeztek, új épületeket emeltek, fejlesztették a közlekedést. Az addig elodázott kérdések ismét napirendre kerültek. Mindenki látszani és láttatni akart. Csinosodtak a városok, nőtt az urbanizáció.

Ha a múlt század 80-as éveinek végén készült gyöngyösi képeslapokat nézegetjük elszomorító látvány tárul elénk. Kerék-marasztaló sár a Csapó utcában, szennyes vizét a Mérge-s-be levezető Dulinka „patak” a Búzapiacon és nem nyújt szebb képet a Piac sem vízvezető árkaival, sáros, poros patakkővel kirakott terével. Ezt látva még inkább feltűnő az a hirtelen ébredés, amely a század végén felrázta évszázados álmából a várost.

1 B. HUSZÁR Éva 1997.

1872 és 1929 között Gyöngyös rendezett tanácsú város². Már a múlt század második felében a sorozatos tüzesetek miatt tervbe veszik a település rendezését, a levegősebb, tágabb telkek kiosztását, az utcák szélesítését. Mindez azonban csak terv marad.³ Az 1890-es években a külső városrészekben, az Akaszlán, a felső- és alsó-Újvárosban, a kis- és nagyhóstyák belső részein, vagy a Nagypatak jobb oldalán a házak egy része még fafonású és szalmafedeles. Az akkori városi építési szabályzat megtiltja ugyan a deszkázott vagy tapasztott épületek emelését ezen a területen is, de a vályog használatát lehetővé teszi. A város többi részén, különösen a fő útvonalak mentén a századfordulón csak kő és téglá használható az építkezéshez. „Lakásul szolgáló épületek rendszerint csak az utca sorában emelhetők, s eléjük palánkok, kerítések nem húzhatók.”⁴ A tetőzet a belvárosban érc, cserép, pala vagy kő, míg a külső városrészekben esetenként zsindegy vagy kátránypapír is lehet. A zsuppal való fedést azonban teljes egészében eltiltja a rendelet. „Az új építkezéseknél nem csak az épületsorból való kiugrások, kiszögelések kerülendők, hanem figyelem fordítandó a homlokzat ízléses díszítésére is. Különösen a szomszédos házaktól eltérő magasságbani kiemelkedések kerülendők.”⁵ Ezen szabályok figyelembe vételével kezdődnek meg a múlt század végén a város által tervezett építkezések is, melyekre az építési engedélyt minden esetben a képviselő-testület adhatta meg. Ezen építések keretében emelnek iskolákat, ekkor gazdagodik a város új postaépülettel, renoválják a templomokat.

1895-ben Gajdóczky József vállalkozó vezetésével 13500 forintért felépül Gyöngyös új, tornyos postája, a gimnáziummal szemben az egykori jezsuita rendház bejárata helyén.⁶

1897-ben az ivóvíz és csatornázás kérdéséről, a villanyvilágítás és telefonhálózat kiépítéséről, új iskolák nyitásáról tárgyal a képviselő testület. „Korszerűsítik” az utcaneveket. Ekkor veszi fel pl. a Bene utca Kossuth Lajos, a Barátok utcája Papp Melkhizedek, a Búza tér Koháry István illetve a Tó utca Vachott Sándor nevét. Az 1890-es évek közepén a város a közvilágítás megoldását tűzi ki elsődleges feladatul. Az addigi petróleumvilágítás kiváltására két megoldás merül fel. Az egyik a „villamvilágítás”, a másik az acetilén vagy karbid lámpák használata. Mindkettő mellett szólnak érvek és ellenérvek. Mint mondják a villany tiszta és biztonságos, de Egerben, ahol már bevezették, a lakosság nincs megelégedve vele. Az acetilén vagy karbid robbanékony, félnek tőle az emberek, ráadásul a gázvezetékek miatt sok bontással, „rombolással” jár a kiépítése. 1894-ben a Büchler testvérek gyöngyöspüspöki cégét bízta meg a képviselő-testület a villanyvilágítás tervezetének elkészítésével. A tervezet szerint a „villany ára” 100 W-óránként 6 kr. A Büchler testvérek vállalták azt is, hogy a városnak 12%-kal olcsóbban szolgáltatják az áramot, mint a magán személyeknek, így e modern közvilágítás alig kerülne többre, mint a hagyományos petróleumvilágítás.⁷ Ajánlatot tett a Heves megyei Közvilágítási Rt. is egy közvilágítási vállalat létrehozására. Ez a vállalat az acetilént vagy karbidgázt használná. Áraik – mint a képviselő-testület megjegyzi – igen meggyőzőek. „Magánosoknak” tíz gyertyaerejű láng után havonta 1 1/4 krajcárt kellene fizetni. A közintézmények 1 krajcárt fizetnének óránként, az utcai világítás pedig „annyiban számíttatik 10 gyertyalángonként, mint amennyiben a petróleumvilágítás az utolsó

2 MISÓCZKI Lajos 1984. 17.

3 MOLNÁR József 1997. 59.

4 Gyöngyös város építési szabályrendelet tervezete 1890. HML V-101/b / 282 CCLIX/112.

5 Gyöngyös város építési szabályrendelet tervezete 1890. HML V-101/b / 282 CCLIX/112.

6 Gyöngyösi Lapok 1895. március

7 Gyöngyösi Lapok 1894. november

1. kép. A Bene utca a múlt század 80-as éveiben, az egykori jezsuita rendház bejáratával.

2. kép. Az 1895-ben felépült „tornyos” posta.

három évben átlag egy óraláng után került.”⁸ Bár sokat cikkeznek pro és kontra e világitási mód bevezetése mellett a kérdés csak a századforduló után oldódik meg. Mivel az újságok egyre-másra tudósítanak a „sorozatos” acetilénlámpa robbanásokról, a város közönsége a villany bevezetése mellett teszi le voksát.

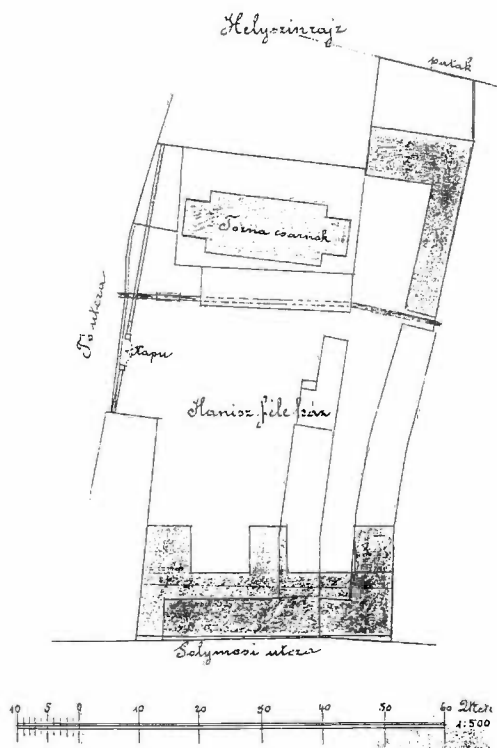
Megoldást nyer az új gimnázium és a polgári leányiskola építésének majd évtizede húzódnó problémája. 1897. áprilisában mindkét intézmény tervezetét jóváhagyta a Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter. A gimnázium történetét már sokan, sok helyen megírták, így ezzel nem kívánok részletesen foglalkozni. Emlékeztetőül csak annyit, hogy hosszas viták után az Orczy kastéllyal szemközti Széchenyi liget helyén Rauscher Miksa szombathelyi építész tervei szerint felépül az új gimnázium.

A polgári leányiskola esetében a nézeteltérések szintén nem a szükségesség, hanem a hely kérdésében robbantak ki. Az iskola építése már a 90-es évek elején is állandóan napirenden volt. 1893-ban dönt el, hogy a város 18000 forintért a Solymos és Tó utca sarkán lévő Hanisz-féle telket veszi meg e célra. (Hanisz Imréék 1896 körül költöznek a Szent Erzsébet templommal szemben, a Kossuth Lajos utca sarkán álló egykori „Fehér bárány” fogadó átalakított épületébe.) 1894.

szeptember 10-én csaknem 100 diák részvételével – bár ideiglenes helyen – ünnepélyes keretek között megnyitották a polgári leányiskolát.⁹ Közben a Hanisz-házat lebontották, s az építésre tervpályázatot írtak ki.

A beérkezett munkák közül 1894. januári datálású Stetka Péter budapesti építész terve. A helyszínrajz jól mutatja a lebontásra kerülő épületek helyzetét, majd a helyükre emelendő fektetett E alaprajzú iskolaépületet, illetve a malomárkon túl, teljesen külön álló tornacsarnokot. Az iskola, amelynek homlokzata a Solymos utcára néz hosszan elnyúló, egyemeletes épület, mértani középpontjában nyíló timpanonos kapuval. Bekerülési költsége az előzetes kalkuláció szerint összesen 37197 forint 98 krajt.

A következő tervrajz készítője ismeretlen, csak a „Haladás” jeligét írta pályamunkájára. A környezeti rajz a telek belseje felé lépcsőzetes hármastagolású épületet mutat. Homlokzata ennek is a Solymos utcára nyílik, díszesebb, mint az előbbi épület, s hangulatában az egykori Hanisz-házhoz illeszkedik. Az épü-

3. kép. A Stetka Péter által tervezett iskolaépület helyszínrajza

8 Gyöngyösi Lapok 1897. május 27. sz.

9 Gyöngyösi Lapok 1894. szeptember

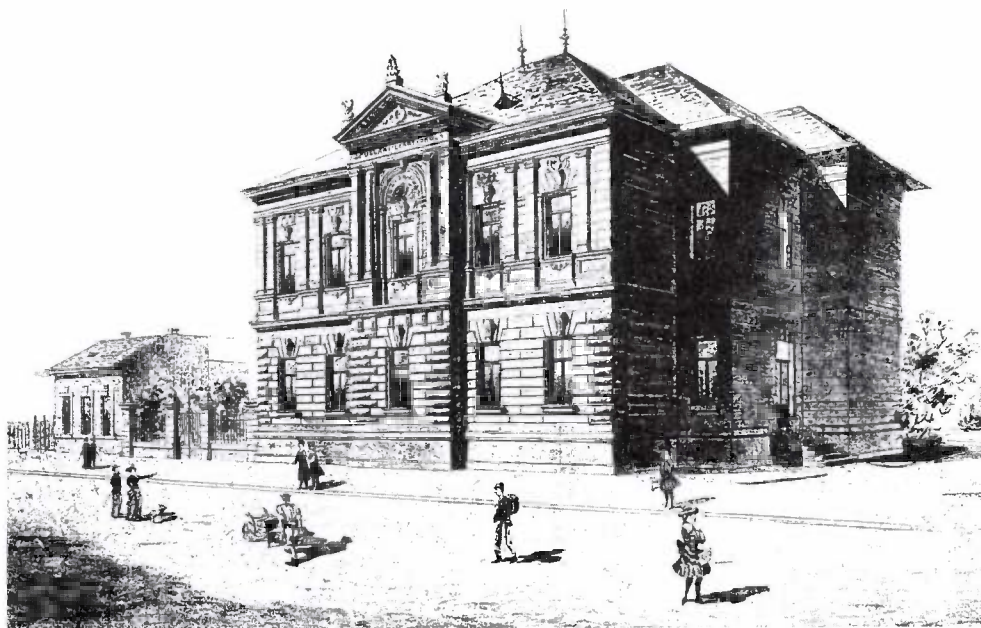
Gyöngyösön építendő polgári leányiskolához.

Utcai homlokzat.

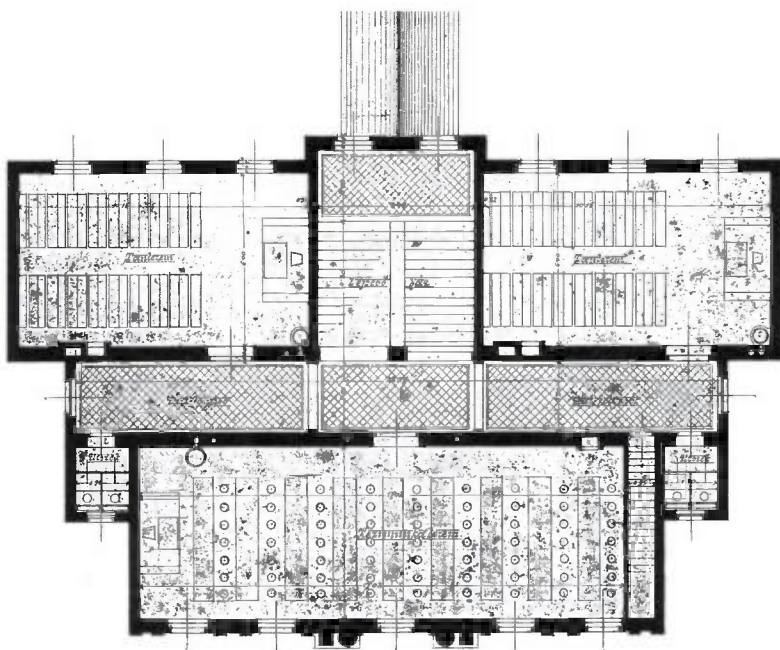

4. kép. Az iskola homlokzati terve.

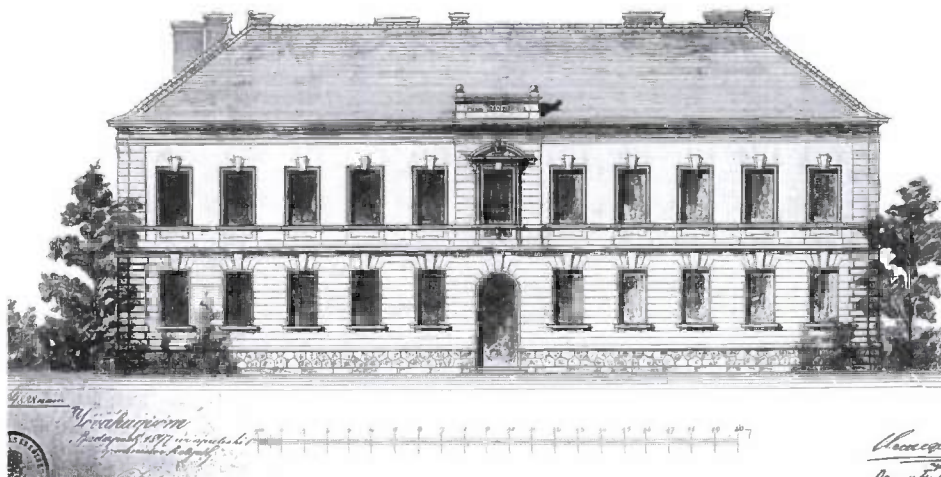
lethez kapcsolódó tornacsarnokot a tervező az épület közepének meghosszabbításával a telek belsejében képzelte el. Az épületbe az udvartól jobbról és balról is nyílik bejárat. Sajnos erről a pályázatról a tervrajzon kívül más nem maradt fenn, így költségvetését sem ismerjük.

5. kép. A „Haladás” jeligéjű pályázat környezeti rajza.

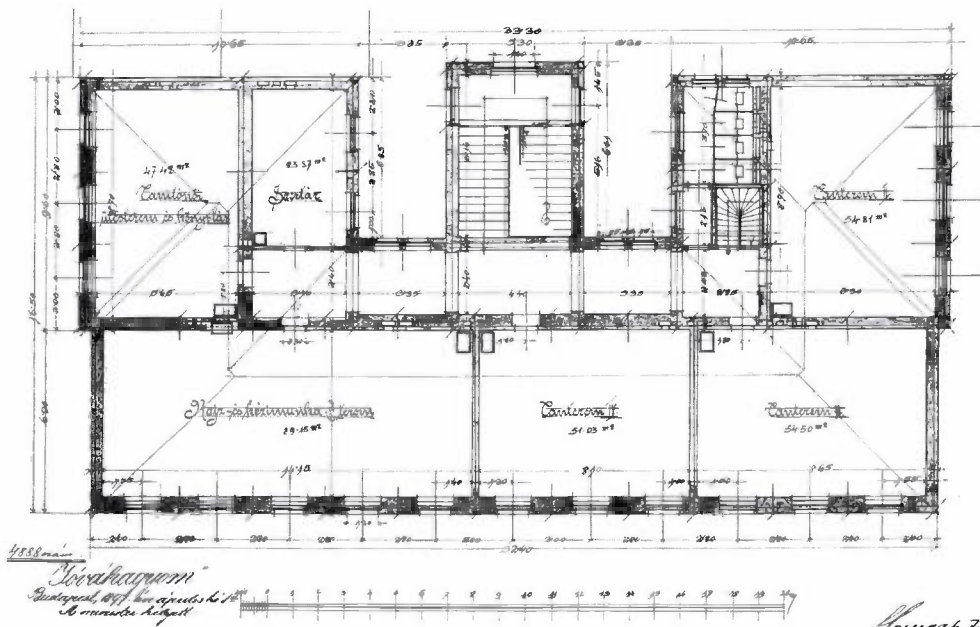

6. kép. A „Haladás” pályázathoz mellékelt emeleti alaprajz. Az épület közepén fedett folyosó vezetett hátra a tornacsarnokba.

7. kép. A VKM által elfogadott és megépült Herceg Zsigmond-féle terv homlokzati rajza

Végül a VKM által jóváhagyott és megvalósult terv Herczegh Zsigmond budapesti építész munkája. Az egyszerű kőlabazatos homlokzat a Solymos utcára nyílik. A torna-

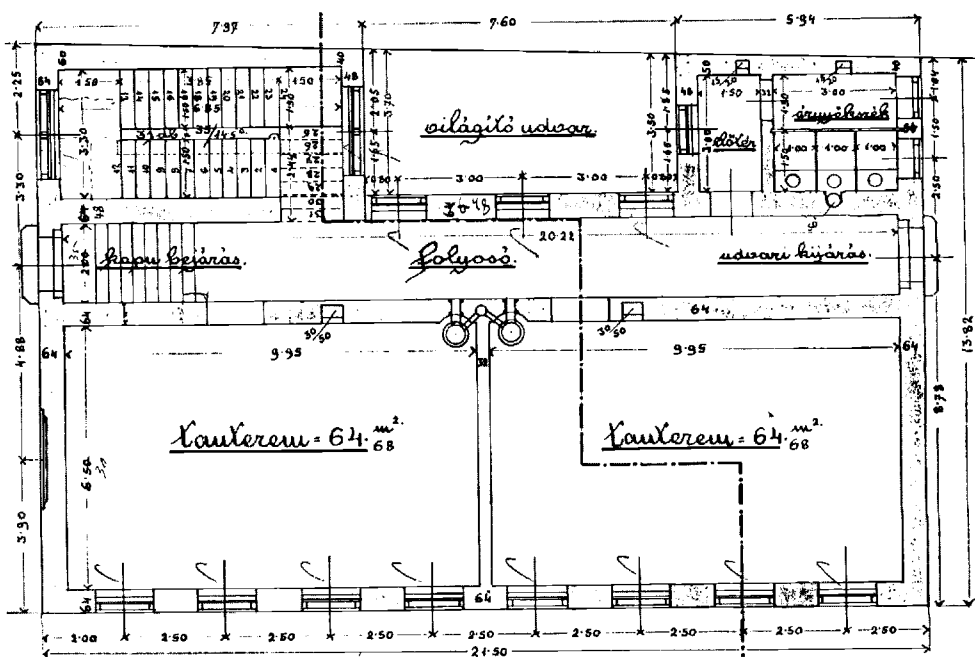
8. kép. A megépült iskola emeleti alaprajza.

9. kép. A polgári leányiskola bejárata a Solymos utcáról a század első éveiben.

csarnok az elképzelés szerint befelé nyúlva közvetlenül csatlakozott volna az épület déli szárnyához, s ezzel a malomárokig szinte teljesen lezárta a Tó utca felé a telket. A képviselő-testület azonban úgy döntött, hogy a tornaterem kerüljön az ellentétes oldalra, a telek északi határára, s így a Piac tér és városháza felé levegősebb, szélesebb udvar nyílik. Az előirányzott költségvetés összesen 31425 Ft 98 kr. A kivitelezésre hárman jelentkeztek: a Kovács P. Ferenc és Barna Ignác cég, Kertész Antal valamint Pápay Mihály. A legkedvezőbb ajánlatot Pápay tette, így ő kapta a megbízást oly megszorítással, hogy az alapozásba „sárhegyi fekhelyes lapos követ kell használni”, s lehetőség szerint helybéli iparosokkal kell dolgoztatni.¹⁰

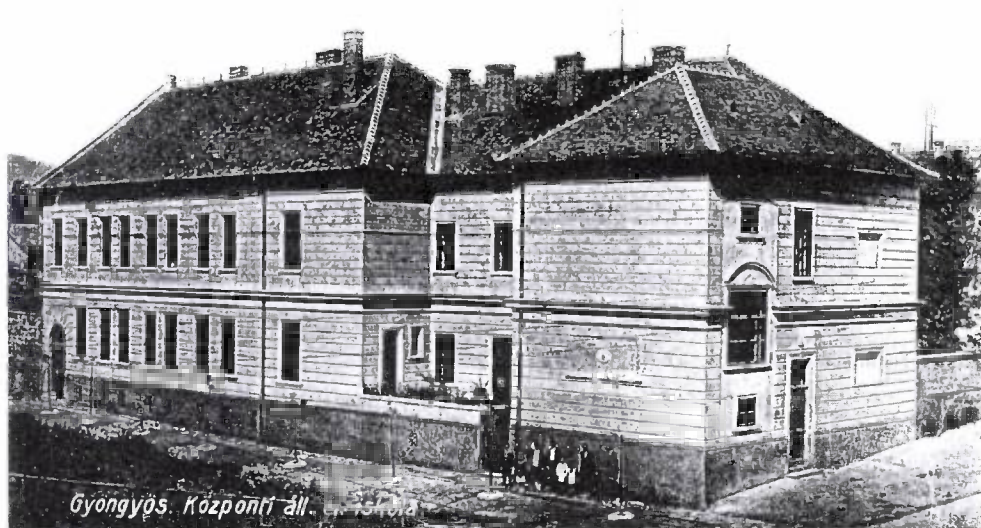
1899. januári az a Légmán Imre egri mérnök által készített tervrajz, amely a polgári leányiskola telkén építendő elemi leányiskola alaprajzát mutatja. Sajnos a tervrajzhoz semmilyen iratanyag nem kapcsolódik, de a szignálásokból kitűnik, hogy mind a királyi tanfelügyelő, mind Herczegh Zsigmond építész jóváhagyta. 1899 márciusában a VKM is megvizsgálta, s szintén az aláírásokból következik, hogy az építésre a megbízást Kertész Antal kapta. Az elemi iskola a Nagypatak és a malomárok közötti területen épült fel.

10. kép. Az elemi leányiskola földszinti alaprajza.

Az építkezések, karbantartások, fejlesztések miatt a város minden évben csak pótdadók kivetésével tudta kiadásait fedezni. 1897-ben például, a következő évre előirányzott bevétel csak 305164 Ft 40 kr, a kiadás viszont 365200 Ft 34 kr volt. Mint panaszoják:

¹⁰ Gyöngyösi Lapok 1897. július 15.

11. kép. Az iskolaépület Nagypatakra néző homlokzata 1910 körül.

„minden kiadás a mai kornak maradt, a régi boldog időkben alig csináltak az elődök valamit.”¹¹

Élt egy ember Gyöngyösön, akinek a neve már a 80-as évek végétől összekapcsolódik e fejlesztési törekvésekkel, s aki végül a közakaratnak megfelelően a polgármesteri székbe kerülve 1908-ban elindíthatja a várost egy valós felvirágzás útján. Ez az ember Kemény János. 1855-ben született Gyöngyösön. Az érettségi után Kassán tanult a gazdasági főiskolán, majd jogot hallgatott Budapesten, ahol 1879-ben államtudományi vizsgát tett.¹² Ezt követően a gazdaság felé fordult. Gépeket tervezett, lapot szerkesztett, míg a 80-as években városi tanácsossá választották. A 80-90-es évek városfejlesztési mozgalmi nagymértékben az ő nevéhez kapcsolódnak. Ugyancsak ő az, aki részletesen kidolgozza az óvodák és iskolák államosításának tervezetét és sikra száll a gyöngyösi oktatás fejlesztéséért is. Képviselősége idején szorgalmazza új gimnázium, valamint elemi és polgári iskolák építését. 1897-ben azonban az ak-

Kemény János

11 Gyöngyösi Lapok 1897 szeptember 16.

12 SZÉKELY Jenő 1931. 162.

kori polgármester Balogh Gyula hanyag munkájára hivatkozva elbocsátja állásából. Máig sem tisztázott miért is menesztették oly hirtelen. (A nagyszámú elintézetlen ügy már akkor sem volt kirívó.) Elhagyja a települést, csak hosszú évek múlva tér vissza, s ismét bekerül a vezetésbe. Kidolgozza Gyöngyös új szabályrendeletét, ellátja a közgyámi feladatokat. 1908. április 30-án a város polgárainak teljes egyetértésével kerül a tanács élére.¹³ Programjában virágzó várost fest az emberek elé. Széles, aszfaltozott, csatornázott utcákat, jó ivóvizet, korszerű világítást, egészséges környezetet ígért. Ha áttekintjük polgármesteri időszakát valóban egy meredekívű, gyorstempójú megújhodásnak lehetünk tanúi. Alig négy hónappal megválasztása után már épül a város villamos vállalata, elkészültek a belterületre tervezett vízlevezető csatornák, s épülnek a belváros aszfaltútjai.

Lakosságszám ¹⁴	1880-ban	16843 fő	
	1890-ben	16950 fő	
	1900-ban	17301 fő	Legtöbbben a II. és
	1910-ben	19422 fő	III. negyedben
	1920-ban	19647 fő	élnek.
Házak száma	1890-ben	2371	
	1910-ben	2505	
	1920-ban	2489	
Kiépült járda	1903-ig	5205m	
	1903-1913	12751 m	
Úthálózat	1903-ig	9730 m	„macadam” út
	1903-1913	11673 m	„macadam” út
	1903-ig	–	aszfalt, keramit út
	1903-1913	3649 m	aszfalt, keramit út
	1903-ig	–	comprime aszfalt
	1903-1913	22036 m	comprime aszfalt
Csatornahálózat	1903-ig	–	
	1903-1913	8181 m	fő és mellékág
Közkutak	1903	21 db	nyílt közkút
	1913	25	nyílt közkút
	1903	34 db	szivárványos kút
	1913	64 db	szivárványos kút
	1903	–	motorral hajtott
	1913	2 db	motorral hajtott

¹³ Gyöngyösi Kalendárium 1908. 33.

¹⁴ A lakosság és a házak számára vonatkozó adatok részben az 1910-es Gyöngyösi kalendáriumból, részben B. HUSZÁR Éva 1997. 71. A csatorna és úthálózat adatai: Gyöngyös város mérnöki hivatalának 1913. évben kiadott jelentéséből.

Mondják, a jó példa ragadós. Mintha mindenki egy ilyen lökésre várt volna, hogy kiszakadjon az álmos tespedésből. Gombamód nőnek az új, modern épületek. 1908-ban átadják a kibővített kórházat. Rendezik a Búzapiacot. 1905-ben lebontják a csaknem 200 éves Oroszlán vendégfogadót és a mellette lévő apró házakat. Betemetik a „Dulinka” árkat, korszerűsítik a közutakat. 1909-ben felépül a téren a Gyöngyös-Visontai Bortermelők palotája.

12. kép. A Búzapiac a múlt század végén, az emeletes ispotály épülettől jobbra lévő kicsi Oroszlán vendégfogadóval, illetve a kép bal felén látható Dulinka „patakka” és gémeskutakkal.

Gyöngyös Visontai Bortermelők szövetkezete.

13. kép. A fogadó és az aprócska házak helyén épült Gyöngyös-Visontai Bortermelők palotája 1909-ben.

Megváltozik a belváros. A Hanisz Imre tér (az egykori piactér neve 1905-től) a város, a polgári élet központja, Gyöngyös legelőkelőbb „utcája” lesz.
Figyeljük meg ezt a változást!

Főtér.

Üdvözlöt Gyöngyösről!

Már minden Ló, sőt jár se!

31/III

C. M. ...

14. kép. Gyöngyös főtere az 1880-as évek végén.

A fenti képeslapot nézve az 1880-as évek végi kisváros főtere tárul szemünk elé. Az épületek maximum egy emeletesek, amelyek közé földszintes kis házak ékelődnek. A magasabb, alacsonyabb ereszmagasságok, az eltérő magasságú és dőlésű tetők eléggé rendezetlenné teszik az utcaképet. A kép jobb sarkában a Komlóhoz címzett sörház látható, előtte a lovak kikötésére szolgáló korláttal. A Grassalkovich-ház még egy emeletes, s magasan fölé nyúlik Almásy Vince „rezidenciája”, amelyet ekkortájt vesz meg Hanák Kolos. A 19. század elejétől eddig a pillanatig szinte alig változott valami.

A következő két képet látva aligha hinnénk, hogy a felvételek között csupán másfél – két év telt el. Az egykori Komlóhoz címzett sörházat Bruckner János építteti át. A Bruckner szálló és vendéglő új épülete 1908 végén nyitja meg kapuját, míg a teret 1909-ben aszfaltozzák. Az 16. számú képeslapon 1912. februári dátum látható, de a fotó legkésőbb 1910-ben készülhetett, hiszen még áll az ú.n. Rákóczi-ház. Ezalatt a rövid idő alatt városias arculatot kapott a Fő-tér. Megszűnt a por, a sár, s az aszfalt alatt csatornában folyik a víz. „Este villamos izzó és ívlámpák világítják be az utcákat.”¹⁵ S ahogy szépül a főtér, ugyanúgy szépül a város többi része is. Ami miatt mégis ez kapja a legtöbb figyelmet, az a terület köz-

15 Gyöngyösi Kalendárium 1910. 175.

Üdvözlét Gyöngyösről.

Hanisz Imre-tér

15. kép. A Hanisz Imre tér 1908 körül...

Fő-ter.

Gyöngyös.

16. kép. ... és 1909 vagy 1910 tavaszán.

ponti elhelyezkedése. Évszázadok óta itt, a Szent Bertalan templom tövében zajlik a város kereskedelmi élete. A vásári árusok sátrait azonban felváltották az üzletek. Itt a Hanisz Imre téren vannak a cukrászdák, a szállodák, az éttermek, a bankok és a polgári izlést kiszolgáló elsősorban zsidó tulajdonban lévő boltok. Itt áll a Bruckner szálló, vele szemben a Korona, s a tér északi végén a városháza mellett az 1906-1907-ben épített Pannónia.

17. kép. A tornyos Pannónia szálloda, kávéház és étterem.

1907. július 1-én „telepti át” cukrászdáját Vida Kálmán saját, szecessziós stílusban átépített házába¹⁶, amely azután egészen az 1930-as évekig a gyöngyösi polgárság kedvelt találkozóhelye lesz.

A főtéren található Fehér és Steiner női és férfi ruha áruháza és cipőraktára, Ruzs Lipót divatkelme és fehérmű áruháza, Jelinek Ignác órás műhelye, Goldner Dávid ruházati boltja, Pátzay és Pallagi 1881-ben alapított méteráru és rövidáru üzlete, Adler Zsigmond papír- és könyvkereskedése. De ugyanitt említhetnénk Mintzer János vagy Rezsutsek Árpád fűszerüzletét, valamint Korb és Szántó „Az aranyhorgonyhoz” címzett csemege boltját. Klein S. Hermann 1904-ben telepszik le a városban, hogy úridivat- és sportüzletével a polgárság „elit” rétegének igényeit elégítse ki. 1908. novemberében a piactéri Dr. Borossy-házban (az egykori Három Rózsa fogadó termeiben) nyílt meg a mozgófénykép-színház – a mozi. A gyöngyösi közönség minden este 8 órától „színvonalas” szórakoztatásban részesülhetett. „Az áramot Kovács Gyula kékfestő gyárából vezetik oda, s az egész utcát fehér színbe önti a főbejárat előtt ragyogó ívlámpa. A színház vezetősége a képeket úgy állítja össze, hogy minden műsorban van tanulságos történelmi, földrajzi vagy egyéb tudományos tárgy, amely tanít és szórakoztat is egyben.... három naponként új műsor, egy héten egyszer ifjúsági

¹⁶ Gyöngyösi Újság 1907. június 9.

¹⁷ Gyöngyösi Újság 1908. nov. 29.

With courtesy of
Gyöngyös.

VIDA KÁLMÁN nagy cukrászda

Gyöngyös, Hanisz Imre-tér

== Saját ház. Alapítva 1885. Telefon 173. ==

A városi intelligencia találkozó helye. Kényelmes hely.
Terrasz. Elsőrendű cukrászati sütemények. Fagylalt.
Jeges kávé. Hűsítő italok. Torták.
Befőttek.

== o ==

18. kép. A Vida cukrászda

19. kép.

előadás.”¹⁷ A villanyhálózat kiépítése a szolgáltatások terén is érezteti hatását. A hirdetésekben egymás után tűnnek fel a csillárokat és egyéb villanszerelési cikketek kínáló üzletek, vállalkozók. Ilyen például Büchler Zsigmond, aki előzőleg a Ganz gyár mérnöke volt, s aki 1908. augusztusában villamos szerelési irodát nyit. De említhetjük a Phöbius Rt-t, Frischfeld és Erdődi lerakatát, vagy Kissiling Rudolf és Fia budapesti vállalatát. 1910-re – mire általánossá válik a villamos energia használata – szépen folyamatosan beszüntetik irodájukat.

A Hanisz tér arculata az 1910-es évek elején ismét nagy változáson megy keresztül. A lebontott „Rákóczi-ház” helyén – Frennd Dezső tervei alapján¹⁸ – 1910-11-ben felépül a Kereskedelmi és Gazdasági Bank Rt. szecessziós palotája.

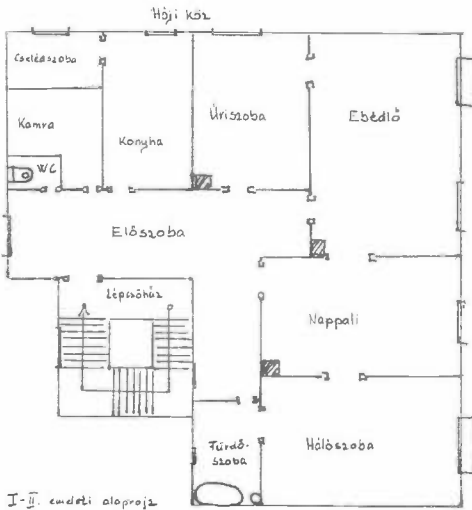

20. kép. A Gyöngyösi Kereskedelmi és Gazdasági Bank Rt. épülete.

18 Molnár József ismertetése In: Gyöngyösi Műsor 1995. július

21. kép. Dr. Kálmán Ignác Hanisz téren épült házának javított homlokzati terve...

22. kép. ...és a lakás alaprajza

Egy évvel később vele szemben, a Vida cukrászda szomszédságában már áll Dr. Kálmán (Künstler) Ignác ügyvéd kétemeletes lakóháza. Kálmán Ignác a Hanisz Imre Közmuvelődési Egylet elnöke, a Gyöngyös-Visontai Bortermelők Szövetkezetének ügyésze, Gyöngyös megbecsült polgára. Az épület terveit a Bokor és Acs budapesti mérnöki és építésziroda készítette.

Mint a homlokzati rajzon is látható az eredeti terven utólag módosítottak, s a közepén megemelt attikában a környezethez alkalmazkodó szecessziós ízű díszítést alkalmaztak. A földszintre Steinitz Gábor papírkereskedése és könyvnyomdája valamint Weisz Sándor divatáru üzlete került. Az építkezés során az eredeti földszintes kis épület – természetesen a portál átalakításával – megmaradt, hiszen az üzletek mindegyikét donga-

23. kép. A Kálmán-ház

boltozatosnak és hajópadlósnek jelzi a tervrajz, ezen kívül nem változott a kapu elhelyezkedése sem, sőt a bolttulajdonosok is ugyan azok maradtak, mint 1911 előtt. Az emeletre falépcső vezetett, ahol a kor igényeinek megfelelő otthont alakítottak ki. A hosszú előszobából egyrészt a kiszolgáló helyiségek, a konyha, kamra, cselédszoba és a WC nyíltak, illetve az utcai fronton a fürdőszoba, a hálószoba, a nappali, az ebédlő és az úri szoba kaptak helyet. A házban volt dr. Kálmán Ignác és öccse Ödön ügyvédi irodája is.

Szintén 1911-et írnak, amikor az egykori két udvaros Orczy-ház északi részének helyén Mende Valér tervei szerint felépül a Heves megyei Általános Bank Rt. székháza. Mind ennél, mind a fentebb említett Katona háznál már vasbeton szerkezeti elemeket is alkalmaztak. 1912-ben a tér igazi nyüzsgő kisvárosi hangulatot áraszt.

24. kép. A Hanisz Imre tér 1912-ben. A bal oldalon lévő „csúcsos” emeletes épület az Általános Bank Rt., s kimagaslik az utcasorból a Kálmán- és Vida-ház is.

Gyöngyös többi része koránt sem fejlődik, alakul íly rohamosan, noha az utak aszfaltozására mindenhol sor kerül, az utcakép alig változik, új emeletes épületek is inkább csak városi kezdeményezésre épülnek.

25. kép. A Bene (később Kossuth Lajos) utca az 1880-as években...

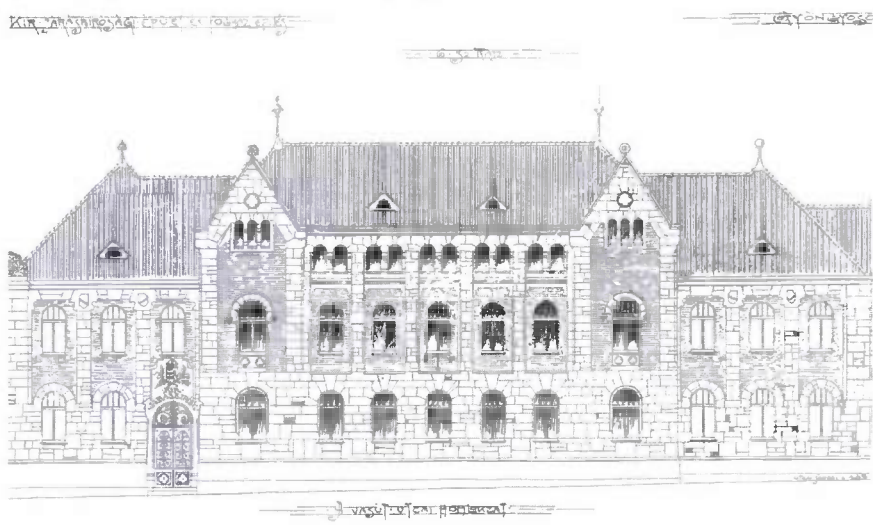

Üdözlet Gyöngyösről.

*Szerencsével boldogsággal megérkeztem országot
Hívünk ből kívánjuk Lajos Kossuth ^{ut szűz}*

26. kép. ...és 1910 körül.

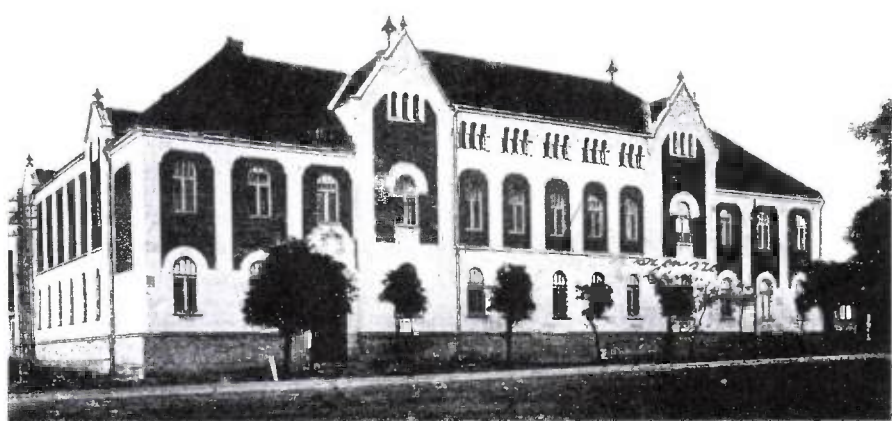
A „vasútra menő út” mellett elterülő egykori vásártér felparcellázásának és kiosztásának gondolata már a múlt században is felmerült. A képviselő testület próbálta ezt a területet a lehető legjobban hasznosítani. Már a polgári leányiskola és a gimnázium építésénél is szóba került, mint lehetséges terület, de a belvárostól való távolsága miatt a kezdeményezést elvetették. Végül 1913-ban itt, a Kossuth utca végén, a vasút közelében épült fel – hosszas vajúdas és viták után – 250 ezer koronáért a Királyi Járásbíróság palotája, melynek budapesti tervezője szignálta ugyan rajzát, de aláírása sajnos eléggé rosszul olvasható (Tóásó ? Pál építész), építőmestere viszont Belényi Ignác.

27. kép. A Királyi Járásbíróság homlokzati terve...

Gyöngyös

Kir. Járásbíróság

28. kép. ...és a megvalósult épület.

Szintén az 1910-es években a város keleti felén a régi, rozoga és célszerűtlen vágóhíd telkén, egy új, vasbeton szerkezetű csarnokot emeltek, mellette a kor igényeit szem előtt tartó előhűtő és fagyasztó kamrákkal. A modern vágóhíd kialakításával együtt megoldandó feladattá vált a hús higiénikus árulásának kérdése is. A hús és hűskészítmények „sátoros”, nyílt téri árusítását az egész ország területén rendeletben tiltották meg, hiszen a por és a legyek által ellepelt vágó pultok megannyi betegség forrásai voltak. Szükség volt tehát egy modern húscsarnokra.

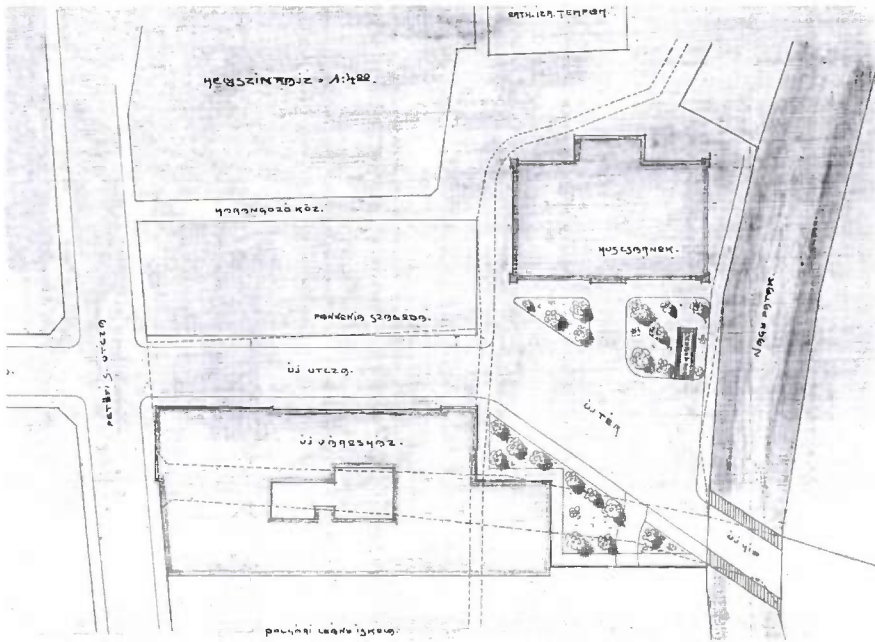
Az 1910-es évek elején egyre sürgetőbbé vált az új városháza építésének kérdése is. A 18. századi épület a folyamatos bővítések ellenére is szűknek bizonyult, így a hivatalok egy része kiszorult a piactéri házból. A város képviselő testülete 1910-ben úgy döntött, hogy e két kérdést – a húscsarnokot és az új városházát – együttesen kell kezelni, s egyszerre, egy helyen, azonos koncepció szerint felépíteni. Az elképzelések és a pályázati kiírás szerint a városháza kétemeletes épülete nem csak a hivataloknak kellett, hogy helyet adjon, de 10-12 üzlet földszinti elhelyezését is előírták, hogy a befolyó bérleti díjakból a ház fenntartási költségeinek egy részét fedezni tudják. Hová épüljön ez a komplexum? A régi városháza lebontásával nyerhető terület túl kicsinek tűnt, s a lakossági vélemények szerint az amúgyis szűk Vachot Sándor utcát egy ilyen magas épület még inkább elnyomná. A Hanisz téren nagyon drágák a telkek. Felmerült a sarok telkek – Tuschák- Luby – Norma épületek – felvásárlása, de a kért 200 ezer korona túl soknak bizonyult. Szó került a tűzoltók udvaráról, illetve az előttük levő térről, de a környező házakat itt is agyon nyomta volna az új épülettömb. A városrendezési terv előirányozta a bírósággal szemközti vásártér felparcellázását, munkásházak építését, tehát negyedik verzióként ez a terület is szóba jöhetett volna, de a képviselők úgy gondolták, hogy a várost igazgató testületnek nem szabad ennyire kiköltöznie a központból¹⁹. Hosszas viták után maradt az első elképzelés oly módosítással, hogy nem csak a régi városháza telkét használják az építkezésre, hanem – mint ez az elrendezési terven is látszik (29. kép) – a Pannónia szálloda mögötti területet is kisajátította volna a város, s lefedve a Malom-árkot egy meglehetősen nagy és levegős teret nyertek volna a nyilvános illemhellyel is bővített épületegyüttesnek. A régi, szűk Vachot Sándor utcát megszüntetni tervezték, és a szálloda mellett, a Kossuth Lajos utca folytatásaként akartak új, széles a későbbiekben esetleg villamos közlekedésre is alkalmas utat nyitni.²⁰ Ezzel mindenképpen egy új vasbeton híd is épült volna a régi helyére. A Nagypatak és az épületek közé valamint a Központi leányiskola elé virágos parkok kerülhettek volna.

A kiírás szerint az épületeknek megjelenésében, stílusában alkalmazkodnia kell a környezethez. Hogyan valósul ez meg? Figyeljük meg a városháza teveit! Mindegyiken szerepel a torony, a Szent Bertalan templom „visszhangjaként”. Az épület homlokzatának kiképzése a Gazdasági Bank Rt. magasított középrizalitját idézi. Négy pályamunka maradt ránk, ebből kettőnek a költségvetését is ismerjük. A „Programmszerű” (!) pályamű tervezője egy saroktornyos épületet álmódott a Hanisz tér sarkára, ahol a főhomlokzat timpanonjába a város címere kerülne. A földszintet üzletek sora foglalja el. Megjelenésében nyugalmat, méltóságot sugároz, „monumentális hatásánál fogva uralja a környezetet.”²¹

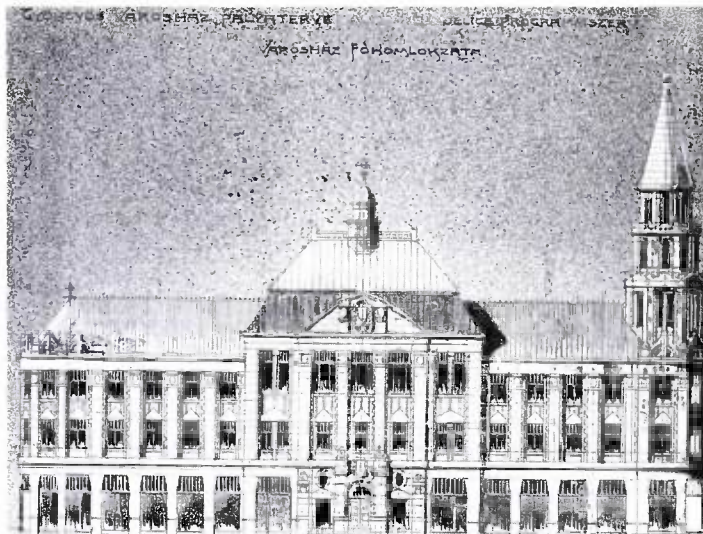
19 Gyöngyösi Újság 1911. március

20 Programtervek – Mátra Múzeum Történetidokumentációs gyűjtemény

21 Műleírás és költségvetés a „Programmszerű” jellegű pályázathoz – Mátra Múzeum Történeti dok. gyűjt.

29. kép. Az újonnan építendő városháza, húscsarnok és illemhely elhelyezési terve. Az új városházán vízszintesen végigfutó szaggatott vonal a meglévő Vachot utcát, a függőlegesen futó szaggatott vonallal jelzett vékony sáv a léfedni kívánt malomárók medrét jelzi.

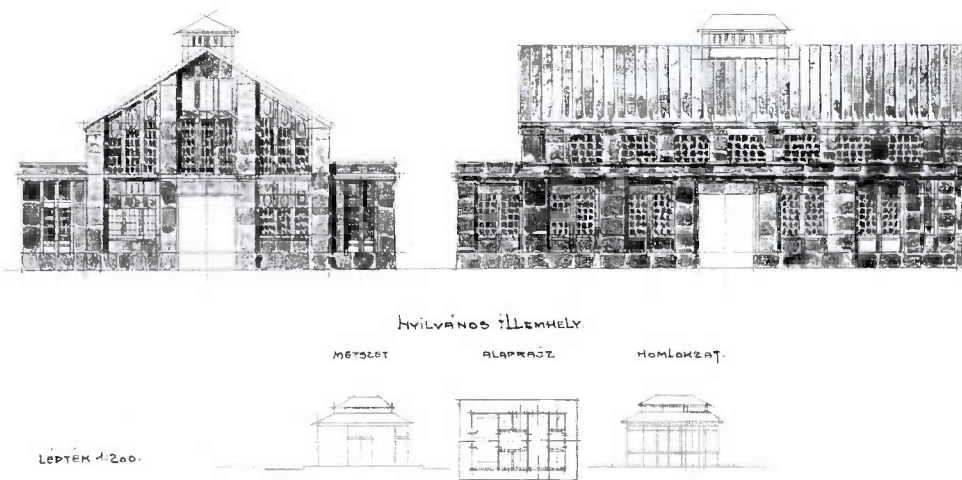

30. kép. A „Programmszerű” jellegű pályázat városház-terve

A húscsarnok vasvázal és téglafalazással kombinált vas-fedélszerkezetű épület. Két kocsibejárata a könnyebb és gyorsabb szállítást, mozgást teszi lehetővé, a gyalogos forgalom a két mellék bejáraton bonyolódik.

GYÖNGYÖS VÁROS TERVPÁLYÁZATA
HÚSCSARNOK ELŐHÉZETE

JELIGÉ PROGRAMMTERV
OLDAL NÉZET

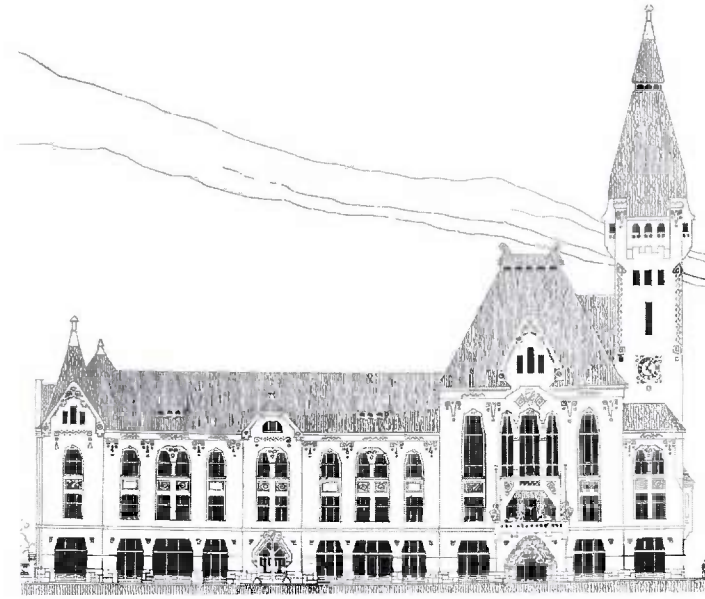

31. kép. A húscsarnok és az illemhely terve.

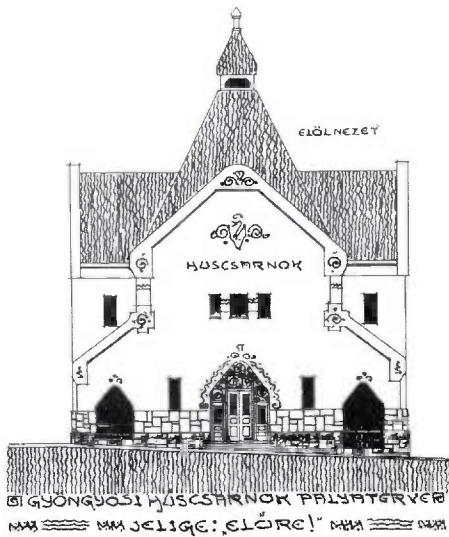
Az előzetes számítások szerint a teljes épületegyüttes 613247 korona 84 fillérbe kerülne, amelyből a városháza 473487 korona 84 fillért irányoztak elő.

„Előre” jeligével érkezett a következő igencsak szecessziós ízlésű pályamunka. Itt is természetesen torony került az épület sarkára, üzletek a földszintre, de a kiképzés, az ablakok tagolása miatt az előbbinél könnyedebbnek tűnik a kőpor vakolású homlokzat, melyet „graffittó” és „gyps” stukkó díszít. A lábazat burkolására faragott köveket terveztek. A tetőzetet fából, a fedélhéjat részben cserépből, részben bádogból készítenék. Impozánsra tervezték a városháza belső tereit is. A főlépcsőt csiszolt márványból álmodták, s mind a lépcsőház, mind a nagyterem és az előcsarnok gipszstukkó díszítést kapna. A polgári leányiskola felőli oldalon, a díszcsarnok mögött kis belső kert húzódott volna. A második emeletre tervezték a 187 m²-es dísztermet. A Vachot Sándor és Petőfi utca teljes vonalán üzletek sora kapott volna helyet. Ehhez a stílushoz alkalmazkodik a húscsarnok és az illemhely is. A csarnok az eredeti elképzelések szerint kocsiival minden irányból könnyen megközelíthető. Az épület közepén a hentesek, oldalt a mészárosok, a pincében a zsiradék és a hallélék árusító helyeit alakították ki. Az illemhelyre vízőblítéssel WC-t terveztek, belső terét pedig másfél méter magasan fajszenz lapokkal burkolták volna. A tervezett bekerülési költség 641103 korona 66 fillér, ebből a városháza 527523 korona 66 fillér.²²

22 Az „Előre” jeligéjű pályázat műleírása és költségvetése. – Mátra Múzeum, Történelmi dok. gyűjt.

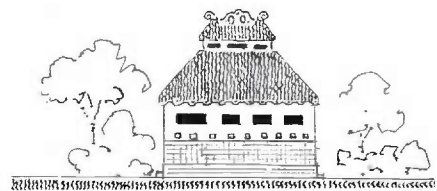
32. kép. Az „Előre” jeligéjű terv városházának főhomlokzata.

33. kép. A húscsarnok...

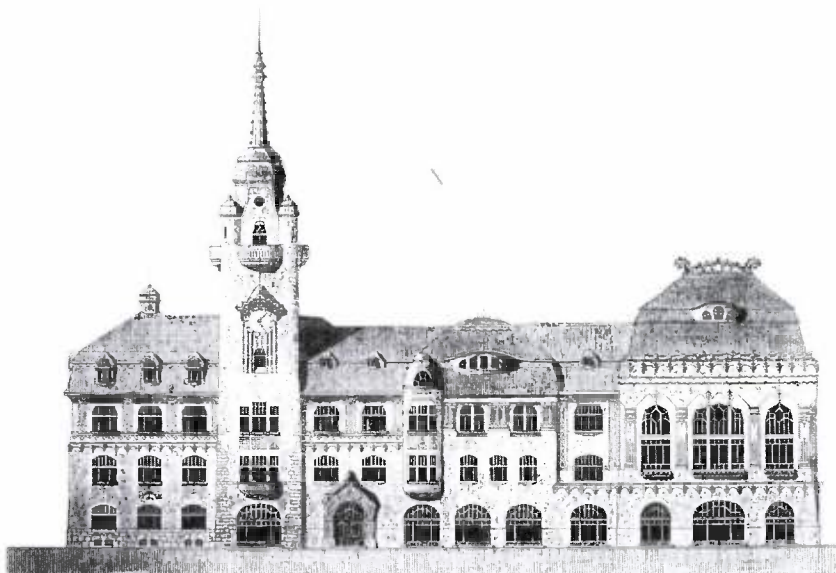
GYÖNGYÖSI NYILV. ILLEMHELY
PÁLYATERVE

OLDALI NÉZET

34. kép. ...és az illemhely rajza.

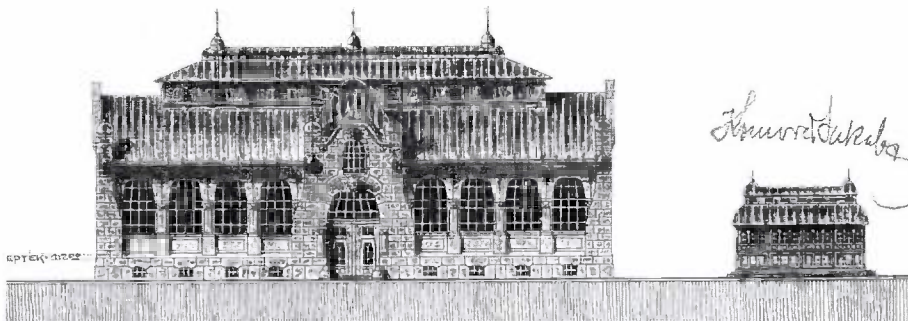
A következő pályamű jellegéje „Kurucvilág”. Itt is megjelenik a szecessziós motívum, de a formák lekerekítettek.

35. kép. A „Kurucvilág” pályázat ilyenek álmodta a városházát.

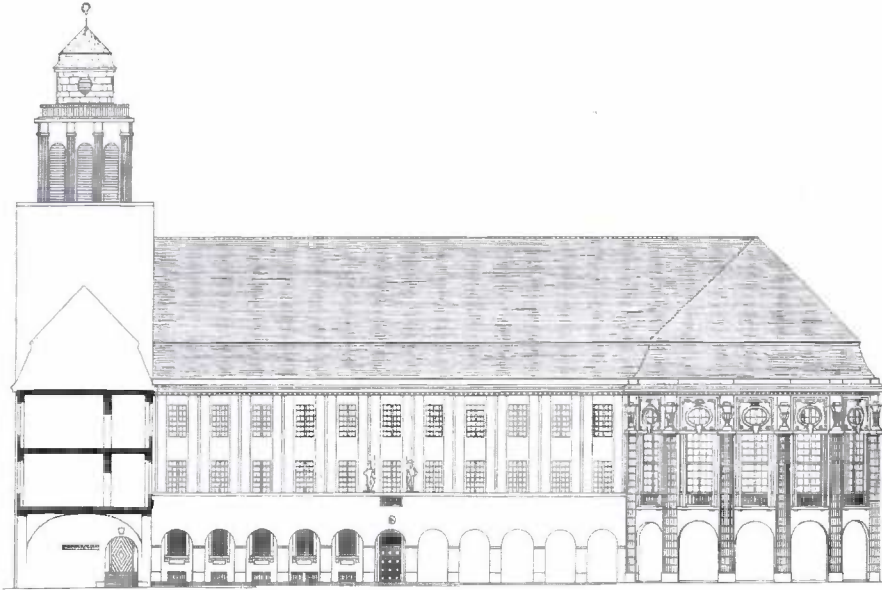
A rajzon jobb oldalt látható emelt tetős épületrészbe tervezték a kétemeletnyi légtérű nagytermet, alatta pedig egy, a városi polgárság igényeihez alakított kávéházat képzeltek kártyaszobával és kávékonyhával. Az épület belsejében kétkarú, csiszolt márványlapokkal borított lépcső vezetett az emeletre. A húscsarnok vöröstégla falazatú, közepén áthajtóval. Az áthajtó egyik oldalán a hentesek, másik oldalán a mészárosok kaptak volna helyet.

— HÚSCSARNOK ÉS ILLEMHELYEK HÉRSZÉKZŐTŐJÉÉ —

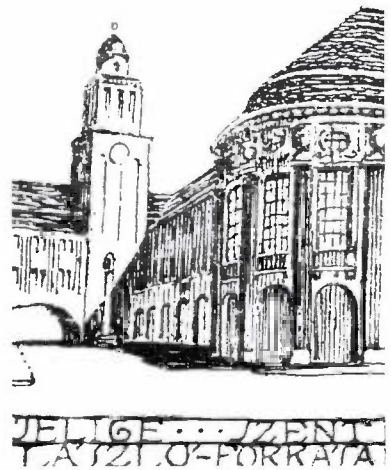
36. kép. A „Kurucvilág” húscsarnoka és illemhelye.

A legkevesebb anyag a negyedik „Szent László forrása” jeligéjű pályázatból maradt meg. Építészeti megoldása azonban ennek a legérdekesebb és legmerészebb. Az alaprajz alakú, melynek átkötő szárát úgy tervezték, hogy egy boltozattal az újonnan nyitandó utca fölött íveljen át. Az épület főtéri szárnyán egy előreugró ovális csarnokot alakítottak ki, ahová a díszterem került. A főhomlokzat előtt végig árkádsor vezet.

37. kép. A „Szent László forrása” jeligével beküldött pályázat városházának homlokzati...

Gyöngyös század eleji terveiben ez a legnagyobb szabású vállalkozás, amit a város maga indított el. Sajnos nem ismerjük a vitákat, a pro és kontra érveket egyik vagy másik terv mellett illetve ellen. Viszont világosan érzékelhető az a jobbító törekvés, amely megindult a század elején az utak, a csatornahálózat, a villanyvilágítás kiépítésével, folytatódott a kor színvonalán álló új hivatali és magánépületek emelésével, s talán kicsúcsosodott volna ennek az épületkomplexumnak a létrehozásával. Képzeld el – mint megvalósult álmot – a fent bemutatott tervek közül bármelyiket a mai Hanisz Imre téren! Mi lett volna ha...? Elődeink modern várost álmodtak a Mátra aljára korszerű intézményekkel, elegáns városképpel. Sajnos a világháború, majd később az 1917-es tűzvész elégette az álmokat.

38. kép. ...és látványterve.

39. kép. Leégett tér, füstölgő házak, otthontalan emberek – 1917. május 23.

Hasonló horderejű építkezés az 1920-as évek elején indul meg újra, hogy eltüntesse a tűz okozta sebeket. Ez a korszak azonban már egy másik tanulmány témája lesz.

Irodalomjegyzék

HORNYÁK Géza

1909. Az év története In: Gyöngyösi Kalendárium 135 Gyöngyös

B. HUSZÁR Éva

1997. Gyöngyös város belterületének változása In: Horváth László (szerk.) Mátrai tanulmányok Gyöngyös

KEMÉNY János

1909. A jövő kilátásai In: Gyöngyösi Kalendárium 118–120 Gyöngyös

MISÓCZKI Lajos

1984. Szemelvények Gyöngyös történetéhez (1334–1984) Eger

MOLNÁR József

1995. Ismertetés Gyöngyösi Műsor – július Gyöngyös

1997. Gyöngyös településszerkezete In: Horváth László (szerk.) Mátrai tanulmányok Gyöngyös

STILLER János

1910. Gyöngyös leírása In: Gyöngyösi Kalendárium 166 Gyöngyös

SZÉKELY Jenő

1931 Gyöngyös megyei város In: Békássy Jenő (összeáll.) Heves vármegye újjáépítése Trianon után Budapest

Edit Gál B.

Die Gestaltung des Stadtbildes der Innenstadt von Gyöngyös in den Jahren der Jahrhundertwende

Die Studie bietet Einblick in die infrastrukturelle Entwicklung, in die Bauarbeiten und in die Gestaltung des Stadtbildes von Gyöngyös Ende des vorigen und Anfang dieses Jahrhunderts, mit Hilfe Originalpläne und -fotos. Während am Ende des vorigen Jahrhunderts die Bauarbeiten von Schulen sehr beachtlich waren, vermehren sich in dem ersten Jahrzehnt die imposanten Baugebäude, und verändern das Bild der Innenstadt. Eine der Grössten Stadtbauarbeiten in den Jahren nach 1910 wäre der Baukomplex eines neuen Rathauses, einer Fleischhalle und einer Bedürfnisanstalt gewesen, deren Pläne zwar fertig wurden, aber die Möglichkeit die Träume zu verwirklichen war nicht gegeben. Die Studie endet mit dem Grossbrand von 1917. Der darauf folgende Wiederaufbau verändert bedeutend das Stadtbild in den zwanziger Jahren.

B. GÁL EDIT
Mátra Múzeum
H-3200 Gyöngyös
Kossuth u. 40.

Az erdő hatása a gyöngyössolymosi emberek életére

Pálosné Nagy Rózsa

ABSTRACT: *The Influence of the Forest on the Life of the Inhabitants of Gyöngyössolymos.* In this paper the author presents how influential the forest was (and still is) on the life of the inhabitants of a village situated at the foot of the Mátra hills (Gyöngyössolymos). She lists those plants and fruits found in the forest that people living here collect to supplement their food and to earn extra money.

Heves megyében a gyöngyösi járás 30,3 %-át borítja erdő, melynek túlnyomó része a Gyöngyös-Eger vonaltól északra húzódik.¹ Az itt lakók életét nagyban befolyásolta, hiszen ételmezt, tüzelőt, alapanyagot az építkezéséhez, faeszközök készítéséhez, s nem utolsósorban munkalehetőséget is az erdő biztosított, de biztosította még a háziállatok részére a legelőt, illetve a takarmányt.²

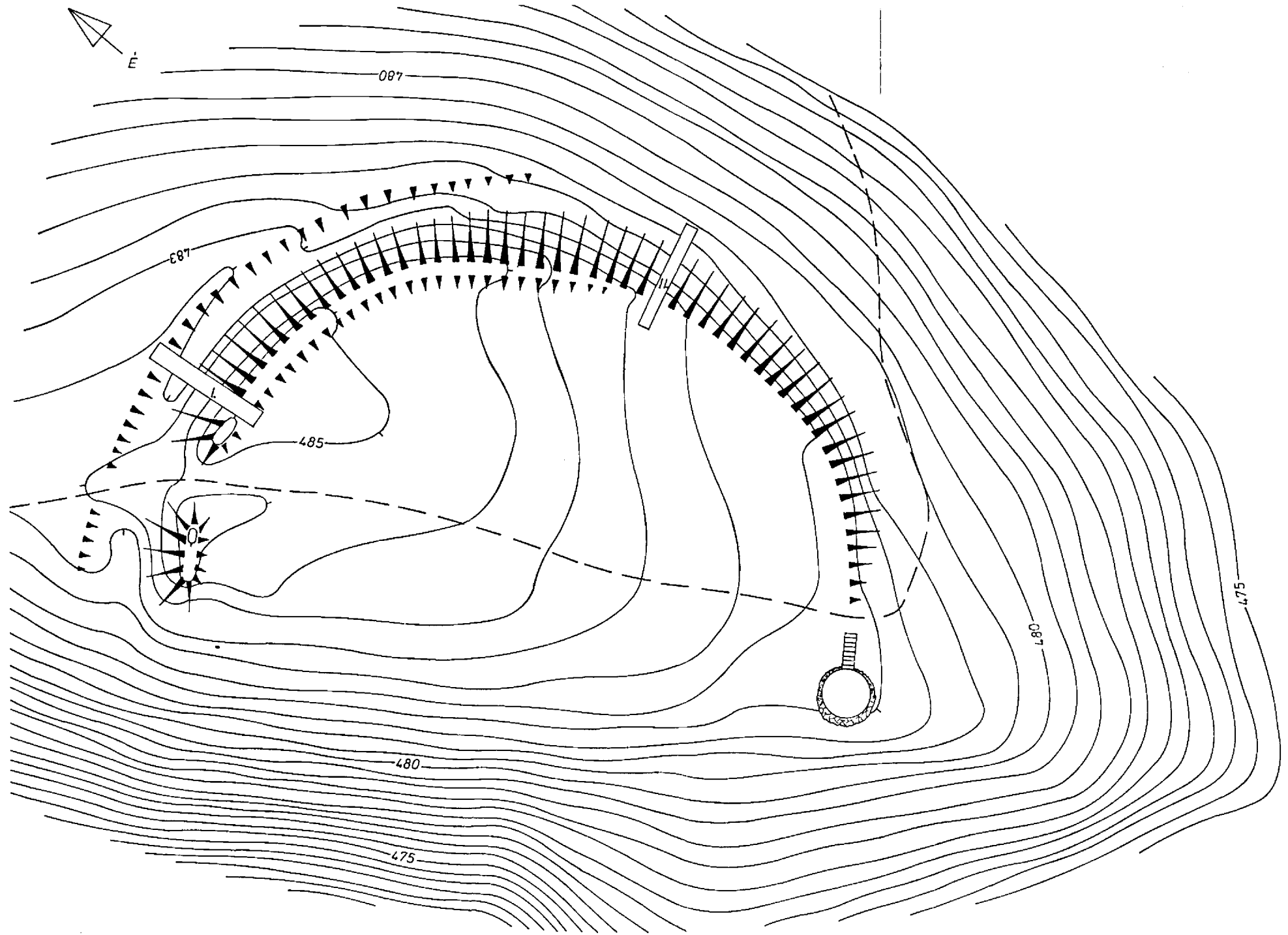
A Mátra erdejének növényvilága igen változatos, ami felettebb kedvez a gyűjtögetésnek. A gyűjtögetés olyan tevékenység, melynek során az ember összegyűjti, megszerzi a léte fenntartásához szükséges természeti javakat anélkül, hogy azok pótlásáról, további termesztéséről gondoskodna.³ A növényi eredetű szükségleti anyag megszerzése tehát semmi-féle kockázattal nem jár, ezért igen népszerű. A gyűjtögetéssel az ember igyekszik kihasználni a földrajzi környezet növénytan adottságait, és elsősorban azokat a növényeket gyűjti, amelyek azonnal fogyaszthatók, pl. a gyümölcs, vagy a termés. Ezzel egyidejűleg leveleket, szárazakat, gyökereket, esetleg a kérget is gyűjti.

A századforduló táján, de még a második világháború után közvetlenül is virágzott megyénkben a gyűjtögetés, a különböző erdei növények, gyümölcsök táplálékul való felhasználása, illetve értékesítése. Az elzárta falvak lakói földrajzi helyzetüknél fogva rákényszerültek arra, hogy gyűjtsék egyrészt azokat a növényeket, amelyek táplálkozásukat változatosabbá teszi, másrészt viszont azokat, amelyeket a gyógyításban is felhasználhatnak, illetve a piacon értékesíthetnek. A Mátrában és a Mátra környékén elterülő falvakban élőknek, földdel nem rendelkezőknek, napszámosoknak, szegényparasztoknak az erdő nyújtott megélhetést, munkát. Dolgozhattak fakitermelésben, gyűjthették a rőzsét saját használatra, esetleg eladásra, gyűjthették a növényeket, gyümölcsöket, a hegyek oldalából fejthették a követ, az állattenyésztésben (legeltetés), a szőlők telepítésében is vállalhattak munkát (a szőlőtőkék mellé használt karók kitermelésével). Régen tehát a létfenntartást szolgálta a gyűjtögetés, ami mára már nem mondható. Gazdasági jelentősége hanyatlóban van, ennek ellenére időnként és helyenként még most is fel-felbukkan.

1 PETERCSÁK Tivadar 1985. 254 p.

2 PETERCSÁK Tivadar 1989. 235 p.

3 MAGYAR Néprajzi Lexikon II.k. 1979. 378 p.

Gyöngyössolymos a Mátra déli lábánál terül el, határa a Mátra gerincéig nyúlik.⁴ A falu déli részén évszázadok óta szőlőtermesztés folyik, míg az erdővel határos részen legeltetést folytattak. A község határának legnagyobb részét zárt erdő borítja, amely az itt élő emberek számára biztosította a munkát – favágást, fuvarozást, gyűjtögetést, s ez a falu szegényebb lakóinak keresetkiegészítést is jelentett. A fennmaradt földrajzi nevek előfordulása is bizonyíték a különféle gyümölcsök gyűjtésére. Pl. Csipkebokor lapja- 297., Szederjes-folyás – 216.

A Mátra erdejében, a mezőkön, legelőkön kora tavasztól késő ősziig mindig lehetett találni gombát. Közel másfélezer gombafaj termett és terem ezen a vidéken, amik között természetesen mérges gomba is jócskán akad. Kedvező időjárás esetén az ehető gomba mennyisége élelmezési szempontból igen jelentős.⁵

A gomba gyűjtése – a gombázás – még a század első felében is igen nagy jelentőséggel bírt, talán azért, mert a szegény ember asztalára ritkán – csak nagyobb ünnepeken, vagy betegség idején – került hús. Ezt a hiányt gombával igyekeztek pótolni, a felesleget pedig értékesítették. Régen sokkal több gombát fogyasztottak mint ma. Az erdő övezte falvakban lakók egy része, közülük is azok, akik az erdőt járták, jól ismerték a gombát, tudták melyik ehető és melyik mérges. Idővel kialakultak azok a családok, akik azért szedték a gombát, hogy saját szükségletük kielégítése után eladják, s ezzel keresetüket kiegészítsék. Solymoson az Ózse-, a Nyilas (Dalka)-, a Nyilas (Zúz)- a Nyilas (Badár)-, a Nemcsik (Potyoró)-, a Fehér (Cini)-, a Csontos-, a Mák-, a Rántás (ragadvány név)⁶ családok voltak a legismertebb gombázók. Rendszeresen szedték a gombát, nagyon jól ismerték és saját gombázó helyüket is kialakították. Tudták, hol terem sok gomba, melyik erdőrészen, milyen fák alatt,

2. kép. Gombázó az 1950-es évek elején.

5 RÁCZ Lajos 1937. 27 p.

6 Gyöngyössolymoson igen gyakori a ragadványnév a sok egyforma vezetéknevű megkülönböztetésére.

vágásokban, vagy tisztáson, s azt is tudták, mikor melyiknek van a szezonja, melyik jelenik meg elsőként. Járták az erdőt, a mezőt és gyűjtötték a gombát, amit eleinte csak a család ételmezésére használtak fel, később azonban a megmaradt felesleget, ezekből is a szebbeket a falu módosabb gazdáinak, a tanítónak, a papnak adták el, de jutott belőle a gyöngyösi piacra, sőt még az Alföldre (Jászárokszállásra), és Pestre is.⁷

A gomba gyűjtése már tavasszal elkezdődött. Legkorábban április végén kezdték szedni a *tövisalja gombát* a galagonya (kökény) bokrok aljáról. A *májusgombát* (*Tricholoma georgii*) kertekben, ligetes részeken, csipkebokor tövében, körtefa, kajszi barackfa alól szedték, de a Haluskásra, a Tarmába és a Bábakőhöz is kijártak. A tehének legelőjén a Csigéden és a Haluskáson *szekfűgomba* (*Marasmius oreades*) termett nagy számban, ide is sokan kijártak, mert nem kellett nagy távolságot megtenni. Ennek a gombának igen erőteljes illata van, csoportokban nő, s leginkább csak levest főztek belőle. A solymosiak szerint holdtölte és újhold környékén található a legtöbb, akkor kell menni szedni.⁸ A gomba termésére kedvező időjárás a 13-20 C fok közötti nedves, párás idő. A május gombával majdnem egyidőben terem a *picerke* (= *csiperke* – *Agaricus campester*), ami közkedvelt és bőven termő fajta, réten és erdőszélen szedték. Levesnek, pörköltnek használták fel.

Május végén, június elején, a solymosi ember szerint áldozócsütrökön⁹ jelenik meg a pesze, s ezzel kezdődik meg az igazi gomba szezonja.¹⁰ A *peszének* (Ízletes vargánya – *Boletus edulis*), ahogy ezen a vidéken nevezték, több fajtáját ismerték: a *nyárfapeszét*, (édestinóru: *Leccinum duriusculum*), a *fenyőpeszét*, a *királypeszét* (Királyvargánya: *Boletus regius*) és szedték egészen késő őszig. Volt olyan gombázó, aki a *disznópeszét* (változékony *tinoru* – *Boletus luridus*) is fölszedte és hazavitte. Ez a gombafajta nyersen enyhén mérgező, hasmenést okoz, de ha főzés előtt leforrázzák, állítólag nem okoz problémát. Jó peszéző helynek számított és számít még ma is az Asztagkő, a Barnarét, Hosszúrét, Tűzköves, Percekútlapja (Közbérc), a Nyírjes és a Galya környéke.

Kedvelt és népszerű fajta a *kékhátú* (*Galambgomba* – *Russula*) is, melynek kék, zöld, piros színű változatát szedték, sütve, vagy pörköltnek készítették. A *csirkegombából* (rókagomba – *Cantharellus cibarius*) levest készítettek és tejfölös gombapaprikást, amely nokedlival fenséges eledel. Az utóbbi években ebből a fajtából egyre kevesebb fordult elő, azonban a tavalyi évtől (1998-tól) megint elszaporodott. Kimondottan levesnek szedték a *petrezselyemgombát* (*sárga korallgomba* – *Ramaria flava*), és a *tojásgombát*, vagy *úrígombát* (*császárgomba* – *Amanita caesarea*). Az utóbbi elég ritka, viszont kitűnő gomba. Burokban jön ki a földből, olyan mint egy tojás, ezért is adták neki ezt a találó nevet. A *keserű gombát* (*Lactarius piperatus*) is fölszedték, ha nem volt más, de csakis a fiatal példányokat, és csak saját fogyasztásra, ugyanis az idősek keserűek, élvezhetetlenek. Ez a fajta mindenütt terem, tele van vele az erdő, de legjobban a vágásokban fordul elő. Otthon a *masina* (tűzhely) tetején megsütötték, megsózták, szalonna zsírral megkenve fogyasztották.¹¹

Ősszel újra megjelenik az *őszi vargánya*. Ha meleg, csapadékos idő van, akkor az őszi vargánya garantáltan kukacmentes. A *tőkegombát* (*Kuehneromyces mutabilis*) zsákszámmra szedték a tarvágásban, a *lénia*¹² irtásban a kivágott fák tövéből, a tőkék mellől. A nyári íz-

7 Kosina Jánosné szíves közlése

8 Nyilas András szíves közlése

9 Húsvét után a 40. nap.

10 Nyilas András szíves közlése

11 Kosina Jánosné szíves közlése

12 Mesterséges határjelölő, tételválasztó-irtás az erdőben

3. kép. A csipkebogyó előkészítése lekvár főzéséhez

letes tőkegomba 1999-ben kétszer is megjelent. Az *özlábgombát* (Nagy özlábgomba: *Macrolepiota procera*), a solymosiak más gomba, pl a pesze előhírnökének, kísézőjének tartják.¹³ A *laska gombát* (*Pleurotus ostreatus*), a *pereszkeféléket* (*Tricholoma*), a *rizikéket* (*Lactarius deliciosus*) is ismerték és szedték, azonban ezek a fajták ezen a vidéken nem voltak olyan népszerűek. A fent említett gombák voltak a legismertebbek, de természetesen ezeken kívül ismertek és szedtek még más ehetőket is.

A gombázók kora hajnalban, virradatkor indultak csoportokban, általában családonként két-három ember – asszonyok, gyerekek, sőt férfiak is – kosárral a kezükben, vagy *háttyival* a hátukon. Jól ismerték a gombatermő helyeket, tudták, hol kell keresniük a gombát, hol van a legtöbb. Ha a nyár csapadékos, meleg, párás, akkor biztos sok a gomba. Meleg, esős napok után a gomba ellepi az erdőt, lehet menni szedni, mert biztos tele lesz a kosár, vagy a háttyi. Kedvező időjárás esetén olyan nagyra is megnő, hogy alig fér bele egy kosárba. A foton látott vargánya elérte az 1 kg-ot.

Az erdő övezte falvak lakóinak nagy része már gyerekkorában megtanulja, melyik az ehető és melyik a mérges gomba.

A Solymoson élő emberek nemcsak a faluhoz közel eső erdőrészekre mentek gombázni, ha kellett, jóval távolabbra is elbarangoltak, a Nyírjesre, Galyára, de még a Galya másik oldalára Szuhahutába is. Ha jó volt a gombatermés és rövid idő alatt sokat szedtek, akkor egyenesen a gyöngyösi piacra vitték. Ha viszont egész napjuk ráment a gombázásra, vagy

13 Nyilas András szíves közlése

4. kép. Óriás pesze

kora délutánra értek csak haza, először a falu módosabb házainál kínálták meg portékájukat. Amennyiben maradt még gombájuk, akkor másnap reggel levitték a gyöngyösi piacra, ahol biztosan elkelt.

A peszegombát nemcsak frissen használták föl, mivel ez a fajta a legalkalmasabb az aszalásra. Általában a felesleges példányokat, az öregebbeket, az átválogatást során összetörteket nem mosták meg, csak a földtől, avartól megtisztították, vékony szeletekre fölvágták, és papírra, deszkára, lepedőre téve olyan helyre rakták, ahol a legjobban érte a nap. Ez általában a falmelléke volt, ide tűzött a legjobban a nap, ezért itt száradt, itt aszalódott meg a legbiztosabban. Esős, borús időben nehezen szárad a gomba, ezért akadtak olyanok, akik kenyérsütés után a meleg kemencében szárították. A jól kiszáradt gombát vászonzacskóban száraz helyre rakták, általában a kamrában a gerendára akasztották föl. Télen előszedték, félrerakták a család szükségletét, a többit pedig levitték Gyöngyösre a piacra eladni. Karácsonykor böjti eledelnek számított a szárított peszéből készült savanyú gombaleves, mely sem a solymosiak, sem a környékiek asztaláról nem hiányozhatott.

A gyöngyösi piacon a síkság – Alföld – és a hegyvidék – Felvidék – termékei cseréltek gazdát. Az alföldiek többek között itt szereztek be a környék erdejéből származó tűzifát, különféle faárúkat, valamint a vadbőröket is. A piac jellegzetessége volt a múltban és ma is a sok erdei termék, elsősorban a gomba – nyersen és aszalva -, az erdei gyümölcsök, a tűzifa és szerszámfa. „Nagy sokadalom nyüzsgött ... nemes Gyöngyös városának utcáin. Vásár volt és ilyenkor bejött a környék,...a gyöngyöshalászi, meg a karácsondi asszonyok tyúkkal, kacával..., a visontaiak télire eltett jófajta szőlőt árultak, a solymosiaknak pedig finom

5. kép. Az összegyűjtött gomba előkészítése az eladásra

szárított gombájuk volt, amit még a nyáron szedtek össze a Galyán, és amiből most akarták kiárusítani a rokolyára valót....”¹⁴

A gomba gyűjtése mind a mai napig igen népszerű. Ma már azonban nemcsak a piacon árulják, külön felvásárló is foglalkozik az erdei gomba begyűjtésével, amiért jó pénzt fizet.¹⁵ Nyersen, és aszalva is átveszik a pesze gombát, az aszalt gombáért általában többet fizetnek. Ez tehát ma is jó kereset-kiegészítésnek számít.¹⁶

Spetykó Gáspár verséből megismerhetjük, hogy a XIX. század végén a solymosi ember milyen árúféleséggel jelenik meg a gyöngyösi piacon.¹⁷

Soumoson, a Mátra alján
Gyöngyvirágot szedett a lyány,
Gyöngyösön eladja drágán,
Pirosítót vesz az árán.

Egész nyáron sorba járja,
A szamóucza, eper, s mánya,
Sziüksége van új ruhára,
Kiadja a gyümölcs ára!

14 DANKÓ Imre 1974. 297. p.

15 1998-ban 1 kg pesze gombáért Parádán a fölvasárló 600,- Ft-ot fizetett.

16 Boros Tibor szíves közlése, Parádóhuta

17 SPETYKÓ Gáspár 1883.139. p. Spetykó Gáspár (1816–1865), Gyöngyös szülőtte, író, helytörténeti kutató, a Mátravidék népszokásait verseiben a környék tájszólásával jeleníti meg.

Sómosi lány, cifra nagyon
Városba jár ünnep-napon,
Mounár kalács a kosárba:
Gavallérok a nyomába!

Gombát is hord a galyárúl:
Bőtben aszalt gombát árúl,
Szánja a hasznot előre
Aranycsipkés féketőre...

A sómosi emberek a gombán kívül szedték még a különféle vadgyümölcsöket is. A legismertebb és legnépszerűbb gyümölcs az *erdei málna* (mánya) (*Rubus idaeus*) és a *szeder* (seder) volt, mely a bükkös erdő nagy vágásaiban nagy mennyiségben fordult elő. (Ezen a területen addig találtak sok málnát, amíg a fa el nem kezdett nőni.) Az erdei málna zamata, aromája különbözik a kerti málnától, sokkal illatosabb, ízletesebb. Ez lehetett az oka, hogy a piacon igen kelendő volt. Málnaérés idején kora hajnalban, amikor még majdnem sötét volt, csapatostól indultak a málnaszedők az erdőre, edényekkel felpakolva. Azért mentek olyan korán, hogy világosra már a jó málnás területen legyenek. Derekukra kötött kisméretű fazékba, ételhordóba szedték a málnát. Amikor ez megtelt, átöntötték a hátizsákban, vagy a puttonyban levő vödörbe, esetleg nagyméretű fazékba, és úgy vitték haza. Otthon a faluban adták el, vagy egyenesen levitték a gyöngyösi piacra. Nagyon jó kereseti lehetőség volt a málna szedése. Az 1930-as években élelmes kereskedők, az erdei kisvonattal, amire hordókat pakoltak fel, kimentek a kisvasút végállomásáig a Sederjes (Szederjes) patakig, és itt várták a málnaszedőket, akik délután 3 óráig jó pénzért leadhatták a frissen szedett málnát. Ez a málnázóknak óriási könnyebbséget jelentett, ugyanis így sokkal több idejük maradt a szedésre. Akadtak olyan családok, akik, ha jó málnás területre tettek szert, az egy nap alatt leszedett és leadott gyümölcsért 10 pengőt is kaptak.¹⁸ Összehasonlításként abban az időben 1 liter bor ára 50 fillér volt.¹⁹ Ha az ilyen bőventermő helyet nem tudták egy nap alatt leszedni, a leadás után nem mentek haza, inkább kint aludtak az erdőn, nehogy másnap más foglalja el ezt a jó helyet. A málna szedés közben, ha *sedert* (*szedret*) (*Rubus-félék*) találtak, azt is leszedték, mert azt is átvették a kereskedők, vagy a piacon eladták.

A fõnt említett gyümölcsöket azonban nemcsak azért szedték, hogy eladják, hanem saját fogyasztásra, a család részére lekvárt, szörpöt készítettek belõle. A legelõk, erdei tisztások tele voltak szamóccával, eperrel (*Fragaria viridis* Duch), de ezt inkább csak saját részre, azonnali fogyasztásra jobbára a legeltetõ pásztorok és a gyerekek szedték. A gyalogboddzát²⁰ is gyûjtötték, általában a bányák környékén. Fekete termésébõl, bogyójából pálinkát főztek, illetve frissen sütõtõkkel összefõzve lekvárt is készítettek belõle. Lekvárnak, szörpnek somot (*Cornus* mas) is gyûjtöttek.²¹

A vadvirágokat általában a lányok szedték – hóvirágot (*Galanthus nivalis* L.), ibolyát (*Viola silvestris* Rchb.), gyöngyvirágot (*Convallaria majalis* L.), – azonban ezeket sem saját részre, inkább a gyöngyösi piacra vitték, és itt árulták.

18 Kosina Jánosné szíves közlése

19 Kosina Jánosné szíves közlése

20 A bodzafélékhez tartozó, kb. 1 m magas, fűrészes levelű, fehér virágú, fekete bogyójú növény.

21 Bozsik Pál szíves közlése

Ősszel *csipkebogyót* (*Rosa canina* L.) gyűjtöttek. Ez igen fontos gyümölcsfajta. Nyár végén, ősszel érik, de csak akkor kezdik el szedni, ha már kicsit megcsípte a dér, vagyis amikor a bogyó teljesen beérett, jó puha volt. Ezt onnan lehet tudni, hogy ha megnyomták a bogyót, *kiputtyant* a belseje. Akadtak, azonban olyanok is akik nem várták meg a hideg időt, leszedték még keményen, és otthon a padláson kiterítették, úgy érlelték. A bogyókat később főlhasználhatták tea főzésére, a téli náthás időszakban, mivel nagyon sok a C vitamin tartalma, de leginkább lekvárt készítettek belőle. A bogyót lesomozták, sipkáját és szárát körömmel lecsípték, vízben megfőzték, selyemszítán átpaszírozták, így megszabadultak a héjától és az apró, szőrös magvaktól. Ma is csinálják, a következőképpen. A bogyókat lesomozzák, több vízben jól megmossák, majd forró vizet öntenek rá, hogy jól ellepje. Ebben a vízben összenyomkodják, először paradicsompaszírozón nyomják át, majd az átnyomott masszát még egyszer szítán átszűrrik. Így sűrű masszát kapnak,²² amit *hecsedlinek* neveznek. Ezt a masszát vödörökben szállították. Solymoson rendelésre házakhoz vitték, vagy a gyöngyösi piacon árulták. Ez még nem kész lekvár, ehhez még megfelelő mennyiségű cukrot kell adni, ezzel össze kell őzni, és így kapjuk a finom hecsedli lekvárt. Ezt a vitamindús csipke- vagy más néven hecsedli lekvárt, tésztákhoz, mártásnak (vadhúsokhoz), főtt húshoz, és kenyérrre kenve fogyasztják. Ezt is, akárcsak a gombát, vagy a málnát, nemcsak a solymosi és a Gyöngyös környéki emberek vásárolták, eljutott távolabbi vidékre is, a Jászságba, sőt Budapestre is.

Az erdei gyümölcsök szedése és értékesítése a század első felében még intenzív volt, később azonban a csekély haszon már nem hatott ösztönzőleg. A kiskertekben elkezdődött a

6. kép. A hecsedli készítése

nagyszemű málna és a későbbiek folyamán a tövisnélküli szeder termesztése. A gomba azonban más kategóriának számít, mert a solymosiak közül még ma is sokan előszeretettel szedik saját céljaikra, de a piacokon is megtalálhatjuk.

7–8. kép

9. kép. Gombaárusítás a gyöngyösi piacon

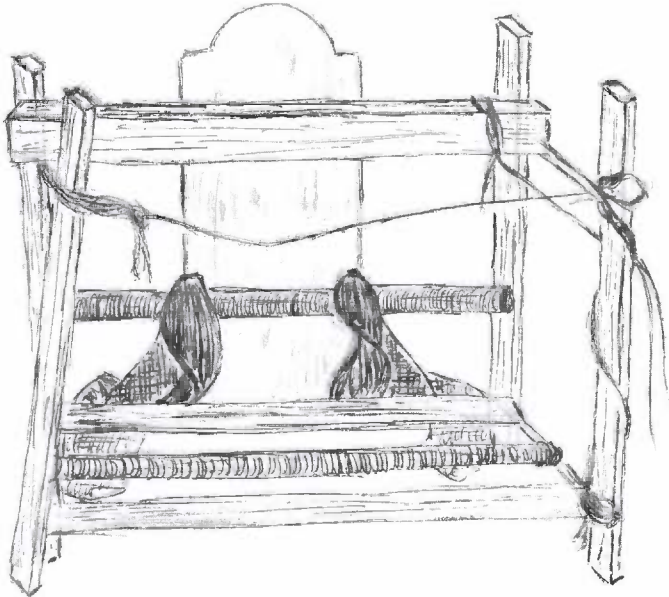
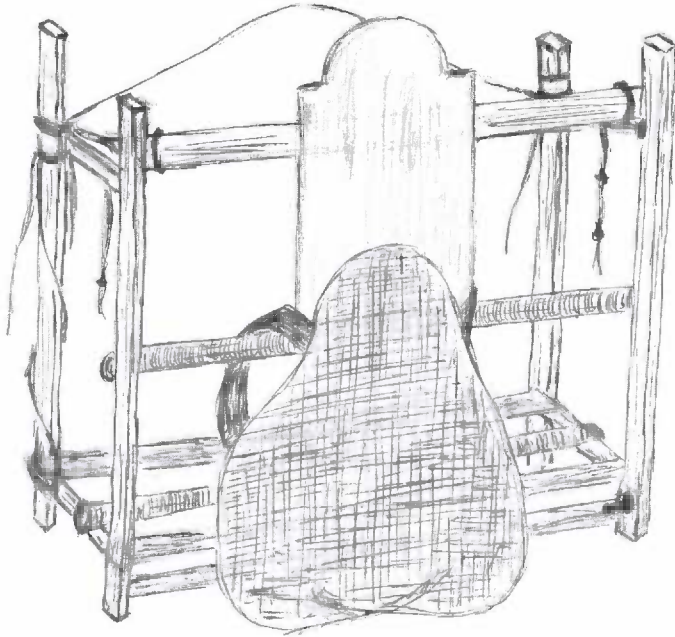
A makk gyűjtése is elterjedt szokás volt, melyért úgy a múltban, mint a jelenben a fölvasárló jó pénzt fizetett. Akadtak olyan emberek, akik szüreti napszám helyett inkább a makkot szedték, mert szerintük az kifizetődőbb volt.²³

Az erdőről szerezték be a falu legszegényebb családjai a legszükségesebb tűzrevalót, a száraz gallyat, rőzsét. Ahhoz, hogy valaki fát szedhessen az erdőn az Erdészeti Irodán kellett *cédulát*²⁴ váltani, amiért csekély összeget fizetett. Egy cédulára általában 6 hát fát engedélyeztek, vagyis annyit, amennyit 6 alkalommal az illető a hátán el tudott vinni. Hetente két kijelölt napon – az egyik csütörtök volt – lehetett fát szedni. Az erdésznek aki ilyenkor az erdő, vagy a falu szélén állt, minden esetben be kellett mutatni a cédulát. Sok esetben kijátszották a kerületet úgy, hogy az erdőből a szőlőkön keresztül mentek haza, így azt érték el, hogy a kiadott cédulát többször felhasználhatták. Általában olyan fa szedésére adták ezt az engedélyt, amit az erdész már nem tudott értékesíteni. Ezek száraz, villámcsapott fának az ágai voltak, amit a földről szedtek föl, vagy a fákról tördelték, húzták le *kamóval* (kampós bottal). Az összegyűjtött gallyakat kötéllel összekötötték és ún. *krosnyákba* (rőzsehordóba) rakva vitték, vagy magukra – hátukra – kötve. Otthon apróra összevagdalták, és vagy saját maguk használták fel, vagy zsákokba rakták és puttony tetejére téve vitték a gyöngyösi piacra eladni.

A palóc ember a fát nemcsak tüzelésre, építkezésekhez használta, hanem mezőgazdasági, háztartási eszközöket is faragott belőle. Solymoson a század első felében szerszámnyeleket,

23 Kosina Jánosné közlése

24 Mátra cédula hivatalos irat, amellyel a fa származását, jogos birtoklását igazolták

10. kép. Krosnya,
Pálos Réka rajza.

talicskát, jármot faragtak. Ezenkívül alkalmi keresetet adott még a szegényparasztoknak és a földnélküli napszámosoknak a téli favágás, fakitermelés is, ami ősztől tavaszig folyt.

Az érsekség erdejében, de az állami erdőkben is csak engedéllyel lehetett gombát, illetve más gyümölcsöt, növényt, vagy gallyat szedni. Írásos engedély, az ún. cédula kellett a gallyszedéshez. Egyes növényekért nem kellett fizetni, vagy a megállapodás úgy szólt, hogy a gyűjtött növény egy részét haza viheti, a másik részét pedig köteles leadni, beszolgáltatni. A második világháború után, amikor az erdő állami tulajdonba került, bárki kimehetett gyűjtögetni. Most megint új erdőtörvény van, az állami tulajdon mellett újra kialakultak magán erdők, s így az új erdőtörvény kimondja, hogy a magán erdőkben csak a tulajdonos írásos engedélyével lehet gombáznai, az állami erdőben pedig csak annyit gyűjthetnek, amennyi a saját szükségletre elegendő, vagyis a piacon való értékesítést nem teszi lehetővé.

Sokat változott ugyan a világ, de a gyűjtögetés, elsősorban a gomba szedése nem vesztett népszerűségéből. Ez a múltban és a jelenben is egyaránt nagy számban található a gyöngyösi piacon. A solymosiak mellet a gyöngyösoroszi cigányok is csapatostul járnak az erdőt és hozzák be a piacra eladni a gombát. A század első felében, de még a hatvanas évek elején is előszeretettel szedték

11–12. kép. Solymosi gombaárusok napjainkban

a csipkebogyót, amit házaknál, illetve a piacon árultak. A későbbiekben aztán ennek az árusítása megszűnt, a szedése viszont nem. A leszedett bogyókat az erdei termékek felvásárlójának adták le. Egy pár éve azonban újra megjelent a piacon hecsedli, a solymosiak árulják.

Folytathatnám még a felsorolást, hogy mit adott és mit ad az erdő az itt élő embereknek, azonban a fent leírtakból is kitűnik, hogy a solymosi ember életében igen nagy szerepet játszott – munkaalkalmat, megélhetési lehetőséget biztosított, s az itt élő emberek éltek is ezzel a lehetőséggel. Jelentőségéből sokat veszített a gyűjtögetés, de azt tapasztalom, hogy napjainkban megint előtérbe került és nagyobb hangsúlyt is kap.

Irodalom

DANKÓ Imre

1974 A gyöngyösi vásárok-piacok néprajza. In: Az Egri Múzeum Évkönyve XI–XII. Eger. 287–306 p.

ERDÉLYI Zoltán

1956 Erdei gyűjtögetés. In: Néprajzi Közlemények. 1–4. sz.

FEHÉR Julianna

1957 Adatok Bernecebaráti gyűjtögető és zsákmányoló gazdálkodáshoz. In: Néprajzi Közlemények. 3–4. sz.

FÜLÖP Lajos

1973 A Mátravidék néprajzi sajátosságai. In: Mátra Útikalauz. Bp. 61–74 p.

HEVES megye földrajzi nevei IV.

1988 A Gyöngyösi Járás, Hatvan környéke és Eger. Közét: Pelle Béláné, Bp.

KRÉBECZ Jenő

1988 Gombaatlaz. Kétszáz Közép-európai nagyomba. Bp.

MAGYAR Néprajzi Lexikon II. kötet

1979

A MAGYAR Nyelv Értelmező Szótára. II. köt. Bp.

1960

NAGY Gyula

1964 Képek Gyöngyössolymos történetéből. Gyöngyös.

PETERCSÁK Tivadar

1985 Népi erdőbirtoklás Heves megyében a XIX- XX. században. In: Agria XXI. 253–266 p.

1989 Erdőhasználat a Palócföldön. In: Palócok III. Eger, 235–331.p.

RÁCZ Lajos

1937 Az ehető és mérges gombák és a gombamérgezések. In: Gyöngyösi Kalendárium.

SPETYKÓ Gáspár

1883 Összes költeményei és prózai dolgozatai. Gyöngyös,

Kosina Jánosné (72 éves) Gyöngyössolymos Kossuth u. – adatközlő

Nyilas András (62 éves) Gyöngyössolymos, Virág u. 7. – adatközlő

Mák Istvánné Gyöngyössolymos, adatközlő

Boros Tibor (45 éves) Parádóhuta

Bozsik Pál (75 éves) Mátrafüred

Die Wirkung des Waldes auf das Leben der Menschen in Gyöngyössolymos

Im Komitat Heves blühte das Sammeln der verschiedenen Waldpflanzen und Früchte, und deren Verkauf zu Nahrungszwecken um die Jahrhundertwende, sogar noch auch nach dem zweiten Weltkrieg. Die Einwohner der Dörfer um den Wald wurden gezwungen, solche Pflanzen zu sammeln, die ihre Ernährung abwechslungsreich machen, die eventuell auf dem Markt zu verkaufen sind, oder sogar zu Heilungszwecken anzuwenden sind.

Den grössten Teil der Dorfflur von Gyöngyössolymos deckt Wald, und dieser Wald sicherte den hier lebenden Menschen Arbeit, Nahrung- und Lohnergänzung. In den Wäldern der Mátra, auf den Feldern und Weiden wachsen etwa 1500 Arten essbarer und giftiger Pilzen vom Frühlingsanfang bis zum Spätherbst. Pilzesammeln hatte eine grosse Bedeutung, da auf den Tisch des armen Menschen ganz selten Fleisch gelang. Es entstanden Familien die regelmässig Pilze sammelten und kannten die besten Pilzplätze im Wald. Sie sammelten Pilze für den eigenen Bedarf, aber was übrig blieb verkauften sie. Pilzesammeln ist bis heute beliebt.

In der ersten Hälfte des Jahrhunderts zählte neben Pilzesammeln auch das Sammeln von Walddhimbeeren zur guten Erwerbsquelle. Zur Zeit der Himbeerreife ging man in Gruppen bei Morgendämmerung in den Wald. Es gab auch Zeiten, wo an der Endstation der Waldbahn Kaufleute die gesammelten Himbeeren oder Brombeeren aufkauften. Der Hausbedarf wurde auch zufriedengestellt, aus den Walddhimbeeren wurde Marmelade oder Obstsaft für die Familie gemacht.

Hagebutten wurden in erster Linie für Marmelade gesammelt, wovon auch verkauft wurde, aber aus den Beeren wurde auch Tee gekocht.

Auch das Reisingsammeln der armen Familien sorgte für das wichtigste Brennholz. Dazu brauchte man die Genehmigung der Forstwirtschaft, was das sog. "Zettel" war, und wofür man nur eine kleine Summe bezahlen musste. Für ein Zettel waren 6 Rücken Holz genehmigt, also soviel, wie man sechsmal auf den Rücken wegetragen konnte. Das wurde natürlich auch kontrolliert.

Die Welt hatte sich sehr verändert, aber das Sammeln wurde nicht weniger beliebt. Es erlebt heute sogar eine Renaissance. In erster Linie werden heute Pilze gesammelt, aber es wurde auch wieder mit dem Hagebuttensammeln begonnen.

PÁLOS NÉ NAGY RÓZSA
Mátra Múzeum
H-3200 Gyöngyös
Kossuth u. 40.

Arcképvázlatok Gyöngyös XX. századi irodalmából

Fülöp Lajos

Az Alma Máternek

ABSTRACT. *Portraits from the 20th Century Literary History of Gyöngyös.* The paper aims to provide details to the 20th century literary history of Gyöngyös. The portraits outlined here recall the characters and oeuvre of some significant local writers (scholars) of the period. They commemorate authors who lived and worked in the Mátra region and also writers whose careers started here (most frequently in the grammar-school of Gyöngyös), and who contributed to Hungarian culture in the fields of linguistics and literature. The panoramic presentation provides a continuation to the publication entitled *From the Literary History of Gyöngyös (Literary Careers and Trends in the 19th Century)*, which was published in the Mátra Studies in 1997. The authors treated in the paper are the following (in chronological order): *János Berze Nagy*, ethnographer, author on pedagogy, *Sándor Bonkáló*, literary historian, translator, *Béla Nagy J.*, linguist, author on pedagogy, *Sándor Galamb*, author, dramaturgist, *Zsolt Alszeghy*, literary historian, editor and *Imre Bán*, philologist, literary historian. The essays present sketches of the authors in question.

Előljáróban

A dolgozat Gyöngyös XX. századi irodalmi hagyományainak a felméréséhez kíván adalékokkal szolgálni. A közölt portrék, pályarajzok a korszak néhány jelentősebb helyi írójának (tudósának) az alakját, munkásságát idézik fel. Azoknak az alkotóknak az emlékezetét, akik városunkban vagy közvetlen környékén, a Mátraalján születtek, éltek és dolgoztak, vagy akiknek az útja éppen innen (leggyakrabban a gyöngyösi gimnáziumból) indult el, és alkotásaikkal a magyar nyelvi és irodalmi műveltséget gyarapították. A körkép annak a közleménynek a folytatása, amely Gyöngyös irodalmi hagyományából (Írói pályák és törekvések a XIX. században) címmel a Mátrai Tanulmányok 1997. évi kötetében jelent meg.¹

Az arcképcsarnok szereplői (időrendben) a következők: *Berze Nagy János* (1879–1946) folklorista, pedagógiai író, *Bonkáló Sándor* (1880–1959) filológus, irodalomtörténész, műfordító, *Nagy J. Béla* (1884–1967) nyelvész, pedagógiai író, szerkesztő, *Galamb Sándor* (1886–1972) író, dramaturg, színikritikus, *Alszeghy Zsolt* (1888–1970) irodalomtörténész, szerkesztő, tankönyvíró és *Bán Imre* (1905–1990) filológus, irodalomtörténész.²

1 In: HORVÁTH László (Szerk.) 1997. 181–216.

2 A kisebb jelentőségű alkotók pályaképét egy későbbi, lexikonszerű összefoglalásban fogom ismertetni.

A felsorolt alkotók jórészt tehát a gyöngyösi gimnázium tanulói vagy éppen tanárai voltak, így az indulásuk, pályájuk a századfordulón, illetőleg jelen századunkban szorosán kötődött az 1634-ben alapított intézmény történetéhez.

Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc bukása után, az önkényuralom korában a hatalom a közoktatás terén is megtorló intézkedéseket alkalmazott. Próbálkozott a német tanítási nyelv bevezetésével is, ám sikertelenül. 1860-tól ismét magyar lett a tanítás nyelve. Ettől az időtől számíthatjuk az iskola újbóli jelentősebb fejlődését, a tanulói létszám emelkedését. 1868-ban megnyitották a hatodik osztályt is, és ez a szervezet maradt érvényben egészen a századfordulőig. Hátrányt jelentett viszont, hogy a gimnázium nem tudott érettségi bizonyítványt adni, és az épület is szűknek bizonyult már. A teljes, nyolcosztályos gimnáziumi oktatást csak új, korszerű intézményben lehetett elkezdni, vagy számolni kellett a már több mint két és fél évszázados oktatási forma elvesztésével.

A város vállalta az áldozatot, amely a korszerű tanügyi igények kielégítésével, új objektum létesítésével és a fenntartási költségek biztosításával járt. Ezért is kerülhetett az épület homlokzatára a felírás: „*Gyöngyös a közoktatásnak*”. Az intézetet a tiszteletreméltó ferences korszak után 1898-ban államosították, majd az új gimnáziumi épületben 1899 szeptemberében – éppen száz esztendeje – megindulhatott a tanítás.

Az államosítással új korszak kezdődött az iskola történetében. A gimnázium csakhamar Gyöngyös város és a Mátravidék szellemi központjává vált. Neves tanárai és tanulói révén egyre inkább bekapcsolódott a kor haladó irodalmi és kulturális törekvéseibe. Ehhez Gyöngyös művelődés- és sajtótörténete is viszonylag kedvezően alakult a század folyamán.³

A bemutatott biográfiák, pályaképek sommás összefoglalások, – többnyire esszéyszerű feldolgozásban. Olykor személyes élmény és emlék is felvillan a sorok között. Nem véletlenül, hiszen a bemutatás egyik-másik hőse még kortársunk volt, a mi most búcsúzó XX. századunk neves alkotó egyénisége. Az irodalmi örökség, amelyet ránk hagytak, természetesen jóval több, mint amennyinek a számbavételére itt és most vállalkozhattam.

A pályarajzok – az életművek értékének, jellegének és a rendelkezésre álló adatok mennyiségének az arányában – különböző terjedelműek. Kidolgozásukat sem tekintem befejezettnek, csupán figyelemfelhívó kezdetnek. Hivatkozásaimat a lapalji jegyzetekben, a felhasznált fontosabb irodalmat pedig a dolgozat végén adom meg.

Mindent egybevetve: a közlemény városunk XX. századi irodalmi hagyományával foglalkozik. Nemcsak azzal a szándékkal, hogy írói (tudósi) pályákat vonultasson fel, hanem azért is, hogy alkotásaik megismerésére, olvasgatására, a helyi irodalmi tudat ápolására buzdítson. *J. C. Powys* írja egyhelyütt: „Az embernek lehet sikere könyvek nélkül, meggazdagodhat könyvek nélkül, ... zsarnokoskodhat embertársai fölött könyvek nélkül, ... de nem élhet jelenünkben, amely a múlttól terhes és méhében hordozza a jövőndőt, ha emberi fajtánk csodálatos naplóit nem ismeri.”⁴

Régi és máig érvényes igazság, hogy aki az irodalmat szereti, rossz ember nem lehet... Nos hát ezért is: *Lectori salutem!*

3 In: HAVASSY Péter–KECSKÉS Péter (Szerk.) 1984. 597-659, ill. 637–86.

4 Id. SZERB Antal 1958.² VII.

Berze Nagy János
(1879–1946)

Élete és munkássága különbözött a megszokott és eseménytelen tudósi életútól. Az alkotások mögött álló ember pályája úgy alakult, mint a legkisebb fiú sorsa a mesében... Volt egyszer egy parasztfiúból lett vidéki tanárember, aki miközben napi pedagógiai problémákkal küszködött, európai szinten művelt egy nálunk akkor még elhanyagolt tudományágat, a folklórt. Hosszú és nehéz volt az út Hevestől Baranyáig, érdemes figyelemmel kísérni a főbb állomásait.

1. kép. Berze Nagy János szülőháza Besenyőtelken

Berze Nagy János néprajztudós kerek százhusz esztendeje, 1879. augusztus 23-án született a Heves megyei Besenyőtelek (akkor még: Besenyő) községben paraszti-pásztori család tizenegyedik gyermekeként. Eredeti neve *Nagy*, a *Berze*-előnév pedig megkülönböztető (tulajdon-ságjelölő) ragadványnév (l. *berzes* ~ *borzas*: 'merev, kócos hajú', átvitt értelemben: 'makacs'), amely a huzamos használat és a téves anyakönyvezések következtében vált vezetéknevvé.

Életútja – pályakezdéstől nyugalomba vonulásáig – rendkívül hányatott volt. Ez jellemezte már gyermekkorát, a felkészülés éveit is. Elemi iskolai tanulmányait szülőfalujában kezdte, majd Tiszasülyön és Egerben folytatta. A gimnázium hat osztályát (1889/90–1895/96) Gyöngyösön, a hetedik osztályt (1896/97) Egerben, a nyolcadikat pedig (1897/98) Jászberényben végezte. Itt is érettségizett 1898-ban.

Berze Nagy Jánost elsősorban az otthoni falusi környezet, a gazdag néphagyományok és *Lőrinc* bátyjának biztatása serkentették a még fellelhető emléktanyag megismerésére és megmentésére. Már gyöngyösi gimnazista korában hozzákezdett a Mátraalj népköltési alkotásainak a gyűjtéséhez. Itt jegyezte le A hamis mesterlegény, a Háj, háj, majd elmasíro-

zunk már, A légy meg a bolha című népmeséket és a Lendorvári Dorka című népballadát. Munkáját később távolabbi országrészekre is kiterjesztette.

Az ifjú *Berze Nagy* ekkor még nem tudta eldönteni, hogy költőként vagy folkloristaként induljon-e pályáján. Szívesen verselgetett, és költeményeink egy részét Tiszamentről⁵ címmel meg is jelentette. Az írással később sem hagyott fel. Számára a pedagógiai munka és a tudományos tevékenység mellett a lírai önkifejezés életszükséglet volt. Versei személyes élményekből fakadnak: megszólaltatja az ifjúkori szárnyalás vágyát (Ifjú szívvel), a táj, a természet hangulatát, változását (Őszi hold), az otthon, a szülőföld utáni nosztalgiát (Idegenben), a nyíltság, az őszinteség vállalását (Szeretem a szókimondót) és az alkotás marandó értékének tiszteletét (Márvány és papír). Írt elbeszélő költeményt (Kis Szabó Pál gazda), sőt még verses mesét (A sólyom és a veréb) is.

Ifjú szívvel.

Kérlek feled, a magamban
Mint ifjú szív, száll a levelem,
Száll a vízzel, vízzel
S nem fárad a hűdélomban.

Száll a léghen hűdélomban,
Mint nekem a víz fejedet,
Mely hátul álltál ő előtt
Erős szívvel, hűdélomban.

Az ő erélye, hogy napot
- Bár sokára -, de elérje,
Addig küzd, amíg vagy elér,
Nagy te kell, hát meghal érte!

1927.

2. kép. Berze Nagy első versének kézirat

5 BERZE NAGY János: Tiszamentről. Pátria, Bp., 1902.

Alkotó módszerének legszembeütőbb vonásai a következők: a témaválasztás gazdagsága, népdalelemek felhasználása, az érzelmi, gondolati mélység és a közérthető, természetes kifejezőmód. Hangvétel szempontjából a népi-nemzeti költészet kései képviselőjének tekinthetjük, akinek egyszerű, népi ritmikát hordozó formai megoldásai *Petőfi* és *Arany*, illetve a népköltészetnek a néphagyománygyűjtőre tett hatását mutatják.⁶ Kedvelte az időmértékes verselést is:

„Nézd a kemény márványt: szikrát vet rajta acélod!
Nézd a lány papirost: átdőfi toll hegye is!
S mégis, hogyha neved mindkettőre felírod,
Azt sokkal jobban őrzi a gyenge papír.
Melyikük őrzi tovább? A papiros, nem a kő!”

(Márvány és papír)

Egyetemi tanulmányait – magyar–latin szakon – 1899-től 1903-ig a budapesti tudományegyetemen végezte, és ugyanitt avatták bölcsészdoktorrá (1905). Buzgó hallgatója *Katona Lajos*nak (1862-1910), a nagy magyar folkloristának. *Katona* nemcsak tanára és atyai barátja volt, hanem példaképe, munkásságának elindítója is. Tőle kapta etnográfiai alapképzettségét, módszertani felvérteztségét és azt a feladatot, hogy a magyar folklór – főként a népmese – kutatója legyen.

Az egyetem elvégzése után (1905-től 1939-ig, nyugalomba vonulásáig) a tanügyigazgatás területén dolgozott. Valamennyi állomáshelye (sorrendben: Lugos, Kolozsvár, Nagyenyed, Csíkszereda, Debrecen, Pancsova, Szekszárd és Pécs) egyben népköltészeti gyűjtő és feldolgozó tevékenységének a színhelye is volt. Erre pedig polgári foglalkozásának a magas szintű ellátása mellett kellett időt és fáradságot fordítania. Ahogy megérkezett egy-egy új munkahelyére, hozzákezdett az ottani népköltészet megismeréséhez és a gyűjtéshez.

Már szekszárdi éveiben foglalkozott a gyűjtőszövetség gondolatával, azonban a terv csak Pécssett válhatott valóra az érdeklődő Baranya megyei tanítók bevonásával. Ez a gyakorlat azért jelentős, mert napjaink számára is példát mutatott a néprajzi-nyelvjárási gyűjtőpályázatok meghirdetésére, vagy az olyan nagyszabású vállalkozásokra, mint megyéink földrajzi neveinek az összegyűjtése.

Berze Nagy János azonban nemcsak gyűjtött, hanem feldolgozó munkát is végzett. Cikkeit, tanulmányait tartalmi gazdagság, tudományos hitelesség és igényes előadásmód jellemzi. Munkássága műfaji szempontból felöleli a szellemi néprajz szinte minden területét (népdalok, népballadák, népszokások, népnyelv, népi hiedelemvilág stb.), legnagyobb részük azonban elsődleges kutatási területéhez, a népmesék vizsgálatához kapcsolódik.

Első nyomtatásban megjelent publikációja egy tréfás, ún. hazug mese, amelyet „egy öreg béres beszélt el, amikor téli időben körülülték az istálló közepén rakott szalmatüzet”. Íme: „Kivezetem a fakót, rüülök a deresre, elnyargalok 77 mérföldnyire... Kert alatt esett hálásom, kipányvázom a nyerget, fejem alá teszem a derest. Felébredek reggel, a nyerget megette a farkas, a derest megrágtá az eger. Kapom ijedtemben, beszaladok a káposztás kertbe, elejbem áll egy icipici únyi ember, oszt úgy ütött fejbe, most is csak úgy csüngbüng, mint a fene. Ijedtemben felszaladtam a kürtőbe, belekavaróztam a csepübe... Ka-

6 FÜLÖP Lajos: Berze Nagy János költészetéről. In: Berze Nagy János: Nap és tükrök. Pécs, 1982. 358–63.

Berze Nagy János

3. kép. Berze Nagy János (1879–1946)

varom a kását, főzöm a tarhonyát. Úgy jóllaktam tökmaggal, hónap is négszögre áll a hasam a szilvátú.”⁷

Több kisebb nyelvjárási adatközlés után jelent meg *Berze Nagy János* népnyelvi monográfiája, *A Heves megyei nyelvjárás* (1905).⁸ Ez tekinthető doktori értekezésének is. A dialektológiai kiadvány annak a gyűjtésnek az eredménye, amelyet a szerző (akkor még *Nagy János* néven) a Magyar Tudományos Akadémia és a Kisfaludy Társaság megbízásából (1903/04) Heves, Jász-Nagykun-Szolnok és Borsod megyében folytatott. Neki köszönhetjük a mátraalji és a dél-hevesi nyelvjárás első megbízható leírását. A hang- és alaktani, a je-

7 In: *Magyar Nyelvőr* 1900. 29: 358.

8 *Nyelvészeti Füzetek* 1905. 16., 17. sz.

lentés- és mondattani rendszerezés, a 970 tájszó, szólás, közmondás, néhány meseszöveg és más néphagyomány közlése szinte máig egyedülálló ezen a nyelvjáróterületen. Itt és akkor *Szimyei Magyar Tájszótárának* pótkötete számára is gyűjtött tájszavakat és frazeológiai kapcsolatokat.⁹

Népnyelvi tanulmányának, A Heves megyei nyelvjárásnak a megjelentetését a Népmesék Heves és Jász-Nagykun-Szolnok megyéből (1907)¹⁰ című kiadvány követte. A szerző szándéka az volt, hogy a nyelvjárást ismertető dolgozata után az itt közölt meseszövegek hitelesen – fonetikus lejegyzéssel, tartalmi változtatás nélkül – a nyelvhasználat bemutatását, az olvasókönyv szerepét szolgálják. Módszerének korszerűségét mutatja, hogy az egyes szövegek végén feltünteti az adatközlők nevét, életkorát, foglalkozását, a gyűjtés egyéb körülményeit (helyét, idejét stb.) – éppen a tudományos hitelesség érdekében.

4. kép. Berze Nagy János doktori diplomája

Berze Nagy János első nagyobb szabású gyűjtőtevékenységének rendkívül gazdag dokumentuma ez a kötet. A korabeli gyűjtési, feldolgozási és közlési gyakorlattal szemben több előremutató vonása van. A könyv kizárólag csak népmeséket tartalmaz a változatokkal együtt; egy tájegységről ez a kiadvány közölte eddig a legterjedelmesebb gyűjtést, szám szerint 88 mesét. Közülük is 65-nek egyetlen helység, Besenyőtelek a lejegyzési helye. Vol-

9 Vö. BERZE NAGY János: Nap és tükrök. Szerk.: BANÓ István és FÜLÖP Lajos. Pécs, 1982. 107–14.

10 In: Magyar Népköltési Gyűjtemény IX. Bp., 1907.

taképpen ez a mű hozta meg számára az első jelentősebb hazai és külföldi elismerést. Értékét, újszerűségét és hiánypótló jellegét tekintve – a nyelvjárási monográfiával együtt – méltán nevezhetjük a „*Hevesi Kalevala*”-nak.¹¹

Mese (1936) című tanulmánya A Magyarország Néprajza III. kötetében látott napvilágot.¹² A terjedelmes fejezet a népmesére vonatkozó addigi tudományos eredmények alapos és rendszerező összefoglalása. Áttekinthetően, olvasmányosan mutatja be a mesélés körülményeit, idejét, módját, a mesefákat, foglalkozik a mese szerkezetével, a típusok rendszerével, a mesei fordulatokkal, végül áttekinti a mesék vándorlását és a változatok keletkezését. Különösen hasznos és a kutatók számára nélkülözhetetlen a magyar népmese teljes szakbibliográfiájának összeállítása és a kapcsolt jegyzetanyag.

Pályájának vége felé Baranyai magyar néphagyományok (1940) címmel monumentális gyűjteményt adott közre.¹³ Az anyag ma már folklórtörténeti dokumentumnak számít, s megvilágítja azt az áldozatos szervező, gyűjtő- és feldolgozó munkát, amelyet *Berze Nagy János* a mű elkészítése és megjelentetése érdekében kifejtett. (A könyv III. kötetének Mesék című fejezete 1988-ban külön kiadványként is megjelent a szerző népmesekutató munkásságának feldolgozásával, bibliográfiájával és a gyűjtéshez kapcsolódó jegyzetekkel.)¹⁴

Berze Nagy az anyaggyűjtést 1933 őszén indította el, mégpedig társadalmi alapon, a megye tanítóságának a bekapcsolásával. Útmutatót,¹⁵ szakmai tanácsokat tartalmazó körleveleket adott ki számukra, és gyakorta maga is kiszállt a helyszínre. A gyűjtés a megye 69 községének a területén hat évig folyt.

Akkori törekvéseiről a kész mű bevezetésében ezeket írja: „Olyan gyűjtemény képe lebegett előttem, amely a felkutatott terület szellemi néprajzi hagyományainak lehetőleg sokoldalú, valódi képét adja...”¹⁶ Az 1842 oldalas kiadvány 4554 adatot tartalmaz; ebből az I. kötetben népdalokat (dallamukkal együtt), balladákat, verses imádságokat, gyermekjátékokat, rigmusokat, a II. kötetben elsősorban népmeséket, találós kérdéseket, adomákat, legendákat, mondákat, a III. kötetben pedig tájszavakat, szólásokat, közmondásokat, mitikus hagyományokat és népszokásokat találunk. A mű tanulsága felmérhetetlen; megjelenése óta a szakirodalom egyik legtöbbet idézett forrásműve lett.

A tudós a magyar néphagyományok mellett megbecsülte a szomszéd népek és a hazai nemzetiségek népköltészetét is, és összehasonlítás szempontjából fontosnak tartotta annak megismerését és gyűjtését.

Berze Nagy János 1946. április 6-án Pécsen halt meg. Sajnálatos, hogy néprajzi munkásságának mind értékben, mind terjedelemben nagyobb részét az életében kiadatlan művek jelentik. Már csak posztumusz kiadványként jelenhetett meg az *Égigérő fa* című mitológiai kötete is.¹⁷ Ez a könyv a magyar hitregék problémáinak összefoglalása, egyben az eurázsiai népek szellemi rokonságának bizonyítéka. Eredményei joggal tartanak igényt mind a néprajz, mind a vallástörténet kutatóinak az érdeklődésére.

11 L. BERZE NAGY János: Baranyai magyar néphagyományok. Népmesék. (Szerk.: FÜLÖP Lajos. Pécs, 1988. 21.)

12 In: A Magyarország Néprajza III. Bp., 1936. 256–326.

13 Kiadta Baranya vármegye közönsége. Pécs, 1940. I–III. köt.

14 BERZE NAGY János: Baranyai magyar néphagyományok. Népmesék. (Szerk.: FÜLÖP Lajos. Pécs, 1988.)

15 L. Tájékoztató Baranya vármegye magyar népe színhagyományainak és szokásainak gyűjtéséhez. Pécs, 1933.

16 In: Bevezetés. VIII–IX.

17 BERZE NAGY János: Égigérő fa. Magyar mitológiai tanulmányok. (Szerk.: DÖMÖTÖR Sándor. Pécs, 1958¹, 1961², 1984³.)

A gyarók mög a kis hányák.

„Egyragán gyarók nagyon szerette a fákat
másvi. Éccörög nagyon magas fára mászott, a-
lann hányaférket szédött ki. A kis hányákat a böggi-
be rakta, de az ümög-gyét jó a gatyába kötö. A kis
hányák a böggint böggibe írték röpködni, a gyaró-
köt is magukkal vitték. Ahogy röpköt, a falubeliek
sarkánnaak nérték, orot hajabáták:

- Fávorr, sarkánykávorr!

A gyarók oromú értötte a szót. Úgy értötte:

- Fágörd a gatyádat, fágörd!

Mög is fágörtötte, de a kis hányák a bö-
ggébül mind a röpkötek. ~~Ömög lörtötte~~ Ű mög
lécsötte.

(Hosszúbalány, 1934. nyptambot Elm.: Kiss
János, 33 éves, földműves. It is olvas. Berze Nagy Jánosgy.)

Katona Lajos szellemi örökségét elsősorban a Meseszótár (ebből sajnos csak töredék maradt meg)¹⁸ és a Magyar népmesetípusok mutatja.¹⁹ Berze Nagy a készülő Meseszótár-
ra már 1909-ben felhívta a Kisfaludy Társaság figyelmét, és a kész művet kinyomtatás cél-
jából 1913-ban adta át az Athenaeumnak. Ezzel a munkával szorosan összefügg Berze fő-
műve, a *Magyar népmesetípusok*, amelynek elkészítésén a szerző 1908-tól 1934-ig folya-
matosan dolgozott. Már a kezdet kezdetén tudatában volt elhivatottságának és munkájának
az értékével: „... hogyha én nem leszek olyan magyar ember, aki ilyenre az életét, munká-
ját, erejét feláldozni kész, érzéke, képessége s tudománya van hozzá, száz esztendő múlva
sem akad, mert ez se nem börze, se nem olajvállalat.”²⁰

A mesekatalógus minden magyar népmesét meghatároz, motívumokra bont, ezeket ösz-
szeveti a legszükségesebb hazai és külföldi párhuzamokkal, az irodalom- és művelődéstör-
téneti, valamint a mitológiai vonatkozásokkal. A mű a magyar mesekincs fundamentuma,
amely egy teljesen új és távlatos világot nyitott meg a folklór kutatói előtt.

18 A mű első 14 jvét kiszedték, a kézirat azonban az I. világháború idején elkallódott a nyomdában. A nemzet-
közi szakirodalomban ez volt az első összefoglaló munka ebben a tárgykörben.

19 BERZE NAGY János: Magyar népmesetípusok I-II. Szerk.: BANÓ István. Pécs, 1957.

20 In: Egy néprajztudós műhelyéből. Szerk.: BANÓ István és FÜLÖP Lajos. Pécs, 1977. 1/105.

A Régi magyar népmesék (1960¹, 1961²) a Berze Nagy-hagyatékban megőrzött mesekin-
cset, elsősorban a magyar nyelvterület peremvidékeinek (Székelyföld, Dél-Erdély, csángó
terület, Ugocsa, Zemplén, Vas megye) meséit foglalja magába, emellett jónéhány – a koráb-
bi gyűjteményekből kimaradt – Heves megyei népmesét is.²¹

Posztumusz kiadványként jelent meg Egy néprajztudós műhelyéből (1977) címmel *Berze Nagy János* levélhagyatéka²², amely munkásságának tudományos háttérébe enged bepillan-
tást (és a publikált művek teljes bibliográfiáját is tartalmazza), ugyanígy a Nap és tükör
(1982) című kötet (a kisebb néprajzi és népryelvi tanulmányok, gyűjtések foglalata)²³, vala-
mint a Hevestől Baranyáig (1983) című helytörténeti képekbe ágyazott Berze Nagy-életrajz
(jegyzetanyaggal és adattárral).²⁴ Időközben a hagyaték elfekvő darabjai, eddig még ki nem
adott munkái és más, különböző szempontú válogatások is napvilágot láttak.²⁵

Végezetül, ha a pályarajz után *Berze Nagy Jánost*, az embert kívánjuk jellemezni, röviden
azt mondhatjuk: olyan volt, mint jó palócai, akiknek életét, népi sajátosságait, szokásait és
nyelvét oly szenvedélyes szeretettel tanulmányozta. Humanista alázat, filológus aprólékos-
ság és bámulatos szorgalom, – ezek voltak a karakterisztikus vonásai.

Munkáját, törekvéseit számtalan körülmény akadályozta: nélkülözések, sorscsapások, a
kutatóközponttól, a társaktól és a jól felszerelt könyvtáraktól való távolság, a könyvkiadás
nehézségei... Méltán írta életútjának a legvégén: „Nagyon sok áldozatot hoztam a néprajz-
tudományért: számbavehető életem minden szabad óráját s energiáját ennek szenteltem.
Életem műve derékba tört oszlop maradna, ha munkámat nem adhatnám azok kezébe, aki-
kért időmet s erőmet áldoztam.”²⁶

Berze Nagy életművének talán az itteni felvázolásából is kitűnhetett, hogy helye a ma-
gyar folklór történetében ma már vitathatatlan.²⁷

Bonkáló Sándor (1880–1959)

Alakját és írásait még ma is mély csend veszi körül. Hetvenkilenc évet élt folytonos
munkában, s tevékenysége szinte mindvégig az ellentétek és ütközések középpontjában állt.
A húszas években a jobboldaliaknak baloldali volt, az ötvenes években pedig éppen fordít-
va. Holott ő igazából egyik táborhoz sem tartozott. A század torz hatalmi kötődései idején
bizonyára ezért támadták személyét és működését olyan hevesen. Mindkét végletes idő-
szakban eltanácsolták az egyetemi katedráról is. Olyan méltánytalanságok érték, amelyek

23 Nap és tükör. (Néprajzi és népryelvi tanulmányok, gyűjtések.) Szerk.: BANÓ István és FÜLÖP Lajos. Pécs, 1982.

24 DÖMÖTÖR Sándor: Hevestől Baranyáig. (Helytörténeti képek Berze Nagy János életéből.) Szerk.: BANÓ István és FÜLÖP Lajos. Pécs, 1983.

25 Pl.: A folklorista Arany. Közli: ifj. BERZE NAGY János. In: Janus Pannonius Múzeum Évkönyve. Pécs, 1965. 127-52.; Népköltési Gyűjtemény a Palócságból és a Tiszamentről. Szerk.: BANÓ István. In: PBMK I. Pécs, 1967.; Népdalok dallamai az Ethnographia számára. Szerk.: HEGYI József. Janus Pannonius Múzeum Évkönyve. Pécs, 1968. 119-52.; Század-eleji Kolozsvár-környéki népdalok és mesetörédek. Szerk.: BANÓ István. In: Baranyai Művelődés, 1970. V. 114-21.; Verses imádságok. Közli: BANÓ István. In: Janus Pannonius Múzeum Évkönyve. Pécs, 1975-1976. 141-44.; Cigány mesék. Szerk.: FÜLÖP Lajos. Pécs, 1985.

26 In: Egy néprajztudós műhelyéből. Szerk.: BANÓ István és FÜLÖP Lajos. Pécs, 1977. I/102.

27 Ezért is írja róla összegzőképpen a Magyar Irodalmi Lexikon: „Az újabbkori magyar néprajztudomány egyik legnagyobb alakja, munkásságát külföldön is nagyra értékelték...” (Bp., 1963. I. 144.)

egyre inkább elszigetelték, magányba kényszerítették. Pedig rendkívül tág horizontú, független és önálló szellemi ember volt. Aki ismeri életét és munkásságát, az tudhatja, hogy jelleme és műveltsége szerint az alkotás és erkölcsiség humánumát képviselte.

A Magyar Életrajzi Lexikon *Bonkáló Sándor* hivatását így jelöli meg: „Filológus, irodalomtörténész, műfordító.”²⁸ Talán rövidebb szabott életrajzi vázlatából is kitűnnek majd szerény és dolgozó életének állomásai, tevékenységének főbb irányai. A Kárpátalján, Rahón született 1880. január 22-én. Egyetemi tanulmányait – latin-német szakos bölcsészhallgatóként – Budapesten, Lipcsében és Szentpétervárott végezte, diplomájának megszerzése után pedig a szegedi (1905/06), a gyöngyösi (1906/07-1915/16) és a zalaegerszegi gimnáziumban tanított. Tíz esztendeig vidéki tanár volt, aki – *Németh László* más összefüggésben használt jellemzése szerint – „erről a szóról lemosta a kicsinyítő jelzőt.”²⁹ Emberi értéke és minőségi munkája viszonylag korán kiemelte környezetéből. 1917-től 1919-ig már az orosz nyelv és irodalom magántanára, majd 1919-től a rutén nyelv és irodalom rendes tanára a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen.

6. kép. *Bonkáló Sándor* nyugdíjas barátaival 1958-ban
(A professzor balról jobbra a második)

28 I.m. I. 1967. 244.

29 NÉMETH László 1977. I. 518–9.

Bonkáló az 1918-as polgári demokratikus forradalom idején *Jászi Oszkár* tanácsadója volt. Részt vett a nemzetiségi program (elsősorban a rutén kérdések) megfogalmazásában, tanszékének megszüntetése után pedig – huszonnégy éves korában már nyugállományban – orosz és ukrán irodalomtörténeti, történelmi tárgyú cikkeket, tanulmányokat írt hazai és külföldi folyóiratokba, önálló kiadványokat jelentetett meg, és műfordítással foglalkozott. *Lev Tolsztoj* és *Dosztojevszkij* több regényét, elbeszélését ültette át magyarra. Ebben az időben az orosz, illetve az ukrán nyelv- és irodalomnak ő volt a legfelkészültebb és legilletékesebb szakembere Magyarországon. Nem véletlenül, hiszen kitűnően ismert valamennyi szláv nyelvet, s nemcsak leíró, hanem történeti szinten is. Jártas volt a latin filológiában, a nyugati nyelvek közül pedig elsősorban a németet és a franciát beszélte. A kortárs írók, irodalomtörténészek, kritikusok közül szoros kapcsolatot tartott *Benedek Marcellel*, *Kárpáti Auréllal*, *Schöpfli Aladárral*, *Szerb Antallal* és másokkal, akik szakmai kérdésekben gyakorta kérték a tanácsait.³⁰

1946-ban rehabilitálták; ismét egyetemi tanár, a régi orosz nyelvet és irodalmat tanította a pesti bölcsészkar újonnan szervezett orosz tanszékén. Ám 1950-ben, a személyi kultusz korában bíráló megjegyzései miatt másodszor is nyugállományba küldték. Kényszerű visszavonulása után, 1959. november 3-án Budapesten halt meg.

Főbb művei a következők: *A szlávok* (Bp., 1920), *A magyar rutének* (Bp., 1920), *Az ukrán mozgalom története 1917–22.* (Bp., 1922), *Az orosz irodalom története I–II.* (Bp., 1926), *A kárpátaljai rutén irodalom és művelődés* (Bp., 1935).³¹

Legjelentősebb alkotása a fentiek közül *Az orosz irodalom története I–II.*³² (Ezt a stúdióumot 1918 szeptemberétől 1924 júniusáig adta elő a budapesti tudományegyetemen. A gazdag anyagból annyit válogatott ki, amennyi a művelt közönség érdeklődésére számot tarthat, s amennyi a orosz irodalom lényegének és jelentőségének a megértéséhez szükséges. Mint az Előszóban írja: „Az orosz irodalomban a művészi és a társadalompolitikai feladatok teljesen egybeforrak. Az író kezdettől fogva elsősorban nemzete tanítójának s nemcsak művésznek tartotta magát, s így az orosz irodalom a vallási, erkölcsi, politikai és társadalmi eszmék fejlődésének és váltakozásának történetét is elénk tárja. Mindez megmagyarázza, hogy miért tárgyalom kissé behatóbban az általános művelődéstörténeti kérdéseket, s miért foglalkozom a népköltéssel és a régi irodalommal is.”³³

Munkájában elsősorban eredeti művekre támaszkodott, összehasonlításképpen pedig a fellelhető fordításokat (gyakran saját fordításait), a világirodalmi párhuzamokat és művészeti hatásokat vette figyelembe.

Bonkáló szaktudományának mestere, hivatott irodalomtörténész és esszéíró volt. Becsületes gondolkodó, aki csak azt írta le, amiben hitt, ami meggyőződése volt. Alkotói gyakorlatában a korábbi pozitívista felfogást egyre inkább a társadalom- és stflustörténeti, illetőleg az irodalom-szociológiai szemlélet váltja fel. Az adatszűrés helyét a rendszeresítésnek, az összefüggések láttatásának és a kifejezésbeli mozzanatoknak. Értékszemponjtjai logikusak, természetesekek, hiszen „az irodalomtörténetíró már akkor is értékkel, amikor eldönti, kiről beszéljen és kiről ne, kiről beszéljen többet, és kiről kevesebbet.”³⁴

30 A Gyöngyösi Berze Nagy János Gimnázium Jubileumi Emlékkönyve. Gyöngyös, 1984. 137–8.

31 Magyar Életrajzi Lexikon I. 1967. 244.

32 BONKÁLÓ Sándor 1926.

33 BONKÁLÓ Sándor 1926. I. 3.

34 In: SZERB Antal: A világirodalom története I-II. Bp., 1958.² VI.

gesam Krämpen: ≤ magy. *kálep* »der Hut«; *cauróra álló* »Hut mit abwärts gehenden Krämpen«.

Kálep heißt jeder ungarische Hut ohne Ritzeleht auf die Farbe und Krämpen. Die oben angegebene Definition ist also ungenau. (Von *kebebercski* hat es auch Hr. übernommen, doch hinzugefügt: *Hol. Od. 79.*)

Wr. U. I. 159 lösen wir folgenden Rätsel: *csotyry brala púd oit-symkalapom ryfad* (Ujdatárháza) = *oberisch*. Doch auch an der Hand anderer Beispiele kann ich es nachweisen, daß das Wort *kálap* einen bei den Balhasen selten getragenen Hut bedeutet. Im Volkliede heißt es:

*Ja kálepem mad arshij — V mami kálep fardershtij,
Za kálepom s'jalke — So mi dala frejzika*

(Nagykocsói, Kom. Máramaros, cf. Vrabl': Ugro-russki narodni epivanski Bedapet 1901. I. B. 162). Bei Lemken bedeutet es einen in Ungarn gekauften Hut:

Ja ny kálepem udamskij — Mam kalapky maarskij

(Wr. Lom. 322. Kerolyk Válykij). B. noch Wr. Lom. 322, 352, 376, 384 usw. Hn. I. 167, 169, 199, II. 176, III. 76; Wr. U. I. 159, II. 156, III. 122, 212 usw. Es ist also im ganzen ung.-ruth. Sprachgebiet, bei Galiz. Lemken und hier und da auch bei Bojken und Huzulen bekannt und bedeutet einen solchen (aus Ungarn herüberbrachten oder dort gekauften) Hut, der vom ruthenischen Hut im allgemeinen abstammt. Der Rahóer Huzule (Kom. Máramaros), wenn ein dertiger »Schwabe« einen neuen Hut kauft, sagt: *Jakij pan ses nimce, notyj kálap soli kupyj*. Das sind gewöhnlich grüne Hüte mit kleinem Krämpen. *Jydnomu kálap na kolosy byj bilyj*, Kapnaszög im Unger Kom. Hn. I. 169.

21. *kápij*, -ova m. »Jagdhund, kapóví psy »Jagdmeute«; ≤ magy. *kapni* »packen, ergreifen, fangen, fassen«; *kapó* »angreifen. *Kápij* ist umdeutet wie fast alle auf magy.-o anastehenden Lehn- und Fremdwörter im Ruth. Z. B. magy. *lagó* > *bagiuj, csomó* > *čumij, fukó* > *fakij, bira* > *byrij* (bei Hr. fehlerhaft: *brijij*), *szabó* > *zabuj, való* > *vulij, káló* > *kalryj, áró* > *aršije* usw. Das erlehnt man auch aus dem Wortverzeichnis Wr. U. I. Das Wort ist das magy. *kapó* = Jagdhund, also ukr. *kápij* ≤ magy. *kapó*. Es kommt auch in dieser Form vor, z. B. in Ungvar heißt es: *kapuj* (Vol.), im Kom. Báros *kapuj*. *Kópój* auch in älterer ung.-ruth. Sprache. Cf. Petrov cit. Wenk. 8. 88. § XII: Тару вітис в торі азъ біа ца на норо хуакоз, шро Флазаєрпъ тѣи Коноса

гопѣмъ, біае в торіи добіта за тпу жно. Bekannt im ganzen ung.-ruth. Sprachgebiet und bei Huzulen (Wr. Zn. 24, Buch V. im Wortverzeichnis und im Texte s. m. O.).

22. *kenderjca*, -ci f. »Kukuruz«; ≤ magy. *kenderice* »der Haaflied, der Bluthäufung«.

Diese Zusammenstellung ist ganz verfehlt. *Kenderjca* ist identisch mit magy. *tengeri* = Kukuruz und kommt in folgendem Varietas vor: *kenderjca, kyndyrjca, gengerjca, tenerjca, tenderjca, tymdyrjca, tyndyrjca* usw. (Verfehlt ist die Erklärung *šajkovitš* in seinem Wörterbuch.) — Das Wort ist fast in ganzem ung.-ruth. Sprachgebiet und in Galizien bei Lemken und hier und da bei Bojken verbreitet. Cf. Hn. I. 77, 121, Wr. U. I. 35, 114, 125, II. 139, Wr. Lom. 188. Das Wort kommt schon in älteren ung.-ruth. Sprachdenkmälern vor. In Huklivaeer Kronik heißt es: *tenderjca*, in Latskays Grammatik: *tenderjca*. Über die Verbreitung des Wortes s. noch Wr. Zn. 25. In den Ostkarpaten wird es selten gebraucht, dort heißt Kukuruz »*meljo*«.

23. *kondá*, -a m. »Schweinehirt«; ≤ magy. *kondás, kondász* »der Schweinehirt, der Bauhirt«.

Die Zusammenstellung ist richtig, doch wenn man sich auf dialektisches magy. *kondász* (sprich *kondás*) beruft, so ist zu erwähen, daß es auch im Ruth. in dieser Form — obwohl sehr selten — vorkommt. Hn. II. 4: *Kondás maj lektaj robit* (Harcos, Kom. Zaplatn), aber gewöhnlich wird nur *kondás* gesprochen. Es ist in dieser letzteren Form im ganzen ung.-ruth. Sprachgebiet verbreitet, cf. z. B. H. I. 98, 206, II. 4, Wr. U. I. 47 usw. In Zupó (ruth. Hukliva, Bereger Kom.) heißt es: *gondás*. — Als Familienname kommt es auch bei Galiz. Bojken vor, cf. M. Zubryckij: *Imena i prozvjeta u selan s. Mianca: Kondás = pas davnije svjety na Uhrach, a tam takij pastuch nazyvaje ja kondás*.

Ich war bestrebt, meine Erörterungen möglichst kurz zusammenzufassen. Absichtlich vermied ich (insoweit es möglich war!) die ukrainische Literatur in magyarischer Sprache, um nachzuweisen, daß ein ukrainischer Forscher wenigstens die in ukr. Sprache vorhandene Materialien benutzen muß, um die Bedeutung und den Zusammenhang der Fremdwörter festzustellen. Doch hebe ich noch einmal hervor: Ohne Kenntnis der magyarischen Sprache, ohne Berücksichtigung der Arbeitsweise der magyarischen Sprache, ohne Berücksichtigung der Arbeitsweise der magyarisch-ukrainischen Etymologie und Berührungszusammenhänge.

Gyöngyös (Ungarn), 25. August 1914.

A. Bonkáló.

7. káp. Bonkáló egy Gyöngyösön írt tanulmányának részlete

Írói szemléletével és módszerével együtt változott előadásmódja is. Nem kiférasztani, hanem éppen felüdíteni igyekezett az olvasót. Stílusában a tárgyilagos józanság személyes, lírai ihletettséggel társult. Azt vallotta, hogy minden népnek esze-lelke a nyelvével azonos, minden nép a nyelvében él (ahogy azt már *Széchenyi* is megfogalmazta), és csakis addig önálló egy nép, amíg saját nyelve van.³⁵ Könyve ennyiben rokonítható *Babits*nak Az európai irodalom története³⁶ és *Szerb Antal*nak A világirodalom története³⁷ című művével. (Itt jegyezzük meg, hogy *Szerb Antal* annak idején Bonkáló-tanítvány volt a pesti egyetemen.)

Bonkáló érzékelhető különbséget lát az orosz és a nyugat európai népek lelkesége között. Szerinte a nyugat-európaiak általában véve fürgébbek, gyorsabbak, türelmetlenebbek, míg az orosz génuszra inkább a lassúság, a fontolgtatás és a nehézkesség (a „*sirokájá dusa*”) jellemző. Műveltségük kialakulása sem azonos a nyugat európai kultúráéval, az előbbiekének a latin civilizáció az alapja, s később is állandóan érintkeztek egymással, az utóbbiaknak viszont maguknak kellett megteremtenuk műveltségük alapjait. Náluk a bizánci hatás is csak a XI. száz-

35 BONKÁLÓ Sándor 1926. I. 13.

36 BABITS Mihály: Az európai irodalom története. Bp., 1957. 5

37 SZERB Antal: A világirodalom története I-II. Bp., 1958.²

zadban, a kereszténység felvételével kezdődött, s ekkor sem terjedt ki az egész népre, csak egy szűkebb, uralkodó rétegre. Társadalmi és vallási szakadás („*rászkol*”) következett be, amely a későbbi orosz életre és irodalomra is jelentős hatással volt.³⁸ Oroszország a XIX. század elejéig kelet és nyugat kultúrája között lebegett. Ekkor azonban látványos átalakulás következett be.

Bonkáló így ír erről a gyors változásról: „Közhellyé vált az az állítás, hogy évszázadokon át Oroszország az éjjeli sötétség, a durva barbárság hazája volt. A nyugati műveltség fénysugarai, a renaissance áradata, a reformáció vihara nem ért el az orosz földre, vagy ha oda is jutottak gyenge hullámai, termékeny talajra nem találva nyomtalanul elenyésztek. Azután egyszerre valami érthetetlen csoda történt. A XIX. század elején mintegy varázslásra, máról-holnapra kivirágzott az irodalom s nem csak előkelő, de sok tekintetben első helyet biztosított magának a világirodalomban. Ha hiszünk ebben a csodában, valóban érthetetlen az orosz irodalom hirtelen fellendülése, tartalmának gazdagsága és mélysége, művészi formájának eredetisége s főleg szociális ereje.”³⁹

A szerző – *Bjelinszkij* nézeteivel vitatkozva – megállapítja: aki nem ismeri az orosz irodalmat (a népköltészetet, az írott irodalom kezdeteit, a kievi, a szuzdali és a moszkvai korszakot, a nyugati befolyás megnövekedését *Nagy Pétertől Puskinig*, majd innen a XX. század elejéig), az nem is tudhatja, hogy ez a minőségi változás, az európai irodalom áramába való bekapcsolódás voltaképpen a megelőző századok hosszú és természetes fejlődésének az eredménye.⁴⁰

Bonkáló – bizonyára *Goethe* nyomán – a világirodalom történetét olyan folyamatnak tartja, amelyben a kiemelkedő írók és művek századokon és országhatárokon felülemelkedve kapcsolatba kerülnek, hatnak egymásra, s ha ugyan saját nemzeti nyelvükön is, de az egész emberiségnek üzennek.⁴¹

A könyv a kezdetektől a XX. század elejéig kíséri figyelemmel az orosz irodalom fejlődését. Az ún. szovjet irodalom korával tehát már nem foglalkozik. Ezt az akkori viszonyok nem is tették lehetővé, sőt még más nyelveken sem juthatott hozzá a forradalom utáni orosz irodalom legtöbb termékéhez. Művének záró fejezetében így csupáncsak sommás képet alkot a változásokról, s ez egyben az író vélekedését is jelzi: „A legújabb munkák olvasása nem üdít, hanem elszomorít... Az európai és az orosz irodalom útjai elváltak egymástól. Rendkívül érdekes művelődéstörténeti jelenség, mert valószínű, hogy előbb-utóbb ismét találkoznak, s kölcsönösen megtermékenyítik egymást.”⁴²

Bonkáló Sándor az egyetemi katedráról visszavonulva is a rá jellemző tisztelességgel, alapaosszággal és az előadás stílusbeli szépségével alkotott tovább. Ezért lehetett megbízható kalauza annak a magyar olvasó számára kevésbé ismert világnak, amelynek írójává, tudósává szegődött.

Nagy J. Béla
(1884–1967)

Nagy J. Béla nyelvész, pedagógiai író, szerkesztő a két világháború közötti korszak legjelentősebb magyar nyelveműelője volt. Munkássága összekötő kapocs tanára, *Simonyi Zsigmond* és tanítványa, *Lőrincze Lajos* életműve között. A fiatalabb nemzedék ma már ke-

38 BONKÁLÓ 1924. I. 11–6.

39 BONKÁLÓ Sándor 1926. I. 7.

40 BONKÁLÓ 1926. I. 6–7.

41 SZERB Antal 1958.² I–II.

42 BONKÁLÓ Sándor 1926. II. 208.

vésbé ismeri nevét és alkotásait, bár még az 50-es, 60-as években is jelentek meg cikkei, tanulmányai a Magyar Nyelvőrben és a Magyar Nyelvben. Gyűjteményes kötete Egy emberöltő nyelvünk védelmében címmel – már posztumusz-kiadványként – 1968-ban jelent meg *Ferenczy Géza* gondozásában.⁴³

Rövid életrajzát – 1952. június 9-i keltezéssel – ugyancsak *Ferenczy* találta meg hátrahagyott feljegyzései között egy papírdarabkán: „1884. március 16-án születtem Gyöngyöshalászon, Heves megyében, tanítói családból. Az elemi és a középiskola elvégzése után magyar-francia szakos középiskolai tanári oklevelet és bölcsészdoktori oklevelet szereztem Budapesten. Tanítottam a körmöcbányai, a székesfehérvári és a budapesti V. kerületi állami főreáliskolában, majd a budapesti Állami Középiskolai Tanácsvizsgáló Bizottság alelnöki hivatalába kaptam beosztást mint gyakorló középiskolai tanár, továbbá a magyar nyelv és irodalom tanításának módszertanából tanárképző intézeti előadásokat tartottam, s a magyar stílusgyakorlatokat is vezettem. 1942. július 1-e óta vagyok nyugalomban.

Pedagógiai irodalmi munkásságom után (*Fleury, Diderot* stb.) 1927 óta állandóan dolgoztam a Magyar Nyelvbe és a Magyarosamba, ez utóbbinak megindulásakor két éven át szerkesztője is voltam, és magyar nyelvkönyveket írtam a gimnáziumoknak valamennyi osztálya számára. *Tolnai Vilmos* halála után és gondoztam A magyar helyesírás szabályai című akadémiai kiadványt, s írásbeli hozzászólással és adatszolgáltatással most is tevékenyen részt veszek az új kiadások előkészítésében.”⁴⁴

Tömör életrajzi feljegyzéséhez tegyük még hozzá, hogy tanári működése mellett szakmai irányultságának két ága, elsősorban nyelvművelő tevékenysége és pedagógiai írói-szerkesztői elkötelezettsége a legjelentősebb. Akadémiai levelező taggá 1936-ban választották, és 1949-ben az MTA átszervezésekor – több tudóstársával együtt – törölték a tagok névsorából.

Ami pedagógiai munkásságát illeti: született nevelő volt, tanítói családban, az iskola légkörében nőtt fel, s már korán kitűnt, hogy egy életre elkötelezte magát az oktatással és neveléssel. Doktori disszertációja – *Fleury Kolos* (1906) – ugyancsak neveléstudományi tárgyú, mint ahogy későbbi értékes tanulmánya is, *Diderot* pedagógiája (1914) címmel. Két évtizedig (1919–39) szerkesztette a Magyar Paedagógiát, közben szócikkek tömegét írta a Magyar Pedagógiai Lexikonba (1933–34).

Az anyanyelvi tantárgypedagógiának a két világháború közötti korszakban az egyik legkiválóbb szakembere; tanári munkája is mintaszerű volt. Az egyetem a magyar szakos tanárjelölteknek ekkor elsősorban nyelvtörténeti ismereteket tanított, s csak kevés eligazítást adott a tanítás gyakorlatához. *Nagy J. Béla* hallgatói viszont – alapos módszertani képzettségükkel – ritka kivételnek számítottak.

Kitűnő didaktikai felkészültségével függött össze tankönyvírói munkássága is. A 20-as és 30-as években korszerű és hosszú ideig használatos középiskolai tankönyveket írt. Ismeretes, hogy a latin nyelv változatlanul megőrizte vezető szerepét a korszak középiskolaiban (különösen a gimnáziumokban). Ez a körülmény okolta meg a magyar nyelvtan még haté-

8. kép. Nagy J. Béla
(1884–1967)

43 L. FERENCZY Géza (Szerk.) 1968.

44 In: FERENCZY Géza 1968. 7–8.

konyabb oktatását. Az alsóbb osztályokban folyó nyelvtanítás elsősorban a latin és az élő idegen nyelvek anyanyelvi alapjait és a nyelvtanítás terminológiájának a megismertetését igyekezett biztosítani. Nagy J. Bélának jelentős szerepe volt az adott lehetőségek kiaknázásában és módszertani elgondolásai – ha már más pedagógiai körülmények között is – mind a mai napig irányadóak.

Didaktikai nézetei közül nem egy az akkori magyar nyelvi tantervekben is fellelhető. Azt vallotta, hogy az anyanyelvi ismereteket az élő nyelvi anyagból és a tanulók természetes nyelvtudásából kell kibontani, mégpedig az öntevékeny ismeretszerzésre építve. Véleménye szerint a nyelvtanítás alapegysége a *feladat*, amely próbája a találékonyságnak és az alkotóképesség kifejtésének, az eljárás lényege pedig a *felfedeztetés*. Tanítási gyakorlatában nagy gondot fordított mind a *nyelvismeret*, mind a *nyelvhasználat* fejlesztésére, és nemcsak az *írásbeli*, hanem a *szóbeli kifejezőképesség* megalapozására, a *nyelvhasználatközpontúság* érvényesítésére is. Különösen fontosnak tartotta a *beszélgetést* (mint módszert), amelyben a párbeszéd közléssel váltakozik. Jelentős szerepet szánt az *anyanyelvi művelődési anyag*, elsősorban az *irodalmi olvasmányok* kiválasztásának, ezáltal az *érzelmi motivációnak*, az *élményhatásnak*. Röviden szólva: az anyanyelvi ágazatok rendszerében az *egységes (integrált) szemlélet* megvalósítását szorgalmazta. Sokat foglalkozott a *stílusfejlesztéssel*, a *stílusgyakorlatokkal* is. Meggyőződése volt, hogy a középiskolában a *magyar nyelv és irodalom* csak látszatra két tárgy, valójában egy tantárgynak két, egymást kölcsönösen feltételező ága. A nyelv ugyanis az irodalom anyaga, megvalósulási formája. Következésképpen a nyelvi-stilisztikai eszközök feltárása az irodalmi alkotások mélyebb megértésének, a stílusérzék fejlesztésének a biztosítója.

Nagy J. Bélának ehhez a módszertani szemléletéhez ma sincs mit hozzátennünk. A pálya végén írott levelének egyik részlete pedagógiai hitvallásként is felfogható: „Az egymást váltó nemzedékek egymás kezébe adják a munka eszközeit és a tudomány világító fáklyáját. Így kell ennek lenni, hogy a munka ne szüneteljen, a fáklya ki ne aludjon soha.”⁴⁵

Nyelvészeti pályafutása a század elején – még egyetemi hallgató korában – nyelvhelyességi cikkekkal és nyelvjárási közleményekkel kezdődött.⁴⁶ Az Akadémia Nyelvtudományi Bizottságának megbízásából népnyelvi anyagot gyűjtött szülőföldjén, a Mátraalján. Gyűjtésének eredményét azután a Magyar Nyelvőrben közölte.⁴⁷ Korai írásai még Nagy József névvel jelentek meg, s csak később – megkülönböztetésképpen – használta a *Nagy József Béla* (*Nagy J. Béla*, illetve *N.J.B.*) nevet.

Nem véletlen, hogy amikor megjelent *Berze Nagy János*nak A Heves megyei nyelvjárás (1905) című kiadványa, ő írt róla értő és tárgyilagos recenziót.⁴⁸

Nyelvművelő munkásságának javát az Egy emberöltő nyelvünk védelmében (1968) című kötet tartalmazza. Ennek anyagát még maga a szerző állította össze, s a tanulmánygyűjteménynek a „Törődjünk többet nyelvünkkel!” címet adta. A válogatás gondja később *Grétsy Lászlóra*, a kézirat gondozása, megszerkesztése pedig *Ferenczy Gézára* hárult. A szerző halála után – kegyeletből és hálából – ők adták a műnek a mostani címét.⁴⁹

A kötet első részében Nagy J. Bélának a nyelvművelés elvi kérdéseivel és néhány nagy nyelvművelőnkkel (*Arany János*, *Simonyi Zsigmond*, *Horváth János*) foglalkozó írásait ta-

45 KOVALOVSKY Miklós: Nagy J. Béla emlékének. Magyar Nyelv 64:123.

46 FERENCZY Géza 1968. 8.

47 In: Magyar Nyelvőr 32:45–6; uo. 33:170 stb.

48 L. Magyar Nyelvőr 34:163–4.

49 FERENCZY Géza 1968. 13–4.

láljuk. A második fő csoport, „Helyesen magyarul” címmel a nyelvhelyességi babonákkal, a helyes mondatszerkesztéssel és szóhasználattal foglalkozik, a harmadik nagyobb egység pedig a köznyelvi kiejtés és a helyesírás időszzerű kérdéseit taglalja.

Tudománytörténeti szempontból idekiváncózik, hogy az MTA Nyelvtudományi Bizottsága 1932-ben nyelvművelő folyóiratot indított Magyarosan címmel.⁵⁰ A szerkesztéssel Nagy J. Bélát és Zsirai Miklóst bízták meg (1932–33). A kiadvány első számának bevezetője a szerkesztők törekvésének célját így határozta meg: „Akarjuk nyelvünk védelmét, az idegenszerűségek visszaszorítását, a fattyúhajtások irtását, a nyelvnek sajátos jellege szerinti fejlesztését, a szó- és szóláskincs gyarapodásának magyarosságát, a szép magyar szó tiszteletének terjesztését, a beszéd- és írásmód ízléses tisztaságát.”⁵¹

A szerkesztők állták a szavukat: figyelmük kiterjedt még a tömegtájékoztatási eszközökre, az újságokra, a rádióra, a színházra, a szépirodalomra, a hivatali, jogi és tudományos szaknyelvre, nem utolsósorban az egyes sportágak magyar szókincsének (l. pl. labdarúgás) megteremtésére is.⁵²

A Magyarosan mozgalmának mérlege az első szakaszban mindenképpen pozitív volt, a megjelentetett cikkek szakszerűek, állásfoglalásukban és hangvételükben is türelmesek, tárgyilagosak, szélsőségektől mentesek. (Nem így a második szakaszban, 1937-től, amikor az említett szerkesztők helyét dilettáns nyelvcsöszök, „ön- és közveszélyes nyelvújító”-k foglalták el.⁵³

A 30-as évekre az 1922-ben kiadott helyesírási szabályzat felett is eljárt az idő. Mivel a helyesírási egység ekkorra felbomlott, az Akadémia egy új és részletesebb szabályzat kiadását rendelte el. A szerkesztéssel 1935-ben Nagy J. Bélát bízták meg. Ő néhány év alatt el is készítette a kéziratot, de a szedés a háborús események következtében a nyomdában tönkrement.⁵⁴ A sajnálatos esemény azonban semmit sem von le a szerkesztő érdeméből.

Nagy J. Béla, mint nyelvművelő, a szakterület egyik legfelkészültebb és legkiemelkedőbb egyénisége volt. Jó nyelvrézéssel rendelkezett, kitűnően ismerte a nyelvtudomány és a nyelvhelyesség elméletét, a magyar nyelv múltját és jelenét, a népnyelvet és nagy íróink nyelvét, mint ahogy jártas volt az idegen nyelvekben is.

A nyelvi jelenségek megítélésével kapcsolatban hajlékonyságra intett; óvott a túlzott határozottságtól, de a belenyugvástól is. Többször hivatkozott a mindenkori nyelvszokás, a nyelvtény perdőntő szerepére és a nyelv szakadatlan változásának a figyelembevételére.

A nyelvi kifejezésmód (a mondatszerkesztés, szóhasználat stb.) mellett nagy gondot fordított a helyes magyar kiejtésre. Azt kívánta, hogy a nyelvközösség ezen a téren a művelt köznyelvhez igazodjék. A helyesírás igazságos értékeléséről pedig így nyilatkozott: „Se ne bálványozzuk, se meg ne vessük!”⁵⁵

Nagy J. Béla végtelenül kiegyensúlyozott, türelmes, ítéleteiben pedig határozott és szigorú volt, de legszigorúbb mégis önmagával szemben: „Magunkon kell elkezdenni a javítást, nem másokon. Először magunk tanuljunk meg jól magyarul, azután tanítsunk másokat” – vallot-

50 FÁBIÁN Pál 1984. 87–8.

51 Magyarosan 1:2.

52 FÁBIÁN Pál 1984. 92–4.

53 FÁBIÁN Pál 1984. 88–90.

54 FÁBIÁN Pál 1984. 97.

55 Id. FERENCZY Géza 1968. 10.

ta.⁵⁶ Józanságára mi sem jellemzőbb jobban, mint az egyik vitacikkének lezárása: „Hevesi származású vagyok, de nem heveskedő természetű. Meggondolom higgadtan, amit írok.”⁵⁷

A kiváló nyelvűvelő negyven évi közsolgálat után 1942-ben ment nyugállományba, és ezután – teljes visszavonultságban – Veszprémben élt. Itt is hunyt el 1967. szeptember 26-án. Munkássága, cikkei és tanulmányai nemcsak anyanyelvi műveltségünket, nyelvhasználati ismereteinket gazdagítják, hanem kitűnő példái a világos, szabatos és magyaros stílusnak is. Hatása a magyar nyelvhelyességi és helyesírási közgondolkodásra még ma is rendkívül jelentős.

Galamb Sándor (1886–1972)

Nem lenne teljes a XX. század gyöngyösi irodalmának arcképcsarnoka *Galamb Sándor* író, irodalomtörténész, dramaturg és színikritikus életútjának, munkásságának a felvázolása nélkül... Írásunk hőse régi idők beszédes tanúja volt. Diákkorában neki még megadatott, hogy találkozzék a nagy magyar mesemondóval, *Jókai Mórral*. Barátjának mondhatta *Babits Mihályt*, *Horváth Jánost*, *Móra Ferencet*, *Móricz Zsigmondot*, *Schöpflin Aladárt* és a többieket, századunk szellemi életének a kiválóságait.⁵⁸

Gyöngyös és Pest volt az ő világa: a hazai mikrokozmosz, a Mátra szépséges hegyvidéke és a fővárosi irodalmi élet, a művészet és tudomány, különösen pedig a dráma, „a teljes emberi élet illúziója”.

Az író 1886. március 21-én született Gyöngyösön. Ő is az itteni gimnáziumból indult el pályáján, majd a budapesti Barcsay utcai főgimnáziumban folytatta tanulmányait. Tevékeny tagja volt az intézet önképzőkörének. Az ott kapott indítás (színművek előadása és a gyakori szereplés) eleve meghatározta pályaválasztását. Egyetemi tanulmányait a budapesti egyetem bölcsészkarán végezte, itt szerzett tanári diplomát, és itt is habilitálták magyartanárrá. Közben Eötvös-kollégista volt, tanítványa *Beöthy Zsoltnak*, *Szinnyei Józsefnek*, *Simonyi Zsigmondnak*, *Négyessy Lászlónak*, a legnagyobb hatást azonban *Riedl Frigyes* gyakorolta rá. Részt vett a híres-neves Riedl-szemináriumokon és teázásokon, mesterét példaképének tekintette, és nála is doktorált.

Az egyetem elvégzése után egy ideig gimnáziumi tanár; a Markó utcai iskolában tanított, olyan tanártársakkal, mint az Ady-kutató *Földessy Gyula*, *Koltay-Kastner Jenő*, az olasz nyelv és irodalom specialistája vagy a történész *Szabó Dezső*.⁵⁹ Ezután változatos pályát következett; tanított az Országos Színészegyesület Színészképző Iskolájában (1918–29), igazgatta a Szegedi Tanárképző Főiskolát (1929–32), a harmincas években a Nemzeti Színház dramaturgja, ezzel párhuzamosan irodalom- és színháztörténet tanár volt a Színművészeti Akadémián (1932–40), vezette a Kis Színházat (1947–49), tanulmányos (elsősorban dramaturgiai) érdemeiért pedig elnyerte az MTA tagságát (1945–49). Ez utóbbtól a személyi kultusz időszaka fosztotta meg, és csak 1989-ben (már posztumusz) kaphatta vissza akadémiai címét.⁶⁰

56 Magyarosan 6:104. (In: FERENCZY Géza 1968. 11.)

57 Magyar Nyelvőr 89:330. (In: FERENCZY Géza 1968. 10.)

58 A Gyöngyösi Berze Nagy János Gimnázium Jubileumi Emlékkönyve. Gyöngyös, 1984. 124.

59 A Gyöngyösi Berze Nagy János Gimnázium Jubileumi Emlékkönyve, 1984. Uo.

60 Magyar Életrajzi Lexikon III., 1978. 228–29.

Színkritikáit rendszeresen közölte a Napkelet című folyóirat, de írt az Irodalomtörténetbe, az Irodalomtörténeti Közleményekbe, a Budapesti Szemlébe, sőt napilapokba (Magyar Nemzet) és színházi orgánumokba (Film, Színház, Muzsika) is. Mint színkritikus, méltó folytatója a XIX. század haladó kritikai hagyományainak, Bajza, Gyulay Pál, Salamon Ferenc és mások munkásságának, a későbbiek közül pedig főleg Péterfy Jenő, Beöthy Zsolt és Schöpflin Aladár nevére hivatkozhatunk. Kritikai tevékenységének értékeiről az Irodalomtörténet című folyóirat is nagy elismeréssel írt: „... el kell ismernünk, hogy ebben a tárgykörben legkiválóbb szakembereink közé tartozik, aki elméleti és gyakorlati kérdésekben egyaránt helyesen foglal állást és jótékonyan hat a szak- és közvéleményre.”⁶¹

Dramaturgként elsősorban a régi magyar színműveket korszerűsítette (I. Gaál József: A peleskei nótárius, Kisfaludy Károly: Csalódások, Kisfaludy Sándor: A Dárday-ház, Eötvös József: Éljen az egyenlőség!, Teleki László: Kegyenc), frissebbé, élvezhetőbbé formálta kortársai számára; ezeknek az előadását gyakran maga is rendezte.⁶²

Munkássága azonban nemcsak a régi magyar színművek korszerűsítésére terjedt ki, hanem mint drámaíró, saját művek megalkotója is jelentős. A Nemzeti Színházban bemutatott drámái a következők: Az első diadal; történelmi színmű (1940), Sorompó; színmű (1940), Hatalom; modern vígjáték (1943).

Színkritikai és színműírói tevékenysége mellett különösen irodalom- és drámatörténeti munkái (cikkei és tanulmányai) figyelemre méltóak. Főbb művei (időrendben): A magyar népdal hatása műköltészetünkre (1907), A magyar népszínmű sorsdöntő évei (1913), Irodalomtörténetírás és művésztörténet (1917), A rajzforma fejlődése elbeszélő irodalmunkban (1925), Huszonöt év a magyar társadalmi dráma történetéből (1926), Hevesi Sándor (1930), A magyar dráma története 1867-től 1896-ig I–II. (1937–44)⁶³, Csiky Gergely színművei (1942), A magyar drámai irodalom története 1867-től 1896-ig (1947).⁶⁴

Műfaji szempontból igen változatos ez a munkásság; dicséretes a művek témaválasztása, sokrétűsége és eredetisége. De ki kell emelnünk a szerző tudós alaposágát, írói elhivatottságát, stílusának szépségét és olvasmányosságát is.

A harmincas években belső munkatársa volt a készülő Világirodalmi Lexikonnak, pályája vége felé pedig a Magyar Nyelv Értelmező Szótárának.

Galamb Sándor számára megadatott a hosszú élet ajándéka: nyolcvanhat éves korában, 1972. november 8-án Budapesten hunyt el. Halála miatt A tragédia története című nagyszabású munkáját sajnos már nem tudta befejezni.

Mint ember, rendkívül közvetlen, jókedélyű és rokonszenves egyéniség volt. Tanári tevékenységét nagy tárgyi tudás, érdekes és színes előadásmód, meggyőző magyarázat jellemezte. Szakíróként a kritikus és a kutató szemléletével vizsgálta az irodalmat. Sőt: jelentősebb tanulmányai is inkább a kritikus érdeklődéséből nőttek ki. Olyan korban élt

9. kép. Galamb Sándor (1886–1972)

61 L.d. a Gyöngyösi Berze Nagy János Gimnázium Jubileumi Emlékkönyve. 1984. 125.

62 Magyar Életrajzi Lexikon III. 228–29.

63 Irodalomtörténet 19: 181.

64 A mű BAYER József: A magyar drámai irodalom története, a legrégebb nyomokon 1867-ig (1897) című munkájának méltó folytatása.

és alkotott, amikor az egyénieskedés és az önkény uralkodott az emberi és művészeti viszonylatokban; ő mindvégig meg tudta őrizni higgadtságát, személytelenségét és tárgyilagosságát. Kritikusként sem tündökölni, hanem használni akart. Munkássága elsősorban a dramaturgia terén hiánypótló.

Budapesti lakosként is elkötelezett gyöngyösi maradt. Jól ismerte a várost és környékét, a Mátrát, a vidék történetét és a palóc néphagyományt.

Életemvének irodalomtörténeti jelentőségét a Századunk magyar irodalma című összefoglalás így jellemzi: „A tizenkilencedik század második felének színműirodalmát *Galamb Sándor* méltatta tervszerű kutatással, gondos feldolgozással, a tartalom súlya mellett a stílus hajlékonyságával. Sok elfeledett mozzanatra mutatott rá, nem egy régi tanítást módosított új felfogásával. Munkaerejének a novella és rajz fejlődésismerete is sokat köszönhet.”⁶⁵

Írásait olvasgatva ma is úgy érezhetjük, örülhetnénk, ha *Galamb* tanár úr tanítványává fogadna. Gondoljunk rá tisztelettel és megbecsüléssel! Megérdemli.

Alszeghy Zsolt (1888–1970)

Alszeghy Zsolt irodalomtörténész, szerkesztő⁶⁶ annak a tudós-, tanár- és esszéíró nemzedéknek a tagja volt, amelynek sorába *Babits*, *Horváth János* és *Szerb Antal* is tartozott. Számukra az irodalomtörténet-írás a gondolatiság és a művésziség összekapcsolásának a vágyát és köteleességét jelentette. Azt az alkotói szándékot, amelyben még az elvont tudományosság is életközeli, színes és változatos formában jelenik meg.

A nagy elődök – *Gyulay Pál*, *Péterfy Jenő*, *Riedl Frigyes* és mások – pozitivista tárgyilagossága és finom analízise után ők a részletek további gyarapítására, összefoglalására törekedtek. Szakítanak a korábbi iskolás hagyománnyal, a korszerűség igénye, a magyarság és európaiság egységes szemlélete hatotta át munkásságukat. Tudósnak és tanárnak is egyaránt hitelesek voltak, szavaikat és írásaikat jellemükkel hitelesítették.

Közülük való arcképvázlatunk hőse is. Pályája delelőjén készült fényképéről ovális arc, deresedés nélküli haj, erőteljes bajusz és nyílt, tiszta tekintet irányul ránk. Vastag keretes szemüvege mögül pedig szelídséget, őszinteséget és méltóságot sugárzó szempár. Ez az arc jellemvonásainak is hű tükré volt.

Alszeghy Zsolt szülővárosa a *Pázmány Péter* alapította egyetem egykori székhelye, Nagyszombat. Születésének ideje: 1888. február 12. Elemi és középiskolai (gimnáziumi) tanulmányait szülőhelyén, az egyetemet Budapesten végezte. Magyar-latin szakos tanári és bölcsészdoktori oklevelet szerzett. Tanári pályáját az 1910/11-es tanévben a nagymúltú gyöngyösi gimnáziumban kezdte, majd a budapesti Árpád Gimnáziumban folytatta (1911–19). Ezután több mint két évtizedig (1919–41) ugyancsak Pesten az egyetemi gyakorló gimnázium vezetőtanára és címzetes igazgatója.

Vezetőtanári munkája mellett magyar- és világirodalmat tanított az Angolkisasszonyok Polgáriiskolai Tanárképző Főiskoláján és a Képzőművészeti Főiskolán. Tagja volt a Szt. István Akadémiának, 1921-től titkára, 1941-től 49-ig pedig elnöke a Magyar Irodalomtör-

65 PINTÉR Jenő: Századunk magyar irodalma. Bp., 1943. 254.

66 A férjének életútjára és munkásságára vonatkozó nélkülözhetetlen adatok megküldéséért dr. ALSZEGHY Zsolt-nak tartozom köszönettel.

téneti Társaságnak, szerkesztette az Élet című katolikus irodalmi hetilapot (1924–35) és az Irodalomtörténet című folyóiratot (1937–40). Részt vett a Katolikus Lexikon I-IV. magyar irodalmi részének a szerkesztésében (1931–33), és a 30-as években számos irodalmi tárgyú rádióelőadást tartott. Önállóan és társszerzőkkel (*Brisits Frigyes, Sík Sándor, Tompa József*) magyar nyelvi és irodalmi, stilisztikai, poétikai és retorikai tankönyveket írt a középiskolák (gimnáziumok) számára, amelyeket a 20-as évektől 1948-ig folyamatosan használtak.

Közben – kiemelkedő szaktanári és irodalomtörténeti munkásságának az elismeréseképpen – 1933-tól a Pázmány Péter Tudományegyetemen magántanári megbízást kapott, 1941-től pedig nyilvános rendes tanárrá nevezték ki. Az egyetemen A magyar dráma kezdetei címmel különösen emlékezetes kollégiumokat tartott. *Szeghalmi Elemér*, aki még részese volt az Alszeghy-óráknak, így emlékezik akkori élményeire: „...e sorok írója szerencsésnek vallja magát, hogy két éven át hallgatója és vizsgázója lehetett a halk szavú, megnyerő modorú és minden megnyilvánulásában humanista professzornak, aki mint pedagógus nemcsak a »szakmai fejlődést«, hanem az emberség, a tiszta erkölcs és a napi politikai szinten tülemlkedő magyarságtudat elmélyítését is szorgalmazta tanítványaiban.”⁶⁷

A Magyar Tudományos Akadémia 1933-ban levelező, majd 1947-ben rendes tagjává választotta. Katolikus szellemű tanári és tudósi meggyőződése miatt azonban 1949-ben – még alkotóerejének a teljében – az akkori közoktatás- és irodalompolitika megfosztotta állásától és tisztségeitől. Visszavonult az íróasztala mögé, – és dolgozott tovább. „Autonóm egyéniség”-gé vált; erkölcsi világának csak így tudott célt, értelmet és erőt adni. A legnehezebb körülmények között is megőrizte alkotói magatartását, szellemének a szabadságát.

Emlékét és írásait csaknem fél évszázadig mély csend vette körül. A Magyar Irodalmi Lexikon I. (1963) mindössze pár sorban ír róla, a Magyar Életrajzi Lexikon (1981) csupán a III. (kiegészítő) kötetébe veszi fel, az Új Magyar Irodalmi Lexikon I. (1994) pedig meg sem említi. Újabban ismét fény vetül a nevére: a rendszerváltás kor posztumusz rehabilitálták, s azóta mind a Magyar Nagylexikon I. (1993), mind a Magyar Katolikus Lexikon I. (1993) tárgyilagosan méltatja életművét.

Alszeghy Zsolt irodalomtörténet-írói munkássága két központú volt: az egyik a XVII. és a XVIII. század magyar és latin nyelvű irodalmának, drámairodalmi munkáinak kezdeteinek, az iskoladrámák szerepének és jelentőségének a bemutatása, a másik pedig a magyar lírai költészet története, a XX. század problémái líránk tükrében és az újkori magyar líra kutatása.

A szakfolyóiratokban megjelent számos jelentős cikke, tanulmánya mellett önálló művei a következők:⁶⁸ *Illei János élete és írói működése* (Nagyszombat, 1908), *Magyar tárgyú latin jezsuita drámák* (Budapest, 1911), *Illei János Tornyos Pétere* (Budapest,

10. kép. *Alszeghy Zsolt*
(1888–1970)

67 SZEGHALMY Elemér: Egy nagy tanár emlékére. In: *Új Ember* 44: 6.

68 ALSZEGHY Zsoltné: *Alszeghy Zsolt munkássága*. (Bibliográfia.) Kézirat, 1–23.

1911), Tóth Kálmán drámaköltészete (Budapest, 1913), Csíksomlyói iskoladramák (*Szlávik Ferencsel*; Budapest, 1914), Magyar Drámai Emlékek a középkortól Bessenyeiig (Budapest, 1914), Petőfi és az ötvenes évek magyar lírája (Budapest, 1914), Tóth Kálmán lírájának fejlődése (Budapest, 1915), A magyar reformáció és antireformáció temetési énekei (Budapest, 1916), Magyar lírikusok (Budapest, 1921), A művészeti alkotás (Budapest, 1922), Die neuere katholische Belletristik in Ungarn (Essen, 1923), Vörösmarty-breviárium (Budapest, 1924), Vázlatok (Budapest, 1925), A Zalán futása (Budapest, 1925), A lírai költészet művészete (Budapest, 1927), A magyar középkor irodalma (Debrecen, 1929), Kazinczy Fogságom naplója (a napló legelső kiadása, Budapest, 1931), Az élet ritmusa (antológia; *Kállay Miklóssal*, Budapest, 1933), Das katholische Schrifttum Ungarns (Freiburg, 1934), A XVII. század (Budapest, 1935), Ismeretlen magyar dráma a XVII. század elejéről (Budapest, 1935), Pázmány Péter, az író (Budapest, 1937), Szt. István a magyar egyházi költészetben (Budapest, 1938), A jezsuiták a magyar irodalomban (Budapest, 1940), A könyv és olvasója (Magyar Művelődéstörténet, *Domanovszky Sándor* szerk./IV. Budapest, 1941), A Magyar Irodalom Kincsháza (*Baránszky-Jób Lászlóval*, Budapest, 1941), Nemzetietlen-e irodalmunknak ún. „nemzetietlen kora”? (Budapest, 1942), Faludi Nemes Emberének magyar rokonai (Budapest, 1943), Az irodalomtörténet tanítása (Budapest, 1943).

Nagyobb terjedelmű összefoglaló munkái: A XIX. század magyar irodalma (Budapest, 1922-23), A XVII. század lírája (Budapest, 1935), kéziratban maradt monográfiája pedig: A magyar XVIII. század (letétben az MTA Kézirattárában) és A magyar líra története I-II. (1959-61). Az utóbbi művéből időközben két esszéje jelent meg a Vigiliában *Babitsról*⁶⁹ és *Kosztolányiról*.⁷⁰

Alszeghy Zsolt a Gyöngyösi Állami Főgimnáziumnak kinevezési sorrendben a 38. tanára volt.⁷¹ Itt kezdte pályáját az 1910/11-es tanévben; a magyar és latin nyelvet és irodalmat tanította. Ekkor már csaknem egy évtizedes tudományos munkásság állt mögötte: önálló művek, cikkek, tanulmányok, recenziók és könyvismertetések. Első gyöngyösi írása: Az esztétikai szemléletről a gimnázium 1910/11. évi Értesítőjében látott napvilágot. Gyöngyössel való kapcsolata később is megmaradt. 1912-ben a Gyöngyösi Kalendárium közölte A gyöngyösi ferencendi zárda néhány, a magyar irodalomtörténet szempontjából érdekesebb kötetéről című írását (152. l.); ugyancsak a Gyöngyösi Kalendárium 1913. évi számában jelent meg Vachott Sándor (57. l.) és Spetykó Gáspár levelei (126. l.) című közleménye.

Önálló munkája a Gyöngyösi Toldalék (1914) kiadása (l. az 1914. évi Gyöngyösi Kalendáriumban is, 79–94. l.). A Toldalék jelenleg is Gyöngyösön található, a ferences kolostor könyvtárában. Jelentős értéke ennek az a XVII. századi énekgyűjtemény, amely a magyar katolicizmus első emlékei közé tartozik. Bemutatóképpen lássuk a gyűjtemény 17. énekét:⁷²

Pro pluvia

Kérünk tégödet Attja Úr Isten mįnden szűkségűnkben
tekincz mast reánk te sz. fjadért my könörgésűnkben
könergűnk Neked lelkj és testj mįnden
szűkségűnkért, Ezeket nekűnk hogy te megh
adjad az the szent fjadért.

69 ALSZEGHY Zsolt: Babits költői arca. Vigilia (1980) 45:2.

70 Vö.: A lírikus Kosztolányi ars poeticái. Vigilia (1985) 50:3.

71 A Gyöngyösi Berze Nagy János Gimnázium Jubileumi Emlékkönyve 1984. 233.

72 In: ALSZEGHY i.m. 16.

Mindenek fölöt az te Igédet követnünk engedged
 annak Utánna az mj testünknek gongját te viselljed
 Az száraz földet Éghj harmattal zjrosicz meg
 nekünk, hogy életünkben, mjnden ödöben
 csjak te reád Nézzünk.
 Agj eszöt Nekünk Hatalmas Isten my nagj szük:
 ségünkben, agj eszöt nekünk fölséges Isten
 Alkalmas üdöben.
 Igaz vagj penig fogadásodban mjnden beszéded:
 ben, azért te hozzád mj is foljamunk mjnden
 életünkben.
 Szjvet te kjvánz, nagj szjvünk szerént my
 könörgünk Neked az te fjadért hjszünk
 meg halgacz, kj kedves te neked.
 Djcseret Neked Attja Ur Isten az te sz, fjaddal, az
 szent lélekkel, sz. Háromságnak mjnd
 örökké Amen.

A szerző utolsó gyöngyösi vonatkozású ismertetését a Magyar Kultúra I. (1916) közölte A Gyöngyösi Irodalmi Társaság Évkönyve címmel (185. l.).

Mindent egybevetve: *Alszezghy Zsolt* egyik korai munkájában – még alig húszévesen – a drámaíró *Illei János* életét és működését mutatta be (1908). Az iskoladramák mindig is foglalkoztatták (főként a ferences és a jezsuita drámai emlékek vizsgálata). Tudvalévő, hogy a XVI–XVIII. században Magyarországon rendszeres színjátszás szinte csak az iskolákban létezett (így pl. Gyöngyösön is!), s a latin kezdetek után a XVI. századtól egyre inkább magyar nyelven jelentkezett. Nálunk ez a gyakorlat lett az alapja a hivatásos színjátszásnak is.

Szerzőnk érdeklődésének másik kedvelt területe a magyar lírai költészet kutatása (különösen a XIX. század és a XX. század elejének lírája, illetve kéziratban maradt utolsó nagyobb szabású műve (1959–61) is a magyar líra történetével foglalkozik). Nem véletlenül, hiszen a mi irodalmunkban kezdettől fogva a líra számít vezető műfajnak.

Alszezghy, mint irodalomtörténész, hamar túltette magát a pozitívizmus aprómunkáján, az adathalmazoson, s egyre inkább a fejlődéstörténet láttatására, az összefüggések feltárására és a rendszerezésre törekedett. Ezt mutatják nagyobb terjedelmű szintézisei is. Vizsgálatának módszere sajátosan komplex volt: figyelembe vette a művek elvi hátterét, történeti összefüggéseit, világirodalmi kapcsolatait, nem utolsósorban nyelvi és esztétikai vonatkozásait. Különösen izgatta az eddig még kevésbé ismert korszakok és műfajok feltárása, bemutatása. Ezek vizsgálatát bőséges példaanyaggal és számos új értékelési szemponttal gazdagította. Emellett arra is tudott időt szakítani, hogy részt vegyen az egyetemi és a szak tudományos közéletben. Magatartása mindvégig nyílt és következetes volt: igyekezett távol tartania magát a társadalmi erők hatalmi harcaitól, szemléletében és munkájában is az „ön-elvűség”-re törekedett.

Alszezghy Zsolt annak a magyar irodalomtörténet-írásnak a kiemelkedő képviselője volt, amelynek alapjait nagy elődei, a XIX. század irodalomtudósai rakták le. Egy életet áldozott ennek a szép és hasznos tevékenységnek a megvalósítására. Munkássága azt bizonyítja, hogy irodalmi értékeink gyarapítása és összegzése is lehet olyan *alkotás*, amely kiállja az idők próbáját, az *alkotó* pedig – ha megkésve is – nemzedékének klasszikusai közé emelkedhet.

Bán Imre
(1905–1990)

Bán Imre filológus, irodalomtörténész⁷³ nemcsak munkásságával, hanem egyéniségével is hatott. Lehetetlen volt oda nem figyelni rá! Az ember egyenességére, a tudós felkészültségére, a tanár igényességére, – egyszerűen: a személyes varázsára. Tiszteletére el kellene záródokolni Egerbe, a gyermek- és ifjúkor helyszínére, meglátogatni Budán az útnak indító Eötvös-kollégiumot, fel kellene idézni a Mester, *Horváth János* emlékét, végigbandukolni Párizsban a Szent Mihály útján, és átélni a Quartier Latin hangulatát, elidőzni Gyöngyösön, az öreg gimnáziumban, felkeresni a Bruckner-kerti házat, a ferences könyvtárat, – kedvelt tartózkodási helyeit, és persze Debrecen, az álmok városát: a Nagytemplomot meg a Református Kollégiumot, sétálni egyet a Hatvan utcában vagy a Nagyerdőn, beülni az egyetem XI-es tantermébe, bekopogni a III. emeleti dolgozószobába, vagy csak bepillantani a könyvtári kutatóba, sorokat mormolni a Divina Commediából, és elnézni messze délre, *Dante* szülőhazája, a napfényes Itália felé... Ez lenne az igazán méltó hozzá!

Curriculum vitae-je könnyen összefoglalható: 1905. december 2-án született Budapesten. Középiskolai tanulmányait Egerben, az egyetemieket Pesten végezte, a Bölcsészettudományi Kar magyar-francia szakán, mint az Eötvös-kollégium tagja. Tanári oklevelét 1930-ban szerezte. Ezt megelőzően jelentős állomás volt életében az 1928/29-es tanév, amikor állami ösztöndíjként a párizsi Sorbonne-on tanult.

Bán Imre negyvenöt esztendő telt a katedrán: fele-fele arányban középiskolában és egyetemen. 1930-tól 1952-ig gyöngyösi gimnáziumi tanár, majd 52-től a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem adjunktusa, 54-ben docense, 62-ben pedig professzora, egyben az I. sz. magyar irodalomtörténeti tanszék vezetője.

Pályája a félszázadnyi időben egyenletesen, folyamatosan ívelt felfelé. Már gyöngyösi évei alatt, mint vidéki tanárember, amellet, hogy kiemelkedő oktató-nevelő munkát végzett, európai szinten művelte a tudományozását. Akkori tevékenysége a provincializmus szükségyszerűségének az eleven cáfolata.

Eszményképe a tudós tanár volt, a tudomány időszerű problémái mellett állandóan foglalkoztatták a módszertan, a gyakorlat kérdései is. Órái maradandó élményt jelentettek: átszellemülten, logikusan magyarázott, és csakis a tényeket tisztelte. Műelemzéseit a filológiai megalapozottság és a komplex szemlélet, a történeti, esztétikai, stilisztikai szempontok együttes alkalmazása jellemezte. Az egységes anyanyelvi műveltséget terjesztette, – irodalom és nyelv kölcsönös egymásrautaltságának a szellemében.

Bán Imre nemcsak kiváló tudós, hanem hivatott nevelő is volt, aki példát mutatott emberi tartásból és tapintatból. Azokban az években, a vagyon-, majd a hatalomgyűjtés időszakában csak egyféle tekintélyt ismert, a szellemit, az alkotóit. Került minden beavatkozást tanítványai életébe, nem is közvetlenül ő, hanem a téma, az óra atmoszférája nevelt. Módszere sok tekintetben *Németh László* vásárhelyi törekvéseihez hasonlítható.

Az iskolát olyan műhelynek tekintette, „ahol nem külső bilincsek, hanem valami szellemi szubsztrátum: a tananyag köti össze a bennlevőket. Harminc-nyolcvan ember ül az óra

⁷³ Előadásaként hangzott el 1991. június 22-én Gyöngyösön, a Magyar Irodalomtörténeti Társaság *Bán Imre* emlékülésén és emléktábla-avatásán. (In: A Gyöngyösi Berze Nagy János Gimnázium Értesítője 1984–1994. 20–25.)

üveg-harangja alatt, tanár és tanítvány, s amit behúznak oda..., az az emberi vívmányok, ismeretek egy parányi, kiemelt része, a szépség egy szemernyi darabja.”⁷⁴

A gimnáziumi években – különösen a háború idején – igen magas óraszámban tanított, mégis minden dolgozatot megíratott és időben ki is javított. Észrevételei, megjegyzései a dolgozatok végén valóságosan tanulmányzámba mentek, aprólékos gonddal alakította tanítványainak a stílusát, helyesírását, és tárgyilagosan, igazságosan értékelt. Hosszú ideig elnöke volt az intézet *Vachott Sándorról* elnevezett irodalmi önképzőkörének is. Egy-egy köri összejövetel, rendszerint vasárnap délelőtt, a diákmise után mindig ünnepi alkalomnak számított. Ilyenkor mutatták be a feldolgozott témát, majd az opponensek bírálata és a vita, a dolgozatok elfogadása vagy elvetése következett.

Gondolkodásra, önálló véleményalkotásra, az igazi demokrácia átélésére igyekezett sarkalni tanítványait a maguk kis közösségében. Bízgatásait, korholásait is ekkorra időzítette. Közvetlensége, derűje és komolysága, finom humora és franciás szellemessége ezeken a kötetlenebb találkozókon nyilatkozott meg igazán. Volt tanítványai már ekkor tudták, hogy nem mindennapi egyéniség, és szerencsájüknek tartották, hogy a tanítványai lehetnek.

A pedagógiai tevékenység mellett szorgalmas helytörténeti búvárkodást is végzett. Hozzálatott a református egyházközség levéltárának a rendezéséhez, rejtett kincseinek a feltárásához. Voltaképpen ekkor, a 40-es évek elején kezdődött *Bán Imre* tudományos munkássága. Ezután egymást követték helytörténeti tárgyú közleményei, tanulmányai, mint például A gyöngyösi református egyház könyvtára a XVII. század 70-es éveiben,⁷⁵ A gyöngyösi templomper Bocskay István korában,⁷⁶ A gyöngyösi református ispotály,⁷⁷ stb.

Nagy felelősségtudattal és hozzáértéssel gondozta az 1951-ben átalamosított ferences könyvtárat is. A gazdag anyagot az 50-es évek elején védelem alá helyeztette, megóvta a szétszóródástól. Neki köszönhető néhány elveszettnek hitt ősymotatvány visszaszerzése, a könyvek régi szakrendjének a helyreállítása, és ő mutatta be az állományt először a nagyközönségnek.⁷⁸ Ekkor kezdett tisztázódni a gyűjtemény kettős jellege: könyvmúzeumi és tudományos könyvtári rendeltetése. Kérésére a városi tanács a volt ferences gimnázium épületében helyezte el a könyvtárat. A rendezés időszakában nagyon jól érezte magát ebben a környezetben. Számára – szeretett családja mellett – ez a rejtett birodalom a „boldogság szigete” volt.

A korábbi helytörténész figyelme most kezdett igazán a magyar régiség, főként a XVI., XVII. és XVIII. század irodalmának az irányába fordulni. „Az emberélet útjának felén” képes volt a váltásra: elfogadta a debreceni egyetem meghívását a régi magyar irodalom oktatására. Tudományos tevékenysége ugyan már hosszú időre nyúlt vissza, mégis inkább az egyetemi években, azoknak is a második szakaszában lendült fel különösképpen. Egymás után jelenteti meg tanulmányait *Apáczairól*, *Balassiról*, *Comeniusról*, *Janus Pannoniusról*, *Melius Juhász Péter*től, *Szenczi Molnár Albert*től, *Szepsí Csombor Márton*tól, a Karthauzi Névtelenről, stb., még felsorolni is sok lenne ezeket a munkákat.

Mivel irodalmunk régebbi korszakában a literatúra fogalma jóval szélesebb volt a modern értelemben vett szépirodalomnál, sokrétű (történeti, esztétikai, filológiai, teológiai) tájékozottságra és a nyugati nyelvek (főleg a francia, az olasz, a német és a latin) alapos

74 NÉMETH László: Az iskoláról. In: Tanár úr, készült? Szerk.: BALÁZS M. és PAPP F., 1968. 8.

75 Magyar Könyvszemle 1940. 242–50.

76 Debrecen, 1941.

77 In: Egyháztörténet 1943. 34–43.

78 L.: Az OSZK Tudományos Könyvtára. Magyar Könyvszemle 1955. 144–46.

ismeretére volt szüksége. Ez a komplex szemlélet Apáczai-monográfiájában (1958) figyelhető meg igazán. A könyv – anyagát és módszerét tekintve – mintaszerű alkotás, gondosan ellenőrzött tényekre, megbízható forráskritikára, adatolásra, a hazai és nemzetközi összefüggések precíz számbavételére épül. De ugyanezt mondhatjuk el A velencei barokk-kongresszus eredményei (1956), A barokk irodalomelmélet (1961), A barokk (1963), valamint az Irodalomelméleti kézikönyvek Magyarországon a XVI-XVII. században (1971) című műveiről. A magyar irodalom történetének XVII. és XVIII. századi szakaszát egyetemi tankönyvek és különböző ismeretterjesztő kiadványok számára is megírta.

Válogatott tanulmányainak a gyűjteménye – életművének a foglalataként – *Eszmék és stílusok* (1976) címmel jelent meg. Ebben a kötetben egyaránt szerepelnek magyar és világirodalmi tárgyú dolgozatok, az általa oly mesterien alkalmazott „összehasonlító szempont”-ok alapján. Végül különös előszeretettel foglalkozott a középkorral, benne az olasz „szellem-óriás”-sal, *Danteval*. Dédelgetett tervének, egy korszerű Dante-monográfiának a körvonalait a *Studia Litteraria* XIX. kötetében (9-19) vázolta fel, ekképpen méltatva az alkotót: „A középkori Dante egyetemessé vált, nemcsak saját kora fölé nőtt, hanem tekintélye hét évszázad során folyton gyarapodott: életműve ma már a világ szellemi életének ércnél maradandóbb monumentumai között foglal helyet. Mindez pedig a dantei művészet okán történik”. A záró akkordokban pedig *Ulisses* szavait idézte alkalomszerűen: „Ez lenne a feladatunk...: érzékeink e csekélyke virrasztásában, amely még hátra van”.

A monográfia elvi szempontjainak a rendszerezése után Dante élete és műveinek időrendje című dolgozatával,⁷⁹ majd Dante-tanulmányaival (1988) jelentkezett, és nem lennének meglepve, ha még további írások is előkerülnének a hagyatékából.

Bán Imrére – élete utolsó szakaszáig – a folytonos önművelés és alkotó tevékenység volt jellemző. Kiemelkedő munkái mellett még sok mást is megemlíthetünk volna, mint például *Zrínyi* válogatott műveinek (1952, 1957), *Tótfalusi Kis Miklós* Maga mentségének (1952) vagy *Apáczai Csere* Magyar Encyclopaediájának (1959) a kiadását stb., – nem szólva sok-sok könyvtörténeti cikkéről, recenziójáról, lektori és opponensi véleményéről.

Bán Imre 1957-ben nyerte el a kandidátusi, 63-ban pedig az akadémiai doktori címet. Több európai országban (így Ausztriában, Franciaországban, Romániában, Németországban, Jugoszláviában, Lengyelországban és Olaszországban) is járt tanulmányúton. Évekig a KLTE

bölcsészkarának a dékánja volt, tagja az MTA Irodalomtörténeti Bizottságának, a Magyar Irodalomtörténeti Társaság vezetőségének, az *Acta Litteraria* szerkesztőségének, elnöke a TIT Hajdú-Bihar megyei irodalmi szakosztályának és az országos irodalmi választmányak.

Egyetemi oktató- és tudományos kutatómunkája mellett ismeretterjesztő és szakmai közéleti tevékenysége is igen széles körű volt. Ezért jellemezhetjük őt hetvenedik születésnapján *Klaniczay Tibor* a következőképpen: „Bán Imre... mindenütt dolgozott, mindenütt helytállt, ahol

11. kép. Bán Imre
(1905–1990)

79 In: MTA I. Oszt. Közl. XXXIII. 183–234.

kellett. Irodalomtörténet-sz-munkáját, a közösség, a társadalom, a nemzet szolgálataként fogta fel...”⁸⁰ Pályájának értékelésével kapcsolatban nagyon is egyetérthetünk *Tarnai Andornak* az ünnepelt nyolcvanadik születésnapjára írott méltatásával: „... nyugodtan állítható, hogy iskolát teremtett munkájával, s ma már az ízlés és a kritika történetében egyetlen lépést nem tehetünk alapvető cikkeinek és további kutatásra serkentő eredményeinek felhasználása nélkül.”⁸¹

Bán Imre 1990. március 19-én Debrecenben hunyt el. Hamvai is ott nyugszanak. A neves irodalomtudós – mint egyik könyvének főhőse, *Apáczai Csere János* – életművével maga is beleénekel a kórusba, hogy kivegye részét „a tudás és szépség székulumokon átzengető énekéből”.⁸²

Irodalom

ALSZEGHY Zsolt

1914. A Gyöngyösi Toldalék. (Kny.) Gyöngyös

ALSZEGHY Zsoltné

É.n. Alszeghy Zsolt munkásságának bibliográfiája. (Kézirat.) Bp.

BANÓ István (Szerk.)

1957. Berze Nagy János: Magyar népmesetípusok I–II. Pécs

BANÓ István és DÖMÖTÖR Sándor (Szerk.)

1959. Régi magyar népmesék Berze Nagy János hagyatékából. Pécs

BANÓ István és FÜLÖP Lajos (Szerk.)

1977. Egy néprajztudós műhelyéből. (Berze Nagy János levélhagyatéka.) Pécs

1982. Nap és tükör. (Néprajzi és néprajzi tanulmányok, gyűjtések.) Pécs

BÁN Imre

1958. Apáczai Csere János. Bp.

BENEDEK Marcell (Szerk.)

1963-65. Magyar irodalmi lexikon 1–3. Bp.

BERZE NAGY János

1940. Baranyai magyar néphagyományok I–III. Pécs

BONKÁLÓ Sándor

1926. Az orosz irodalom története I–II. Bp.

DÖMÖTÖR Sándor

1983. Hevestől Baranyáig. Helytörténeti képek Berze Nagy János életéből. (Szerk.:

Banó István és Fülöp Lajos.) Pécs

DÖMÖTÖR Sándor (Szerk.)

1958. Berze Nagy János: Égigérő fa. Magyar mitológiai tanulmányok. Pécs

FÁBIÁN Pál

1984. Nyelvművelésünk évszázadai. Bp.

FERENCZY Géza (Szerk.)

1968. Egy emberöltő nyelvünk védelmében. Nagy J. Béla válogatott tanulmányai és cikkei. Bp.

FÜLÖP Lajos (Szerk.)

1985. Cigány mesék Berze Nagy János gyűjtéséből. Pécs

1988. Berze Nagy János: Baranyai magyar néphagyományok. (Népmesék.) Pécs

80 Studia Litteraria XIII. 10.

81 L. uo. XXIII. 8.

82 BÀN Imre: Apáczai Csere János, 1958. 560.

- HORVÁTH László (Szerk.)
1997. Mátrai Tanulmányok. Gyöngyös
- KAPOR Elemér
1984. Adatok Gyöngyös sajtótörténetéhez. (In: Tanulmányok Gyöngyösről. Szerk.: *Havassy Péter és Kecskés Péter.*) Gyöngyös
- KENYERES Ágnes (Szerk.)
1978-81. Magyar életrajzi lexikon 1–3. Bp.
- MISÓCZKI Lajos
1984. Fejezetek Gyöngyös művelődéstörténetéből. (In: Tanulmányok Gyöngyösről. Szerk.: *Havassy Péter és Kecskés Péter.*) Gyöngyös
- MOLNÁR József (Szerk.)
1990. Gyöngyösi Kalauz. Gyöngyös
- PÉTER László (Szerk.)
1994. Új magyar irodalmi lexikon 1–3. Bp.
- SZERB Antal
1958.² Magyar irodalomtörténet. Bp.
1958.² A világirodalom története I–II. Bp.
- VEIDNER Tibor
1984. Galamb Sándor. (In: A Gyöngyösi Berze Nagy János Gimnázium Jubileumi Emlékkönyve.) Gyöngyös

Lajos Fülöp

SKIZZEN VON PORTRAITS DER LITERATUR VON GYÖNGYÖS IM 20-STEN JAHRHUNDERT

Die Arbeit ist als ein Betrag zur Ermessung der Traditionen der Literatur von Gyöngyös im 20-sten Jahrhundert zu betrachten. Die dargestellten Portraits, Lebensbahnen rufen die Gestalten und die Werke einiger bedeutender dortiger Schriftsteller, bzw. Wissenschaftler der Epoche wach. Es wird an Künstler erinnert, die in unserer Stadt oder in deren unmittelbarer Nähe, am Fuße des Mátra-Gebirges geboren sind, dort gelebt und eine künstlerische Tätigkeit ausgeübt haben, oder die ihre Lebensbahn hier angefangen haben und mit ihren Werken zur ungarischen Literatur oder Sprachwissenschaft beigetragen haben. Der Überblick ist eigentlich die Fortsetzung des Berichts, der mit dem Titel „Gyöngyös irodalmi hagyományaiból (Írói pályák és törekvések a XIX. században)” 1997. in dem Band „Mátrai Tanulmányok” erschienen ist (S. 181–216). Die dargestellten Personen sind (in chronologischer Reihenfolge): *János Berze Nagy*, Folklorist, *Sándor Bonkáló*, Literaturhistoriker, *Béla Nagy J.*, Sprachwissenschaftler, *Sándor Galamb*, Dramaturg, *Zsolt Alszeghy*, Literaturhistoriker und *Imre Bán*, Literaturhistoriker. Die Beschreibungen stellen vorwiegend als bündig abgefaßte Essays die Lebensbahnen der genannten Wissenschaftler dar. Der Bericht überblickt – mit der Darstellung des kunsthistorischen Hintergrundes verbunden – das literarische Erbe der Stadt in unserem Jahrhundert.

Das Ziel des verfassers ist dabei, nicht nur die Lebensbahnen der Schriftsteller (Wissenschaftler) zu schildern, sondern auch eine Art Anregung zum Kennenlernen ihres Schaffens im Interesse der Verstärkung des literarischen Bewußtseins.

FÜLÖP LAJOS
H-1126 Budapest
Nárcisz utca 27.

Dr. Puky Árpád polgármester munkássága¹

Horváth László

ABSTRACT: *The Work of Mayor Dr. Árpád Puky* Dr Árpád Puky was the successful and popular mayor of Gyöngyös from 1919 to 1942, for 23 years. It was during his time that the town was rebuilt from her ruins after the great fire of 1917, the revolutionary period following World War I, and the Roumanian military occupation. Most of our public institutions are still in the form he had dreamt and planned them; the town center and the network of streets were also the results of his activity as a mayor.

It was his great plan and dream to organize Gyöngyös and the Mátra into a holiday resort known and respected nation-wide. This earned the town not only fame but also a significant new source of income, since after Trianon the previously used holiday resorts fell outside the boundaries. The improvement of the Mátra into holiday, spa, and winter sport center is arguably to be attributed to the initiative and leading activity of Dr. Árpád Puky.

He was not a member of any party; in fact, he stood above party politics. Not being friendly to the German, he was sent into retirement by the body of representatives on 9 February, 1942—after more than 20 years of successful and impressive activity as a mayor. After the war he became the president of the local National Committee, supported by the approval of the whole town. This time he was not friendly enough to the Soviet Government; the Communists first deprived him of his status, and in 1952 they refused to pay his pension. He died in the summer of 1959, at the age of 82, in poverty and loneliness. He is buried in the Uppertown Cemetery.

1959-ben, azaz több mint 40 éve hunyt el Gyöngyös város történetének legsikeresebb és legmaradandóbb emléket maga után hagyó polgármestere, bizáki dr. Puky Árpád. A kerek évforduló sokadik alkalmat nyújtja számomra, hogy emlékezzem és felhívjam a várost, a régiót, sajnos még most is élő tartozására. Nem becsüljük, nem értékeljük eléggé a jelentős gyöngyösi személyiségeink emlékét. Dr. Puky Árpádnak már nincs szüksége emléktáblára, utcanévre, kopjafára, külsőségre. Nekünk magunknak kellene, hogy legyen igényünk, odafigyelésünk és szándékunk erre!

1989-ig azt hittem, hogy az addigi politika berendezkedés parancsolt csak hallgatást és feledést. Szándékos volt a részemről, hogy az újrainduló Gyöngyösi Kalendárium sorozatban 1990-ben épp az Ő munkásságát, emlékét mutassam be a mátraaljai olvasóknak. Sajnos az akkor blikkfangosnak szánt nyitósoraim mind a mai napig, most is érvényesek: „*Valakit elfelejtettünk. Valaki régen elment, és itt hagyta munkája gyümölcsét, Gyöngyös várost. Volt idő, amikor utca viselte nevét (a mai Mátrai út), s volt idő, amikor nevét is elkerültük...*”² Ma, amikor a nagy utcanév-mizériát már magunk mögött hagytuk, s mikor már talán a vad-disznóról, a bagolyról, a gyopárról (mely itt teljesen tájidegen növény) is képesek voltunk

1 A tanulmány elkészültét a DUNAHOLDING Alapítvány támogatta, melyet ezúton is köszönök.

2 HORVÁTH László 1990. 42.

utcát elnevezni, neki még mindig nem jutott az emlékezetből. Egyetlen egy általa emelt közintézmény nem tudott pár ezer forintot egy emléktáblára „összehozni”, s a feledés köde is inkább sűrűsödőben van a neve és emléke körül.

Születésének 120. évfordulóján terveztek már egy megemlékezést és kiadványt. Sajnos 1997-ben ez is elmaradt. Ekkor megjelentettem egy újabb figyelemfelkeltő cikket a Mátrai Lapokban Dr. Puky Árpádról³, s leszámítva Misóczki Lajos 1997. decemberi idegenforgalmi aspektusú dolgozatát⁴, valamint Molnár József 1999. januári műsorfüzetben megjelent emléksorait⁵, nagyjából fel is soroltam a Puky Árpád életéről szóló 1945 utáni sértően rövid szakirodalmat. 1999 nyarán a Junior Art Egyesület szervezésében végre egy emlékülést tementelt neki a város, s ebből az alkalomból az Önkormányzat felújította a Felsővárosi temetőben található síremlékét. Az itt elhangzott előadásokat eredetileg egy önálló kiadványban tervezték megjelentetni, de ez is elmaradt pénzügyi okok miatt. Mostani írásomnak ezért nem más a célja, minthogy fedezzük föl ismét a városépítő polgármestert, tegyük helyére személyét a gyöngyösi Panteonban, ismerjük meg végre életét és munkásságát.

1. kép. Puky Árpád 1927-ben

Semmi nem predesztinálta születésekor a későbbi látványos és sikeres gyöngyösi jövőjét. Egerben született 1877. július 1-én a nyomtatásban megjelent életrajza szerint⁶, bár a családi emlékezet Átányt és az átányi családi birtokot őrizte inkább születése helyeként.⁷ A református, nemesi származású Heves megyei birtokos család eddig legismertebb alakja nagyapja, Puky Miklós volt.⁸ A nagyapa 1848-ban a megyei radikális ifjakat vezette, majd az első népképviselői választásokon Heves és Külső-Szolnok Vármegye országgyűlési képviselőjévé választották. Ilyen minőségében előbb a nemzetőrség toborzásában, szervezésében tűnt ki⁹, majd 1849 január 3-tól Heves vármegye első alispánjának is kinevezték. Igazán legendás tisztsége a komáromi erődrendszer kormánybiztossága volt, melynek „elismeréseként” a szabadságharc leverése után halálra is ítélték. (Emigrációból csak a kiegyezés után térhetett haza, mikor ismét Heves vármegye alispánjává választották.) Ilyen forradalmi érzelmű, történelmi családból származott Puky Árpád.

Puky Árpád elemi iskoláit Egerben, középiskoláit Egerben és Késmárkon végezte, majd engedve a

3 HORVÁTH László 1997/a. 6.

4 MISÓCZKI Lajos 1997. 28–30.

5 MOLNÁR József 1999.

6 SZÉKELY Jenő 1931. 160. Szülei csak a gyermekek megszületése után házasodtak össze. Puky Árpád is születésekor édesanyja családnevét kapta, s csak később vette föl a Puky családnevet.

7 Sógornője, Puky Kálmáné visszaemlékezése (1989)

8 JUHÁSZ István 1996.

9 HORVÁTH László 1999. 18.

családi és származási hagyományoknak, a jogi pályát választotta és a jogi akadémiát Egerben végezte, végül Budapesten szerezte meg az ügyvédi diplomát.¹⁰ Egerben a jogakadémia miatt igencsak telített volt a pálya, ezért 1909-ben Gyöngyösön kezdett ügyvédi praxist, és tehetségének, megnyerő modorának, családi kapcsolatainak köszönhetően irodája sikeresen működött. 1915-ben bevonult a 10. Honvéd gyalogezredhez és kezdetben Szerbiában teljesített szolgálatot. 1917-18-ban a hírhedt olasz csatamezőket küzdötte végig, majd 1918 novemberében főhadnagyi ranggal leszerelt és hazatért Gyöngyösre – vesztére.¹¹ A kommün alatt ugyanis 14 gyöngyösi polgárral együtt – mint a város közvéleményét, magatartását leginkább meghatározó embert –, túszként tartották fogva.¹² Később Budapestre kellene elszállítani őket a vörösöknek, s a zavart kihasználva Puky Árpád rabtartóitól elszökött, egy ideig a Mátrában bujkált. Tragédiájára itt meg a betörő cseh csapatok fogságába került, akik egészen a csehországi Josefstadtig hurcolták magukkal. Az itteni rabságából csak 1919. augusztusában szabadult. Mint meghurcolt embernek, tevéleges ellenforradalmárnak, a kommün bukása után tovább nőtt a tekintélye. A román katonai megszállók kivonulása után tartott képviselőtestületi ülésen, 1919. november 18-án őt választották meg Kemény János után Gyöngyös város polgármesterévé.¹³

Csakhogy ez a város már koránt sem az, melyet 1909-ben lakhelyévé választott, s 1915-ben fájó szívvel elhagyott. Ekkor az egész ország kifosztva, elszegényedve, megnyomorítva és körbenyírbálva hevert. Gyöngyösön pedig a tűzvész hatására mindez még hatványozódva jelentkezett. 1917. május 21-én a város történelmének legtragikusabb tűzvésze pusztított. Elpusztult az egész belváros, leégtek a templomok, a városháza, és sok száz család hajléktalanná vált. Hiába a „szövetséges” Európa részvéte és támogatása, az országban elinduló „szegedi” méretű adakozás, a nagyszerű szakemberek szép, már-már idillikus tervei, valamint az összegyűlt egymillió négyszázezer korona az újjáépítésre. Sem a világháború, sem annak számunkra tragikus befejezése, sem az ezt követő forradalmi időszak vagy a román megszállás nem teremtett lehetőséget a város építésére. Polgármesterré választásakor Gyöngyös még romokban állt, a tűzvész sújtotta lakosság jó része továbbra is kaszárnyákban, in-szégszállásokon lakott.¹⁴

A 42 éves polgármester, a város élére állva nem kisebb feladatot vállalt, minthogy a romokból várost építsen, a megszűnt gazdasági forrásokat feltárja, a lerongyolódott köz- és magánvagyonot talpra állítsa.

A polgármester jól látta, hogy a lakosságnak most már nem alamizsnára, hanem munkalehetőségre van szüksége. Így az általa kezdeményezett vagy támogatott középítkezések, útburkolások számtalan munkaalkalmat teremtettek. Lassan a romok közé visszaköltözött az élet, a foghíjak kezdtek eltűnedezni.

A legégetőbb probléma a vízkérdés volt. Nyáron a szárazság idején Gyöngyös kútjai kiapadtak, s ez tette lehetővé a szinte rendszeres tűzvészeket. Az ekkor épülő gyöngyösi vízművek Magyarország egyik legmodernebb városi közműve lett, mely 1927-ben készült el. A vá-

10 HORVÁTH László 1990. 43.

11 SZÉKELY Jenő 1931. 160.

12 Tamasy CSÉPÁNY Pál naplója 1913-19. 110-115. Leírja a járásbíróság épületében – fogvatartásuk helyén –, a komunisták hozzájuk intézett szónoklatát: „...*Ha a városban ellenforradalom törne ki, mi önöket itt lemészároljuk. Tehát saját maguk jól felfogott érdekeiben jól teszik, üzenjenek ki a hozzátartozójukhoz, hogy ne tegyenek semmi kísérletet a lázadásra, mert akkor az önök napjai meg vannak számlálva...*”

13 MISÓCZKI Lajos 1997. 28.

14 HORVÁTH László 1999. 37.

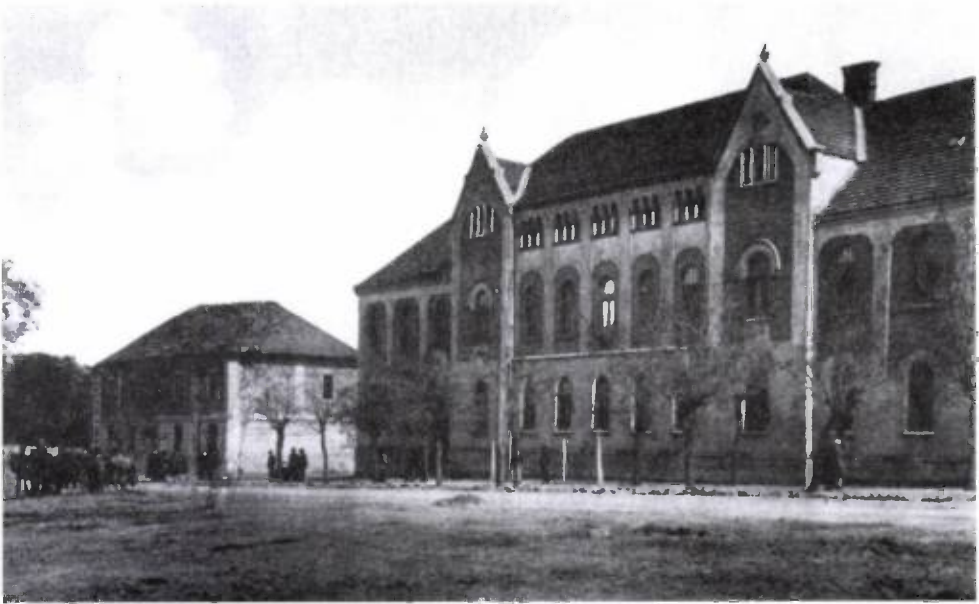
2. kép. Gyöngös Hanisz Imre tér (Fő tér)

3. kép. Nemzeti Bank és Tűzoltólaktanya

ros területén 145 tűzbiztonsági csapatot helyeztek el. Részint összeköttetéseinek köszönhető, hogy a hatalmas beruházást az amerikai Speyer kölcsönből valósíthatták meg. A 19 km-nyi vízvezeték, az ekkor bekötött 756 házi csatlakozás, vagy a beruházás keretében elkészült Petőfi utcai Víztorony ma is hirdeti, Gyöngyös többé nincs kiszolgáltatva a lángoknak.¹⁵

A lakásínség is megszűnt a városi hatóság céltudatos munkája folytán. Az állami kislakások létesítése, az építetők támogatása, a tűzkárosultak részére juttatott, valamint a földreform kapcsán kiosztott telkeken történt építkezések által. A városrendezési tervek, az új utcaelnevezések s az új házszámok megszüntették a városnak régi, falusias jellegét. 1923. január 1-én Gyöngyös közigazgatási területéhez csatolták a várossal már összeépült Gyöngyöspüspöki községet, s ezzel a település új fejlődési irányt nyert. Nemcsak a patakat szabályozták ekkor, s építettek rá jó pár új köhidat, hanem ennek köszönhetően szinte napjainkig a déli irány dominál a város terjeszkedésében. (Az Érsekföld 1920-30 között népesült be, itt a Laktanya hátánál, az ún. Újtelepen végül 120 kislakás nőtt ki a földből.) Összességében a városban csak 1929-ig 445 új ház épült és 63 ház kapott teljesen új tetőzetet.¹⁶

4. kép. Járásbíróság és háttérben az adóhivatal

Középületek egész sorának megépítése az ő nevéhez kötődik, csakúgy mint számtalan park létesítése, új utcák nyitása, patakmedrek szabályozása. Példaként álljon itt néhány nagyszabású, városképi jelentőségű alkotás. 1925-ben készült el a Wälder Gyula terveit dicséző Nemzeti Bank – Tűzoltó laktanya épületegyüttes, 1926-ban új adóhivatal, 1927-ben Postapalota épült.¹⁷

15 LADÁNYI Miksa (Szerk.) 1936. 111.

16 Nemzeti Újság 1927. november 20. 20. old. Képek Gyöngyös városáról

17 Nemzeti Újság 1927. november 20. 20. old. Képek Gyöngyös városáról

Református létére rendszeresen felbukkant az épülő Szent Bertalan-templom állványain is, tárgyalt a kőművesekkel, piktorokkal, szobrászokkal. Gyűjtést indít a harangokért, az orgonáért. Bozsik Pál plébános mellett neki van a legnagyobb szerepe abban, hogy a templomot, mint országos híru műemléket látogathatjuk mind a mai napig. Polgármestersége alatt az országban itt épült az egyetlen új vidéki zsinagóga a Status quo felekezet számára, de kifestették a Barátok templomát, teljesen megújították a Szt. Erzsébet templomot, és átalakították a református parókiát is.¹⁸

Az egészségügyi és szociális intézmények közül neki köszönhetjük a Tüdőbeteg gondozót, a nemibeteg gondozó intézményeket, ő vezette be az iskolás gyerekek ingyenes szem- és fogvizsgálatát és kezelését, ő teremtette meg a városi napközi otthont és bölcsődét. Mint a kórházbizottság elnöke meghatározó szerepet játszott abban, hogy a városi Alapítványi Közkórház lépést tudott tartani az adott kor fejlődésével. A városnak korszerű és jól felszerelt, ügyesen vezetett kórháza volt, kiváló szakemberek vezetésével. A háború utáni talpraállást Frindt Ferenc József kórházigazgató neve fémjelzi, míg 1936-tól a legendás Wiltner Sándor igazgatta az intézményt.¹⁹

5. kép. A gyöngyösi Postapalota

18 HORVÁTH László 1997/b. 277.

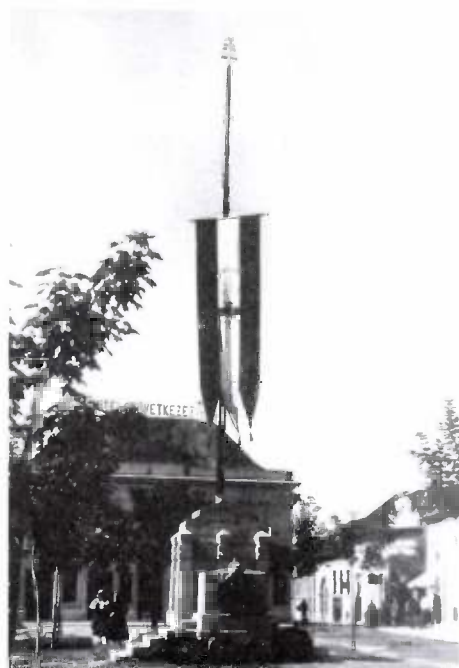
19 BACHÓ László, Dezséri 1938. 174.

A város oktatási helyzete is sokat változott az ő idejében. 1923-ban vette fel a gimnázium egykori jótévedője után a gróf Koháry István Gimnázium elnevezést. A Klebersberg Kúnó-féle középiskolai reform életbeléptetésekor 1924-ben előbb ún. reálgimnáziummá szervezték át, bár a francia nyelv kötelező oktatásával, majd –talán fennállásának kerek 300 éves évfordulóját is kihasználva –, 1935-től újra gimnázium.²⁰

Még az 1930-as évek közepén is a gyöngyösi lakosság 37%-a őstermelő, azaz jobbára szőlőművelésből igyekezett fenntartani családját. Ha ehhez az arányhoz hozzáadom azon kereskedők, hivatalnokok, iparosok, stb. létszámát, akik közvetlenül szintén megélhetésüket a gyöngyöskörnyéki szőlő-monokultúrához kötötték, kiderül, hogy a város lakosságának közel a felét a szőlő és a bor tartja el. Márpedig a borkultúra éppcsak kiheverte a szőlőtetű kártételeit, mikor újabb csapás következett. Trianon következtében elveszett a hagyományos piac, a '20-as, '30-as évek „filoxeravészét” az értékesítési nehézség jelentette. Váltani kellett, új piacokra volt szükség, jobb minőség a cél, az igényekhez rugalmasabb alkalmazkodás. (Csemegeszőlőre még nőtt is az igény, de ehhez a termelőknek fajtát kellett volna váltani.) Szükség volt a régióban magasabb mezőgazdasági szaktudásra, korszerű ismeretekre. Ezt szolgálta az 1925-ben megalapított Felsőmezőgazdasági Iskola, hol a régióban olyannyira hiányzó szaktudás mellett érettségi vizsgálatot is tehettek az itt tanulók. Az iskola sikerét mutatja, hogy az ország összes felső mezőgazdasági szakiskolája közül a gyöngyösi volt a legnépesebb.²¹

Az 1909-ben üzembe helyezett áramfejlesztő telep, mely az egész várost villamos árammal látta el, elavult. A polgármester a háború utáni nyersanyaghiányra tekintettel a város határában feltárt lignitmezőkre irányítja a figyelmet, s 1924-től a Budapest-Gyöngyös városi szénbánya szolgáltatja már az áramot. Az addig kihasználatlan lignitvagyon korszerű hasznosítása érdekében a polgármester még külföldi tanulmányutakat is folytatott, s ezzel megindította azt a bányászati, ipari fejlesztést, mely mindmáig jelentős a város életében.²² A mostani „jogutód”, a Mátrai Erőmű Rt. az egész megye legnagyobb iparvállalata.²³

Nagy terve és álma az volt, hogy Gyöngyöst és a Mátrát országos hírű és elismert üdülőhellyé szervezze. Ezzel a város nemcsak hírnevet, hanem egy új és jelentős bevételi forrást is szerzett volna, hisz Trianon után a Mátra szerepe jelentősen megváltozott. A ha-

6. kép. A Mátra Országzászló a gyöngyösi Fő téren

20 HONTERT Rezső 1984. 58.

21 LADÁNYI Miksa 1936. 116.

22 Gyöngyösi Lapok 1929. november 2. 1–2. old. Dr. Puky Árpád tízéves polgármesteri jubileumára

23 HORVÁTH László 1998. 21.

táron kívülre kerültek az ország addigi üdülőközpontjai: Palicsfürdő, Herkulesfürdő, Ótátrafűred, Felka, Lomnic és Abbázia. Így a még múlt században is elhanyagolt, csak erdei ösvényeken járható Mátra egy csapásra az ország legnagyobb turisztikai központjává vált, többek között Puky Árpád nagyszabású szervezése nyomán. Azt hirdette, azért is elsőrendű idegenforgalmi gócpont lehet e tájék, mert ellentétben például a népszerű fürdőhelyekkel, a Mátraalja télen-nyáron egyaránt szolgálja az idelátogatók igényeit. Nemcsak a táj változatosága és szépsége, de sajátos mikroklímája is egész évben alkalmassá teszi pihenésre, kikapcsolódásra, üdülésre, gyógyulásra.

7. kép. Mátraháza Sport Szálló

Még a mostani Mátrafüred környéke is ismeretlen volt a gyöngyösiak számára egy jó évtizeddel korábban. A Mátra Egylet és Hanák Kolos igyekezett a múlt század végén a gyöngyösi Mátrát népszerűsíteni, s az ún. Pusztabenén (a mai Mátrafüred) Pápai Mihály építési vállalkozó kezdett villákat építeni.²⁴ De az igazi fellendülés az első világháború után kezdődött el. Bizonyíthatóan Puky Árpád kezdeményező, majd vezető tevékenységének tulajdonítható a Mátrának gyógy- és üdülöhelyé, valamint téli sporthellyé fejlesztése. Egy éve sem volt polgármester, mikor nagyon is tudatosan figyelme a Mátra és az idegenforgalom felé fordult. A Mátra Egylet 1920 november 3-án valósággal újjászerveződött Stiller János gimnáziumi tanár vezetésével, s Puky polgármester – mint az Egylet tiszteletbeli elnöke –, már ekkor és itt kijelentette, mindent elkövet, hogy „...a Mátra csonka hazánk legvonzóbb idegenforgalmi helye legyen...”²⁵

24 HANÁK Kolos 1897. 24.

25 Puky Árpád beszédét idézi MISÓCZKI Lajos 1997. 28.

8. kép. Mátraháza Honvédtiszti Üdülő

1922-ben a város szerződést kötött az országos Idegenforgalmi és Utazási Vállalat Rt-vel, melynek értelmében megnyílt az Rt. helyi fiókja. Ezen részvénytársaság később az ismerősebben csengő IBUSZ Rt. nevet nyerte, s helyi fiókirodája vidéki viszonylatban – dr. Bakó Oszkár vezetésével –, olyan sikeressé és forgalmassá vált, hogy az Országos Magyar Idegenforgalmi Tanács végrehajtó bizottsága Sopron után a második országos értekezletét 1929. június 27-én Gyöngyösön tartotta. Ezen az országos értekezleten mondta ki először az elnöklő dr. Puky Árpád a később sokat emlegetett jelszót: „*Legyen a Mátra a magyar Semmering!*”²⁶

Nyáron a turisták, télen a téli sportok szerelmesei, főleg a síelők lepték el a Mátrát. 1926-tól a Mátravasút személyszállításra alakította át tehervagonjai egy részét, s beindította a népszerű „kisvasút” működését, mint korlátozott közforgalmú üzemet. 1929-től aztán az akkori legkorszerűbb közlekedési eszköz is beállt a mátrai idegenforgalom szolgálatába, autóbuszjáratok közlekednek menetrendszerint Gyöngyös – Parád, illetve Gyöngyös – Szanatórium – Turistaház útvonalon.²⁷

A növekvő idegenforgalom igényli a szálláslehetőségek bővülését is. A Magyar Hegymászók Egyesülete 1921-1925 között Galyán építtetett egy 140 férőhelyes menedékházat.²⁸ Puky Árpád Vas József népjóléti miniszterhez fűződő személyes jó kapcsolatának köszönhetően elérte, hogy a '20-as években a Nagy-somorréten kezdték el állami pénzből felépíteni az ország legnagyobb tüdőbeteg szanatóriumát. Ez a hatalmas építkezés a nagy gazda-

26 MISÓCZKI Lajos 1997. 28.

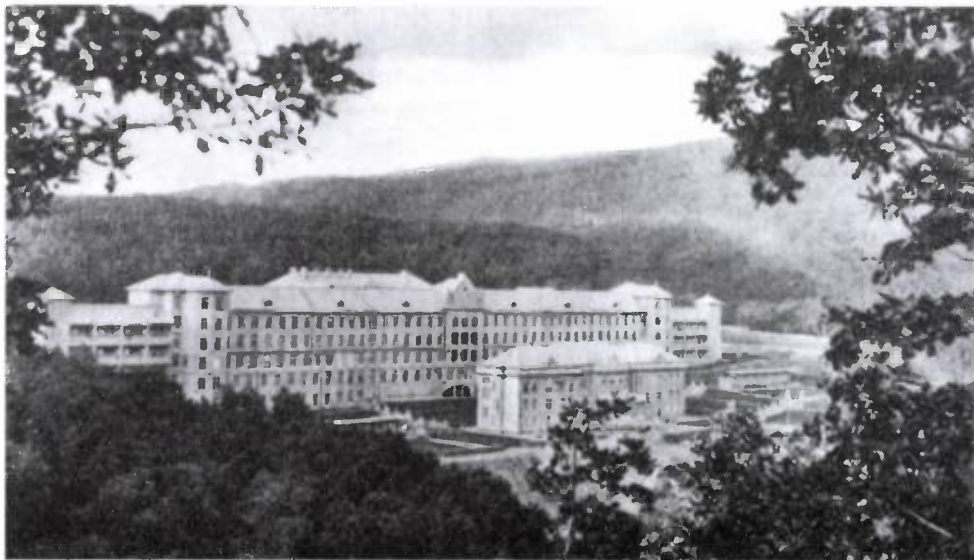
27 SZÉKELY Jenő 1931. 143.

28 MISÓCZKI Lajos 1997. 29.

9. kép. Puky Árpád az 1930-as évek második felében

sági válság idején közel 1000 embernek biztosított munkaalkalmat, valamint az elkészült Horthy Miklós Magyar Királyi Szanatórium Mátraházán később is legalább 200 főnyi személyzetet foglalkoztatott.²⁹ A több mint 300 beutalt beteg további látogatókat, rokonokat vonzott a Mátrába. A hozzátartozók sokszor az egész gyógykúra idején szeretteik közelében szerettek volna maradni, így elkezdődött a szanatórium környékének magánszállókkal, panziókkal, szállodákkal való beépítése. S ezzel elkezdődött a nagyon jelentős volumenű magántőke beáramlása is a Máttra idegenforgalmába.³⁰ Előbb csak az ún. Kaparóházat fejlesztgették menedékházként a Máttra Egylet vezetői, majd bővítették és elnevezték Hanák Kolos Menedékháznak, de ez kevés volt a megnövekedett igény kielégítésére. 1930-ban nyílt meg a mátraházi Sport Szálló, az ún. Pagoda.³¹ 1931-ben Puky Árpád felavatta a Mátraházi sügrósáncot, 1933-ban pedig az ország legmagasabb pontján, a Kékesen készült el a Kékes Szálló nagyszabású beruházás.³²

10. kép. Mátraháza Horthy Miklós M. Kir. Állami Szanatórium

29 BARCZA Imre–VIGYÁZÓ János (Szerk.) 1930. 42.

30 PÁSZTOR József 1929. 57.

31 FEHÉR Miklós 1973. 226.

32 MISÓCZKI Lajos 1997. 29.

1935-ben a Napsugár Üdülő nyitotta meg kapuját, de szintén állami pénzből felépült a 130 vendégágyas Vak Bottyán Honvédtisztai Üdülő, majd a 90 ágyas MÁV Vasutas Üdülő Mátraházán. 1935-ben Mátrafüred hivatalosan is üdülőhely minősítést kapott (kb. 1000 fő befogadására alkalmas szálláslehetőségeivel), s mindezek után 1936-ban Puky Árpád beindította a város nagyszabású kampányát: „Hív a Téli Mátra!” mottóval.³³ A sikert Puky 1937-ben így foglalta össze: „...Huszonnyolcezer a lakosaink száma, és jöttek kirándulók Gyöngyösre 40 ezren...”³⁴

11. kép. A Mátravasút gőzmozdonya kisiklott 1938. augusztusában.
Wiltner Willibald felvétele

33 MISÓCZKI Lajos 1997. 29.

34 Idézi MISÓCZKI Lajos 1997. 30.

1939-ben – még a világháború kitörése előtt utolsó nagyberuházásként – nyitotta meg a Galyatetői Gyógyszálló kapuját. A mátrai idegenforgalom fellendülését kortársai is egyértelműen Puky Árpád személyes érdemének tudták be. Barátai és tisztelői az erdei utak mellett táblákat állítottak fel az alábbi szöveggel:

*„Város köve, erdők fája
E hegységnek minden tája
Patak vize, madár dala,
Fű, lomb, virág, szellők szava,
Vándor, ki a kies tájon
Megpihen e szép virányon,
Hódol Mátra hőségnek
Pukynak a vezérnek.*

*Puky Árpád Gyöngyös város polgármesterének a Mátra szerelmesének/
Tisztelete és szeretete jeléül Allította ezt az emléket/
A Magyar Államvasutiak Takaré- és Segélyszövetkezete”*

12. kép. Kécesszálló

A gyöngyösiek körében páratlanul népszerű. Polgármesterségének 20 évfordulóján egy iparos, Kovács kékfestő javaslatára a Mátrába vezető utat – a mai Mátrai utat –, 1939. november 5-től hivatalosan is róla nevezték el.³⁵

35 Hevesvármegyei Hírlap 1939. november 5. 1. old. Dr. Puky Árpád polgármester 20 éves jubileumára.

Minden pártpolitikán felülálló ember volt. Személyiségében a vallásos erkölcs alapvetően egy liberális lelki beállítottsággal párosult. Ő maga nem sokat változott, de a közélet a városban egyre jobbra tolódott. A saját kollégái, önkormányzati képviselő- és munkatársai buktatták meg végül, mivel nem volt németbarát, nem volt antiszemita, gátolta a nyilasok térnyerését. 1942. február 9-én a képviselőtestület – több mint 20 éves sikeres, látványos polgármesteri tevékenység után –, nyugdíjazza formailag „megrendült egészségügyi állapotára tekintettel”. A zsidórendeletek, gettózás idején óriása bátorsággal viselkedik, tüntetőleg eljár a Kereskedelmi Csarnokba, a „zsidó kaszinóba”, segíti a bujkálókat. Így 1944. október 15-ét követően neki is menekülnie kellett a nyilasok elől.³⁶

MEGHIVÓ

Dr. bizáki PUKY ÁRPÁD, Gyöngyös város polgármestere, folyó hóban üli polgármesteri működésének 20 éves évfordulóját.

Gyöngyös m. város képviselőtestülete, hogy polgármesterének két évtizedes működéséről megemlékezék,

1939 november hó 5-én 1/2 11 órakor a városháza tanácstermében

DISZKÖZGYÜLÉST

tart, melyre tisztelettel meghívom.

Gyöngyös, 1939 november 1.

főjegyző, polgármester h.

Közgyűlés után 13 órakor közebed a KIOSZK-ÉTERMÉBEN.

13. kép. Húsz éves polgármesteri működését köszöntő képviselőtestületi díszközgyűlés meghívója

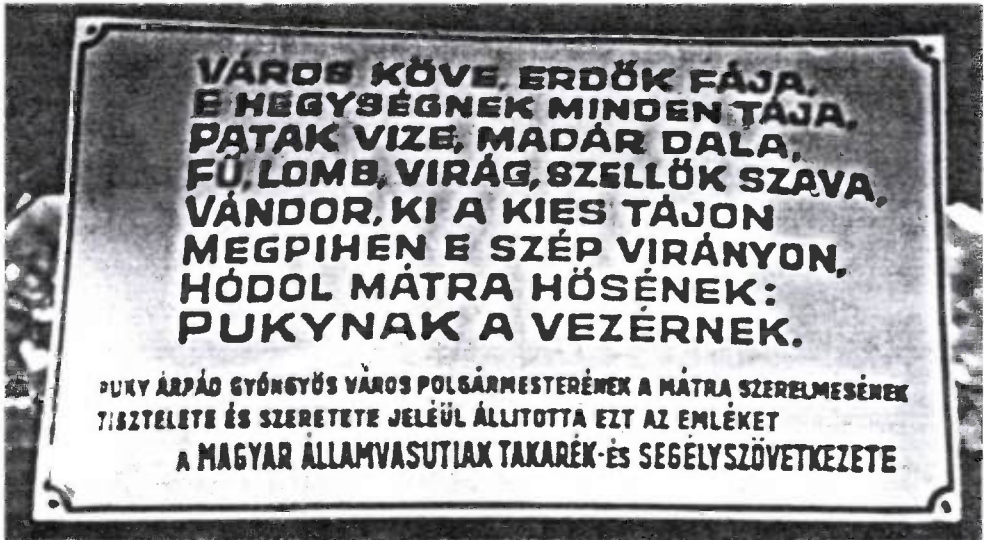
Újabb bujdosásból a front elvonulását követően tért meg. A világháború után az egész város szimpátiájától kísérve a városi Nemzeti Bizottság elnöke lett. Üldöztetésből megtérve olyan kifosztott és szegény, hogy kölcsönként ruhában és télikabátban vett részt a Nemzeti Bizottság ülésein.³⁷ Nem maga jelentkezett vezető szerepre, a hatóság felkérésére állt ismét munkába. A feladat számára már ismerős, most nem a tűzvész, hanem a front idején szétzilálódott várost kell újjászervezni, vezetni. A Nemzeti Bizottságban részt vevő valamennyi párt abban egyetért, hogy ily munkára Gyöngyösön leginkább Dr. Puky Árpád alkalmas. Még a londoni rádió magyar nyelvű adása is kitért a megnyugtató gyöngyösi fejleményekre.

36 Mátrai Lapok 1997. június 20. 6. old.

37 Dr. Wiltner Willibald szóbeli közlése

1945. január 19-én Londonból ezt jelentik: „Gyöngyös városában a rend teljesen helyreállt. A város vezetése a nemrég alakult Nemzeti Bizottság – élén dr. Puky Árpád, a város hosszú időn át volt érdemeket szerzett polgármestere, ki a német imperializmus ellen táplált érzelmei miatt az elnyomás idejében menekülni kényszerült – kezeiben van letéve. Gyöngyös népe bizonyosságot tett demokratikus felfogása mellett.”³⁸

A Gyöngyösön erőszakosan és arrogánsan terjeszkedő kommunistáknak ekkor meg nem elég szovjetbarát. 1945 nyarától a kommunisták állandóan vádaskodtak ellene. (Antiszemita volt, nyilas, az ÉME helyi elnöke, stb. szóltak a légbőlkapott vádak) Hiába igazolták őt a legkülönb szervezetek, egyesületek, személyek, féléves építőmunka után ismét távoznia kellett.³⁹

14. kép. Puky Árpád hajdanvolt emléktáblájának egyetlen fennmaradt felvétele

A kommunisták előbb tisztségeitől fosztották meg, majd 1952-ben a nyugdíját is elvonták. Ekkor már igen beteg. Polgármestersége alatt vagyont nem gyűjtött, szó szerint éheznek. Hosszas kórházi betegeskedése idején kölcsönként hálóinget használt, ajándékképpen kapott pizsamában halt meg.⁴⁰ „Fenntartásom szükségleteit tovább csökkenteni nem tudom, ez fizikai képtelenség” – írta segélykérő levelében. 82 évesen, szegényen, magárahagyottan halt meg 1959 júniusában. Sírja a felsővárosi temetőben található.⁴¹

Tanulmányom elején 1990-es írásom aktualitására hívtam föl a figyelmet, s azt idéztem. Most onnan ragadom ki a zárógondolatot is. „Neki nem állítottak emlékművet, nincs róla szobrunk. De hisz minnek is! A boldogult polgármester működésével és alkotásaival maga állított magának a városban emléket...”⁴²

38 A Londoni Rádió adásának szövegét idézi HORVÁTH László 1990. 45.

39 HORVÁTH László 1997/a. 6.

40 Dr. Berzetei László visszaemlékezése

41 Mátra Múzeum Történelmi Adattár 1162. 89.

42 HORVÁTH László 1990. 45.

Irodalom

- BACHÓ László, Dezséri
1938. A Gyöngyösi Alapítványi Közkórház története (1838–1938.), Gyöngyös
- BARCZA Imre–VIGYÁZÓ János (Szerk.)
1930. A Mátra részletes kalauza, Budapest
- CSÉPÁNY Pál, Tamasy
1913–19. Örök emlékezet könyve. Kézirat
- FEHÉR Miklós
1973. Mátra útikalauz, Budapest
- HANÁK Kolos
1897. Mátrai Kalauz, Gyöngyös
- HONTERT Rezső
1984. Az Alma Mater. In.: A Gyöngyösi Berze Nagy János Gimnázium 1634–1984., Gyöngyös, 43–59.
- HORVÁTH László
1990. Az eltűnt idő ... In.: PATKÓS Magdolna–KOMENCZI Bertalan (Szerk.) Gyöngyösi Kalendárium 1990., Gyöngyös, 42–45.
1997/a. Puky Árpád munkássága In.: Mátrai Lapok 1997. június 20. 6. oldal
1997/b. Gyöngyösi zsidóság története a XX. században a vészorszakig. In.: HORVÁTH László (Szerk.) Mátrai Tanulmányok 1997., Gyöngyös, 261–299.
1998. Mátraalja CEBA Kiadó, Budapest
1999. A gyöngyösi katonai helyőrség 200 éve, Gyöngyös
- JUHÁSZ István
1996. Egy 48-as kormánybiztos élete, Karácsond
- LADÁNYI Miksa (Szerk.)
1936. Hevesvármegyei ismertető és adattár, Budapest
- MISÓCZKI Lajos
1997. Dr. Puky Árpád és a Mátra turizmusa. In.: Új Hevesi Napló 1997. december, Eger, 28–30
- MOLNÁR József
1999. Címképünk dr. Puky Árpádot, Gyöngyös polgármesterét (1919–1942) ábrázolja In.: Gyöngyösi Műsor – Január, Gyöngyös, 17–24.
- PÁSZTOR József
1929. A Mátra útikalauz, Budapest
- SZÉKELY Jenő
1931. Gyöngyös megyei város újjáéledése. In.: Békássy Jenő (Szerk.) Heves vármegye újjáépítése Trianon után, Budapest, 130–161.

Die Tätigkeit des Bürgermeisters Dr. Árpád Puky

Das ganze Land lag im Herbst 1919 ruiniert, "geschmälert", zugrunde gerichtet. Nach dem grossen Brand im Jahre 1917 zeigte sich all das in Gyöngyös in gesteigertem Masse. Nach dem Abzug der rumänischen Besatzung wurde am 18-ten November 1919, Árpád Puky zum Bürgermeister von Gyöngyös gewählt. Früher arbeitete er in der Stadt als Anwalt, und sein guter Ruf wurde von der Stadt mit Vertrauen und mit dem Bürgermeisterstuhl honoriert.

Árpád Puky wurde am 1-ten Juli 1877 in Eger geboren. Seine Mittelschulen machte er in Eger und Kásmark, die Juristische Akademie absolvierte er in Eger, und sein Advokatendiplom machte er in Budapest. Danach kam er nach Gyöngyös, und 1915 wurde er zum 10-ten Honvéd-Infanterieregiment einberufen, und diente in Serbien. Im November 1918 wurde er als Oberleutnant entlassen und kehrte zu seinem Unglück nach Gyöngyös zurück. Während der Kommune wurde er nämlich mit 14 Bürgern aus Gyöngyös als Geisel festgehalten.

Der 42 Jährige Bürgermeister stellte sich an die Spitze der Stadt und übernahm keine kleinere Aufgabe als eine Stadt aus dem Trümmern zu bauen, die erloschenen Wirtschaftsquellen wieder aufzudecken, und das zerrissene Gemein- und Privatgut wieder auf die Beine zu stellen.

Der Bürgermeister sah ein, das die Bevölkerung nicht mehr Almosen sondern Arbeitsmöglichkeiten braucht. So schufen die von ihm veranlassenen und unterstützten öffentliche Bauten und Strassenbauarbeiten zahlreiche Arbeitsmöglichkeiten. So ist wieder Leben in die Trümmer gezogen, und die Lücken begannen zu verschwinden.

Das brennendste Problem war das Wasser. Während der Trockenheit im Sommer versiegten die Quellen von Gyöngyös, und dessen Folge waren die regelmässigen Grossbrände. Die 1927 fertig gewordenen Wasserwerke wurden in Ungarn einer der modernsten städtischen öffentlichen Bauten. Gyöngyös war dem Feuer nicht mehr ausgeliefert.

Nach der zielgerechten Arbeit der städtischen Behörde wurde die Wohnungsnot gebannt. Die staatlichen und die 60 städtischen Kleinwohnungen, die Unterstützung der Baueigentümer, und die Bauarbeiten auf den, nach der Agrarreform und den Feueropfern verteilten Grundstücken, sowie die Stadtbaupläne, die neuen Strassenamen und Hausnummern änderten den alten Dorfcharakter der Stadt. Die persönlichen und selbstlosen Anstrengungen des Bürgermeisters auf dem Gebiet Elektrifizierung der sich entwickelnden Stadt brachten Erfolg. Eine ganze Reihe von öffentlichen Gebäuden, und das Einrichten von zahllosen Parkanlagen, neue Strassen und die Regulierung des Bachbeckens sind mit seinem Namen verbunden.

Von den Sozialen- und Gesundheitsinstitutionen sind die Tuberkulose- und Geschlechtskrankenfürsorgestellen ihm zu verdanken. Er führte die kostenlose Augen- und Zahnuntersuchung sowie Behandlung für Kinder ein, und brachte die Kinderkrippe und den Schulhort zustande.

Sein grosser Traum war Gyöngyös und die Mátra zum landesweit bekannten und anerkannten Kurort zu machen. Damit hätte sich die Stadt nicht nur Ruf, sondern eine bedeutende Einnahmequelle erschaffen, da sich die Bedeutung der Mátra stark veränderte. Die früheren Erholungszentren gerieten ausserhalb der Staatsgrenze. Bewiesen ist, dass die initiative und führende Rolle von Árpád Puky die Mátra zum Heil- Erholungs- und Wintersportort entwickelte.

Er war parteilos, und stand über alle Parteipolitik. Da er kein Freund der Deutschen war, wurde er am 9-ten Februar 1942 – nach mehr als 20-jähriger Bürgermeistertätigkeit – von dem Stadtrat pensioniert. Nach dem Weltkrieg, begleitet von der Sympathie der ganzen Stadt wurde er der Präsident des städtischen Nationalcomittees. Dafür war er aber nicht genug Sowjetfreund. Zuerst wurde er von den Kommunisten seines Amtes enthoben, dann wurde ihm 1952 auch seine Rente entzogen. Im Sommer 1959 im Alter von 82 Jahren starb er arm und verlassen. Sein Grab ist in dem Oberstädtischen Friedhof zu finden.

HORVÁTH LÁSZLÓ
Mátra Múzeum
H-3200 Gyöngyös
Kossuth u. 40.

Adalékok Gyöngyös 1956-os történetéhez¹

Kozári József

ABSTRACT: *Analecta to the History of the 1956 Events in Gyöngyös.* The history of the military events of the revolution in Gyöngyös has recently been elaborated on the evidence of the documents stored up in the War History Archives and on the basis of some soldiers' recollections. A summarizing of this research was published in *previous number* of Mátrai Tanulmányok. The military sources do not enter into details about the actions of the national guard, only innumerate the military commanders, and mentions the surnames only in case of civil leaders. Documents contains insufficient information about the activities of labor-councils. On account of all these, the need for further study appeared. Unfortunately the accessible written sources are so extremely insufficient that it is almost impossible to draw a true picture of reality. Therefore we interviewed the participants of the events who gave an insight into their memories of the revolutionary events in Gyöngyös. In spite of the fact that the historical data are incomplete and events faded away in the course of time we consider the publication of the new data and pieces of information important and valuable. We express our gratitude to those who helped to reconstruct the revolutionary days.

A közelmúltban feldolgozásra került a forradalom gyöngyösi katonai eseményeinek története a Hadtörténeti Levéltárban őrzött dokumentumok, és néhány katona személyes emlékei alapján. Ennek összegzése a Mátrai Tanulmányok előző számában már megjelent. A katonai források azonban nem közölnek részleteket, például a nemzetőrség tevékenységéről, pusztán regisztrálják megalakulását, és felsorolják katonai parancsnokait, a polgári vezetőknek viszont már csak a vezetékneveit említik. Kevés információt tartalmaznak a munkástanács tevékenységéről is. Mindezek szükségessé tették, hogy az említett szervek tevékenységéről egyéb források után tájékozódjunk. Sajnos e téren a hozzáférhető írott források oly mértékben hiányosak, hogy pusztán ezek alapján képtelenség lenne a valóságot megközelítő képet megrajzolni. Ezért segítségül hívtuk az események egykori résztvevőit, akik vállalták, hogy emlékeiket elmondva bepillantást engednek Gyöngyös forradalmi napjainak történéseibe. Az emlékek a hosszú évek alatt homályosodtak, egyes események feledésbe is merültek, de mégis, máshonnan be nem szerezhető fontos adalékait alkotják a forradalom vidéki történetének, s ezért úgy érezzük ezek összegyűjtése és közreadása talán nem hiábavaló. Köszönet mindazoknak, akik vállalták a fáradságot és segítettek a forradalom hétköznapijainak rekonstruálásában.²

1 A dolgozat az OTKA T 025164 számú pályázatának támogatásával készült.

2 Jelen dolgozat az alábbi személyek visszaemlékezésein alapul: Bérces Emil hadosztályparancsnok, Bodó Attila a nemzetőrség parancsnoka, Egyed Antal a gyöngyösi munkástanács elnöke, Hegyvári Sándor a nemzetőrség fegyvermestere, Nagy Ferenc a munkástanács tagja, Rác László a nemzetőrség katonai parancsnoka, Rozgonyi Iván a munkástanács tagja, Szabó Gyula a nemzetőrség parancsnoka, Takács Ottó a nemzetőrség katonai parancsnoka, Zilahi Szabó Tibor, Zilahi Szabó József nemzetőr testvére.

A rádió és a Pesten tanuló diákok révén október 24-ére, Gyöngyösre is eljutott a fővárosi események híre, s ha a munkahelyeken, és az otthonokban élénk viták folytak is a kialakult helyzetről, ez a város életében nem mutatkozott meg. Mindenki végezte munkáját. A várost övező szőlőhegyek október táján épp elég munkát adtak, de az ipari üzemekben is folyt a termelés, és zavartalan volt a tanítás.

Gyöngyösön az első komoly megmozdulásra 1956. október 26-án délután került sor, amelyet a város fiatalsága, diákjai kezdeményeztek, de rövidesen csatlakozott hozzájuk az idősebb korosztályok jó néhány képviselője is.

A Huszár szobor körül tüntettünk – emlékezett Bodó Attila – tiszta jelszavakkal. Demokráciát követeltünk. Még azt sem mondtuk, hogy ruszlik haza, de mint minden forradalomban szokás, itt is megkezdődött az elnyomás szimbólumainak megsemmisítése. A város közepén ott állt a szovjet emlékmű. Nem síremlék, sírok ott nem voltak, hanem egy nem túl ízléses emlékmű, amit a gyöngyösiek egymás között borjúkapunak is neveztek, persze nem hangosan. Ennek az emlékműnek a helyén korábban egy a lakosságnak sokkal kedvesebb szobor állt, tehát még ez is fokozta az elégedetlenséget. Az emlékmű azonban nagyon masszív építménynek bizonyult, nem boldogultunk vele. Elmentünk hát a laktanya segítségét kérni. A tömeg odatódult a harckocsik számára is készült nagy vasrácsos kapu elé. Az őrszolgálat jelentette a tüntetők érkezését. A telefonra megjelent Bérces alezredes. A kapun belül maradt, onnan kérdezte meg, mi a gond. Mondtuk, hogy harckocsira van szükségünk, hogy a szovjet emlékművet lebontsuk. Ne jöjjenek be, adok harckocsit, csinálják meg, mondta. Ha kapunk harckocsit, akkor minek menjünk be. Mindenki megnyugodott.

Az emlékmű ledöntése és a tüntetés a hadosztály jelentése szerint a következőképpen történt. A tüntetés résztvevői a város épületeiről eltávolították a címereket és a csillagokat, majd a laktanya elé vonultak, hogy a Hatvanból visszafordított miskolciakat kiszabadítsák. Híre terjedt ugyanis, hogy Miskolcra fiatalok indultak több teherautóval Budapest megsegítésére, de Hatvanban feltartóztatták, majd a gyöngyösi laktanyába szállították őket, ahol azóta is őrizetben vannak. A hír egyébként igaz volt, azt viszont senki nem tudta a tömegből, hogy az általuk kiszabadítandók már elhagyták a laktanyát és visszaindultak Miskolcra. A több ezres tömeget a laktanya kapuja előtt három tiszt fogadta, és megpróbálták őket visszafordítani. Igyekeztek azonban hiábavaló volt, mert a tömeg elsodorta őket és a laktanya kapuját benyomva előzönlötte az őrség előtti teret. Ekkor érkezett oda a hadosztályparancsnok, aki a géppisztolyos tisztí őrséget magához rendelve megállította a benyomulókat. A fegyverek láttán a tömeg megtorpant. Ezt kihasználva a hadosztályparancsnok rövid beszédet intézett hozzájuk, amelyben kijelentette, hogy a nép hadserege természetesen nem fog löni a népre, de a laktanyát megszállni nem engedi. Javaslatot tett, hogy a tüntetők által kijelölt bizottság meggyőződhet arról, hogy a laktanyában nincsenek fogvatartott polgári személyek, majd felszólított mindenkit, hogy hagyják el a katonai területet. A tüntetők azt követelték, hogy a hadosztályparancsnok tartson velük. Az a jelentésből nem derül ki, hogy hová, az azonban tény, hogy a parancsnok több tisztára kíséretében a tömeg zömének élén elhagyta a laktanyát. Közben a tüntetők felfedeztek egy, a riadótér és a javító zászlóalj körlete között álló harckocsit, – amely éppen arra készült, hogy a pártbizottság épületének biztosítására induljon – és felmáztak rá. A tankot már bemálházták, a kezelőszemélyzet azonban még nem foglalta el a helyét, csak a vezető tartózkodott a nyitott nyílásokkal vesztglő kocsiban. A tankot ellepő tömeg arra kényszerítette a harckocsivezetőt, hogy induljon a laktanyát elhagyó tüntetők után. Menet közben parancsot kapott az egyik tisztjétől, hogy „rontsa el” a járművet, majd vezesse be a laktanyába. Ezt a parancsot azonban nem tudta teljesíteni, mert a kocsin tartalékos harckocsi-kezelők is voltak, akik éberem figyelték és minden gyanús mozdulatára életveszélyes fenyegetésekkel válaszoltak. Így ha nem akarta,

hogy a bemálházott harckocsit a tömeg véglegesen hatalmába kerítse, tovább kellett követnie utasításait. A szovjet emlékműhöz érve – amelyet akkor már kéziszerszámokkal bontottak – a harckocsivezetőt felszólították a ledöntésben való részvételre. A harckocsivezető engedelmeskedett a felszólításnak.³

Ezekre az eseményekre **Rácz László** egykori százados, a hadosztály volt hadműveleti tisztje másképpen emlékezik. „1956 októberében Gyöngyös város kommandáns tisztje voltam. Az irodám a főtéren volt a szálloda közelében, tehát én minden nap találkoztam és beszélgettem a város polgári lakosságával, úgy is mondhatnám közöttük éltem. Nagyon jó kapcsolatom volt a lakossággal, hiszen szinte minden ünnepet, koszorúzást én szerveztem, és sokszor a tiszti klub műsoraiért is én voltam felelős. Oda is sok civil járt. Nem csináltam különösebben titkot belőle, hogy a változások híve vagyok. A parancsnokom, Bérces Emil alezredes nem egyszer mondta is, hogy tartsam a szám, bár neki sem lehetett különösebben kedves a Rákosi rendszer, hiszen 1956. október 6-án felment Pestre Rajk László temetésére. A temetésre magával vitt engem és a feleségemet is. A hadosztályparancsnok kocsjával utaztunk, de civilben. Ezeket csak azért mondom el, hogy megértse, hogyan kerültem október 26-án a gyöngyösi tüntetők élére. A csoportosulás valahol a világháborús huszárszobor körül kezdődött. Amikor a tömeg gyülekezni kezdett, én kimentem. Mint kommandáns tisztnek ez kötelességem volt. Szóltam a két katonámnak: fegyvert, derékszíjat, sapkát letenni, utánam indulj. A tüntetésen megjelenő három katonát az emberek ovációval fogadták. Ahogy mentünk előre, sok ismerős köszönt rám a tömegből. Nem tudom honnan kerítették, de vastag nemzet színű szalagot kötöttek az egyenruhánk derekára és megkértek, vezessem a felvonulást. Jött egy számomra ismeretlen diák is, aki a kezembe nyomta a 16 pontot és azt mondta, irány a Fő tér, a tiszti ház. Annak az erkélyéről olvassam fel a pontokat. Még egy megafont is adott, de mondtam arra nem lesz szükség, szerzek én sokkal jobb hangosítást. Megérkeztünk a tiszti klubhoz. Szóltam az érkező vezetőjének, hozzátok a mikrofont a színpadról az erkélyre. S így is lett. Az erkélyről jó hangosan felolvastam a 16 pontot. Már akkor óriási tömeg gyűlt össze, és nagyon forró volt a hangulat. Egyszer csak valaki azt kiáltja: menjünk a szovjet emlékműhöz. Döntsük le az emlékművet. A tömeg az emlékműhöz vonult, elkezdte kövekkel dobálni, letépte róla a csillagot, döntögetni próbálta, de nem boldogult. Azt mondta ott nekem valaki, – talán a Nagy Feri, de nem tudom biztosan hogy ki volt – te Laci menj be a Bérceshez, kérj tőle egy harckocsit. Húzzuk le azt az emlékművet, ha ettől megnyugszanak. Világos, mondtam, ez lesz a legegyszerűbb. Megyek a laktanyába, de a laktanyakapu előtt is hatalmas tömeget találtam, és a tömegből nagyon sokan lövöldöztek a levegőbe vadászfegyverekből. Rengeteg vadászfegyver volt, akinek pedig nem volt puskája – és ezek voltak többen – a laktanyából követelt fegyvert. A laktanya kapuja zárva volt, a javításban lévő harckocsik felálltak sorba, fényszóráztak, úgyhogy a tömeg nem jött egészen a kapuhoz, de nem tágitott. Borzalmas hangzavar volt. Bementem a laktanyába. Belül a fal mellett a személyzeti tiszt – egy végtelenül rendes gyerek – vezetésével jó néhány tiszt állt, de fegyver nem volt egyiknél sem. Mentem Bérceshez. Ahogy meglát mondja, baj van, valamit tenni kell. Szerintem most az a legsürgősebb – mondtam neki – hogy adjál nekem egy harckocsit, és húzzuk le azt a rohadt emlékművet, ha ez az emberek kívánsága. Utána majd csak hazamennek. Még mondtam is, hogy ki vezesse a harckocsit. A javító zászlóalj egyik továbbszolgáló őrmesterét kértem, sajnos már nem emlékszem a nevére, de nagyon karakán legény volt. Indulás előtt a löszert eltávolított

3 A 4. Gépesített hadosztály jelentése Hadtörténeti Levéltár 56-os gyűjtemény 3. őrzési egység 487–488. L.

tuk a kocsiból. Eszünkbe nem jutott hogy benne hagyjuk. Az végzetes lehetett volna. Felálltam a harckocsira, kiálltunk a kapu elé és azt mondtam: Emberek megyünk ledönteni a szovjet emlékművet. Húúú... Eget rengető ordítás volt a válasz. Megyüüüünk! Otthagytak csapatot, papot megindultak a harckocsi után. Sokan fel is kéredeztek. Meg kellett állnom, hogy felvegyem őket. Rengetegen felkapaszkodtak a kocsira. Utána arra kellett vigyáznom, le ne essen valamelyik. Nagyon lassan mentünk. Odaértünk az emlékműhöz, befordultunk. Ott is hatalmas tömeg.

– Nekimégy? – kérdeztem a kocsit vezető őrmestert.

– Nem lesz jó, nem fog ez ledőlni, ha nekimegyek. Nagyon erős. Kötél kéne.

– Elővenni – mondtam.

– De fel kell mászni az emlékmű tetejére. K..va nehéz ez a harckocsivontató kötél.

– Semmi baj, fölmászol.

De nem kellett neki felmászni, volt segítség elég. Két kötelet használtunk föl, az egyikkel körülfogtuk az építményt, a másikkal húzni akartuk, de még ez is kevés volt. Egy civi ajánlkozott, hogy szerez még kötelet. Szóltam egy katonámnak, – ott volt a jeep-em is: – Menjetelek kötéllért. A föld alól is kerítetek kötelet. Elmentek. Addig a tömeg énekelt. A Himnuszt, a Szózatot, de volt ott minden. Végre megjött a kötél. Négy kötéllel tudtuk rendesen körbe-

fogni. Aztán a harckocsi nekiveselkedett, a motor fölpörgött, és egy nagy puffanás. Ledőlt. Ahogy a földön volt, nekiestek. Mindenki akart belőle egy darabot. Vitték haza emlékebe. –Olvassuk fel megint a 16 pontot – kiabálta valaki. Visszhangra talált – Rácz! Olvassa fel a 16 pontot! Felolvastam. Aztán megkértem mindenkit, menjen haza. Szépen hazamentek.

Az egri úton vonult a tömeg a laktanya felé – emlékezik Nagy Ferenc a Gyöngyös Munkástanács volt tagja. A letartóztatott miskolci diákokat akarták kiszabadítani. Ezért indultak a laktanyához. Én két barátommal csatlakoztam hozzájuk, és mivel eléggé elől voltunk, odakerültünk a laktanya kapujához. Hatalmas tömeg volt. Az egész Honvéd utca, úgy jó 300 méter, zsúfolásig megtelt. Én közvetlenül a kapu előtt álltam. Hatalmas kapu volt, min a páncélos laktanyáknak általában. A téglából épített oszlopok közötti teret óriási vasrács zárta el. Belül ott állt egy harckocsi, csövével kifelé, tehát a tömeg felé, mellette, oldalt és mö-

Munkások ! Dolgozók ! Magyar Testvérek !

Az elmúlt éjszaka eseményei arra mutatnak, hogy városunk közbiztonsága, polgári személyeinek vagyonvédelme és élete veszélyeztetve van. Az elmúlt éjszaka felelőtlenül ittás személyek emberekhez nem méltó pusztitást végeztek városunk középületeiben és köztéranszéyméiben. A rend fenntartása azért nem sikerült teljes egészében, mivel a lakosság egy része túrte, hogy gyujtogatók és fosztogatók garázdálkodjanak.

Köszönetünket fejezzük ki a város diákságának, mely egyöntetűen elítélte az esztelen rombolásokat és tanáraik vezetésével segítséget nyújtott a munkástanácsnak.

Városunk közellátása, közbiztonsága és a népi vagyonunk védelme arra kötelez, hogy a következő kéréssel forduljunk Gyöngyös város becsületes dolgozóihoz:

1. A munkásbizottságok a becsületes dolgozók és a néphez hű diákság segítségével szervezzenek nemzetőrséget. A Honvédség a nemzetőrségnek minden támogatást megad a rend fenntartása érdekében.
2. A fegyveres erők és a nemzetőrség közös összefogása alkalmas lesz arra, hogy a nyugalmat és a biztonságot városunkban megteremtse.
3. Kérjük a lakosságot, hogy őrizze meg nyugalmit. Ne vállaljon szolidaritást azokkal az egyénekkel, akiknek céljuk nem a dolgozók jogainak kivívása, hanem a rendzavarás, fosztogatás, gyujtogatás és esztelen rombolás. Tisztában vagyunk azzal, hogy városunk munkásai, parasztszjai, értelmiségidolgozói és minden hazafi elítéli ezeket a provokátorokat.
4. Kérjük a város népet, akadályozza meg a garázda elemek ténykedését, mielőtt az veszélyes méreteket öltene. Előfordult, hogy egyes elemek fegyvert használtak a honvédség tagjai ellen. Ez a jelenség a továbbiakban olyan irányzatot is nyerhet, hogy ezeket a fegyvereket fel fogják használni a békés polgárok kirablására.
5. A munkástanács és a honvédség minden eszközzel megakadályozzák a további esztelen garázdálkodást. Ehhez kérjük a nép támogatását.

Magyarok ! Gyöngyös város dolgozói !

Azokat a követeléseket, melyeket a dolgozó tömegek és az egyetemi ifjúság a kormány elé terjesztett, az új kormány magáéva tette és a nyugalom helyreállítása után az országgyűlés elé terjesztte, annak megtárgyalása és megvalósítása céljából.

Támogassátok a népi hatalmat!

Gyöngyös, 1956. október 23.

Gyöngyös város Munkástanácsa
Helyőrség parancsnoksága

I. kép.

götte a felfegyverzett tiszti készütség, úgy 30–40 tiszt, Bérce alezredessel az élükön. Én nem ismertem őt személyesen, csak a nevét és a beosztását tudtam, de körülöttem többen mutatták, hogy ott a hadosztályparancsnok. Sokan ismerték, hiszen a városban lakott, nem a laktanyában Fegyver nélkül állt ott, majd felmászott a harckocsira és beszélni kezdett. Elvtársak, kezdte a beszédét, amire fület hasogató hurrogás volt a válasz. Az alezredes szemmel láthatóan nem értette miért, de az egyik tisztjárta felszólít nekem, és akkor bajtársra, vagy polgártársra – már nem emlékszem pontosan – módosította a megszólítást, amit a tömeg tapssal és helyeslésse fogadott. Azután arról beszélt, hogy a laktanyában nincsenek diákok. Erről meggyőződhetünk, ha képviselőket választunk, akik katonák kíséretében körülnézhetnek a laktanyában. Más polgári személyeknek azonban, pláne tömegesen, nem engedi a belépést katonai területre. A küldötteket megválasztottuk, azok bementek. Amíg várakoztunk, ott a laktanyakapuban beszélgettünk a tisztekkel. A hangulat barátságos volt. Civilek és katonák egymás vállát veregették, összelelkendeztek. Amikor az 5 tagú küldöttség kijött, és elmondta, hogy valóban nem találtak fogva tartott diákokat, a Gyöngyösön addig még sohasem látott méretű, hatalmas tömeg megéljenzte a katonákat. Tiszteket, harckocsit, mindenkit, aki ott volt. Azután kinyílt a kapu, és most már egy teljesen barátságos tömeg vette körül a kigördülő harckocsit és indul utána a város központja felé. Én nem tudom, kik ültek benne, de többen azt állították, hogy az egyik katonában felismerték Csányi századost, a hadosztály törzsparancsnokát. Másnap gratuláltam is neki, amikor találkoztunk, hiszen jól ismertem. Nem volt különösebben boldog. A harckocsi a tömeg kíséretében a szovjet emlékműhöz vonult, – ahol szintén nagyon sokan voltak – és megpróbálta lendületből ledönteni. Nem sikerült. Végül kötéllel húzták le.

A szovjet emlékmű ledöntésénél ott voltam – idézi emlékeit Zilahy Szabó Tibor. Ott volt az édesapám is, idős Zilahy Szabó József, sőt ő beszélt is. Ilyeneket mondott, hogy békét a világnak, békét nemzetünknek. Ezért egyébként 1957-ben megpofozták a rendőrségen. Mások is szóltak, békét, nyugalmat, demokráciát követeltek, és a felelősök számonkérését, meg a beszolgáltatások eltörlését. Nem volt lázítás, vagy akasszuk fel. Ilyen nem hangzott el. Egyszer csak elkezdtek kalapáccsal, csákánnyal bontani az emlékművet, de nem ment. Aztán drótkötéllel próbálták lehúzni. Aztán a Kossuth Lajos utca felől jött egy tank és ledöntötte.

Ott állt a szovjet emlékművet körülvevő tömegben Denke Gergely, ifjú református segédlelkész is, akit október 23-val helyeztek Gyöngyösre. Megkapó volt számára tömegmegmozdulás, hiszen a koalíciós időkben a Parasztszövetség Pest megyei titkáráként a politika szele is megcsapta. Ő a következőképpen emlékezett: „Ott álltam a főtéren a főnökömmel, és élénk érdeklődéssel figyeltem, hogy hogyan készül a tömeg az emlékmű ledöntésére. Először drótkötelet szereztek, majd egy nagyon hosszú létrát. A létrát magam is segítettem vinni, nem mintha szükség lett volna rá, voltak ott elegendő. A létrán az emlékmű tetejére másztak, és ráerősítették a kötelet, majd nagy lelkesedéssel rángatni kezdték. Az építmény azonban nagyon szilárdnak bizonyult, ráadásul pusztá kézzel a drótkötelet sem lehet igazán megmarkolni. A sikertelen próbálkozások közepette érkezett egy tank, amely felcsörlözte a kötelet, nekiveselkedett, és ledöntötte az emlékművet, amelynek maradványai eltűntek az általa vert porfelhőben. Szerencse, hogy nem sérült meg senki. Én ezután az egyik keskeny utcán elindultam a térről, de – miért, miért nem – a tömegből is sokan tartottak velem egy irányba. Amikor ahhoz a helyhez értünk, ahol egy szovjet katonasírja van, a tömeg morajlani kezdett, és a formálódó szavakból döbbenet hallottam, hogy a sír felszedésére, és a maradványok szétszórására készülnek. Ezt nem tűrhettem, hiszen ez ártott volna a forradalom tekintélyének, ezért kiabálni kezdtem, hogy emberek, mit akartok, ez egy katona, nem jó szántából jött ide, biztosan neki is volt családja, holt-

testének meggyalázása semmit sem old meg, de foltot ejt a forradalom tisztaságán. Az emberek elhallgattak, s én egy kicsit büszkén néztem körül, hogy sikerült meggyőznöm őket, amikor a tömegből felvisított valaki: – Biztosan ennek is ott van a piros könyv a zsebében. Az arcok egy pillanat alatt ellenségesekké váltak, én éreztem, ez a vég, itt már szó nem segít. Amikor azonban felém indultak, hirtelen feltűnt az utcában az a harckocsi, ami az imént ledöntötte az emlékművet. A szűk hely miatt az embereknek félre kellett húzódnuk, a dübörgés is elterelte a figyelmüket, így nekem sikerült kereket oldanom. Első és egyetlen nyilvános szereplésem a forradalom idején kis híján tragédiával végződött.

Ezen az estén távolították el a csillagokat és a régi címereket a középületekről, és kezdtek el égetni a Rákossista sajtótermékeket.

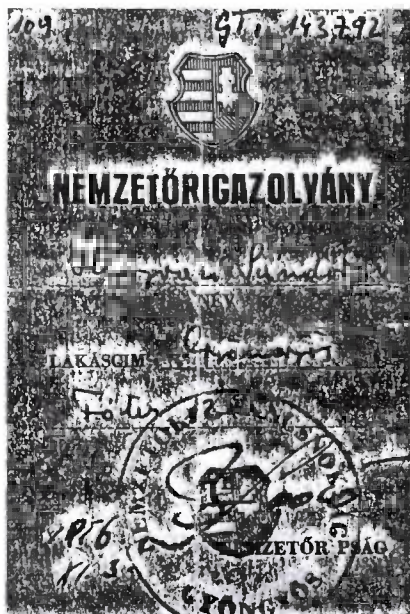
Mint már említettem, a huszár szobortól indultunk, emlékezett vissza Bodó Attila, a gyöngyösi nemzetőrség egyik parancsnoka. Tiszta jelszavakkal demokráciát követeltünk. Még azt sem mondtuk, hogy ruszki haza. Fegyelmезetten vonult a tömeg. Azután elmentünk kaszárnyához, hogy egy harckocsit kérjünk a szovjet emlékmű ledöntéséhez. Én nem emlékszem semmiféle miskolci fiatalokra. Az emlékmű ledöntéséhez kellett a harckocsi. Azért mentünk. Az elnyomás szimbólumait akartuk megsemmisíteni, hiszen így kezdődik minden forradalom. A tömeg a kapu elé tódult. Nagy vasrácsos kapu volt. Az őrség beszólt a parancsnokságra, mire megjelent Bérces alezredes. A kapun belül maradt, onnan kérdezte meg, mit akarunk. Mondtuk, hogy harckocsira van szükségünk, hogy a szovjet emlékművet lebontsuk. Ne jöjjenek be, adok harckocsit, csinálják meg, válaszolta. Volt közöttünk, a civilek között harckocsivezető, egy olyan 40 körüli férfi, aki a seregben ilyen kiképzést kapott valamikor. A harckocsit megkaptuk, tehát eszünkbe sem jutott bemenni a laktanyába. Elindultunk a fő térre az emlékművet ledönteni.

1999. januárjában a Mátra Tiszti Kaszinóban Gyöngyösön a szerző találkozott, egy a nevét nyilvánosságra hozni nem kívánó személlyel, aki elmondta, hogy ő tagja volt annak a küldöttségnek, amit a tömegből választottak, hogy a laktanyában körülnézzen, s meggyőződjék róla, hogy a miskolci diákok nincsenek ott. Ebből arra következtethetünk, hogy a laktanya előtt tüntetők többfelől és több céllal érkezhettek. Voltak, akik a szobordöntéshez jöttek segítségre kérni, de voltak olyanok is, akik az elfogott diákokat akarták kiszabadítani.

Ugyancsak ez alkalommal, egy nyugalmazott honvédtiszt, aki 1956 októberében a gyöngyösi hadosztállyal szolgált a következőket mondta: „Bérces parancsot adott eg harckocsi kímálházására, és utasította a vezetőjét, hogy teljesítse a tüntetők követelését. A tömegben rögtön akadt egy harckocsivezető, aki minden áron át akarta venni a járművet, de a vezető – Ujj Miklós törzsőrmester – az utasítás értelmében lezárta a rést, és nem engedett senkit a tank belsejébe. A tömeg ellepte a harckocsit, és az így indult ki a laktanyából. A birtokbavétel tehát ezt jelenti. A tank egy pillanatig sem volt a tömeg kezében, és mindvégig parancsnak megfelelően járt el. Ledöntötte az emlékművet és visszatért a laktanyába, bár a visszaúton történt egy kis probléma. Abban az időben a fő téren volt a buszpályaudvar, s a szűk helyen a harckocsi meglehetősen nehezen manőverezett. A buszpályaudvar fabódéját egy óvatlan mozdulattal felkapta a toronyra. Feltehetően ez is zavarhatta a vezetőt abban, hogy megfelelő manővereket elvégezze és ezért belerohant az OTP saroképületébe.” Mások úgy emlékeztek, hogy szemben is jött egy harckocsi nagy sebességgel, s mivel csak az utolsó pillanatban vették észre egymást nagyon gyorsan kellett fordulni, így sodródott a harckocsi bank épületébe. Mindenesetre elterjedt a városban, hogy a hadosztályparancsnok ki akart rabolni az OTP-t.

A visszemlékezések alapján tehát nem lehet egyértelműen rekonstruálni, hogyan is történt a dolog. Ami a visszaemlékezésekből egyértelműen kiderül, az az, hogy a tüntető: harc-

kocsit kértek a hadosztályparancsnoktól a szovjet emlékmű ledöntéséhez, és azt meg is kapták. Az emlékművet ledöntötték. Atrocitásokra nem került sor, ami nem utolsósorban hadsereg rugalmas magatartásának volt köszönhető. A szovjet emlékmű ledöntésének idején a laktanya előtt is tüntetett egy körülbelül 200 fős tömeg, akik fegyvert követeltek, de az ezzel megbízott tiszteknek sikerült meggyőzéssel távozásra bírni őket. 20.00 óra körül azonban újabb tüntetők érkeztek a laktanya elé fegyverszerzési szándékkal. A menet élén 3 tehergépkocsi haladt. Ezek vezetői nagy sebességgel a laktanya kapujának kormányozták járműüket, így akarván betörni az objektumba. Elképzelésüket azonban nem sikerül megvalósítani, mert a laktanyából a tehergépkocsikkal szembe indítottak egy harcokocsit, s ugyanakkor az őrség riasztó ösztűzet adott a levegőbe. Ennek hatására a tömeg szétszaladt 21.30-kor azonban ismét mintegy 1500 fegyvert követelő lepte el a laktanya kapuja előtt térséget, és a rendőrség, valamint a városi pártbizottság előtt is sokan gyülekeztek. Ezeket a csoportosulásokat azonban a városban járőröző harcokocsiszakasz feloszlatta. „Ennek a szakasznak én voltam a parancsnoka – mondja egy visszaemlékező. A laktanya falánál lévő őrségbe voltam beosztva, részt vettem a riasztólövések leadásában, és elmondhatom, hogy nagyon vigyáztunk, nehogy megsebesítsünk valakit. Szóval ott vagyok a falnál a kapu közelében, amikor hivat a hadosztályparancsnok, és azt kérdezi, vállalnám-e hogy egy harcokocsiszakasszal kimegyek a főtérre a tömeget feloszlantni. Miért ne vállalnám, feleltem. El is indultam három harcokocsival. Kiértünk a főtérre, ami tele volt emberekkel és egymáshoz szorosan felzárkózva elkezdtünk körözni. A tömeg utat engedett és felhúzódott a járdára. A következő körben már féllánctalppal a járdán mentünk, így az ott lévők még nagyobb teret engedtek. Amikor a tömegből egy „benzinespalackot nekik” kiáltás harsant, a hang irányába kézfegyverekből riasztólövést adtunk le. Erre a tüntetők szétfutottak. Nagyon vigyáztunk hogy senki se sérüljön meg. Én a harcokocsimmal Gyöngyössolymos felé a víztoronyig kergettem egy csoportot, gondosan ügyelve rá, nehogy utolérjük őket. A parancs végrehajtása közben senkit sem sebesítettünk meg, és semmiféle sérülést nem okoztunk. Ezért dicséretet is kaptunk a parancsnoktól. A feladat végrehajtása után én elmentem pihenni.” A főtér tehát kiürült, a laktanya előtt tüntetők azonban nem tágítottak. Fegyvert követeltek, amellyel Budapest megsegítésére kívántak vonulni. A helyőrségparancsnok tárgyalásokat kezdett velük de nem volt hajlandó fegyvert kiadni. A tárgyalások négy és fél órahosszat tartottak, de nem vezettek eredményre. Ekkor a kapu védelmére beosztott tiszték riasztó ösztűzet adtak levegőbe, és ezzel egyidejűleg egy harcokocsi is elindult a hátsó kapun keresztül a tüntetők szétzavarására. Ugyanebben az időben érkezett a laktanya elé az a harcokocsiszakasz, amelyet még éjfél körül kért a helyőrségparancsnok az abasári 44. harcokocsiezredtől erősítésül. Ekkor már éjjel fél kettőre járt az idő, tehát október 27-ét írták. A felvonuló erőt látva a töme; szétszalott. Haláleset vagy sérülés nem történt.

2. kép.

Október 27-én a város „felzaklatott állapotban volt”, amely arra készítette helyőrségparancsnokot, hogy megerősítse a laktanya és a város közrendjének védelmét. Enne érdekében Abasárról két harcokocsi-zászlóaljot vezényeltek Gyöngyösre, megerősítették pipishegyi lőszeraktár őrségét, és a laktanya területére szállították a 34-es AKÖV járműparkját, megelőzendő azok jogtalan felhasználását. Az esti órákban tüntetés kezdődött több ezer ember részvételével. A tüntetők a középületek elé vonultak, majd az épülete birtokbavétele után az ott található okmányok égetéséhez fogtak. A helyszínrre érkezett harcokocsizakasz azonban szétzavarta a tüntetést. „A h[arcokocsi]k a feladatukat sikeresen végrehajtották, ezzel elejét vették a komolyabb rombolásnak és gyújtogatásnak. Az éjszaka folyamán sűrű járőrözést hajtottunk végre”. A tömeghangulat láttán a helyőrségparancsnok utasítására a hadsereg megszállta a postát, a rendőrség és a járási kiegészítő parancsnokság pedig irattárával együtt a laktanyában nyert elhelyezést.

Amikor a tömeg tüntetni kezdett a kapitányság épülete előtt – emlékezett a rendőrség hajdani munkatársa – Az öreg Tóbiás őrmagyot, a kapitányság akkori vezetőjét toltuk a erkélyre, hogy beszéljen a tüntetőkhöz. Ő nem a legszerencsésebben kezdte, mert így szólította meg őket: elvtársak! Hiába, a beidegződés. Mi kiabáltuk neki, hogy ne elvtársakat mondjon hanem polgártársakat. Ott voltunk szétosztva sorban, az ablakokban. Csak a jó isten mentett meg bennünket, hogy nagyobb zúr legyen. Egy fiatal kollégám például, amikor meglátta, hogy az épület előtt álló teherautó ponyvájának tetején, egy ránézésre nem éppen absztinens ember, egy Kockás nevű kéményseprő ugrál, oldalba bök, és azt mondja: te én ezt leszedem. Meg ne hülyülj! Eszedbe ne jusson! –kiabáltam rá. Egyetlen lövés dördült, az is kapun belül, és nem a tömegre. Amikor csendesedett a helyzet, egy weapon jött értünk, és azzal kellett az összes iratot a laktanyába szállítanunk. Bejelentőket, meg mindent. Az épületben ott volt az ÁVH egy részlege is, de ők már korábban megléptek. A fegyvereiket is otthagyták, és a páncélszekrények is ott álltak nyitva. A fegyvereket a laktanyába szállítottuk, a páncélszekrények tartalma pedig a kályhába került. Az utolsó pillanatig, amíg az épületben voltunk minden kályhában, ami csak az épületben volt, tüzeltük az ÁVH iratait. De így se győztük. Ami nem fért a kályhába, azt a pincébe vittük, ahol mindig volt legalább fél méteres talajvíz. Ebbe szórtuk az iratokat. Úgy tudom, hogy később egy Novoszád János nevű nemzetőr ezekből az iratokból többet kihalászott és megszáritott. Amikor a laktanyába értünk mindent leadtunk, a rendőrségi fegyvereket is. Én ugyan megtartottam a magam pisztolyát. A laktanyában géppisztolyokat kaptunk és a városban járőröző csoportok közé osztottak be bennünket. Még ugyanaznap este hetedmagammal egy weaponon mentünk járőrözni a városba, mert rendbontást és tüzeket jeleztek. A borforgalmi előtt égtek az iratok. Az ott lévőket géppisztolyból a levegőbe leadott sorozatlövésekkel oszlattuk szét.

A fenti események hangulatát plasztikusan tükrözik Hovanyecz László, egykor nemzetőr írásai:

„Itt állunk a pénzügyőrség székháza előtt. A leggyűlöltebb épület a bortermelők számára. Mert ugye azok a francos fináncok!...⁴ Meg kell semmisíteni minden iratot! – harsogja valaki. Soha népszerűbb javaslat bortermelő számára.⁵ Oláh Gyurka pedig, a Sütőipar Vállalat elmenekült igazgatójának a bátyja, a javíthatatlan iszákos egy nemzetiszínű lobogóba burkolózik, amelyből kivágta a Rákosi címert, és elrikkantja magát: Utánam, én vagyok a légióparancsnok! A szőlőtermelő légionáriusok tömege pedig meglódul, s Oláh Gyurka

4 Hovanyecz László: Az én vidám forradalmam Népszabadság 1991. október 23.

5 Hovanyecz László: Kellene egy csapat Népszabadság 1989. június 10. 15. 1.

nyomán beözönlik az épületbe.⁶ Le a fináncokkal, le a fináncokkal – üvöltik.⁷ Egy másodperc múlva már zuhognak az ablakon kifelé az akták, – s rövidesen tüzüknél melegegünk.

Aztán fölmegyünk a Fő térre vagy háromezren, ahol többféle szónoklatot is hallhatunk. Én Leitner Edére figyelek, aki a Nagytemplom sarkán kiemelkedő járdán, mint valami emelvényen szaval...

Valakinek eszébe jut, hogy a városi könyvtár még nincs elfoglalva. Gyertünk oda! – süvölti hirtelen. A tömeg a bibliotéka felé veszi az irányt. A behatolás nem okoz nehézséget. S íme, több gipszből készült mellszobor is van itt. Két Rákosi, két Sztálin és egy Lenin. Ki velül az udvarra, és már ripityára is vannak törve. Ám megint csak valaki elordítja magát: Lenint ne bántsátok, az jó ember volt! Hát, ha jó ember volt, akkor jó. Különben is eltanácstalanodnak népek, mert nem tudják, mely könyvekben van mételey, melyekben nincs, melyeket kell el-égetni melyeket nem. Szerencsére egy cigány megteremti az egységet. Teljes erejével azon munkálkodik, hogy kitorje az olvasóteremben álló zongora lábát. Hé Szúnyog, mit csinálsz? – üvölt rá valaki. Hát ez a komonista zongora! Szeppen meg a városszerte ismert brácsás... Majd adok én neked komonista zongorát! Nem hallottad mit mondott Egyed tanár úr? Hogy ne romboljunk! És már csattan is a pofon szúnyog arcán. Szúnyog pedig úgy zokog, mint borus emberek muzsikás temetésén szokott. A cigányzokogás aztán elveszi a tömeg kedvét a könyvtárlátogatástól. Megint felidéződik a félbemaradt préselés képe az emberekben, aztán ily szókkal indulnak haza: Még hogy a füstöse azt mondja hogy komonista zongora.⁸

Október 28-án megalakult a városi munkástanács. Másnapra össze volt hívva az üzemekből egy-egy küldött, – emlékezett Nagy Ferenc – hogy a város vezetőségét helyettesítsék. Az addigi vezetők ugyanis elmenekültek. Elment a városi párttitkár, a tanácselnök, a titkár, a rendőrkapitány. Hogy félelemből, vagy óvatosságból, nehéz kideríteni, de nyilván félelemből. S úgy tudom, hogy a különböző laktanyákba mentek, a verpeléti-be, az abasáriba. Tehát másnapra a nagyobb üzemekből a megbízottakat összehívták. Egyed Antal, aki korábban a népfront egyik vezető tagja volt, köztiszteletben álló tanárember, megfogalmazott egy kiáltványt, amely arról szólt, hogy a város vezetés nélkül maradt, s ezért szükséges létrehozni a városi munkástanácsot. Budapesthez és a többi nagyvárosokhoz hasonlóan 15 tagú szűkebb tanácsot, munkástanácsot választottunk, s ebbe én is bekerültem egy volt tanárom javaslatára. Eléggé ismert sportoló voltam Gyöngyösön, hát megszavaztak. Így kerültem a 15 tagú városi munkástanácsba. Ez később kibővült az üzemek küldötteivel. A munkástanács elnöke Egyed Tóni bácsi volt, aki állandóan a tanács hivatali helyiségében tartózkodott, persze az éjszaka kivételével. A munkástanács a régi városi tanácsnácstermében ülésezett. A tanácselnök irodájában Egyed Tóni bácsi dolgozott. A szűkebb megbeszélések ott kerültek sor, de előfordult, hogy a tanácstitkár szobájában ültünk össze, ami szintén a tanácselnöki iroda előszobájából nyílt. A titkárnő maradt, Vörösmartynénak hívták. A férje a járásbíró elnöke volt. Egyed Tóni bácsinak volt egy állandó segítője, akinek nem volt pontosan megnevezett funkciója, de olyan titkárféle volt, a Rozgonyi Iván. Őt a váltógyár delegálta. Ő nyitotta meg az üléseket, jegyzőkönyveket készített. Tehát titkári szerepet töltött be, habár nem volt így kimondva, hogy titkár.

Rozgonyi Iván a következőképpen emlékezik az eseményekre: 11 óra körül kaptuk az információt, hogy az étteremben megbeszélés lesz, mindenki menjen oda. A gyűlésen megje-

6 Hovanyecz László: Az én vidám forradalmam Népszabadság 1991. október 23.

7 Hovanyecz László: Kellene egy csapat Népszabadság 1989. június 10. 15. 1.

8 Hovanyecz László: Az én vidám forradalmam Népszabadság 1991. október 23.

lent vállalatigazgató, főmérnök, párt és szakszervezeti vezető közösen jelentették be, hogy megalakul a munkástanács. Óriási volt az öröm. Javaslatok hangzottak el, melyeket kitörő lelkesedéssel fogadott a kollektíva. Rövid tanácskozás után meg is alakult a testület, megválasztották az elnököt és a titkárt is. A munkástanács, megalakulása után azonnal megbeszélést kezdeményezett a vállalat vezetőivel a legfontosabb teendőkről. Meg is állapodtak, hogy a szükséges karbantartási munkákat fogják elvégezni, addig is, amíg más feladat nem akad. A tanácskozás közben érkezett a felkérés, hogy a vállalati munkástanács delegáljon egy főt a városi testületbe. Munkatársaim megbízásából délután két órakor, mint a vállalati munkástanács titkára beléptem a városi tanács épületébe, hogy ott a Váltógyárat képviseljem. Több ismerőssel találkoztam, köztük volt iskola és osztálytársaimmal. Beszélgetésünket a Népfront akkori elnökének, valamint a megyei tanács és a megyei pártbizottság képviselőinek érkezése szakította félbe. Az újonnan jöttek az elnöki asztalnál foglaltak helyet, s rövid, országos, megyei és a városi helyzetelemzés után javaslatot tettek a városi munkástanács megalakítására. A jelenlévők egyhangú helyesléssel megalakították a városi testületet, s rögtön fel is osztották a feladatokat tagjaik között. A szállítási ügyeket AKÖV és a TEFU munkástanácsának képviselői kapták, a kereskedelemmel kapcsolatos ügyeket pedig a KISKER képviselői, és így tovább.

3. kép. Csintalan Sándor beszél 1956-ban.

A munkástanács megalakulására Egyed Antal a következőképpen emlékezik: „1956. október 27-én délelőtt a városi tanács végrehajtó-bizottságának elnöke nekem, mint a Hazafias Népfront helyi elnökének átadta a városi tanács kulcsait. Ezután összehívtuk a Hazafias Népfront Elnökségét, és az üzemekben már megalakult ideiglenes munkástanácsok képviselőit, s megalakítottuk a 21 fős ideiglenes városi munkástanácsot. A tanács legfontosabb feladatának a város rendjének és nyugalmanak a biztosítását tekintette. Ebben nagy segít-

séget nyújtott a gyöngyösi helyőrség tisztikara, akiknek három képviselőjét, Bérces alezredest, valamint Csányi és Rácz századosokat a munkástanács tagjai közé választották. Mint-hogy az ideiglenes munkástanácsban csak néhány üzem képviselője volt jelen, szükségesnek látszott a testületet kibővíteni. A kibővített munkástanácsban már minden gyöngyösi üzem képviseltette magát. Ez a testület már bizottságokat hozott létre a legfontosabb feladatok ellátására. Ilyen volt az Élelmezési Bizottság, a Hírközlő Bizottság, a Szállításiügyi Bizottság és a Lakásügyi Bizottság. Különösen jelentős tevékenységet folytatott a Közlekedési Bizottság, melyben a 34. Autóközlekedési Vállalat dolgozói erejük megfeszítésével biztosították a város, illetve Budapest élelmiszerellátását, valamint a fővárosban rekedt gyöngyösi hazaszállítását. A munkástanács ellenőrzése alatt továbbra is a városi tanács végrehajtó bizottsága irányította a település közigazgatását. A végrehajtó bizottság élére a munkástanács a lakosság bizalmát élvező Dr. Barna Sándort állította.

A megalakulást követő napon a munkástanács a következőkben határozta meg legfontosabb feladatait:

1. A nemzetőrség megszervezése.
2. Honvédség teljes bevonása a feladatok megoldásába, rendfenntartás, a város biztonságának védelme.
3. Kereskedelem, szállítás, élelmiszerellátás biztosítása, szervezése.
4. Tájékoztatás megszervezése, városi újság kiadása Gyöngyösi Hírlap címmel.
5. Kapcsolatteremtés a környező falvakkal, azok munkástanácsaival.
6. Napi tájékoztató a tanácsháza nagytermében az aktuális feladatokról megoldásukról.

A munkástanácsot Hovanyecz László „vidám forradalma” a következőképpen örököltette meg: „És ezek után a munkástanács névsora. Hej micsoda névsor ez! Csupa ismerős. Itt van mindjárt Rozgonyi Iván, a Váltógyár dolgozója, azazhogy városunk futballcsapatának centerhalfja, s mint ilyen az én játékosársam. Persze csak úgy, hogy ő az egyben játszik, én meg az ifiben. Azután Nagy Ferenc, a Kézműipari Vállalat igazgatója, vagyishogy Nagyöcsi, a jobbszélsőnk... Szikora Pista bácsi, a Sütőipari Vállalat dolgozója, a legjobb kemencés a városban... Egyed Tóni bácsi, az én gimnáziumi osztályfőnököm, aki egyáltalán nem valami kellemes ember. Épp ellenkezőleg! A végtelenségig egyenes, és mondhatnám kegyetlen. Amikor először belépünk a gimnázium kapuján, ő az első, aki a szemünkbe vágja: ide járni nem kötelező! Az első osztályban üt, vág, hajszol bennünket. Azután másodikban magához emel. Kiálltuk a próbát. Innentől kezdve imádjuk őt is, meg a tárgyát is, a matematikát. Ha van értelme a szónak: köztiszteletben álló, az ő esetében van. Magától értetődően választják a város első emberévé. S mi tanítványai magától értetődően szegődünk melléje test- és nemzetőrnek.⁹

A városi tanács apparátusának dolgozói külön választottak maguknak munkástanácsot, amely három tagból állt – folytatta emlékeit Nagy Ferenc. Ők irányították a tanácsi apparátust. Két névre emlékszem is, Goda Tibor, aki akkor gyámügyi előadó volt, és Vörös József, aki a pénzügyi osztályon dolgozott. A harmadikra sajnos nem emlékszem. Tehát ők voltak a tanácsi dolgozók forradalmi bizottságának tagjai. A forradalmi tanácsok megalakulása után szinte mindenütt felvetődött a káderanyag nyilvánosságra hozatalának kérdése. Szinte minden munkásgyűlésen követelték a személyi lapok kiosztását. Tudni akarták, milyen jellemzést írt róluk a személyzeti vezető, az igazgató, vagy a párttitkár. Egyed Tóni bácsival belenézünk a tanácson őrzött dossziékba, és úgy döntöttünk, hogy az azokban lévő-

9 Hovanyecz László: Az én vidám forradalmam Népszabadság 1991. október 23.

ket nem lenne szerencsés nyilvánosságra hozni. Megrázó élmény volt olvasni azt a sok feljelentést, amit kollégák egymás ellen tettek. Hiszen mindig mindenkiről kértek véleményt, s ezeket a kádernyaghoz csatolták. Nagyon kellemetlen közérzet alakulhatott volna ki, ha ezek a lapok napvilágot látnak. Ezért azt javasoltuk, s ezt a kollektíva is elfogadta, hogy a tanácson dolgozók összegyűlnek a tanácsteremben, ahol akkor még nagy szén és fatüzeléses vaskályhák voltak, s mindenkinek odaadtuk a személyi dossziéjáról a fényképét, erről tudta, hogy az ő anyaga van a kezünkben, amit azonnal, ott mindenki előtt bedobtunk a tűzbe még a nyomát is megsemmisítve a Rákosista feljelentgetéseknek.

A városi munkástanács a helyőrség-parancsnoksággal együttműködve igyekezett mindent megtenni a rend fenntartása érdekében. Ezt szolgálta a 18 órától 5 óráig terjedő kijárási tilalom és a szesztilalom bevezetése, a helyi vasútállomás katonai biztosítása, a fegyver- és lőszerraktárak, valamint a laktanya őrségének megerősítése. Ez utóbbi intézkedéseket az is indokolta, hogy 28-án este egy 50 fős csoport fegyveres támadást intézett a pipishegyi lőszerraktár ellen. A támadókat két harckocsi kiküldésével kényszerítették távozásra, a kijárási tilalomnak ellenszegülőket pedig egy tiszti járőr-csoport erélyes fellépése készítette a rendelet betartására.

„A Pipisre küldött harckocsiknak én voltam a parancsnoka – meséli egy hajdani résztvevő. Azt a parancsot kaptam, hogy vonuljak 3 harckocsival a pipishegyi lőszerraktárhoz, mert az Izzó felőli oldalról megtámadták. Hozzáálltam a feladat végrehajtásához. Azt hiszem, csak sorkatonák voltak velem, nem emlékszem, hogy tisztek is lettek volna a csoportban. Én mentem az első harckocsival, és irányítottam rádión az egységet. Nagyon kellett figyelni, mert a katonák nem ismerték a járást. Nem is ismerhették, hiszen nemrég érkeztek Esztergomból. Ahogy elhagytuk Gyöngyöst, a mátrai vasút kereszteződésénél elejbünk löktek két vascillét. Ezeket néhány lövéssel elsöpörtük és mentünk tovább. Ahogy a hegy alá értünk fegyverropogást és kézigránát robbanásokat hallottam. Megállítottam a harckocsikat, és két katonával felkúsztunk az emelkedőn körülnézni. Az már az első pillantásra nyilvánvaló volt, hogy a lőszerraktárnak a gyár felőli oldalán van a haddelhadd. A mátrafüredi és a Gyöngyös felőli rész csendes volt. Így nyugodtan fel tudtunk menni a harckocsikkal, nem fenyegetett kilövése veszélye. Odaérünk a bejárathoz, az ismerős őrparancsnok örömmel fogad, mondja, hogy de jó hogy megjöttünk, arra hátul nagy zúr van. De hogy pontosan mi azt ő sem tudta. Magamhoz vettem egy géppisztolyt meg néhány kézigránátot, és pár katonával meg az abasáriak tisztjével, – mert most jut csak eszembe nem esztergomiakkal, hanem abasáriakkal mentem az akcióra, azokkal, akik a megerősítésre jöttek előző nap – elindultunk a megadott irányba. Az őrséghez érve nagyon megijedt, remegő kiskatonákat találtunk, de ránk nem lőtt senki. Sem akkor, sem később. Az öröket megnyugtattuk, leváltottuk, én magam is álltam ott őrségben, de semmi rendkívülit nem tapasztaltunk. Egyetlen lövés sem dördült el a kerítésen kívülről. Ma sem tudom megmondani, és akkor sem tudtam, így is jelentettem a laktanyába visszatérve, hogy mi történt. Lehet hogy az őrség esett pánikba és kezdett lövöldözni, de az lehet, hogy a támadók megijedtek a helyszínre érkező harckocsiktól. Mindenesetre bennünket semmiféle támadás nem ért. Nem kizárt, hogy az őrség pánikolt be valamitől.”

Október 29-én megalakult a Gyöngyösi Helyőrség Forradalmi Katonai Tanácsa. Forrásaink sajnos nem közlik a testület névsorát, csak arról tesznek említést, hogy a tanácsba beválasztották Bérces alezredest és Nádasi őrnagyot.

Október 30-án a városi munkástanács határozatot hozott a nemzetőrség felállításáról. A nemzetőrség vezetésével a honvédség részéről Rácz László századost és Takács Ottó hadnagyot bízták meg. A nemzetőrség polgári vezetőinek teljes nevét azonban nem közli az

eseménnyel foglalkozó katonai jelentés. Csak annyit említ, mégpedig a következőképpen „(Szabó és Bodó:)”.

A nemzetőrség megalakítására a következőképpen emlékeznek az egykori résztvevők: „Az élet hozta a feladatokat – mesélte Nagy Ferenc. Jelezték a munkástanácsnak, hogy a rendőrség kiköltözött a laktanyába. Az elhagyott épület üresen áll. A munkástanács Egyed Tóni bácsi vezetésével összeült megbeszélni a teendőket. Az mindenki számára világos volt, hogy a legfontosabb a közrend biztosítása, ehhez pedig valamiféle rendfenntartó testület kell a rendőrség helyére. Nem szerettük volna, ha felülkerekedik az alvilág. Verekedések, gyűjtogatások, gyilkosságok nem vetettek volna jó fényt a forradalomra. Tanácskozás közben Egyed Tóni bácsi javasolta, hogy hívjuk fel a belügyminisztert, a közrend és a közbiztonság terén ő a legkompetensebb személy, biztosan tud tanácsot adni. Volt nekünk egy K telefonkönyvünk. A tanácselnök páncélszekrényéből került elő, a titkárnő, Vörösmartyné mutatta meg. Ebben a párt és állami vezetők telefonszámai voltak. Miniszterek, megyei titkárok, az MDP vezetői. Úgy emlékszem rá, mintha ma is előttem lenne. Például Rákosi Mátyásé volt az egyes szám. Kíváncsiságból fel is hívtuk, de nem vette fel senki. A 2-es szám a K telefonkönyvben a belügyminiszter volt. Azért emlékszem rá, mert én hívtam fel. A telefon kicsengett, majd bejelentkezett a belügyminiszter titkára. Mondtam, hogy a gyöngyösi városi munkástanács megbízásából a belügyminiszterrel szeretnék beszélni.

– Münnich bajtárssal? – kérdezte a titkár. Akkor tudtam meg, hogy Münnich Ferenc a belügyminiszter. Mondtam, hogy ha ő a miniszter, akkor velem.

– Nem tudom adni, tárgyalt – mondta a titkár – Hívja vissza egy óra múlva.

Úgy is lett. Egy óra múlva felhívtam a minisztert, a titkár kapcsolta, s én elmondtam, hogy a gyöngyösi munkástanács nevében beszélek, s az a gondunk, hogy a rendőrség elhagyta az épületét, kivonult a városból, s így nincs aki a rendre vigyázzon. Valamiféle rendfenntartó erőt létre kell hoznunk.

– Mi a teendőnk? – kérdeztem végezetül.

– Vegye tudomásul, hogy a karhatalom megszervezése a belügyminiszter dolga – mondta a telefonba.

– Sajnos Gyöngyösön nincs belügyminiszter – válaszoltam.

– Csináljanak amit jónak látnak – válaszolta és letette a telefont.

Másnapra összehívtuk a kibővített városi munkástanácsot, tehát minden üzemből ott voltak a képviselők, s itt terjesztette elő Egyed Antal, hogy nemzetőrséget kellene szervezni. Ezzel mindenki egyetértett, s ekkor választották meg Bodó Attilát és Szabó Gyulát a nemzetőrség polgári vezetőivé, ugyanakkor elfogadták a jelenlévő Bérces Emil javaslatát, hogy katonai részről Rácz László százados és Takács Ottó hadnagy vegyen részt a testület irányításában.

Kilenc óra után pár perccel léptem be a terembe, ahol a munkástanács ülésezett – emlékezett Szabó Gyula a gyöngyösi nemzetőrség egyik parancsnoka. A terem már teljes egészében megtelt, s nekem így már csak az utolsó széksor mögött jutott hely, a falnál. Nem emlékszem már, ki beszélt éppen, amikor megérkeztem, de mintha a honvédség részéről lett volna valaki, mert arról beszélt, hogy a honvédség fegyvereket, felszerelést és embereket biztosít egy felállítandó nemzetőrséghez. Amikor a Nemzetőrségi Bizottság megválasztásáról volt szó, engem is javasoltak, s a jelenlévők megtapsolták a javaslattevőt. Ezt követően Bodó Attilára tettek javaslatot, és őt is megtapsolták. Attilát én azelőtt soha nem ismertem, nem is ismerhettem, fiatal ember volt. Akkor tőlem a harmadik, vagy a negyedik sor szélén ült. Felállt és a résztvevők felé meghajolva bemutatkozott. Miután a munkástanács megválasztott bennünket, megkérdezték, szeretnék-e szólni. Én elmondtam, hogy a nehéz hely-

zet ellenére megfelelő segítőtársakkal mindaddig hajlandó vagyok a feladatot ellátni, amíg a nemzetőrség a város rendjét, nyugalvét és biztonságát szolgálja. Ezután Révész József rendőrkapitány kért szót, – velem szemben állt a terem túlsó oldalán, és azt mondta, hogy a nemzetőrségbe be kellene osztani néhány megbízható rendőrt is, hiszen megfelelő szak-képzés és kiképzés nélkül a testület nem tudja feladatát ellátni. Ezzel én nem értettem egyet, és kijelentettem, hogy a nemzetőrség tekintélyét veszélyezteti, ha városunk lakói régi rendőr arcokat fedeznek fel a forradalmi nemzetőrségben. Véleményemet mind a jelenlévők, mind Révész József elfogadta. Megkezdődhetett a nemzetőrség szervezése.

Miután megkaptuk a megbízást, – kutat az emlékeiben Bodó Attila – összeültünk. A nemzetőrség székhelyéül a rendőrség épületét jelöltük ki, hiszen az üres volt. Amikor átmentünk ott csak egy Révész nevű százados találtunk, aki mindent megmutatott. Se rendőröket, se fegyvereket nem találtunk. A páncélszekrények azonban a helyükön voltak, de azokhoz mi nem nyúltunk. Tartalmukról Rácz százados és Nagy Ferenc barátom tudna többet mondani. Átvettük tehát az épületet Révész századostól, aki ezután elköszönt és eltávozott, mi pedig nekiláttunk a munkának. Először is legénységet kellett toborozni. Mindannyian tősgyökeres gyöngyösiak voltunk, így nem okozott gondot annak megítélése ki alkalmas, ki nem. Nem volt szükség írásos ajánlásra. Főleg az üzemekből, a gyárakból, iskolákból jöttek jelentkezők, közöttük nem kevés diák. A korhatár 18 év volt, de előfordult, hogy ezt nem tartottuk be, de nagyon vigyáztunk, hogy a fiatalok ne kapjanak erejüket meghaladó feladatokat.

A fiatalok szerepére a nemzetőrségben Nagy Ferenc is emlékezik: „a gyöngyösi forradalmi eseményekben a diákok nagyon aktívan vettek részt. Különösen a könyvek szortírozásában. Ügyeltek arra, hogy ne hogy Jókait is sztálinistának minősítsék. Nem volt szükségtelen ez az elővigyázat, hiszen volt, aki például az anyakönyveket is meg akarta semmisíteni. Hát többek között erre is vigyáztak a diákok, akik Egyed Tóni bácsi tanítványai voltak. Egynek a nevét meg is említem, talán nem fog érte megharagudni, Hovanyecz László. Jelenleg a Népszabadság újságírója. Akkor volt utolsó éves gimnazista. Még beszélgettem is velük, vidám társaság voltak. Többet ismertem közülük, mert az ifiben futballoztak, én meg a felnőtt csapatban. Hovanyecz Laci volt az ifi kapusa. A diákok minden megmozdulásban részt vettek. Ők mentek a tüntetések élén. Vagy 20-30 fő közülük a városházán teljesített szolgálatot, hogy ha kell, megvédjék a Tóni bácsit. Köztük volt a Hovanyecz Laci is.”

A diákok mindig idősebb társakkal teljesítettek szolgálatot – folytatja Bodó Attila – bár ezek az idősek sem számítottak éppen matuzsálemnek, hiszen én is épp hogy 23 éves voltam. Mindenekelőtt a nemzetőrség feladatait kellett meghatározni. Ez a város rendjének biztosítása volt. Mi politikával nem foglalkoztunk, mi városrendészettel foglalkoztunk. A város védelmét tekintve pedig a nemzetőrség katonai szekciója lett volna hivatott bármit is tenni, de erre nem került sor. Tehát biztosítani kellett, hogy Gyöngyösön semmiféle atrocitás ne történjen, aztán meg kellett szervezni a fővárosnak nyújtandó segítséget, élelmiszersegélyeket és mindent, amit tudtunk. Fegyveres segítségről nem lehetett szó, hiszen ehhez nekünk potenciálisan nem volt erőnk, de szándékunk sem, mert nem ez volt a munkástanács által ránk rótt feladat. Ilyen segítség egyébként katonai részről sem merült föl. De az hogy a falvakban összegyűjtött élelmiszer feljuttatását szervezzük és irányítsuk, az természetes volt. Ezért ki is jártunk falvakba, a budapestieknek gyűjteni. Szép számmal indultak szekerek élelmiszerral a főváros felé. A harmadik dolog az volt, hogy tudomásunkra jutott, hogy a kelet felől érkező szovjet hadsereg a városunkon is át fog haladni. Nekünk az volt a szándékunk, hogy megkérjük őket, kerüljék el a városunkat, és valahol Atkár magasságában vonuljanak el. Ez az elgondolás hihetetlen naivitásról árulkodott, de tény, hogy folytattunk ilyen jellegű tárgyalást a kelet felől érkező szovjet katonai alakulat képviselőjével. Ígéretet is kaptunk,

4. kép. Nemzetőr ravatala Gyöngyösön 1956-ban.

hogy elkerüljük Gyöngyöst, de még jóformán vissza sem értünk a Szurdokpartról, – a találkozó helyszínéről – amikor már megkezdődött a páncélosok átvonulása a városon. Mindenestre a nemzetőrség felállt és őrködött a város és környékének biztonságán.

A gyöngyösi nemzetőrségnek 5 szakasza volt – emlékezik Hegyvári Sándor, a nemzetőrség egykori fegyvermestere. Nem mindenkit vettünk fel, csak aki katonaviselt volt, tehát ki volt képezve, vagy akit a szakaszparancsnok javasolt. Általában a nemzetőrségbe csak a vállalati munkástanácsok által javasolt személyek kerülhettek. Voltak, akiket nem szereltünk föl. Például egy október elején a börtönből szabadult személy is volt a jelentkezők között, nem politikai elitelt volt, hanem sikkasztásért kapta a büntetést. Természetes, hogy nem kapott fegyvert. De nem ez volt az egyetlen eset. Bodó Attila alakította meg a nemzetőrséget, de tulajdonképpen Bérces alezredes volt itt a fej és az ész. Mi csak rendesen dolgoztunk.

150 főre kértünk fegyvert a laktanyából, de többet küldtek. Ha jól emlékszem 100 géppisztoly, 50 hosszú puská szuronnyal, 50 karabély, 30 TT pisztoly és 10 golyószó érkezett, meg vagy 100 kézigránát. A fegyverszoba a rendőrség első emeletén volt. Engem nem a munkástanács választott, hanem a honvédség nevezett ki mint fegyvermestert. Amikor oda kerültem a nemzetőrség épületébe (ez korábban a rendőrség épülete volt KJ) nyitott páncélszekrényeket láttam. Mondtam is Szabó Gyulának, hogy zárjuk le a páncélszekrényeket, mert olyan papírok vannak itt, amik háborút robbanthatnak ki a lakosság között. Valaki elolvassa, hogy mit írtak róla, hogyan, miért jelentették föl, és agyonlövi a feljelentőt a főtéren. 12 páncélszekrényt zártam le és a kulcsokat csak a rendőrségnek adtam át. Persze azt nem tudom, hogy ezt megelőzően milyen anyagok kerültek ki a páncélszekrényekből.

Kezdetben két szakasz járőrözött a városban, később már csak egy, mert nem volt többre szükség. A másik szakasz készségben volt. Déli 12 órakor vették át a szolgálatot, és másnap délben adták át. Tehát 24 órás szolgálatot láttak el, amit 48 óra pihenő követett.

Senkit nem bántottunk, senkinek egy pofont nem adtunk, senkit nem csuktunk le, senkit nem állítottunk bíróság elé. Egyedül a Novoszád Jancsit rúgtam ki a nemzetőrségből. Halál egyetlen egy volt, az is véletlenségből. Őt tisztességesen eltemettük. Fegyvert nem használtunk, senkire sem lőttünk, nem is támadtak meg bennünket.

A testvérem, Zilahy Szabó József is tagja lett a nemzetőrségnek – idézi fel emlék Zilahy Szabó Tibor. Egyik este nem jött haza. Már aggódtunk érte, amikor megjelent egy kiskatonával, fegyveresen, és mondta, hogy belépett a nemzetőrségbe. A testvérem géplakatos volt a bányánál, de nem onnan küldték, magától ment. A Szabó Gyulával, a nemzetőrség egyik parancsnokával volt jóban, a pipishegyi repülőtérről ismerték egymást. Amikor hazajött megvacsoráztak a társával együtt és már mentek is tovább. Egy katona, egy nemzetőr, ilyen volt a beosztás. Mindketten nemzeti színű karszalagot viseltek. A katona sapkáján nem volt címer. Fegyver csak szolgálatban volt náluk. Ha befejezték, a fegyvert le kellett adni. De szinte állandóan szolgálatban volt. Akkor az egyszer volt otthon. Sajnos november 3-án, szolgálat közben autóbalesetet szenvedett, és sérüléseibe november 6-án belehalt. Katonai díszpompával temették. A sírnál ott volt a munkástanács, a hadsereg és a nemzetőrség is. Szabó Gyula búcsúztatta.

A nemzetőrség parancsnoksága természetesen felosztotta a feladatokat tagjai között.

Én a Gyöngyös környéki falvak nemzetőrségének szervezését vállaltam – emlékezett Szabó Gyula. Egyik első feladatomból az volt, hogy a gyöngyösi nyomdában egy körbélyegzőt készíttessenek a nemzetőrség számára, ami nem volt könnyű feladat, mert a nyomda vezetője nem akarta vállalni, és csak határozott utasításomra készítették el. A kész bélyegzőt azután maga az igazgató Marosán József hozta el a nemzetőrségre. A városban adódó feladatokkal Bodó Attila foglalkozott. A katonai ügyekkel Rácz László és Takács Ottó. Magam nem sokat tudok a városban történekről, mert szinte állandóan úton voltam. A parancsnokság egy pobjeda gépkocsit biztosított számomra a vidéki szervezőmunkához. Egyik este, amikor hazatértem, a nemzetőrség parancsnokságán ott találtam Novoszád Jánost, aki államvédelmi tisztet vett őrizetbe, és hozott be a nemzetőrségre. Elmondása szerint az volt a célja, hogy a letartóztatottakat Budapestre küldi, hogy ott feleljenek tetteikért, s egyébként sincs rájuk Gyöngyösön semmi szükség. Én ezt törvénytelen eljárásnak tartottam. Hogy a szóban forgó tiszt bűnösök-e, azt csak a cselekmények elkövetésének helyén illetékes bíróság állapíthatja meg. Én egy Parádi nevű AVH tisztet szabadon engedtem, majd egy Bérces Emilhez írt levélben, a nemzetőrség parancsnokságában betöltött tisztemről lemondtam.

A letartóztatásokról Rozgonyi Iván is beszélt visszaemlékezésében. Ő úgy tudta, hogy az őrizetbe vettek azonnal szabadlábra helyezte a nemzetőrség parancsnoksága, Novoszád Jánost pedig eltávolították a testületől. A Heves Megyei Rendőrfőkapitányság Politikai Nyomozó Osztálya irataiban Novoszád János, mint a nemzetőrség politikai nyomozó osztályának vezetője szerepel. Erről Bodó Attila és Rácz László nem tudnak, s a velük folytatott beszélgetések során határozottan cáfolták, hogy ilyen szerv egyáltalán létezett volna, azt pedig határozottan visszautasították, hogy Novoszád János vezető pozíciót töltött volna be a nemzetőrségnél. Hegyvári Sándor fegyvermester úgy emlékezik, hogy Novoszád tagja volt ugyan a nemzetőrségnek, de onnan ő távolította el. Ez a kérdés a továbbiakban még tisztázásra szorul.

November 3-án kaptam a szomorú hírt, – folytatta Szabó Gyula – hogy egy kedves barátom, nemzetőr társam, és repülő bajtársam Gyöngyösorosziiban súlyos balesetet szenvedett. Gyöngyösoroszi felső részén, ahol az út a templomnál kétfelé ágazik és körülöleli azt, a jeep vezető nemzetőr katona túl gyorsan vette a kanyart, és az első sárhányón ülő Zilahy Szabó József nemzetőr a kocsiról leesett, s az ott álló villanyoszlopnak csapódott. Sérüléseibe, a kórházba szállítása után Zilahi Szabó József belehalt.

A fentiek alapján elmondhatjuk, hogy a nemzetőrség Gyöngyösön és környékén jól el-
látta feladatát. Örködött a település rendjén és biztonságán. Jórészt nekik köszönhető, hogy
a városban nem történtek a forradalom napjaiban atrocitások. Reméljük, hogy a közeljövő-
ben további adalékokkal egészíthetjük ki a forradalom gyöngyösi napjainak történetét.

5. kép. Lahi Szabó József Nemzetőr temetése.

Dolgozatunk végén felsoroljuk azoknak a nevét, akik a BM történeti hivatal dokumen-
tumai szerint a Gyöngyösi nemzetőrség tagjai voltak. A névsor nem teljes, és többek sze-
rint pontatlan is, de mindenképpen fontos adatokat tartalmaz a további kutatásokhoz.

A nemzetőrségnek a Belügyminisztérium Történeti Hivatalában található dokumentumok
szerint összesen 122 tagja volt, de a rendőrségi jelentések nem említenek mindenkit név sze-
rint. Nem szerepelnek a névsorban a diákok sem. A gyöngyösi nemzetőrség tevékenységét
november 4-e után sem szüntette be. Idéziünk a BM Heves Meg Rendőrfőkapitányság Poli-
tikai Nyomozó Osztályának jelentéséből: „tevékenységüket nov. 4. után tovább folytatták,
bár nagy részük a szovjet csapatok bevonulásának hírére a Mátrába menekült. Azonban on-
nan nov. 5-én visszatért, és közösen a szovjet parancsnoksággal, illetve a szovjet járőrökkel
10-ig nemzetőri szolgálatot láttak el a városban. Nov. 10-e után tevékenységüket véglegesen
beszüntették, mivel funkciójukat a visszaállított rendőrség vette át. Tagjai közül többen át
lettek véve a rendőrség állományába. Ezek egy részét azonban 1957 tavaszán leszerelték és
bírósnak adták át.”¹⁰

10 BM Heves Megyei Rendőrfőkapitányság Politikai Nyomozó Osztály jelentése BM Történeti Hivatal
V-150371 197-207. L.

Parancsnokok:

Rác László honvéd százados
Takács Ottó honvéd hadnagy
Bodó Attila
Szabó Gyula

Nemzetőrök:

Alexander István
Angyal Jenő
Asztalos András
Balla Árpád
Balogh István
Benei Béla
Benei László
Berneczai Ferenc
Bozóki Árpád
Cékus Elemér
Czéh József
Csefán Imre
Cseh Imre
Csiba Imre
Csintalan János
Daru László
Dobrovics Ernő
Dorka Ferenc őrsparancsnok,
Erdély János
Erdész Ferenc
Farkas István
Fekete Géza
Ferenczi Miklós
Greskó Mihály
Hegedűs Lajos
Hegyvári Sándor
Hegyvári Sándor fegyvermester
Hugai József
Ifj. Gébel Béla
Jekel Ferenc
Juhász Sándor honvéd százados
Kazinczi János

Kenyeres György futár
Kézdi László szolgálatvezető
Kiss Miklós
Koncsik Béla
Kristóf György
Liszek András
Magyar Gedeon
Magyar Sándor
Magyari Endre
Marosvölgyi Antal
Mátyási István
Mikita Dénes őrsparancsnok
Molnár Attila
Nagy István
Nagy Miklós
Nagy Molnár István
Novoszád János
Orbán László
Orosz György
Oroszi Tibor
Pampuk József
Pelle László
Petro Ferenc
Pócs János
 a közlekedési
 nemzetőrség vezetője
Rakonczai Zoltán
Sebők János
Szabó Gyula
Szabó László
Szedlák István
Szladicsek István
Torma Károly
Trencsényi László
Tuza György
Vajda Lajos
Varga Sándor
Zalaba István
Zilahi Szabó József*

* Zilahi Szabó József neve nem szerepel a Belügyminisztérium Történeti Hivatalában őrzött dokumentumokban.

Angaben zur Geschichte der Stadt Gyöngyös zur Zeit der Revolution 1956

In der letzten Zeit wurde die Geschichte der militärischen Ereignisse im Laufe der Revolution 1956 in der Stadt Gyöngyös bearbeitet. Die Grundlagen dazu bildeten Dokumente im Kriegsarchiv Ungarns und persönliche Erinnerungen ehemaliger Soldaten. Diese Quellen wurden in einer der früheren Ausgaben des „Mátraí Tanulmányok“ (Abhandlungen vom Mátra-Gebirge) veröffentlicht. Die militärischen Quellen berichten aber z. B. keine Einzelheiten über die Tätigkeit der Nationalgarde. Nur die Gründung dieser Organisation und die Namen der militärischen Befehlshaber wurden registriert, bei den zivilen Leitern fehlen schon die Vornamen. Auch über die Tätigkeit der Betriebsräte haben wir wenige Angaben. All dies machte es notwendig, mit Hilfe anderer Quellen unsere Aufmerksamkeit auf diese Organe zu richten.

Die schriftlichen Quellen sind aber dermaßen spärlich, daß man mit ihrer Hilfe nur ein der Wirklichkeit angenähertes Bild zeichnen kann. Deshalb riefen wir die Teilnehmer der einstigen Ereignisse zur Mithilfe, damit wir mit ihren Erinnerungen einen Blick in die Tage der Revolution in Gyöngyös gewinnen können. Diese Erinnerungen sind im Laufe der langen Jahren ungenauer geworden, manche Ereignisse haben sich in ihnen nicht erhalten können. Sie liefern jedoch wichtige Angaben, die anderswo nicht auffindbar sind.

Das Zusammentragen und die Veröffentlichung dieser Daten können zum Kennenlernen der Geschichte der Revolution im Lande beitragen. Unser Dank gilt deshalb einem jeden, der bei dieser Arbeit behilflich war.

KOZÁRI JÓZSEF
Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola
H-3300, Eger
Eszterházy tér 1.

